

Juha Mikkonen

Takana onneton sota, edessä uhkaava rauha
Antautumisen aiheuttaman kriisin kohtaaminen Ruotsin
valtiopäivillä syksyllä 1742

Suomen historian pro gradu
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevätlukukausi 2006

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Mikkonen, Juha Aleksis	
Työn nimi – Title Takana onneton sota, edessä uhkaava rauha – Antautumisen aiheuttaman kriisin kohtaaminen Ruotsin valtiopäivillä syksyllä 1742	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu
Aika – Month and year Maaliskuu 2006	Sivumäärä – Number of pages 240
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkimuksen kohteena on Ruotsin valtiopäivillä syksyn 1742 aikana pidettyjen säätyjen täysistuntojen muodostama kokonaisuus. Valtakunta oli tuolloin kriittisessä tilanteessa, kun säätyjen itsensä aloittama sota Venäjää vastaan oli päättynyt selvään tappioon, mutta rauhaa ei ollut vielä solmittu. Tutkimuksen tarkoituksena on luoda kokonaiskuva siitä, millaisista tekijöistä kohteena oleva poliittisen toiminnan kenttä koostui ja miten se kohtasi kriisin, jonka antautuminen oli aiheuttanut. Kriisi piti sisällään vakavia, sekä ulkoisia että sisäisiä ongelmia, joihin valtiovallan oli otettava kantaa heti tappion jälkeen ennen kaikkia muita rauhaan siirtymisen toimenpiteitä. Tutkimuksen lähdeaineistona ovat säätyjen täysistunnoissa pidetyt valtiopäiväpöytäkirjat, joihin kirjattuja keskusteluja lähestytään temaattisten tutkimuskysymysten kautta.</p> <p>Kriisi oli kaikille yhteinen, mutta sen kohtaaminen ei. Jo jokainen yksittäinen valtiopäivämies saapui valtiopäiville omista lähtökohdistaan käsin ja näki tilanteen omien prioriteettien kautta. Myös säädyillä oli omat ominaispiirteensä, etuoikeutensa, velvollisuutensa ja intressinsä, jotka kaikki vaikuttivat siihen, kuinka kriisi ymmärrettiin ja kuinka siihen suhtauduttiin. Säätyjen erilaisten lähtökohtien lisäksi myös aikaisempien valtiopäivien ja vuosikymmenten tapahtumat muovasivat valtiopäivien kokonaisuutta kriisitilanteessa. Oma vaikutuksensa oli myös ajan henkisellä taustalla; esimerkiksi uskonnon merkitys nousi selvästi esiin. Toimijoiden erilaisten lähtökohtien ja ajan aatteelliseen taustaan kuuluvien ihanteiden yhteentörmäys kriisitilanteessa aiheuttivat paineita myös vallitsevaa poliittista kulttuuria kohtaan.</p> <p>Tappion aiheuttama tilanne oli vaikea jo ulkoisten uhkatekijöiden ansiosta. Ehdottomasti suurin ongelma oli se, että vihollinen oli jälleen ottanut koko Suomen hallintaansa. Ruotsalaisten vaihtoehdot tilanteen selvittämiseksi olivat varsin vähäiset. Usein valtiopäivien toiminta olikin vain reagointia eteen tuleviin tilanteisiin, mutta toisinaan avautui mahdollisuus myös omaan aloitteelliseen toimintaan. Joissakin koko valtakuntaa koskevissa asioissa säädyt pystyivät toimimaan jopa yhdessä. Esimerkiksi uuden kruununperijän valinta, joka nähtiin erääksi syksyn tärkeimmistä asioista ja jonka suurin tavoite oli Suomen takaisin saaminen rauhanneuvotteluilla, onnistui varsin nopeasti ja lopulta huomattavan yksimielisyyden vallitessa. Ikävä kyllä saavutus valui sittemmin hukkaan.</p> <p>Useammin valtiopäivien rintama kuitenkin hajaantui ja säädyt kääntyivät toisiaan vastaan. Kriisin sisäpoliittinen ulottuvuus oli siis vähintään yhtä vakava, kuin ulkoinen. Näkemykset ja rintamalinjat vaihtelivat asiakysymysten mukaan, mutta varsin pian kävi ilmi, että talonpoikaissäätö saattoi esiintyä rohkeasti ja aggressiivisesti, kun taas aatelissäätö oli enemminkin puolustuskannalla. Pappissäätö ja porvarissäätö tasapainoilivat tässä välissä omine ongelmineen. Säätyjen eroavaisuudet ja kriisin aiheuttamat valtakunnan sisäiset ongelmat johtivat siis säädyt toimimaan ja reagoimaan myös toistensa suhteen.</p>	
Asiasanat – Keywords 1740-luku, Ruotsin valtakunta, valtiopäivät, säädyt, sota, rauha, kriisi	
Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällys:

I. JOHDANTO	1
1. Tutkimuksen kohde	1
2. Ruotsi vuodesta 1719 syksyyn 1742 – Tutkimuksen tausta	4
3. Aikaisempi tutkimus	25
4. Alkuperäislähteet	29
5. Tutkimustehtävä, tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne	34
6. Teoria ja metodit	39
II. VALTIORUUMIS JA SEN JÄSENET	43
1. Valtiopäivät toiminnan kenttänä	43
2. Valtioruumis ja -sielu: aatteelliset tekijät ja taustavoimat valtiopäivillä	48
3. Aatelissäätö – Ensimmäinen myös kriisissä	59
4. Kahtaalle kiskottu pappissäätö	67
5. Porvarissäädyn ongelmat	74
6. Talonpoikien suuri tilaisuus	80
7. Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa – Kuningas ja valtaneuvosto valtiopäivien käskyvallassa	87
8. Valtiopäivien käytännön toiminta ja poliittinen kulttuuri kriisin kohteena	96
III. KUINKA TOIPUA TAPPIOSTA?	108
1. Sota vai rauha – Tiedon merkitys, sekä muut toiminnan edellytykset	108
1.1. Lyöty valtakunta – Ruotsalaisen kriisin perusteet	108
1.2. Tieto on valtaa	111
1.3. Varautuminen sodan jatkumiseen	121
1.4. Ihanaan rauhaan – Valtiopäivien toiveet ja tavoitteet rauhan suhteen	133
2. Pelko tyhjistä valtaistuimista – Kruununperimyskysymyksen täysi merkitys	146
2.1. Syksyn suuri asia	146
2.2. Henrik Wreden muistiosta järkyttäviin uutisiin – Kruununperimyskysymyksen vaiheet valtiopäivillä syksyn 1742 aikana	149
2.3. Kuningas uskonnon, vapauden ja valtakunnan turvana – Vahvan johtajan kaipuu ja kruununperimyksen ehdot	164
3. Selvitykset syyllisistä, hyvitykset uhreille – Sodan jälkilasku valtiopäivillä	172
3.1. Poliittiset ongelmat sodan jälkeen	172
3.2. Selvitykset sodan syistä ja syyllisistä – Kenraalit, säädöt ja salainen valiokunta	175
3.2.1. Sotaoikeus vai säätyjen komissio	178
3.2.2. Sodan syyt ja alkuperä – Salaiseen valiokuntaan kohdistuneet vaatimukset	191
3.3. Sodan uhrit – Kärsimään joutuneiden hyvittäminen	201
4. Suomen asia	212
4.1. Suomi ja antautumisen kriisi	212
4.2. Maa vihollisen vallan alla	215
4.3. Valtiopäivämiehet ja pakolaiset – Suomalaiset Tukholmassa	224
IV. PÄÄTÄNTÖ	232
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus:	237

I. JOHDANTO

1. Tutkimuksen kohde

Elokuun 20. päivänä vuonna 1742¹, kuten talonpoikaissäädyn pöytäkirjassa kerrotaan; ”*alamaisesti noudattaen Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa armollista kutsukirjettä 29. päivästä toukokuuta, saapuivat hänen uskolliset alamaisensa, talonpoikaissäädyn valtuutetut Ruotsista ja Suomesta ja niihin kuuluvista lääneistä valtiopäiville, ja valtiopäiväjärjestyksen mukaisesti kokoontuivat asiaankuuluvaan paikkaansa, sekä esittivät lääni kerrallaan valtakirjansa, jotka viisi valittua edustajaa otti vastaan, tarkasti ja kirjoitti muistiin.*”²

Seuraavana päivänä, lauantaina 21. elokuuta, ensin piispat ja sitten muu papisto saapuivat tavalliseen kokoustilaansa Suurkirkkoon kokoontuakseen valtiopäiville Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa antaman kutsun mukaan. Pappissäädyn valtiopäivätyö alkoi psalmin ”Pyhä Kolminaisuus auta meitä” luvulla ja rukouksella, minkä jälkeen säädyn edustajat esittivät hiippakunnittain omat valtakirjansa.³ Kello yhdeksältä aamulla samana päivänä olivat porvarissäädyn edustajat saapuneet valtiopäivien ensimmäiseen täysistuntoonsa Suurtorin laidalle raatihuoneen saliin, missä oli otettu esiin luettelo valtakunnan kaupungeista ja sitä seuraten luettu ja tarkastettu myös porvariston edustajien valtakirjat.⁴

Kahta päivää myöhemmin, maanantaina 23. elokuuta, kokoontui puolestaan aatelissäätö – edustajistoltaan runsaslukuisin ja valtakunnan säädyistä ensimmäinen – ensimmäistä kertaa näillä ylimääräisillä valtiopäivillä. Brahen kreivillistä sukua edustava vapaaherra Matthias Alexander von Ungern Sternberg pyysi säätyä ottamaan paikkansa ritarihuoneella ja toivoi säädyn kokoontumiselle ja edessä oleville valtiopäiville onnea ja siunausta, minkä jälkeen aatelissäätö kävi maamarsalkan vaaliin.⁵

Vuoden 1742 valtiopäivät alkoivat harvinaisen vakavissa tunnelmissa. Vain vuosi oli kulunut siitä, kun edelliset valtiopäivät olivat päättyneet. Tuolloin oli valtiopäiväjärjestyksen mukaisesti päätetty seuraavien valtiopäivien alkamisen

¹ Kaikki päivämäärät ovat juliaanisen kalenterin mukaisia. Ruotsissa siirryttiin gregoriaaniseen kalenteriin vuonna 1753. Malmström 1893, s. IV.

² Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 9.

³ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 1.

⁴ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 3.

ajankohta kolmen vuoden päähän, eli vuodeksi 1744.⁶ Nyt alkaneita valtiopäiviä ei ollut kuitenkaan kutsuttu uudelleen ja ennenaikaisesti koolle turhan takia. Kuluneen vuoden aikana oli tapahtunut paljon, ja monet muutkin, kuin vain valtiopäivien ajankohtaan liittyvät suunnitelmat olivat muuttuneet.⁷ Koko valtakunta oli vakavimmassa vaarassa ja kriisissä sitten suuren Pohjan sodan päättymisen.

Edellisillä valtiopäivillä oli tehty päätös hyökkäyssodasta Venäjää vastaan. Aatelissäädyn silloinen maamarsalkka, kenraali ja kreivi Carl Emil Lewenhaupt oli asetettu armeijaan ylipäälliköksi ja sodan johtoon, mihin tehtävään hän lähti suoraan valtiopäivien päätyttyä elokuussa 1741.⁸ Ennen kuin Lewenhaupt ennätti Suomeen joukkojensa luo, oli Ruotsin armeija kuitenkin ennättänyt kokea jo ensimmäisen tappionsa Lappeenrannassa.⁹ Sen jälkeenkään ei sotaonni kääntynyt Ruotsin aseille suotuisaksi, pikemminkin päinvastoin. Lopullisen tappion näyttäessä yhä selvemmältä kevään 1742 edetessä oli valtaneuvoston – ylipäällikön vastalauseista huolimatta – pakko kutsua säädyt ylimmän vallan haltijoina jälleen koolle.¹⁰ Uutiset sodasta huononivat koko kesän ajan, ja kun valtiopäivät lopulta kokoontuivat, oli viimeisenä tietona se, että armeija ja laivasto olivat perääntyneet vihollisen edellä taistelutta ja että koko Suomi oli jo jäänyt tai väistämättä jäämässä jälleen vihollisen vallan alle.

Vuosina 1741 – 1743 käyty sota on myöhemmin tullut tunnetuksi hattujen sodan nimellä ja sen aiheuttama vuoden 1742 kesästä kesään 1743 kestänyt Suomen miehitys tunnetaan historiankirjoissa pikkuvihana. Aikalaisittain ja valtiopäiväkeskusteluissa puhuttiin ”Suomen sotaretkestä” tai ”onnettomasta sodasta” ja Suomen menettämisestä viholliselle.

Tämän pro gradu-tutkimuksen kohteena ovat syksyn 1742 aikana valtiopäivillä säädyt täysistunnoissa käydyt keskustelut ja niissä tehdyt päätökset. Täysistunnoissa pöytäkirjoihin kirjattujen keskustelujen kautta on tarkoituksena tutkia sekä Ruotsin valtakunnan ylimmän vallan käyttäjien näkemyksiä, asenteita ja toimintaa, että niihin kaikkiin vaikuttaneita voimia ja tekijöitä tilanteessa, jossa armeija oli antautunut ja valtakunta hävinnyt sodan, mutta rauhan aikaansaamisesta ja rauhantilaan siirtymisestä ei vielä ollut tietoa. Tätä tilannetta tullaan tutkimuksessa lähestymään erityisesti

⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 3.

⁶ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 3.

⁷ Paloposki 1976, s. 11.

⁸ Lagerroth 1934, s. 147.

⁹ Cederberg 1942, s. 289 – 308.

¹⁰ Cederberg 1942, s. 331.

'antautumisen kriisin' ja 'tappioon sopeutumisen' käsitteiden kautta. Käsitteet ovat läheisesti yhteydessä laajempaan rauhankriisin käsitteeseen.

Tutkimuksen ajallinen ja temaattinen rajaus on muotoutunut ja tutkimustehtävä tarkentunut sitä mukaa, kun alkuperäisaineistoa läpikäydessä syntyi yhä selvempi kuva tutkimuksen kohteesta. Tutkimustyön alkuvaiheessa tarkoituksena oli tutkia vuosien 1742 – 1743 valtiopäivien puitteissa sodasta rauhaan siirtymisen valtiollalle aiheuttamia ongelmia ja niiden käsittelyä; siis sitä, kuinka nämä ongelmat nähtiin, kuinka niistä puhuttiin ja mitä niille katsottiin voitavan tehdä säätyjen keskusteluissa. Sodasta rauhaan siirtymiseen liittyvät ongelmat ovat kuitenkin hyvin laaja asiakokonaisuus ja Ruotsin valtiopäivillä oli neljä valtiosäätystä niitä käsittelemässä, minkä seurauksena tutkimusaineiston määrästä olisi tullut hyvinkin suuri. Pro gradun kokoisen tutkimuksen puitteissa ei ollut järkevää lähteä kartoittamaan näinkään ”pienen” sodan aiheuttamaa rauhankriisiä tai edes sen aikaansaamaa puhetta ja toimintaa valtiopäivillä. Sodasta rauhaan siirtymisen ongelmat eivät myöskään rajoittuisi pelkästään valtiopäivien aikaan – pahimmillaan ne voivat vaikuttaa vuosia – ja tällöin käsittely olisi pakosta jäänyt kesken. Tutkimuskohteen rajaaminen oli siten välttämätöntä.

Keskittymisestä valtiopäivien neljään ensimmäiseen kuukauteen syksyllä 1742 tuli lopulta kaikin puolin järkevin ja luonnollisin rajaus. Tutkimusalueen ajallisena lähtökohdaksi on elokuun loppupuoli vuonna 1742, jolloin valtiopäivät kokoontuivat ja säädöt pitivät ensimmäiset täysistuntonsa. Samoihin aikoihin valtakunnan pääarmeija antautui Helsingissä. Ajallinen rajaus päättyy saman vuoden joulukuun puoliväliin, jolloin säädöt hajaantuivat kuukaudeksi joulun viettoon. Tuolloin oli saatu jonkinlaiseen välipäätökseen joitakin tärkeimmistä syksyn aikana esiin nousseista kysymyksistä, kuten ensimmäinen yritys kruununperimyksen ratkaisemiseksi, periaatteellinen kiista epäonnistuneen sodan syiden tutkimusfoorumista, suostuntaveroihin ja puolustustyöhön ryhtyminen ja suomalaisten esittämien valitusten käsittelytapa. Rauhanneuvotteluihin lähtevä lähetystö saatiin myös valittua syksyn aikana, mutta varsinaisten rauhanneuvotteluiden aika alkoi vasta tammikuussa. Syksy 1742 näyttäytyy näin omana tutkimuksen arvoisena kokonaisuutenaan. Silloin esillä olleita kysymyksiä jatkettiin toki myös keväällä ja myöhemminkin, mutta erilaisessa tilanteessa ja erilaisista lähtökohdista.

Ajallisen rajauksen myötä tuli järkeväksi luopua pyrkimyksestä tarkastella koko ”rauhankriisiä”, koska kysymysten käsittely olisi jäänyt kesken, eikä kaikkia siihen

liittyviä ongelmia tullut syksyn aikana vielä edes esiin. Sen sijaan kannatti keskittyä siihen, mistä valtiopäivien alussa oli ennen rauhanneuvotteluja ja varsinaista rauhaan siirtymistä kyse. Tutkimuskysymykset tulivat koskemaan antautumisen kriisiä ja tappioon sopeutumista; ei vielä varsinaista rauhaan palaamista, johon päästäisiin vasta rauhan syntymisen myötä. Kysymyksessä oli siten valtiopäivien ensireaktio uhkaavaan tilanteeseen.

2. Ruotsi vuodesta 1719 syksyyn 1742 – Tutkimuksen tausta

Alkusyksystä 1742 Tukholmaan valtiopäiville saapui monenlaisia miehiä eri puolilta valtakuntaa. Joukkoon mahtui valtakunnan ylhäisintä aatelistoa ja köyhiä upseereita, piispoja ja pienten pitäjien kirkkoherroja, mahtavia tukkukauppiaita ja vaatimattomia porvareita, tilallisia Tukholman liepeiltä ja talonpoikia Kainuun ja Karjalan korpimailta. He yhdessä edustivat Ruotsin valtakunnan korkeinta valtiovaltaa. Nimellisesti kuninkaan alamaisina säädyt olivat kuninkaankin yläpuolella.

Syksy 1742 oli säätyvallan- tai vapauden aikana Ruotsin historiassa tunnetun ajanjakson ydintä. Aikakausi alkoi kuningas Kaarle XII:n kuolemasta vuonna 1718 ja päättyi kuningas Kustaa III:n vallankaappaukseen vuonna 1772. Aikakaudelle myöhemmin annetuista nimityksistä on ”säätyjen aika” tai ”säätyvallan aika” kenties osuvampi ja totuudellisempi, kuin usein käytetty ”vapaudenaika”. Kyse kun oli nimenomaan säätyjen vapaudesta, mitä korostettiin jatkuvasti myös syksyllä 1742 käydyissä valtiopäiväkeskusteluissa. Muutoin aikakausi oli varsin selkeää yksinvaltiutta, jonka johdossa vain sattuiivat monarkin sijasta olemaan valtiopäiville kokoontuneet säädyt.¹¹ Säätyjen kautta valtiopäivillä edustettuna oli kuitenkin vain pieni osa kansasta. Enemmistö ruotsalaisista jäi säätyjen ja niiden ”vapauden” ulkopuolelle.

Historiantutkimuksessa syy ja seuraus ovat helposti ennalta annettuja lähtökohtia, eivät tutkimuksen tulosta. On ainoastaan mahdollista, ei ehdotonta tai välttämätöntä, että tutkimuksen kohde tulee parhaiten käsitettäväksi, kun se suhteutetaan sitä edeltäviin ilmiöihin. Syitä ja seurauksia eriteltäessä on varottava yhtä lailla voittajien historiaa, kuin jälkiviisauttakin, toisin sanoen teleologiaa ja determinismiiä.

¹¹ Cederberg 1947, s. 1.

Tässä tutkimuksessa tutkimuksen kohteena olevaa tilannetta pyritään tarkastelemaan ennen kaikkea siitä itsestään käsin. Siitä huolimatta, tai juuri sen vuoksi, säätyjen ajan taustat yleensä ja juuri käydyn ”onnetoman sodan” tausta erityisesti on syytä tuntea, jos syksyn 1742 valtiopäivillä käytyjä keskusteluja ja siellä tehtyjä päätöksiä haluaa myöhemmin aikoina tulkita tai ymmärtää. Tutkimuksen kontekstiin kuuluu niin ”todellinen tapahtumahistoria”, josta esimerkkinä edellisten valtiopäivien tapahtumat tai juuri käyty sota, kuin aatehistorialliset tekijät, joita ovat muun muassa valtiopäivämiesten näkemykset ja uskomukset, uskonto, poliittinen kulttuuri ja kaikki muut yhteiskuntaa ylläpitävät ideat. Keskustelujen argumentoinnissa syksyllä 1742 apuna käytettiin yhtä lailla esimerkiksi sodan johdon puutteellista toimintaa tai Suomessa kärsittävästä puutetta, kuin lakia, uskontoa, historiaa tai politiikkaa. Syksyn 1742 aikana esillä olleiden kysymysten aatteellisia, mutta joissakin tapauksissa myös tapahtumahistoriallisia taustoja ja kontekstia tullaan tutkimuksessa tarkastelemaan vielä lähemmin aina kulloisenkin teeman yhteydessä

Ruotsin suurvalta-asema oli romahtanut jo suuressa Pohjan sodassa kärsittyjen tappioiden myötä 1700-luvun alussa. Sodan jälkeen Ruotsi menetti Itämeren herruuden, ja sen asema ja merkitys Euroopan valtojen joukossa pienenivät huomattavasti.¹² Tappio ja rauhaan palaamisen vaikeudet aiheuttivat tuolloin vielä vakavamman kriisin, kuin se, joka on tämän tutkimuksen kohteena; kriisin, horjutti koko valtakunnan silloisia perusteita. Suurelle onnettomuudelle etsittiin syytä, ja yleisesti sellaiseksi nähtiin kuninkaan yksinvaltiutta. Ruotsin valtiollisessa ajattelussa oli toki ollut kuninkaan itsevaltiutta vastustavia piirejä jo ennen Kaarle XII:n kuolemaa. Sodan myötä itsevaltiuden päättämisestä tuli lopulta sitäkin helpompaa, kun kuninkaalla ei ollut jälkeläistä kruununperijäksi.¹³

Kaarle XII sai surmansa Norjan sotaretkellä marraskuussa 1718. Syntyneen valtatyhjiön täyttämiseksi käynnistyi kuninkaallisten sukuhaarojen välillä välittömästi oma pelinsä. Kamppailun voittajaksi näytti nousevan kuningasvainajan nuorempi sisar Ulriika Eleonoora, joka oli naimisissa Hessenin prinssin Fredrikin kanssa. Kruunulleen tunnustuksen saanut kuningatar joutui kuitenkin hyvin pian huomaamaan tilanteen kääntyneen hänen kasvatuksensa mukaisen kuninkaallisen yksinvaltiuden vastaiseksi.

¹² Cederberg 1942, s. 1.

¹³ Malmström 1893, s. 50.

Konkreettisesti asia ilmeni valtiopäivillä, jotka oli kuninkaan kuoleman ja yhä jatkuvan sodan vuoksi kutsuttu pikaisesti koolle jo tammikuuksi 1719.

Valtiopäiville kokoontuneet säädyt totesivat ensin, että kukaan valtaistuinta tavoittelevista ehdokkaista ei täyttänyt vuodelta 1650 olevan niin sanotun Norrköpingin perimysjärjestyksen kruununperimykselle asettamia vaatimuksia. Perimyksen sijaan säädyt totesivat ”omasta halustaan ja kunnioittavasta mieltymyksestään” valitsevansa Ulriika Eleonooran Ruotsin kuningattareksi, ja takasivat hänelle ja hänen miespuolisille jälkeläisilleen jatkossa perimisoikeuden Ruotsin kruunuun. Samaan hengenvetoon säädyt kuitenkin totesivat, että he ”surullisen kokemuksen varoittamina” ovat halunneet poistaa itsevaltiuden Ruotsista ”nyt ja tuleviksi ajoiksi”, ja jatkoivat, että se, joka haluaa nimittää itsensä yksinvaltiaaksi menettää kuninkaallisen valtaistuimen ja hänet on katsottava Ruotsin valtakunnan viholliseksi.¹⁴

Valtiopäiville kokoontuneilla säädyyillä oli tarkoituksena – ja avoimeksi jääneen valtaistuimen myötä myös mahdollisuutena – säätää Ruotsille kokonaan uusi perustuslaki. Kriisin hetkellä katsottiin taaksepäin ja aikaan ennen tappiota ja romahdusta. Perustuslain esikuvaksi muodostuivat siten 1600-luvun valtiosäännöt, jotka yleisen näkemyksen mukaan olivat ”tuoneet valtakunnan sen loistoon ja suuruuteen”. Säädyt julistivat 1600-luvun lainsäätäjien tavoin ihanteekseen sen, että Kuninkaallinen Majesteetti säilyttäisi korkeutensa, valtaneuvosto asiaankuuluvan arvovaltansa sekä säädyt oikeutensa ja vapautensa. Kun ideaalia ryhdyttiin muuttamaan poliittisiksi realiteeteiksi, kävi kuitenkin ilmi, ettei entinen järjestelmä voinut herätä enää henkiin edes peruspiirteiltään. Työssään säädyt nimittäin seuloivat historiallista materiaalia siten, että he tulivat myöntäneeksi itselleen koko joukon valtaoikeuksia, jotka aiemmin olivat olleet joko valtiopäiville kokonaan kuulumattomia tai vähintään muiden kanssa jaettuja. Samalla säädyt tekivät Kuninkaallisen Majesteetin ja valtaneuvoston valtiopäivistä riippuvaisiksi tavalla, joka ainakin epäsuorasti asetti valtiopäivät koko valtiovaltaa hallitsevaan asemaan. Vallan jakamisen tilalle tulikin vallan keskittäminen.¹⁵

Kaiken kaikkiaan vuoden 1719 valtiopäivillä hyväksytty hallitusmuoto leikkasi kuninkaan, tässä tapauksessa kuningattaren, vallan lähestulkoon olemattomiin. Kuninkaallisen Majesteetin persoona ei silti jäänyt merkityksettömäksi, mikä tuli monin

¹⁴ Lagerroth 1934, s. 24 – 25.

¹⁵ Lagerroth 1934, s. 27 – 28.

tavoin näkymään myös syksyllä 1742 esiin nousseen kruununperimyskysymyksen yhteydessä.

Säätyjen sanelema asema ei sopinut kuningatar Ulriika Eleonoralle, joka seuraavilla, vuoden 1720 valtiopäivillä ilmoitti luopuvansa kruunusta miehensä Fredrikin hyväksi. Säädyt kirjoituttivat Fredrikillä uuden hallitsijan vakuutuksen sekä uudistivat ja täydensivät vuoden ikäistä perustuslakia. Kuninkaan vakuutuksen lisäksi perustuslakiin kirjoitettiin uusi kuninkaanvaalisopimus ja uusi hallitusmuoto. Uusissa perustuslaeissa määriteltiin monia valtiopäivien toimintaan ja säätyjen oikeuksiin liittyneitä seikkoja, joiden myötä säätyjen asema entisestään vahvistui. Kuitenkin myös vuoden 1720 valtiopäivät päättyivät vielä ilman varsinaista uutta valtiopäiväjärjestystä, jossa valtiopäivien toimintaa olisi selkeästi määritelty. Valtiopäivien koollekutsuminen, niiden kokoontuminen ja käytännön työ tapahtuivat vielä paljolti vanhojen tapojen ja entisten asetusten mukaan. Uuden valtiopäiväjärjestyksen tarve tuli toki puheeksi, mutta vasta valtiopäivien loppupuolella. Käytännön askeleita sellaisen suuntaan ehti ottaa vasta aatelissääty, jonka sisällä ryhdyttiin jo valtiopäivien kuluessa pohtimaan ja toteuttamaan uutta ritarihuonejärjestystä, joka vastaisi säädyn sekä valtiopäivien uudenlaista asemaa ja sen luomia tarpeita.¹⁶

Kolmannet säätyjen valta-aseman mukaiset valtiopäivät pidettiin vuonna 1723, suuren Pohjan sodan jo päätyttyä. Vuoden 1723 valtiopäivien on myöhemmin katsottu olevan ”monessa suhteessa vapaudenajan merkittävimpiin kuuluvat”.¹⁷ Tuolloin nimittäin valtiopäivien keskeinen asema jo suorastaan pakotti säätyjä ryhtymään sellaisten säännösten ja määritelmien tekoon, jotka viimein täsmällisesti määrittelisivät valtiopäivien kokoonpanoon, toimintamuotoihin, valtuuksiin ja käytäntöihin liittyvät kysymykset.¹⁸ Vuoden 1719 valtiopäivillä alkanut, ”ikuisen ja pysyvän” perustuslain aikaansaamiseen tähdännyt työ päättyi ja huipentui vuoden 1723 valtiopäivillä säädettyyn valtiopäiväjärjestykseen. Nyt valmiiksi saadut perustuslait, tärkeimpinä kuninkaan vakuutus, hallitusmuoto ja valtiopäiväjärjestys, loivat suurelta osin puitteet Ruotsin ylimmän valtiovallan toiminnalle seuraavan viidenkymmenen vuoden ajaksi. Perustuslait olivat valtiopäivätoiminnan ydin. Niissä määriteltiin valtiopäivien asema ja toimivalta, säätyjen oikeudet ja privilegiot, säätyjen suhteet toisiin säätyihin, sekä valtiopäivien suhde Kuninkaalliseen Majesteettiin ja valtaneuvostoon. Perustuslakien

¹⁶ Lagerroth 1934, s. 54 – 61.

¹⁷ Danielson-Kalmari 1932, s. 53.

¹⁸ Jutikkala 1964, s. 511.

keskeinen asema tuli selvästi näkyviin myös syksyllä 1742 säätyjen täysistunnoissa käydyissä keskusteluissa. Ajoittain kiivaidenkin väittelyiden keskeisimpiin argumentteihin kuuluivat juuri perustuslait. Perustuslait turvasivat säätyjen vallan, mikä tekee niitä kohtaan tunnetusta mielenkiinnosta hyvin ymmärrettävän.

Kuningas Kaarle XII:n kuolemaa seuranneiden kolmien ensimmäisten valtiopäivien jälkeen oli siis syntynyt pysyväksi tarkoitettu tila, jossa ylin valta oli valtiopäiville kokoontuneilla säädyillä muun hallintokoneiston pysyessä paljolti ennallaan. Valtiopäivien oli määrä kokoontua valtiopäiville joka kolmas vuosi ja muulloinkin tarpeen vaatiessa. Valtiopäivät säätivät lait, johtivat ulkopoliittikkaa, taloutta ja verotusta, sekä käsittelivät lukemattomia muita aivan yksittäisiäkin asioita. Laajan toimintakenttensä vuoksi valtiopäivien kesto ei pysynyt koskaan sille säädetyssä kolmessa kuukaudessa, usein ne venyivät yli vuoden mittaisiksi. Perustuslakien mukaan korkeinta hallitusvaltaa pitivät muodollisesti kuningas ja valtaneuvosto, näin erityisesti valtiopäivien välisinä aikoina, mutta niiden valta oli äärimmäisen rajoitettua ja valtaneuvosto oli vastuussa säädyille. Kuningasta ei sentään katsottu voitavan asettaa suoraan vastuuseen.

Vuoden 1719 valtiopäivillä säädetyt vapautuivat sodassa konkurssin tehneestä kuninkaallisesta yksinvallasta, mutta siitä huolimatta säätyjen ajan alku oli kaikille vaikeaa aikaa. Suuri Pohjan sota jatkui yhä, ja Ruotsin ennen voittamattomalta vaikuttanut sotilasmahti oli nyt lähestulkoon täydellisen voimattomassa tilassa. Sotaväsymys painoi raskaasti valtakuntaa ja sodan jatkamisen mahdottomuus oli kaikille ilmeistä. Uuden hallitusvallan tärkeimmäksi tehtäväksi tuli rauhan aikaan saaminen. Vihollisia oli monta, mutta erilaisten rauhanvälittäjien avulla ja monien alueluovutusten jälkeen niistä jäljellä vuonna 1721 oli enää vaarallisin, itäinen naapuri Venäjä. Se näytti voimaansa Ruotsin rannikkoseuduilla ja avuttomaksi jääneen valtakunnan oli pakko suostua rauhanneuvotteluissa suunnilleen kaikkiin sille esitettyihin vaatimuksiin. Rauhansopimus allekirjoitettiin lopulta Uudessakaupungissa 30. elokuuta 1721. Uudenkaupungin rauhan myötä Ruotsin aika suurvaltana oli lopullisesti päättynyt. Sen suuruudenajan valloitukset olivat huvenneet eri rauhantekoihin jo aiemmin ja viimeisenä iskuna Venäjä otti Ruotsille vielä kuuluneet Baltian alueet. Ankaran miehitysvallan alla viimeiset vuodet elänyt valtakunnan itäinen osa, Suomi, tosin palasi rauhanteon myötä takaisin valtakunnan yhteyteen. Venäjä piti kuitenkin Kaakkois-Suomen, mistä seurasi Ruotsille erinäisiä ongelmia. Tarkemmin määrittelemättä jäänyt valtakunnanraja oli jo itsessään hyvin ikävä asia ruotsalaisten

kannalta, ja vaikka rajalinja olikin epämääräinen, oli se kuitenkin sen verran selkeä, että siitä voitiin huomata valtakunnan puolustusmahdollisuuksien itää vastaan selkeästi huonontuneen.

Sodan päättymisen jälkeen hallinnon vaikein ja eniten aikaa vievä tehtävä oli pahasti köyhtyneen valtakunnan saattaminen takaisin jaloilleen. Tässä työssä kasvoi talouspolitiikan painoarvo hyvin suureksi. Koska talouspolitiikan kannalta keskeistä oli kaupankäynnin palauttaminen sujuvaksi, tuli jälleenrakennukseen tähtäävän politiikan selkärangaksi kaupunkien kehityksen turvaaminen ja kiristynyt merkantilismi. Valtakunnassa oli yli sata kaupunkia, ja vaikka niissä asui yhteensä vain muutama prosentti väestöstä, olivat ne hallinnollisina ja sotilaallisina keskuksina, kaupankäynnistä puhumattakaan, välttämätön osa valtion taloutta ja hallintoa. Poliittisen vallan painopisteen siirtyä kuninkaalta valtiopäiville vaikutti osaltaan myös kaupunkien asemaan ja näkyvyyteen. Valtiopäivillä kaupunkien etuja puolusti porvarissääty, jos kohta nämä edut eivät aina olleet yhteisiä. Varsinkin ensimmäisillä valtiopäivillä sodan aikana ja heti sen jälkeen suuret kaupungit saattoivat edustajiensa kautta vaatia jopa pienempien kaupunkien lakkauttamista.¹⁹

Sodan ja venäläisten miehityksen vuoksi olivat erityisesti Suomen ja Norlannin kaupungit pahoin hävitettyjä. Jo sodan aikana valtiopäivillä oli ollut jossain määrin esillä näiden kaupunkien asema, ja porvarissäädyn edustajat esittivät siitä synkkiä näkemyksiä. Venäläisten aiheuttamista tuhoista ei tosin vielä suureen ääneen puheltu, ja toisaalta Suomen tuleva asemakaan ei ollut millään lailla varma. Silloin vaadittiin ja myönnettiin ensimmäisiä verovapauksia kaupunkien elinmahdollisuuksien ja kaupan turvaamiseksi.²⁰ Sodan vielä kestäessä Suomen puolen kaupunkien hyväksi ei voitu tehdä juuri mitään ja ratkaisut jouduttiin lykkäämään rauhansopimuksen jälkeiseen aikaan. Rauhan sitten tultua ryhdyttiin Suomen kärsimiä tuhoja arvioimaan. Arvioinnin apuna käytettiin maaherroja, muita virkamiehiä ja kaupunkien omia valituksia. Näin saatu kuva oli lohduton. Valtaneuvostossa esitettiin jopa käsityksiä, joiden mukaan Suomi olisi sodan kokonaan raunioittama ja autio.²¹

Sodan jälkeisillä valtiopäivillä porvaristo piti jatkuvasti esillä kaupunkien asiaa. Erityisesti suomalaisten kaupunkien edustajat pääsivät tuomaan julki kanssaveljiensä valituksia, joissa ratkaisuna vaikeaan tilanteeseen vaadittiin privilegioita, verovapauksia

¹⁹ Ahonen 1988, s. 11 – 13.

²⁰ Ahonen 1988, s. 43.

²¹ Ahonen 1988, s. 33

ja avustuksia. Sodan aiheuttamat menetykset huomioitiinkin säätyjen istunnoissa myönnettyinä helpotuksina. Niin sanotut vapaavuodet olivat avustuskeinona tuttuja jo ennestään. Niitä oli aiemminkin myönnetty erilaisten katastrofien yhteydessä.²² Vuoden 1723 valtiopäivistä alkaen kaikki 18 Suomen silloista kaupunkia saivat erimittaisten vapaavuosispäästösten mukaan verovapauksia henkirahoista, kaupunkien kontribuutioista, laivamiesrahoista, leivinuunirahoista, kotitarveaksiisista ja karjarahosta. Verovapaus oli merkittävä taloudellinen etu, josta suurin hyöty koitui kaupunkien kauppiaille. Veronmaksusta vapaita vuosia myönnettiin myös maaseudulle, ja monet tilat saivat vapaavuosien muodossa vastaavaa apua kuin kaupungit. Vapaavuosien riittävydestä syntyi jatkossa kuitenkin eroavia mielipiteitä hallinnon ja avustusten kohteena olevien välillä. Suomalaisten mielestä vapaavuosia ei alun perinkään myönnetty tarpeeksi, kun taas hallinnon verovapauksien myöntämispolitiikka pyrki pikemmin kiristymään kuin löystymään. Etuuksien karsimisessa saatettiin vedota valtakunnan köyhtyneeseen ja voimattomaan tilaan.²³

Vapaavuodet olivat valtion voimakkain toimenpide valtakunnan jälleenrakennuksen edistämiseksi. Elinkeinoelämän tervehdyttämiseksi erityisesti Suomen puolella jouduttiin kuitenkin kiinnittämään huomiota myös kaupan kannalta keskeisien kaupunkien määrään. Viipuri oli menetetty Uudenkaupungin rauhassa venäläisille, minkä jälkeen Suomeen jäi vain kaksi täydet tapulioikeudet omaavaa kaupunkia: Turku ja Helsinki. Itä-Suomeen tarvittiin välttämättä uusi tapulikaupunki, etteivät kauppa- ja verotulot valuisi Viipurin myötä venäläisten taskuun. Uuden kaupungin paikaksi esitettiin Vehkalahtea, jonne tapulikaupungin perustamispäätöksen jälkeen alkoi pian siirtyä porvareita ja sellaiseksi aikovia. Uusi kaupunki sai varsin laajat privilegionsa ja luvan käyttää Fredrikshamnin, eli Haminan, nimeä 18. heinäkuuta 1723.²⁴ Kaupunkielinkeinojen elpyminen auttoi varsinaista jälleenrakennustyötä, joka saatiin pääosin päätökseen 1730-luvun puoliväliin mennessä.²⁵ Sodan aiheuttamat rasisukset eivät kuitenkaan unohtuneet sodan tuhojen korjaantumisen myötä. Varsinkin Suomessa isonvihan muisto jäi hyvin vahvasti niin yksilölliseen kuin kollektiiviseen muistiin, eikä ehtinyt unohtua ainakaan niissä kahdessa vuosikymmenessä, jotka edelsivät syksyä 1742.²⁶

²² Ahonen 1988, s. 44 – 63.

²³ Ahonen 1988, s. 110 – 129.

²⁴ Cederberg 1942, s. 161 – 162.

²⁵ Ahonen 1988, s. 281 – 283.

²⁶ Esim Vilkuna 2005, s. 31.

Säätyjen vallan ajan ensimmäisiä vuosia ja jopa vuosikymmeniä leimasi sopeutuminen uudenaikaiseen tilanteeseen ja toiminta sen tilanteen mukaan. Valtakunta oli vaarallisen heikko. Suurvaltapoliittinen asema oli mennyttä ja liittolaisehdokkaat vähissä, ja idässä oli yhä mahtavammaksi kasvava vihollinen, Venäjä. Uudenkaupungin rauha oli pahasti heikentänyt puolustusmahdollisuuksia idän suuntaan. Kaakkois-Suomen menetys jätti itäisen rajan täysin vaille linnoituksia, joiden varaan puolustus olisi rakennettavissa, ja uusi rajalinja takasi venäläisille edulliset vesistöreitit Suomen sisämaahan Saimaan kautta. Suomen ja sen kautta koko valtakunnan heikko puolustuskysymys aiheutti jonkin verran huolta valtiopäivillä, salaisessa valiokunnassa, valtaneuvostossa, valtion virastoissa ja komissioissa. Puolustuksen kohentamisessa kohdattiin kuitenkin suuria ongelmia niin varojen puutteen ja armeijan heikon tilan, kuin Venäjän reaktioiden pelon vuoksi, eikä muutamista aloitteista huolimatta käytännössä saatu paljoa aikaan.²⁷ Vuoden 1723 valtiopäivillä esitti linnoituskonttorin päällikkö Axel Löwen suunnitelman Suomen puolustuksen rakentamiseksi, mutta tuo suunnitelma oli liian kallis toteutettavaksi ja sen seurauksena saatiin vain vastaperustettu Hamina sekä Lappeenranta puolinaisesti linnoitetuksi.²⁸ Kiinnostus Suomen puolustusta kohtaan kasvoi uudelleen huomattavasti 1730-luvun loppupuolella, jolloin puolustusta ryhdyttiin pohtimaan hyökkäyssodan kannalta.²⁹ Suomen puolustukseen liittyvät kysymykset tulivat sittemmin herättämään laajaa kiinnostusta myös syksyllä 1742 alkaneilla valtiopäivillä.

Puolustuksen tila suuren Pohjan sodan jälkeen oli kuin heijastusta valtakunnan yleisestä tilanteesta. Uutta ulkopolitiikkaa oli ryhdyttävä tekemään yhtä varovaisesti ja lähes yhtä vähäisin resurssein, kuin maan sotilaallista puolustusta. Molemmissa oli myös ensin ja aina otettava huomioon Venäjän uhka. Säätyjen ajan alun varovaisen valtiomiestaidon ja mutkikkaan ulkopolitiikan johtohahmo oli Kaarle XII:n entinen luottomies, suomalaista syntyperää ollut kreivi Arvid Bernhard Horn (1664 – 1742). Hornista tuli sekä valtaneuvos että kansliapresidentti ja hänet valittiin toistuvasti aatelissäädyn maamarsalkaksi. Ulkopolitiikkaa hän hoiti pitkälti valtaneuvoston kautta ja valtiopäivien ulkopuolella, vaikka oli siitä periaatteessa säädyille vastuussa.

Hornin harjoittaman ulkopolitiikan ohjenuorana oli hyvien suhteiden säilyttäminen Venäjään, mutta kuitenkin sillä ehdolla, ettei Venäjä pääsisi liikaa vaikuttamaan maan

²⁷ Alanen 1963, s. 60 – 61.

²⁸ Juvelius 1949, s. 136.

²⁹ Alanen 1963, s. 64 – 65.

sisäisiin asioihin, mihin ruotsalaisten kannalta huonosti muotoiltu Uudenkaupungin rauhansopimus antoi periaatteellisen mahdollisuuden. Venäjä kokeilikin vaikutusvaltaansa Ruotsin suhteen varsin pian, kun vuoden 1723 valtiopäivillä nousi esiin kysymys kuninkaanvallasta ja kruununperimyksestä. Ulriika Eleonooran ja Fredrikin avioliitto oli nimittäin yhä lapseton ja valtakunta edelleen vailla laillista kruununperijää. Niin sanottu holsteinilainen puolue pyrki saamaan Ruotsin kruununperijäksi Holstein-Gottorpin sukuun kuuluvan prinssi Karl Fredrikin, joka oli Kaarle XI:n tyttären, Hedwig Sofian poika ja menossa avioon Venäjän tsaarin, Pietarin I:n, tyttären Annan kanssa. Tsaari Pietari tuki hanketta, mutta se kuivui kokoon, kun kansliapresidentti Arvid Hornin johtama ryhmä asettui sitä vastustamaan.³⁰ Episodi ei jäänyt vaille seuraamuksia. Arvid Horn keräsi itselleen vastustajia, ja ajatus holsteinilaisesta kruununperijästä jäi mieliin noustakseen uudelleen esiin myöhemmin.

Arvid Hornin johtamassa politiikassa liittolaisia haettiin sieltä mistä saatiin ja Euroopassa vallitsevat poliittiset realiteetit pyrittiin ottamaan huomioon. Suhde Venäjään pysyi ensisijaisena huolenaiheena. Ruotsalainen suurvalta-ajattelun perinne ei kuitenkaan ollut kuollut suuren Pohjan sodan ja suurvallan romahduksen myötä, vaan se jatkui monissa piireissä myös Hornin politiikan aikana.³¹ Suurvalta-omakuvaan perustuen säilyi elossa myös ajatus itärajan tarkistuksesta. Uudenkaupungin rauhan jälkeisinä vuosina ennätti myös varttua jo uusi sukupolvi upseereita, joka tunsu suuresta Pohjan sodasta parhaiten sankarimyytit, ja joka hautoi kostonotaa. Hornin politiikan vastustus liittyi sotakysymyksen lisäksi myös eurooppalaisen politiikan suhdanteisiin ja liittolaismahdollisuuksiin.

Valtiopäivillä 1734 muodostui Arvid Hornia vastustamaan epävirallinen ja alkuun varsin ohjelmanaton oppositioryhmittymä, joka keskittyi aiemmin holsteinilaisiin lukeutuneen valtaneuvos Carl Gyllenborgin ympärille. Hornin politiikkaan pettynyt Ranska asettui lähettiläänsä kautta yhteyteen nyt syntyneen ryhmän kanssa, jonka tavoitteeksi kirkastui vähitellen kostonota Venäjää vastaan. Uuden ryhmittymän tyyssija oli upseeriston myötä aatelissäädystä, mutta kun se ajan myötä omaksui Hornia jyrkemmän merkantilistisen talouspolitiikan, alkoi se saada kannatusta myös porvarissäädyn parissa. Samoilla valtiopäivillä Hornin ote maan johdosta alkoi myös

³⁰ Jutikkala 1964, s. 518.

³¹ Karonen 1999, s. 333.

säröillä, kun aatelissäädystä tehtiin päätös, ettei valtaneuvosta voida valita säädyn maamarsalkaksi.³²

Kun ajatus kostonodasta oli esitetty, se alkoi saada yhä laajempaa kannatusta ja mahdollisuuksia sen toteuttamiseen ryhdyttiin pohtimaan. Samalla kiinnostus Suomen – josta käsin sellainen sota tulnaisiin välttämättä käymään – puolustuslaitoksia kohtaan alkoi jälleen kasvaa. Suuren Pohjan sodan jälkeen Suomen puolustuskysymystä oli ajateltu passiivisesti. Kysymys oli ollut siitä, kuinka suojella maata. 1730-luvun loppupuolella kysymys muuttui aktiiviseksi. Sodasta puhuttaessa Suomen puolustus nähtiin nyt astinlaudaksi voimakkaalle hyökkäykselle ja Suomen puolustuskysymyksestä tuli osa uuden sodan suunnittelukysymystä.³³

Opposition vaalimalla ajatuksella hyökkäyssotaan ryhtymisestä oli pohjansa 1600- ja 1700-lukujen sotatieteilijöiden teorioissa, joista ruotsalainen upseeristo oli tietoinen pääasiassa ulkomailla kerätyn sotakokemuksen ja ammattikirjallisuuden kautta. Teoreetikot pitivät puolustussotaa monin verroin epäedullisempänä ja vaikeampana kuin hyökkäyssotaa. Hyökkääjä voi nimittäin käyttää rajattomasti hyväkseen sen maan varoja, jossa sotaa käydään, kun puolustavalla osapuolella ei vastaavaa mahdollisuutta ole. Ajateltiin myös, että edettäessä sotapäällystön erehdykset ja laiminlyönnit ovat helpommin anteeksiannettavissa ja paikattavissa, kun puolustettaessa virheet ovat aina kohtalokkaampia. Tärkeä hyökkäyssodan puolesta puhuva seikka oli myös näkemys, jonka mukaan puolustussota tuottaa toteuttajalleen parhaimmillaankin paljon vähemmän kunniaa kuin hyökkäyssota ja sen mukanaan tuomat valloitukset, mutta vaatii tältä kuitenkin huomattavasti enemmän taitoa ja lujuuutta.³⁴

Ajatusta hyökkäyksellisestä kostonodasta Venäjää vastaan edusti erityisesti kenraalimajuri Axel Löwen, joka jo vuoden 1723 valtiopäivillä oli esittänyt suunnitelman Suomen puolustuksen järjestämisestä. Suunnitelman toteuttaminen oli tosin varojen puutteessa jäänyt pahasti kesken. Vuonna 1737 kenraalimajuri Löwen nimitettiin Suomen sotilasyliapäälliköksi. Heti samana vuonna hän esitti Suomen puolustuksesta hyökkäyssodan ajatukselle perustuvan laajan mietinnön, jota tarkastamaan Kuninkaallinen Majesteetti ja valtaneuvosto asettivat oman komission.³⁵

Mietinnön pääpaino oli meriherruudessa. Vahva laivasto suojaisi rannikon ja olisi ainoa takuu puolustuksen (tai hyökkäyksen) onnistumiselle. Mietinnön mukaan myös

³² Jutikkala 1964, s. 522.

³³ Juvelius 1919, s. 142.

³⁴ Juvelius 1919, s. 7 – 8.

³⁵ Juvelius 1919, s. 142 – 144.

maa-armeija olisi jälleen saatettava täyteen kuntoon. Valtion varattomuus ja puolustuspolitiikan aiempi varovaisuus olivat tähän asti aiheuttaneet sen, että Ruotsi oli 1730-luvun puolimaissa sotilaallisesti edelleen lähes yhtä heikko, kuin välittömästi suuressa Pohjan sodassa kärsittyjen tappioiden jälkeen. Näin oli erityisesti Suomen suhteen.³⁶ Edelleen Löwen esitti mietinnössään mahdolliseksi sotaanäyttämöksi Lappeenrannan ja Haminan rannikkoseutuja, minne armeija tulisi sotaa varten koota. Huollon järjestämiseksi Löwenin mietinnössä todettiin tarve viljan keräämiselle ja varastoimiselle eri paikkoihin Suomessa.³⁷

Tyytymättömyys Hornin politiikkaa kohtaan kasvoi nopeasti 1730-luvun loppua kohden tultaessa. Vuoden 1734 valtiopäivillä syntynyt Arvid Hornin vastainen ryhmittymä organisoitui ja kasvatti jatkuvasti kannatustaan uusien valtiopäivien lähestyessä. Vuoden 1738 valtiopäiviä edelsi siten jo hyvin kiivas mielipiteidenvaihto. Valtiopäivien alla annettiin Hornin politiikan kannattajille yömyssyjen pilkkanimi, minkä vastakohtana oppositiopuolta ryhdyttiin kutsumaan hatuiksi.³⁸ Vuoden 1738 valtiopäivien alkaessa oli Hornin vastaisen, sekä sotaa ja liittoutumista Ranskan kanssa kannattavan, ”hattupuolueen” keskuksina erilaisia kerhoja. Näistä ensimmäinen ja vaikutusvaltaisin oli niin sanottu pieni kenraliteetti, seitsemän kenraalimajurin yhdistys, jonka johdossa oli kreivi Carl Emil Lewenhaupt. Niin sanotun hattupuolueen kannattajat, tai ainakin ne, jotka tällä kertaa ajattelivat sodasta ja ulkopolitiikasta samalla tavoin, olivat heti valtiopäivien kokoontuessa enemmistönä aatelissäädystä. Maamarsalkaksi valittiin Hornin vastaisen opposition oma mies, Carl Gustaf Tessin, ja salaiseen valiokuntaan valittiin aatelissäädystä myös sotaa kannattava enemmistö. Kun myös porvarissäätö, ”jos kohta enemmän umpimähkään”, yhtyi salaisessa valiokunnassa aateliston ”hattuihin”, jäi valtiopäivätyön keskeinen elin sodan kannattajien käsiin.³⁹

Ruotsin ulkopolitiikan suunta muuttui perusteellisesti aatelissäädyn enemmistön ja sen ohjailussa olevan salaisen valiokunnan asettuessa ”hattujen” kannalle. Hornin johtama valtaneuvosto nähtiin tässä tilanteessa sopimattomaksi uutta ulkopolitiikkaa toimeenpanemaan. Uuden politiikan kannattajat olivat valmiita tekemään muutoksia hallitukseen ja ajamaan ulos neuvostokamarista kaikki Hornin kannattajat. Iäkäs Horn,

³⁶ Jutikkala 1964, s. 523.

³⁷ Juvelius 1919, s. 146.

³⁸ Jutikkala 1964, s. 527.

³⁹ Lagerroth 1934, s. 143.

tuolloin jo 74-vuotias, katsoi parhaaksi erota tällaisessa tilanteessa itse. Hornin vapaaehtoinen ero helpotti entisestään hänen politiikkansa vastustajien työtä.⁴⁰

Salainen valiokunta asetti perustuslakia itse tulkiten viisi valtaneuvosta, Gustaf Bonden, Thure Bielken, Ernst Creutzin, Samuel Bankin ja K. G. Hårdhin, vastuuseen siitä, että nämä eivät olleet ottaneet huomioon edellisten valtiopäivien salaisen valiokunnan valtiopäivien väliseksi ajaksi antamia ohjeita. Ohjeet olivat tosin olleet varsin ristiriitaisia niin sisäisesti kuin keskenään, ja valtaneuvosto oli tavan mukaan aiemminkin hoitanut valtiopäivien välisenä aikana ulkopoliittikkaa itsenäisesti, jos kohta paljolti Hornin persoonan varassa. Tilanne oli kuitenkin nyt kaikin puolin uudenlainen. Juridisin perustein, mutta poliittisista syistä saivat viisi valtaneuvosta mennä, ja heidän tilalleen astuivat uudet miehet. Erotetut valtaneuvokset saivat vielä pitää arvonimensä ja eläkkeensä, aikalaisittain heitä kutsuttiin lisensoiduiksi valtaneuvoksiksi.⁴¹

Valtaneuvosten erottamisella oli merkitystä paitsi käytännön politiikan suunnanmuutoksen suhteen, niin myös perustuslakien tulkinnan ja säätyjen aseman kannalta. Toimenpide merkitsi nimittäin valtiopäivien perustuslaillista voittoa valtaneuvostosta. Vuonna 1720 esitetty ajatus valtaneuvostosta säätyjen edustajana oli nyt tullut käytännössä voimaan ja valtaneuvoston erottamattomuus kumottu.⁴² Salaisen valiokunnan toimenpiteet herättivät runsaasti kielteistä huomiota talonpoikais- ja pappissäädyssä, niin kuin myös porvarissäädyn enemmistön keskuudessa. Kritiikkiä lisäsi se, ettei salainen valiokunta suostunut tuomaan säätyjen täysistunnoille julki tehdyn päätöksen motiiveja ulkovaltojen kiinnostukseen ja salassapidon tärkeyteen vedoten.⁴³ Säätyjen vastustus jäi vaille merkitystä, valtaneuvokset erotettiin, mutta asia ei ollut loppuun käsitelty. Vuoden 1738 valtiopäivien tapahtumiin ja valtaneuvoksiin palattiin vielä kaksien valtiopäivien päästä, syksyllä 1742, kun ”onnetoman sodan” jälkeen asia nousi uusien poliittisten suhdanteiden myötä jälleen esiin.

Hornin syrjäyttämisen ja hänen politiikkansa kannattajien valtaneuvostosta erottamisen jälkeen tuli kysymys sodasta polttavaksi.⁴⁴ Salaisen valiokunnan asiakirjoissa sotaa Venäjää vastaan pidettiin jo välttämättömyytenä. Valtiopäivillä otettiin käsittelyyn Suomen sotilasyliapäällikkö Axel Löwenin laatima Suomen puolustusta koskeva mietintö. Sodan vankkumaton kannattaja, kreivi ja kenraalimajuri

⁴⁰ Lagerroth 1934, s. 143.

⁴¹ Ibid.

⁴² Lagerroth 1934, s. 143 – 144.

⁴³ Danielson-Kalmari 1932, s. 141.

⁴⁴ Cederberg 1942, s. 278.

Carl Emil Lewenhaupt, esitti Suomen puolustuksesta puhuttaessa, että olisi turhaa rakentaa Suomeen puolustuslinnoituksia, sillä sehän edellyttäisi sitä, ettei Ruotsin valtakunnan alueita aiottaisi enää laajentaa.⁴⁵ Sotilasylipäällikkö Löwen esitteli asiaansa salaisessa valiokunnassa myös henkilökohtaisesti. Hänen mukaansa Suomessa jo oleva ”oma armeija” oli riittämätön maan puolustamiseksi ja hän suositteli joukkoja siirrettäväksi Suomen puolelle. Joukkojen siirtäminen ja valtuudet sellaiseen toimenpiteeseen herättivät säädyissä keskustelua. Erityisesti puhuttiin siitä, tulisiko asia käsitellä säätyjen täysistunnoissa, vai voidaanko sellaisesta päättää salaisen valiokunnan puolustusdeputaatiossa.⁴⁶ Salainen valiokunta jätti lopulta vuosien 1738 – 1739 valtiopäiviltä valtaneuvostolle ohjeet, joiden mukaan sota oli vain ajan kysymys, ja valtuutti hallituksen joukkojen siirtoon. Monet tosin kieltäytyivät allekirjoittamasta valtiopäiväpäätöstä juuri sotapolitiikan vuoksi.⁴⁷

Axel Löwen kutsuttiin vielä valtiopäivien kuluessa valtaneuvostoon ja hänelle ryhdyttiin etsimään seuraajaa Suomen sotilasylipäällikkönä. Monet kenraaleista ehtivät kieltäytyä, kunnes lopulta aseman suostui ottamaan vastaan kenraaliluutnantti Carl Cronstedt. Axel Löwenin suositusten ja salaisen valiokunnan ohjeiden mukaan valtaneuvosto aloitti joukkojen siirrot keväällä 1739 lähettämällä Suomeen kahden rykmentin verran joukkoja. Syksymmällä samana vuonna Suomessa olevien joukkojen määrää kasvatettiin vielä 6000 miehellä. Joukkojen lähettäminen oli jo selkeä askel kohti uutta sota, jota paitsi kannatettiin, niin myös vastustettiin Ruotsissa kiivaasti. Myös päätöksen tehneessä valtaneuvostossa oli sodan vastainen oppositio, jonka johdossa oli edellisenä syksynä Hornin kannattajien tilalle nimitetty Samuel Åkerhielm.⁴⁸

Sotasuunnitelmat näyttivät joutuvan vastatuuleen, kun Etelä-Suomeen sijoitetun armeijan keskuudessa alkoi hyvin pian jo syksyllä 1739 levitä kulkutauti, joka levisi myös kansan keskuuteen.⁴⁹ Edellytykset sodalle huononivat myös ulkopoliittisten suhdanteiden vuoksi. Turkkiä vastaan sotinut Venäjä solmi sen kanssa rauhan Belgradissa, ja näytti nyt varautuvan sotilaallisiin vastatoimiin Ruotsia vastaan. Suomeen lähetetty uusi sotilasylipäällikkö Carl Cronstedt taas oli huolissaan armeijan ja Suomen puolustusmahdollisuuksien tilasta. Hän kirjoitti kuninkaalle, esitti negatiivisen

⁴⁵ Jutikkala 1964, s. 527 – 529.

⁴⁶ Cederberg 1942, s. 279.

⁴⁷ Juvelius 1919, s.177.

⁴⁸ Jutikkala 1964, s. 529.

⁴⁹ Alanen 1963, s. 214.

näkemyksensä mahdollisuuksista puolustaa Suomea hyökkäykseltä ja vetosi rauhan puolesta. Vetoamus johti vain siihen, että kenraaliluutnantti Cronstedt sai pyytämänsä eron sotilasyliapäällikön tehtävästä. Hänet siirrettiin kesällä 1740 sotakollegion presidentiksi ja hänen tilalleen nimettiin vapaaherra Henrik Magnus von Buddenbrock siihen asti, kunnes uusi sotilasyliapäällikkö Carl Emil Lewenhaupt ennättäisi Suomeen.⁵⁰

Ruotsin valtakunnan kannalta tilanne oli siis hyvin arkaluontoinen. Venäjä oli irtautunut sodastaan Turkin kanssa ja tietojen mukaan kokosi joukkoja Viipuriin. Ruotsilla taas oli vaikeasti puolustettavassa Suomessa valmiina tuhansiin nouseva armeija, jonka huolto kuitenkin aiheutti kasvavia ongelmia, ja jonka poisvetämisestä esitettiin kovenevia vaatimuksia niin valtakunnan sisä-, kuin ulkopuolelta. Tilanne oli tällainen elokuun 14. päivänä 1740, kun valtaneuvostossa päätettiin kutsua säädyt koolle vielä samana vuonna ylimääräisille valtiopäiville.⁵¹ Ennen valtiopäivien kokoontumista Euroopan poliittiset suhdanteet ehtivät kahden kuninkaallisen kuolemantapauksen myötä muuttua vielä kertaalleen, ja tällä kertaa Ruotsissa haudottujen sotasuunnitelmien kannalta myönteiseen suuntaan.⁵²

Ajallisesti lähekkäin syksyllä 1740 kuolivat Itävallan keisari Kaarle VI ja Venäjän keisarinna Anna. Itävallan keisarin kuolema aiheutti perimyssodan uhkan, kun valtakunnassa alkoi ilmetä hajoamisen oireita, ja Ranska sekä Preussi valmistautuivat tarttumaan avautuneeseen tilanteeseen. Venäjällä kruununperimyksessä ensimmäisenä tuli alle vuoden ikäinen Iivana VI, jonka sijasta hallitsi hänen äitinsä saksalaisten neuvonantajien tuella. Valtakunnassa oli kuitenkin vahva kansallinen oppositio, joka suuntautui saksalaisten vaikutusvaltaa vastaan ja oli keskittynyt Pietari Suuren vallanperimyksestä syrjäytetyn tyttären, Elisabetin, ympärille. Ruotsin sotaa hautoneissa piireissä tilanne nähtiin loistavaksi, vaikka omat edellytykset sotaan lähtemiselle olivat huonot armeijan kehnon varustelutason ja heikosti järjestyneen huollon takia. Ranska nimittäin halusi sitoa mahdollisen vastustajansa käsiä Itävallan perinnöstä sodittaessa ja oli siksi valmis tukemaan Ruotsia sitä vastaan. Lisäksi Ruotsissa uskottiin voitavan hyötyä Venäjän tilanteesta ja ajateltiin Elisabetin suostuvan aluepalautuksiin, mikäli Ruotsin sotaretki auttaisi hänet valtaistuimelle.⁵³

Valtiopäivät kokoontuivat kutsun mukaan joulukuun neljäntenä 1740. Kaikki tiesivät, että ylimääräisten valtiopäivien tarkoituksena oli tehdä päätös sodasta tai

⁵⁰ Cederberg 1942, s.159.

⁵¹ Lagerroth 1934, s.145.

⁵² Cederberg 1942, s. 282.

⁵³ Malmström 1895, s. 389 – 392.

rauhasta. Asian tärkeys näkyi jo valtiopäiville valmistautumisessa ja sittemmin itse valtiopäivätyössä kasvavina jännitteinä ja ”kiivaana puoluekamppailuna”. Sodan kannatus oli edelleen vahvaa aatelissäädystä ja porvarissäädystä. Aateliston maamarsalkaksi valittiin tunnettu sodan puolestapuhuja, kreivi Carl Emil Lewenhaupt, jolle oli jo myönnetty ylipäällikön rooli aiotussa kostonodassa.⁵⁴ Löyhästi organisoitunut rauhanpuolue, ”myssyt”, sen sijaan vastusti kaikkia sotavalmisteluja. Pappissäädystä ja talonpoikaistossa oltiin kokonaisuutena ottaen rauhan kannalla, ja myös monet aateliset ja porvarit sanoutuivat irti vastuusta, mikäli sotaan lähdetäisiin. Suomalaiset toivat erityisesti esiin oman ja kanssaveljiensä hädän sodan jalkoihin joutumisesta. Heille olikin kotiseuduilta annettu mukaan ohjeet pyrkiä estämään sodan syttyminen.⁵⁵

Ulkopolitiikan ja sodankäynnin kannalta keskeinen valtiopäivien toimielin, salainen valiokunta, oli kuitenkin aatelissäädyn ja porvarissäädyn sotaintoisten edustajien voimin tilanteen herrana. Vastustelun ja viivytyksen kiertämiseksi ulkopoliittika ja sodan valmistelu päätettiin salaisessa valiokunnassa antaa sen suppealle alajaostolle, niin sanotulle salaisimmalle valiokunnalle eli ”sekretissimumille”. Sen johdolla neuvoteltiin Ranskan kanssa sodan syttymisen jälkeen saatavista apurahoista, Preussin kanssa liittosopimuksesta – tosin ilman menestystä – ja Elisabetin kanssa Venäjän valtaistuimesta ja Ruotsin mahdollista palkkioista Elisabetin mahdollisesti noustessa sille.⁵⁶ Elisabetin lupaukset jäivät äärimmäisen epämääräisiksi, mutta se ei hälventänyt salaisessa valiokunnassa tunnettua uskoa sodan hyvään lopputulokseen.

Osana valmisteluja salainen valiokunta antoi ylipäällikön tointa Suomessa hoitavalle H. M. von Buddenbrockille määräyksen koota 10 000 – 12 000 miehen armeijan Suomen ja Venäjän rajalle. Säädyille päätös tuotiin ilmoitusasiana, mikä herätti suurta vastustusta ja huomiota. Erityisesti talonpoikaissäädystä, mutta myös aatelistossa, vastustettiin kiivaasti salaisen valiokunnan toimenpidettä, joka katsottiin salaisen valiokunnan yritykseksi riistää säädyiltä niille kuuluvia oikeuksia. Protestoinnin lisäksi vaadittiin selvityksiä myös edellisenä vuonna tapahtuneista joukkojen siirroista.⁵⁷ Sotaa vastustavat suomalaiset valittivat puolestaan katovuosista ja viljan puutteesta, mikä vaivasi myös Suomeen sijoitettua armeijaa.⁵⁸ Talonpoikaissäädyn, pappissäädyn sekä

⁵⁴ Lagerroth 1934, s. 146.

⁵⁵ Esim. Alanen 1963, s. 216.

⁵⁶ Jutikkala 1964, s. 530.

⁵⁷ Lagerroth 1934, s. 147.

⁵⁸ Danielson-Kalmari 1929, s. 182.

porvaris- ja aatelissäätöjen huomattavien osien vastustus horjutti vakavasti sotasuunnitelmia. Myös valtaneuvostossa ja salaisessa valiokunnassa oli sodan vastaista näkökantaa edustavia jäseniä. Kamppailu valtiopäivillä kävi kiihkeänä kunnes tapahtui jotain, mikä vaikutti rauhanoppositioon lamauttavasti.

Muutammat, niin sanotun hattupuolueen jäseniksi luetut henkilöt olivat pitänet öisin vartiota Venäjän lähetystön porteilla Tukholmassa. Tällaisen vahtivuoron aikana he saivatkin kiinni lähetystössä vierailleen nuoren kansliavirkamiehen, Johan Gyllenstiernan, jolla sattui olemaan nimekkäitä yhteyksiä. Gyllenstierna oli Arvid Hornin vaimon serkku ja muutenkin yhdistettävissä ”hattujen” vastustajiin. Pidätystä seurasi syyte maanpetoksesta, ja asia tuotiin kaikkineen näyttävästi käsittelyyn valtiopäivillä. Esitettiin, että muutammat poliitikot olisivat neuvotelleet Venäjän kanssa sodasta ja mahdollisesta Suomen miehityksestä keinona vaikuttaa Ruotsin sisäiseen politiikkaan. Asiaa tutkimaan valtiopäivillä asetettiin niin sanottu petoskomissio, joka saatuaan työnsä valmiiksi tuomitsi petoksesta myös sellaisia henkilöitä, joiden syyllisyydestä tai edes osallisuudesta ei ollut todisteita. Niinpä komission työn tuloksena jo edellisillä valtiopäivillä valtaneuvostosta erotetuilta Ernst Creutzilta ja Thure Bielkeltä, molemmat nimekkäimpiä sodan vastustajia, vietiin valtaneuvoksen arvonimet ja sen mukaiset eläkkeet, sekä lähetettiin sisäiseen maanpakoon kartanoihinsa maaseudulle.⁵⁹ Jupakka heitti varjon koko ”myssypuolueen” ylle, eikä petossyytteiden pelossa joukkojen siirtoja ja sodan valmisteluja uskallettu enää yhtä voimakkaasti arvostella.

Sota alkoi näyttää yhä väistämättömämmältä. Maaliskuussa 1741 saatiin aikaan sopimus Ranskan kanssa. Laivastolle, johon oli värvätty lisää miehiä, annettiin määräys purjehtia Helsinkiin.⁶⁰ Sodan alla, kuten jo näytti, salainen valiokunta teetätti vielä eversti Carl Otto Lagercrantzilla mietinnön valtiollisesta tilanteesta sodan syttyessä. Mietintö, jossa todettiin, että ainoa sodan aiheuttama uhka Ruotsille on Suomen mahdollinen menetys, ja jossa sotaan lähtöön suhtauduttiin optimistisesti, ei aiheuttanut salaisessa valiokunnassa vastalauseita.⁶¹ Valtaneuvostossa sotaa toki vielä myös vastustettiin, ja siitä äänestettäessä vasta kuninkaan ääni ratkaisi sodan puolesta. Lopullinen päätös tehtiin salaisessa valiokunnassa, johon tässä tilanteessa otettiin mukaan myös 25 talonpoikaissäädyn edustajaa ”jakamaan vastuuta”. Päätös sodasta oli

⁵⁹ Lagerroth 1934, s. 147.

⁶⁰ Cederberg 1942, s.286.

⁶¹ Jutikkala 1964, s. 531.

lopulta likimain yksimielinen. Edellytykset voitokkaalle sodalle nähtiin niin hyväksi, että Venäjälle saneltavista rauhanehdoistakin päätettiin jo valmiiksi.⁶² Näin valtiopäivät olivat päättäneet hallitusmuodon mukaisesti hyökkäyssotaan lähdöstä. Että sota oli nimenomaan valtiopäivien työtä, näkyi esimerkiksi siitä, että heti valtiopäivien päätyttyä lähti Suomeen ja sotaa johtamaan aatelissäädyn maamarsalkka ja valtiopäivien johtohahmo, kreivi ja kenraali Carl Emil Lewenhaupt.⁶³

Päätös sotaan lähdöstä saatiin aikaan kesällä 1741. Muodollinen sodanjulistus Venäjälle annettiin heinäkuussa juhlallisina menoin. Valtiopäivät jatkuivat kuitenkin vielä sodanjulistuksen jälkeenkin kolmen viikon ajan, ja vasta niiden päätyttyä pääsi itse ylipäällikkö nousemaan laivaan ja lähtemään kohti Suomea. Siihen saakka toimi Suomessa olevan armeijan johdossa aiemmin nimetty H. M. von Buddenbrock.⁶⁴

Suhdanteet sodalle olivat ehkä näyttäneet suotuisilta, mutta itse sodan valmistelut oli Ruotsin puolella tehty loppujen lopuksi huonosti. Armeijan varusteiden taso oli keho ja huolto heikosti järjestetty; varsinkin kun sato oli jälleen jäänyt Suomessa tavallista huonommaksi. Myös elämistä oli armeijalla puutetta, ja kansa joutui joukkojen ylläpitäjäksi, mikä aiheutti sen keskuudessa valituksia. Ruotsin sotalaivasto, joka kesällä oli siirretty valmiusasemiin Helsinkiin, oli sentään vielä siirrettäessä ollut iskukykyinen ja varteenotettava sotavoima, kuten Axel Löwenin mietinnössä oli edellytetty. Sotasuunnitelmatkin oli perustettu tälle voimalle. Kuitenkin laivaston pysytellessä paikallaan Kymijoen edustalla sotaa odottamassa levisi miehistön keskuuteen kulkutauti, joka yhdessä huollon heikkouksien kanssa lamautti vähässä ajassa käytännössä koko laivaston ja esti sen suunnitelman mukaisen etenemisen kohti Pietaria.⁶⁵

Pikemminkin suhdanteiden kuin voiman varaan sotansa perustaneet ruotsalaiset olivat valtiopäivien salaisessa valiokunnassa laskeneet yllättävän iskun vaikuttavan musertavasti vallanperimyskiistoissa kamppailevaan Venäjään, mutta ylipäällikön viipyessä valtiopäivillä ja huoltovaikeuksien ja kulkutautien vaivatessa armeijaa Ruotsin isku väistämättä viivästy. Lopulta kävikin niin, että ensimmäisen iskun ehättivät antamaan venäläiset.

Sodanjulistuksen jälkeen oli Venäjän puolella heti heinäkuussa ryhdytty kokoamaan armeijaa. Joukkojen ylipäälliköksi nimitettiin aluksi kenraali James Keith, joka elokuun

⁶² Jutikkala 1964, s. 531.

⁶³ Lagerroth 1934, s. 147.

⁶⁴ Malmström 1895, s. 427.

⁶⁵ Cederberg 1942, s. 298 – 304.

13. päivänä 1741 lähti liikkeelle Pietarista kohti Ruotsin valtakunnan rajaa. Ruotsalaisten joukkojen ylipäällikkö H. M. von Buddenbrock oli sillä välin jakanut omat joukkonsa kahtia vartioimaan Viipuriin teitä, joita joukkojen odotettiin tulevan. Toista sotajoukkoa jäi johtamaan von Buddenbrock itse, toisen joukon johtoon hän asetti kenraalimajuri Carl Henrik Wrangelin.⁶⁶

Venäläisten armeijan ylipäälliköksi saapui elokuun 20. päivänä toinen ammattilainen, sotamarsalkka Peter de Lacy, jonka johdolla joukot ylittivät valtakunnan rajan seuraavana päivänä, 21. elokuuta 1741. Ruotsin tiedustelu oli varoittanut von Buddenbrockia venäläisten joukkojen liikkumisesta kohti Lappeenrantaa, mutta von Buddenbrock piti tietoja liioitteluna. Hän siirtyi sen sijaan joukkoineen Lappeenrannan lähistöltä toiseen leiriin Myllykylään. Armeijan toisen puolikkaan johtaja, kenraalimajuri Wrangel, sen sijaan otti tiedot todesta ja lähti marssimaan kohti Lappeenrantaa. Perille päästyään Wrangel asetti joukkonsa odottamaan vihollista Lappeenrannan vähäisten varustusten edustalle uudenaikaisen, mutta suomalaisen maastoon ja joukkojen vähäiseen koulutukseen huonosti soveltuvan eurooppalaisen linjataktiikan mukaisesti. Venäläiset saapuivat paikalle 23. elokuuta.⁶⁷

Odotetun sodan ensimmäinen taistelu käytiin siten Lappeenrannan kaupungin edustalla, kun Wrangel määräsi joukkonsa hyökkäykseen määrällisesti ylivoimaista vihollista vastaan. Vastoin kaikkia toiveita ja odotuksia taistelu päättyi ruotsalaisten kannalta selkeään ja nöyryyttävään tappioon. Wrangelin valitsema taktiikka epäonnistui, kun armeijan linjat murtuivat heti venäläisten vastahyökkäyksessä ja joukot pakenivat Lappeenrannan linnoitukseen, jonka venäläiset sitten valtasivat rynnäköllä. Ruotsalaiset menettivät taistelussa kaatuneina noin tuhat ja vankeina noin 1400 miestä. Silti tappion merkitys oli ruotsalaisille enemmän moraalinen kuin strateginen. Huoltovaikeuksista myös kärsivät venäläiset nimittäin perääntyivät hetimiten taistelun jälkeen takaisin rajan toiselle puolelle.⁶⁸

Valtaneuvostossa Ruotsissa tappiolliseen taisteluun suhtauduttiin vielä työtapaturmana, eikä siitä masennuttu tai tehty varsinaisia johtopäätöksiä. Niinpä kun ylipäällikkö Lewenhaupt saapui kymmentä päivää myöhemmin ottamaan komennon, oli Suomeen lähetetty jo lisää joukkoja, jotka nostivat maassa olevan armeijan vahvuuden 23 000 mieheen. Lewenhaupt joutui kuitenkin tultuaan itsekin huomaamaan armeijansa

⁶⁶ Malmström 1897, s. 11 – 12.

⁶⁷ Cederberg 1942, s. 306 – 308 ja Malmström 1897, s. 14 – 16.

⁶⁸ Alanen 1963, s. 234 – 236 ja Malmström 1897, s. 19.

realiteetit. Samat huolto- ja muut vaikeudet viivyttivät myös Lewenhauptia, ja laivaston tila esti kreivi Lewenhauptin suunnitteleman Viipurin saartamisen mereltä käsin. Lewenhaupt ryhtyi kuitenkin järjestelemään joukkoja ja niiden huoltoa uudelleen ja lopulta, marraskuun puolivälissä hän lähti etenemään Myllykylästä ja Haminasta kohti Viipuria yhteensä noin kuudentuhannen miehen ja kymmenen tykin vahvuisten armeijan osastojen kanssa.⁶⁹

Raskaissa oloissa, kylmyydessä, kurassa ja sateessa etenevän joukon edellä levitettiin julistuskirjaa, jossa kerrottiin ruotsalaisten tulevan pelastamaan Venäjän kansaa ulkomaalaisten harjoittamalta sorrolta.⁷⁰ Ruotsalaisten offensiivissa lienee olosuhteiden pakosta ollut kyse enemmän voimannäytöstä ja pelottelusta, kuin vakavasta hyökkäyksestä. Sellaisenaankin se kuitenkin tehoi. Tieto Ruotsin joukkojen lähestymisestä aiheutti Pietarissa suurta levottomuutta, siellä luultiin Ruotsin koko armeijan olevan liikkeellä. Hämmennys ja pelko pääkaupungissa tarjosivat Elisabetille ja tämän tukijoille heidän kaipaamansa tilaisuuden, ja marraskuun 24. ja 25. päivän välisenä yönä pani Elisabet toimeen verettömän vallankaappauksen, jossa syrjäytettiin lapsitsaari, tämän äiti ja saksalaiset tukijat. Ensi töikseen valtaistuimella Elisabet rauhoitti tilanteen ja ehdotti ruotsalaisille aselepoa. Lewenhaupt suostui aselepoon ja vetäytyi takaisin rajan taakse, vaikka Elisabet ei ollut luvannut mitään saati esittänyt mitään takeita ruotsalaisten odottamasta ”kiitollisuudestaan”.⁷¹ Sodan ensimmäinen vaihe päättyi näin joulukuun alussa 1741 ilman että Ruotsin valtakunta olisi saavuttanut siinä mitään mainittavaa menestystä.

Tuloksiin oltiin Ruotsissa pettyneitä, mutta Lewenhauptilla oli vielä tukenaan valtiopäiviltä saatu säätyjen mandaatti ja aatelissäädyn maamarsalkan arvo. Niitä vastaan ei valtaneuvostossakaan rohjettu vielä toistaiseksi nousta. Vuotta myöhemmin, uusilla valtiopäivillä, nämä sodan ensimmäisen syksyn tapahtumat herättivät sitten sitäkin kiivaampia kysymyksiä ja syytöksiä, joita tässä tutkimuksessa käsitellään kokonaan omassa luvussaan. Myös myöhemmässä historiantutkimuksessa on arvosteltu esimerkiksi Lewenhauptin päätöstä pysäyttää hyökkäys ja myöntyä Elisabetin aselepoon. Toisaalta on myöhemmässä tutkimuksessa myös esitetty, ettei Lewenhauptilla myöhäissyksyn ankarissa oloissa ja heikon huollon vuoksi olisi ollut

⁶⁹ Malmström 1897, s. 23 – 33.

⁷⁰ Jutikkala 1964, s. 533.

⁷¹ Cederberg 1942, s. 314 – 315.

mahdollisuksiakaan jatkaa syvemmälle Venäjän alueelle ja pakottaa siten Elisabetia ruotsalaisten suunnittelemiin ehtoihin.

Ruotsin mahdollisuus ja tilanne meni joka tapauksessa ohi. Talvella hyökkäykseen ei voitu enää lähteä, vaan oli jätävä odottamaan kevättä ja uusia mahdollisuuksia. Venäläiset ehtivät kuitenkin taas ensin. Elisabet oli ennättänyt vakiinnuttamaan valtaansa ja järjestämään hallintoaan, eikä hänellä ollut mitään aikomusta – jos kohta varaakaan – suostua minkäänlaisiin ruotsalaisten esittämiin aluevaatimuksiin, jotka kohdistuisivat hänen isänsä valloituksiin. Sodan päättymisen ja neuvottelujen sijaan Ruotsin sodanjohto sai helmikuun 25. päivänä 1742 käsiinsä Elisabetin ilmoituksen aselevon päättymisestä 1. maaliskuuta lukien.⁷²

Ilmoitus aiheutti nyt vuorostaan ruotsalaisten puolella hämmennystä ja pelkoa. Ylipäällikkö Lewenhaupt lähetti tuolloin Pietariin eversti Carl Otto Lagercrantzin neuvottelemaan aselevon pidentämisestä. Lagercrantz neuvotteli Pietarissa sen verran omatoimisesti, että palatessaan hänet pidätettiin ja lähetettiin Tukholmaan tutkittavaksi. Eversti oli nimittäin vehkeillyt venäläisten kanssa muun muassa Ruotsin kruununperimyskysymyksellä. Pietarista Lagercrantz toi mukanaan luonnoksen venäläisen versiosta sotajoukon edellä levitettävää julistuskirjaa, joka alkoi kiertää suomalaisten parissa maaliskuun aikana ja joka myöhemmin suomalaiskansallisessa historian tutkimuksessa on noussut suureen maineeseen Elisabetin manifestin nimellä.⁷³

Myöhempi suomalainen tutkimus on antanut julistuskirjalle ehkä turhankin suuren painoarvon, koska siinä esitettiin ensimmäistä kertaa valtiollisen asiakirjan tasolla ajatus Suomesta ”itsenäisenä valtiona”, mikäli suomalaiset kääntyisivät Ruotsia vastaan. Julistuskirja lienee kuitenkin aikalaisittain nähty normaaliksi sotapropagandaksi, jonka tehoa oli edellisenä syksynä itsekin kokeiltu. Valtaneuvosto antoi tuki julkaista Suomessa vastamanifestin, jossa vakuuteltiin luottamusta suomalaisten uskollisuuteen, mutta esimerkiksi seuraavan syksynä valtiopäivillä Suomen ollessa Venäjän vallan alla ei manifestiin viitattu kertaakaan tai suomalaisten uskollisuutta Ruotsin kruunulle kyseenalaistettu.

Vaikka aselepo oli päättynyt, eivät venäläisetkään lähteneet vielä talviolosuhteissa suurimittaiseen hyökkäykseen. Sellaisen uhka kuitenkin kasvoi kevään edistyessä ja levottomuus levisi niin Suomessa kuin Tukholmassa, jossa ei enää juuri uskottu ylipäällikkö Lewenhauptin sodanjohtoon. Levottomuuksien kasvaessa kasvoi myös

⁷² Cederberg 1942, s. 315.

⁷³ Jutikkala 1964, s. 534.

valtaneuvostossa halu kutsua valtiopäivät koolle, mutta Lewenhauptin kiivas vastustus viivytti päätöstä. Lopulta, 20. toukokuuta 1742 ja vasta äänestyksen jälkeen, tehtiin valtaneuvostossa päätös kutsua valtiopäivät koolle elokuun 20. päiväksi, koska oli ilmeistä, ettei valtiopäivillä edellisenä syksynä asetettuja sodan tavoitteita voitu toteuttaa.⁷⁴

Lewenhaupt teki kuitenkin vielä sotasuunnitelmia kesäksi 1742. Mahdollisuudet niiden toteuttamiseksi vaan olivat edelleen heikot, armeijan ja laivaston tila ei ollut juuri parantunut edellisestä syksystä. Kaikki suunnitelmat muuttuivat muutenkin pian puolustus suunnitelmiksi, kun Venäjän armeija lähti 7. kesäkuuta etenemään Viipurista kohti Suomea de Lacyn ja Keithin johdolla. Lewenhaupt piti venäläisten paineen alla jatkuvasti sotaneuvotteluja muun upseeriston kanssa, mutta niissä luodut puolustus suunnitelmat jäivät pelkäksi teoriaksi, kun mitään asemia ei jääty puolustamaan saarroksiin joutumisen pelossa. Pelkoon oli toki myös aihetta, kun Ruotsin laivaston jatkuva perääntyminen jätti rannikon suojattomaksi maa-armeijan sivustassa.⁷⁵

Lähes kuolinisku armeijan moraalille, suomalaisten toiveille ja Tukholmassa tunnetulle hupenevalle luottamukselle tuli jo 28. kesäkuuta, kun edes Suomen parhaiten varustettu asema, Haminan kaupunki, ei käynyt puolustustaisteluun ryhmittymisen asemaksi. Lewenhaupt määräsi linnoitetun kaupungin poltettavaksi ja perääntyä.⁷⁶

Päätös luopua Haminasta taistelutta hämmästytti myös vihollista ja aiheutti kiihtymystä niin valtaneuvostossa kuin yleisemminkin ruotsalaisten keskuudessa. Kiihtymys vielä kasvoi sitä mukaa, kun armeija jatkoi perääntymistään kesän 1742 aikana. Armeija perääntyi Helsinkiin saakka, jonne Lewenhaupt sai 11. elokuuta valtaneuvostolta muodollisesti varovaisen, mutta sävyllään kiihtyneen muistutuksen. Siinä kehoitettiin käyttämään armeijaa siihen, mihin se on tarkoitettu, eikä huolehtimaan sen säilymisestä. Jälkimmäisessä tarkoituksessahan se olisi ollut viisainta pitää alun perinkin Ruotsissa.⁷⁷

Ruotsalaisten sotaretki ja pääarmeijan perääntyminen päättyivät sitten elokuussa Helsinkiin, kun venäläiset ennättivät sulkemaan tien länteen. Tällöin oli valtaneuvostossa tehty jo päätös Lewenhauptin ja edellisenä syksynä koettuun Lappeenrannan tappioon syypääksi katsotun von Buddenbrockin kutsumisesta

⁷⁴ Malmström 1897, s. 67.

⁷⁵ Cederberg 1942, s. 332 – 334.

⁷⁶ Malmström 1897, s. 77.

⁷⁷ Cederberg 1942, s. 338 – 340 ja Jutikkala 1964, s. 535.

Tukholmaan tekemään selkoa sodankäynnistään. Uudeksi ylipäälliköksi Suomeen lähetettiin vanha kenraali Jean Louis Bousquet, jonka varsinaisena tehtävänä oli enää antautumissopimuksen allekirjoittamien Helsingissä 24. elokuuta 1742. Sopimuksessa ruotsalaisille joukoille taattiin vapaus siirtyä Ruotsiin joko laivoilla tai maata myöten, ja suomalaisille annettiin lupa lähteä koteihinsa. Suomi jäi kokonaisuudessaan nopeasti ja ilman taisteluita venäläisten valtaan.⁷⁸

Kotiin kutsuttuja kenraaleita odotti Tukholmassa vihaisen kansan mielenosoitus ja Kuninkaallisen Majesteetin asettama sota-oikeus. Valtiopäivät olivat alkaneet jo vähän aiemmin, elokuun 20. päivänä.

3. Aikaisempi tutkimus

Säätyjen aikaa on historiantutkimuksessa käsitelty varsin runsaasti sekä Ruotsin, että Suomen puolella. Valtiopäivät aikakauden poliittisen elämän ja vallan keskuksena ovat luonnollisesti olleet paitsi keskeisenä mielenkiinnon kohteena aikakautta yleisemmin käsittelevässä historiankirjoituksessa, myös useiden tutkimusten erityinen kohde.

Valtaosa säätyjen aikaa yleisesti, tai sen valtiollista toimintaa erityisesti, koskevasta tutkimuksesta on edustanut varsin perinteistä poliittista historiaa ja tapahtumatason selvittelyä. Aikakauden tapahtumahistoriallinen kokonaiskuva on syntynyt ruotsalaisessa historiankirjoituksessa jo 1800-luvulla ja pysynyt varsin muuttumattomana myös sen jälkeen. Samat faktat ovat luettavissa pitkälti samanlaisina lähes mistä tahansa vanhemmasta yleisesityksestä myös Suomen puolella.

Säätyjen ajan ruotsalainen ”perusteos” on valtionarkistonhoitajanakin toimineen Carl Gustav Malmströmin moniosainen teossarja *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772*. (Stockholm 1893-1897). Malmströmin tutkimus perustuu vankasti viralliselle lähdeaineistolle – muunlaisen aineoston lähdearvoa hän olisi tuskin tunnustanutkaan – ja siihen viitataan lähes poikkeuksetta kaikessa myöhemmässä aikakautta käsittelevässä tutkimuksessa. Tapahtumista ja politiikasta Malmströmin tutkimus antaa varsin kattavan kuvan, mutta niihin se myös rajoittuu. Teorian ja tulkintojen tasolla sadan vuoden ylitys tutkimuksen iässä näkyy

⁷⁸ Malmström 1897, s. 84 – 92.

kaikkein selvimmin. Parhaiten Malmströmin tutkimus toimii juuri tapahtumataustan luomisessa, mihin sitä on tässä tutkimuksessa suurelta osin käytettykin.

Valtiopäivien kohdalla historiantutkimuksellinen kiinnostus on suuntautunut erityisesti puoluepolitiikkaan, jonka merkittävä kehitys sattuu säätyjen aikaan. Sinänsä kiinnostava ja aikalaisittain toki vilkkaana ja värikkäänä käynyt puoluekampppailu näyttää kuitenkin saaneen ylikorostuneen aseman säätyjen ajan poliittisen- ja erityisesti valtiopäivähistorian tutkimuksessa. Näin on ainakin aikakauden alkupuolen – ja tämän tutkimuksen ajankohdan – osalta. Syksy 1742 oli aikaa, jolloin puolueet olivat vasta hiljalleen alkaneet muodostua. Varsinkin uudemmassa tutkimuksessa yksipuolista puoluetulkintaa on alettu myös kyseenalaistaa. Tässäkin tutkimuksessa tulee välttämättömäksi käydä kriittistä keskustelua juuri tässä asiassa aikaisemman tutkimuksen ja omien näkemysten välillä.

Säätyjen ajan valtiopäivien tutkimuksessa lähes vastaava auktoriteettiasema, kuin Malmströmillä ajan poliittisen yleisen kehityksen kuvaamisessa, on Fredrik Lagerrothilla. Lagerroth oli ruotsalainen historioitsija ja valtiotieteilijä, jonka tohtorinväitös käsitteli vapaudenajan valtiomuotoa, ja joka toimi Lundin yliopistossa valtiotieteen professorina vuosina 1929 – 1950. Hänen kaksiosainen tutkimuksensa, ”historiallinen ja valtiotieteellinen esitys”⁷⁹ säätyjen- tai vapaudenajan valtiopäivistä, nimellä *Frihetstidens maktägande ständer del 1 & 2* (Stockholm 1934), kuuluu Ruotsin valtiopäivien historiasta koottuun *Sveriges riksdag*-sarjaan. Lagerroth käsitteli tutkimuksessaan valtiopäivien koostumusta, valtaoikeuksia, asemaa, toimintatapoja, työmuotoja, sekä niiden historiallista kehitystä aina ensimmäisistä Kaarle XII:n kuolemaa seuranneista vuoden 1719 valtiopäivistä vapaudenajan loppuun. Samalla hän kirjoitti aikakauden poliittista historiaa tiukasti valtiopäivien näkökulmasta.

Lagerrothin tutkimuksella on vahvat ansionsa valtiopäivien toiminnan eri puolten kuvaajana, mutta sen näkökulmat ja tulkinnat ovat jossain määrin rajoittuneita. Ensinnäkin puoluepolitiikka nousee hyvin keskeiseen asemaan myös Lagerrothilla. Hänen mukaansa jopa ”*Ruotsin valtiopäivien historia käsittää säätypuolueiden, hattujen ja myssyjen, kamppailun säätyvallasta ja hallitusmuotopuolueiden, vapaudenystävien ja rojalistien kamppailun toisiaan vastaan*”.⁸⁰ Muuta kuin puolueista lähtevää selitystä tai

⁷⁹ Lagerroth 1934, s. 1.

⁸⁰ Lagerroth 1934, s. 130.

tulkintaa valtiopäivien toiminnalle ei esimerkiksi tämän tutkimuksen kohteena olevan ajanjakson osalta anneta.

Toinen Lagerrothin tutkimuksessa näkyvä – ja sen ansiosta useissa myöhemmissä tutkimuksissa toistuva – seikka liittyy tutkimuksen asemaan osana 1920-luvulla käynnistynyttä Ruotsin valtiopäivähistoria-projektia. Lagerrothin tutkimuksessa nimittäin kuvataan 1700-luvun säätyvaltiopäivien toiminta paljolti kehityksenä kohti parlamentaarista demokratiaa. Sekä parlamentarismia, että demokratian käsitteet esiintyvät tutkimuksessa useammin, kuin olisi välttämättä aihetta, kun otetaan huomioon, ettei privilegioiden säätelöllä säätyvaltiopäivillä ollut kyse demokraattisesta järjestelmästä. Syntyykin vaikutelma, että Ruotsin valtiopäivien historiaa on kirjoitettu jossain määrin liian ”edistyksellisesti”, ja myöhempää tilannetta menneisyyteen projisoiden.

Säätyjen ajan historian tutkimuksen perusteet on laskettu, osin lähteiden saatavuuden ansiosta, Ruotsissa. Aikakautta on tutkittu perinteisesti myös Suomen puolella; onhan kyseessä toki yhteinen historia. Periaatteessa vanhemman tutkimuksen perusteet ovat molemmin puolin olleet pitkälti samat. Myös Suomessa on luotettu Malmströmiin, kirjoitettu poliittista historiaa ja tarkasteltu puolueita. Omana piirteenä on kuitenkin luonnollisesti ollut Suomen aseman ja suomalaisten toiminnan painottaminen. Tietysti Suomen historiassa kirjoitetaan Suomen tapahtumista ja suomalaisten elämästä, mutta myös yhteisen valtakunnan ja sen ylimmän poliittisen vallan, jota aikakaudella edustivat valtiopäivät, tarkastelun näkökulma on ollut mielellään suomalaisissa.

Suomalaisen historian tutkimuksessa, ja varsinkin historian yleisesityksissä, on vallinnut tietynlainen kaanon säätyjen ajan alkupuolen kuvauksen osalta. Esitykset ovat noudattaneet pitkälti kaavaa, joka on alkanut isonvihan päättymisestä ja rauhan palauttamisesta, jatkunut jälleenrakennuksella, Suomen aseman ja puolustuskykyä käsittelemällä, sekä kiinnittänyt huomiota Arvid Horniin ja tämän politiikkaan. Esiin ovat nousseet ajan kansallisuus- ja kielikysymykset, politiikan muutos valtiopäivillä ja sitä seurannut sodan hakeminen sekä itse sodan kuvaus. Elisabetin manifesti on ollut suuren mielenkiinnon kohteena, samoin kuin Suomen jääminen jälleen miehitysvallan alle. Suomalaisuus on hallinnut näkökulmana, kuin myös puoluepolitiikka valtiopäivien toiminnan selittäjänä, vaikka jotkut tutkijat ovatkin

valitelleet niin suomalaisten valtiopäivämiesten poliittisen kannan, kuin kansallisuuden selvittämisen vaikeutta.⁸¹

Etäisyys Tukholmasta on tuonut suomalaiselle tutkimukselle omat vahvuutensa, mutta myös ongelmansa. Suomessa kun varsinkin vanhemmalla historiantutkimuksella on ollut oma sijansa osana ”suomalaiskansallista prosessia”, mikä näkyy monissa tutkimuksissa. Itsenäistyminen on ollut monille tutkijoille lähtökohta ja niin sanotun suuren suomalaisen historiallisen kertomuksen päämäärä. Tämä on johtanut muun muassa siihen, että itsenäisyyden juuria on kaiveltu esiin hyvinkin syvältä, muun muassa säätyjen vallan ajalta, ja tarkastelu on ollut sen kautta tietyllä tavalla väritynyttä ja painottunutta. Siten Suomesta ja suomalaisista on aikakautta koskevassa tutkimuksessa annettu turhan kansallismielinen kuva. Kyseessä oli kuitenkin yhteinen valtakunta, ja suomalaiset sen esivallan alamaisia.

Suomalaisen tutkimuksen ”suomalaisuus” on perinteisemmässä tutkimuksessa näkynyt myös tarkasteltaessa Suomen asemaa Ruotsin valtakunnan osana. Esimerkiksi juuri säätyjen vallan aikaa koskevissa esityksissä on usein korostettu Suomen uhattua asemaa valtakunnan etuvartiona itää vastaan ja toisaalta esivallan harjoittamia laiminlyöntejä ja vääryyksiä. Sodan käsittelyssä on usein puhuttu sen aiheuttamasta tyytymättömyydestä, mitä varmasti suomalaisten keskuudessa myös vallitsi, mutta jatkettu sitten tulkintaa suomalaisten haluksi irrottautua Ruotsin yhteydestä tai kapinallisuudeksi sen esivaltaa kohtaan, minkä perustelu on jo paljon vaikeampaa.

Säätyjen, tai vapauden-, aikaan keskittyviä laajempia suomalaisia tutkimuksia ovat olleet muun muassa A. R. Cederbergin kaksiosainen *Suomen historia vapaudenajalla* (Porvoo 1942, 1947) ja Aulis Alasen vastaava *Suomen historia vapaudenajalla* (Porvoo 1961). Cederbergin tutkimus ilmestyi sodan aikana, ja sodan vaikutusta on siinä myös nähtävissä, erityisesti koskien Suomen etuvartioaseman tai isonvihan vahvistaman suomalaisen kansallistunteen kaltaisia teemoja. Suomenmielinen on myös Alasen teos, ja monet tulkinnat vaikuttavat varsin kansallisesti arvottuneilta.

Yleisesitysten lisäksi on säätyjen aikaan liittyvistä eri teemoista ja kysymyksistä tehty myös lukuisia omia tutkimuksiaan. Esimerkiksi Suomessa Voitto Ahonen on tutkinut jälleenrakennukseen ja kaupunkeihin liittyviä kysymyksiä ja vanhemman historian puolella Einar Juva tarkemmin Suomen puolustuskysymystä. Vastaavia yksittäisiä tutkimuksia on myös Ruotsissa. Gradun kannalta yleisesitykset ovat toimineet pääosin

⁸¹ Esim Cederberg 1945, s. 14 ja Alanen 1963, s. 102.

yleisen taustoituksen luomisessa, yksittäisillä tutkimuksilla puolestaan on sijansa valtiopäivillä esiinnousseiden teemojen tarkastelun ja käsittelyn tukemisessa. Tutkimuksessa ei ole viitattu kaikkein selkeimpiin yleisesityksiin eikä kohtiin, jotka ovat niin sanotusti yleistietoa.

Varsinaisesti gradun tutkimusaiheeseen liittyvää, eli ylimmän vallankäytön ja valtakunnallisen päätöksenteon tason tutkimusta sodan ja rauhan aiheuttamassa kriisitilanteessa ja sen näkökulmasta, ei ole juuri olemassa. Suurimman osan valtiopäivien tutkimuksesta ainakin kyseiseltä ajalta painottuessa lähes yksinomaan puoluepolitiikkaan, on uudelle tutkimukselle ja uusille näkökulmille tilaa myös sinällään hyvin tunnettujen tapahtumien keskellä. Tämä tutkimus painottuikin voimakkaasti alkuperäislähteiden tutkimukselle ja siitä syntyville omille tulkinnoille.

4. Alkuperäislähteet

Tutkimuksen alkuperäislähdeaineiston muodostavat valtiopäivillä syntyneet, eli säätyjen täysistunnoissaan pitämät pöytäkirjat. Kussakin säädysssä valtiopäivämiesten puheenvuoroista, istunnossa luetuista muistioista, käydyistä äänestyksistä, puhemiehen huomautuksista, säädyn luo saapuneista lähetystöistä ja muista tapahtumista tehtiin ensin konseptimuotoiset pöytäkirjat, jotka myöhemmin tarkastettiin ja kirjoitettiin sitten puhtaaksi. Aatelissäädysssä pöytäkirjanpidosta vastasi virkansa puolesta ritarihuonesihteri. Pappissäädysssä sama vastuu oli Upsalan kirkollisen konsistorin (*consistorium ecclesiasticum*) notaarilla. Porvaris- ja talonpoikaissäädysssä puolestaan valittiin aina valtiopäivätyön aluksi säädylle omat sihteerit, jotka pitivät konseptipöytäkirjaa.⁸²

Pöytäkirjojen merkitys ymmärrettiin hyvin jo niitä tehtäessä. Puheenvuorot pidettiin yhtä lailla pöytäkirjoja, kuin valtiopäivämiestovereita varten ja tärkeissä asioissa pyydettiin pöytäkirjasta itselle otetta, jolla oma kanta voitiin todistaa vaikka kotiseudun kanssaveljille. Pöytäkirjojen merkitys oli jo tuolloin ilmeinen myös tulevaisuutta ajatellen. Esimerkiksi pappissäädyn toisessa täysistunnossa, elokuun 23. päivänä 1742, keskusteltiin aiheesta. Tuolloin ”*sovittiin ja päätettiin, jottei pappissäädyn pöytäkirjoista mitään joutuisi muitten käsiin ja etteivät ne minkään tulipalon vuoksi*

⁸² Lagerroth 1934, s. 106.

*katoaisi kokonaan, että konseptit puhtaaksikirjoitetuista pöytäkirjoista etsitään, sidotaan yhteen sekä sinetöidään, ja lähetetään sitten arkistoitavaksi kirkolliseen konsistoriin Upsalaan.*⁸³

Säätyjen täysistuntojen pöytäkirjat vuoden 1742 valtiopäiviltä ovat kaikki saatavilla painetussa muodossa. Ensimmäisenä, ritarihuoneen omasta aloitteesta, painettiin ja julkaistiin aatelissäädyn pöytäkirjat, joista syksyn 1742 osuus ilmestyi jo vuonna 1893. Vuoden 1935 valtiopäivillä puolestaan esitettiin aloite myös aatelittomien säätyjen pöytäkirjojen painamisesta ja julkaisemisesta. Työ, johon ryhdyttiin myös historian tutkimusta ajatellen, oli valtava. Julkaisutyössä vuoteen 1742 päästiin ensimmäisenä talonpoikaissäädyn kohdalla, jonka pöytäkirjat tuolta ajalta ilmestyivät painettuina vuonna 1954. Porvarissäädyn pöytäkirjat samoilta valtiopäiviltä julkaistiin vasta vuonna 1982, kun julkaisutyötä jatkettiin. Sitä ennen ei porvarissäädyn pöytäkirjoista syksyn 1742 osalta ollut julkaistu kuin lyhyt katkelma lehtiartikkelissa.⁸⁴ Viimeisenä tämän tutkimuksen kohteena olevalta aikakaudelta julkaistiin pappissäädyn pöytäkirjat vuonna 1999.

Painettujen pöytäkirjojen perustana ovat olleet puhtaaksikirjoitetut pöytäkirjat, joita on verrattu konseptipöytäkirjoihin. Jos konseptit ja puhtaaksikirjoitetut versiot ovat eronneet toisistaan – pöytäkirjathan tarkastettiin säädäyissä ennen puhtaaksikirjoitusta, ja silloin niihin saattoi tehdä vielä muutoksia – on painettuun pöytäkirjaan tehty siitä huomautus ja lisätty viitteenä myös alkuperäinen muoto. Syksyn 1742 kohdalla tällaisia tapauksia oli varsin vähän, mutta niilläkin on tutkimuksen kannalta oma merkityksensä – ainakin se, minkä vuoksi lausuntoja haluttiin muuttaa.

Aatelissäädyn pöytäkirjat, *Ridderskaps och adels riksdags-protokoll*, ovat suurin kokonaisuus. Syksyn 1742 osalta ne tekivät painettuina 411 sivua. Toki aatelisto oli säätyinäkin suurin ja väkirikkein. Aateliston puheenvuoroissa näkyi myös yleensä tottuneisuus valtiollisten asioiden hoitoon; useilla edustajilla oli valtiollinen virka. Puheenvuorot olivat usein pitkiä ja perusteellisia ja usein käytettiin ranskankielisiä termejä. Pitkien ja valmisteltujen puheenvuorojen lisäksi esiintyi toki myös aatelissäädyn täysistunnoissa spontaanimpaa vuoropuhelua mielenkiintoisimmissa asioissa.

Pappissäädyn pöytäkirja-aineisto, *Prästeståndets riksdagsprotokoll*, on huomattavasti suppeampi kokonaisuus. Painettuja pappissäädyn pöytäkirjoja on

⁸³ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 7.

⁸⁴ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. IV.

kyseiseltä neljän kuukauden ajalta 203 sivua. Säätyhän oli kooltaan selvästi pienin, jos kohta myös oppinein, mikä näkyy myös säädyn pöytäkirjoista. Pappissäädyn edustajat olivat tottuneita kielenkäyttäjiä, ja puheenvuorot olivat sen mukaisia. Jos aatelissäädystä argumentoinnin tehostamisessa käytettiin ulkopoliittista termistöä ja ranskaa, oli papistolla vastaavana tehokeinona latina ja oppineet lainaukset.

Porvarissäädyn pöytäkirjoja, *Borgarståndets riksdagsprotokoll*, on syksyiltä 1742 painettuna 287 sivua, eli enemmän kuin pappis-, mutta selkeästi vähemmän kuin aatelissäädyllä. Porvareita oli koolla enemmän kuin papistoa, ja kaupunkielinkeinojen harjoittajina he olivat toki tottuneita kirjalliseen ilmaisuun. Varsinkin kaupunkeihin, kaupankäyntiin ja verotukseen liittyviä kysymyksiä käsiteltiin porvarissäädystä kaikkein laajimmin ja asiantuntevimmin koko valtiopäivillä. Suppeimmin syksyn asiat käsiteltiin sen sijaan talonpoikaissäädystä, jolta pöytäkirjoja, *Bondeståndets riksdagsprotokoll*, syntyi vähiten; painettuna vain 159 sivua. Varsin ymmärrettävästi asia selittyy sillä, että luku- ja kirjoitustaito vastaavassa mielessä, kuin muiden säätyjen parissa, ei ollut talonpojille itsestäänselvyys. Lisäksi mukana oli joukko Sisä-Suomesta tulleita valtiopäivämiehiä, joiden ruotsinkielentaitokin oli käytännössä olematon. Tottumattomuus kirjalliseen ja suulliseen työhön näkyy pöytäkirjoissa, ja esimerkiksi talonpoikaissäädystä tulevat muistiot saattoivat herättää muissa säädystä epäluuloa. Erityisesti aateliossa kyseltiin, kuka mahtaa oikeasti olla aina kulloisenkin talonpoikaissäädyn muistion takana. Kuitenkin – vaikka pöytäkirjoissa esimerkiksi kirjoitusasut ja ilmaukset voivat vaihdella ja horjua – myös talonpoikaiston pöytäkirjat ovat aivan ymmärrettäviä ja johdonmukaisia.

Valtiopäivien pöytäkirjat ovat laaja, hyvin säilynyt ja siksi paljon käytetty lähdeaineisto säätyjen ajan historian tutkimuksessa. Valtiopäivät kun olivat ajan poliittisen toiminnan keskus. Täysistuntojen pöytäkirjoja on tutkittu eniten perinteisen lähdekritiikin keinoin, ja tutkimuksessa on useimmiten pyritty niiden avulla selvittämään valtakunnan tapahtumahistoriallisia vaiheita, poliittista historiaa erityisesti puolueitten näkökulmasta, poliittisia puheita ja kaikkiin näihin vaikuttaneita aatteita. Toisaalta varsinaisen valtiopäivillä tehdyn työn, päätöksenteon ja niiden eri vaiheiden tutkimuksessa säätyjen pöytäkirjoja parempi ja kattavampi lähdeaineisto olisivat valiokuntien, eli deputaatioiden pöytäkirjat ja muut asiakirjat. Valiokunnat – salainen valiokunta ja lukuisat eri deputaatit – olivat valtiopäivätoiminnan keskiössä.

Varsinainen työ tehtiin niissä, ja säätyjen täysistunnoissa keskusteltiin usein valiokunnissa jo pitkälle valmistelluista päätöksistä.⁸⁵

Näistä seikoista huolimatta tämän tutkimuksen perustana ovat nimenomaan säätyjen täysistuntojen pöytäkirjat, jotka eivät suinkaan ole kuluneet loppuun lähdeaineistona. Uudella näkökulmalla ja sen mukaisella tutkimuskysymysten asettelulla on mahdollista tutkia asioita ja luoda selityksiä, jotka eivät ole historiantutkimuksessa aiemmin nousseet esille. Kun tutkitaan tappion ja antautumisen aiheuttamaa kriisitilannetta valtiovallan ylimmällä tasolla, kokevat täysistunnoissa pidetyt pöytäkirjat lähdeaineistona kuin uuden syntymän, ja ovat muun muassa valiokuntien tuottamaa asiakirja-aineistoa käyttökelpoisempia.

Syksyn 1742 valtiopäivät olivat erityisen tärkeät ja kiireelliset. Heti valtiopäivien alettua alkoi tulla ja edelleen syksyn aikana tuli jatkuvasti ilmi uusia asioita, jotka vallitsevassa tilanteessa ja ilmapiirissä tuotiin suoraan säätyjen tietoon, ja jotka käsiteltiin juuri säätyjen täysistunnoissa. Täysistunnoissa voitiin sitten keskustella myös siitä, tulisiko esiteltyjä asioita varten esimerkiksi perustaa omia deputaatioitaan. Tutkimuksen kohteena olevien neljän kuukauden aikana harva deputaatio sai muutenkaan työtään sellaiseen päätökseen, että säätyjen täysistunnoissa olisi voitu keskustella valmiiksi käsitellyistä kysymyksistä. Yksi harvoista sellaisista keskusteluista käytiin juuri ennen tutkimuksen ajallisen rajauksen päättymistä, kun säädyissä puhuttiin suostuntaveroja valmistelevaan asetetun deputaation esityksestä. Toisaalta täysistuntojen merkitystä syksyn 1742 tilanteessa kasvatti vielä se, että valiokuntiin tai deputaatioihin kuulumattomat valtiopäivämiehet halusivat myös tietoa valtakunnan tilanteesta. Keskustelujen ei nimenomaan haluttu jäävän pelkästään deputaatioiden suljettujen ovien taakse, mikä tulee selvästi esiin tutkimuksen loppupuolella, kun käsitellään tiedon merkitystä valtiopäivillä.

Pöytäkirjojen käyttöä tutkimuksen lähdeaineistona puolustavat siis tutkimuksen näkökulma ja näkökulman mukaiset tutkimuskysymykset, jotka kohdistuvat juuri säätyjen täysistunnoissa käytyihin keskusteluihin. Erityisesti näin on, kun tutkimuksen kohdeaikana säädyissä käydyt keskustelut olivat konfliktitilanteen vuoksi vielä tavallistakin antoisampia. Konflikti paljastaa usein parhaiten myös normaalitilanteen. Tässä suhteessa on hyvä, että pöytäkirjojen avulla myös pääsee niin lähelle alkuperäistä istuntotapahtumaa, kuin yli kahden ja puolen vuosisadan jälkeen on ylipäänsä

⁸⁵ Karonen 2003, s. 293.

mahdollista. Keskustelut ja tapahtumat ovat tarkkaan kirjattuna pöytäkirjoihin ja säätyjen täysistunnossa jokaisella edustajalla oli puheoikeus ja kaikki muistiot ja aloitteet tuli käsitellä.

Kaikkea pöytäkirjat eivät tietenkään kerro. Painetussa tekstissä esimerkiksi kaikki puheenvuorot näyttävät tasa-arvoisilta. Pöytäkirjoista ei voi suoraan nähdä, onko jokin puheenvuoro tai säädylle luettu muistio toista tärkeämpi, tai otetaanko sen esittäjä jotakuta toista vakavammin. Tietysti puheenvuoron tai esityksen herättämän keskustelun – vastalauseiden ja puolustusten – määrä kertoo paljon asian tärkeydestä, mutta yksittäisen edustajan painoarvosta ei sen kautta silti voi tehdä suoria johtopäätöksiä. Toiset edustajat puhuivat paljon, toiset olivat esillä vähemmän, mutta lausuntojen vastaanotto ja niiden vaikutusvalta jäävät silti paljolti tulkinnanvaraiseksi. Tällaisissa tilanteissa esimerkiksi aiemman historian tutkimuksen tuottamat henkilöhistorialliset tiedot ovat tärkeänä tukena tulkinnalle.

Toinen kirjoitetun tekstin luonteesta johtuva tekijä koskee tavallaan myös puheenvuorojen vastaanottoa. Pöytäkirjojen tapauksessa kirjoitettu sana paitsi tasa-arvoistaa, myös neutralisoi. Keskustelujen sävy ja ilmapiiri jäävät siis tulkinnan varaan. Pääosin puheenvuorot olivat toki asiallisia ja ihanteena olevan harmonian mukaisia, mutta vilkkaita ja kiihkeitäkin keskusteluja käytiin. On hankala sanoa, kuinka vakavasti säätyveli esimerkiksi otti itseensä kohdistuneen lausunnon kiistatilanteessa. Samoin esimerkiksi huumorin tai muun vastaavan keinon käyttöön kiinnipääseminen on vaikeaa, kun kyseessä on kokonaan erilainen kulttuurinen ympäristö. Puheenvuoron sävyä ja keskustelun ilmapiiriä valottaa lopulta parhaiten se, kuinka toinen osapuoli ja muut edustajat reagoivat. Silloin tällöin myös puhemies joutui esimerkiksi puuttumaan tilanteeseen, ja muistuttamaan säädylle valtiopäiville sopivasta puheesta ja yleisen järjestyksen säilyttämisen tärkeydestä.

Tutkimuksen painottuessa keskusteluihin ovat säätyjen pöytäkirjat vieläpä perinteistä lähdekritiikkiä laajemmin käyttökelpoisia ja mielenkiintoisia. Samalla ne ovat kuitenkin myös perinteistä lähdekritiikkiä laajemmin haastavia, ja vaativat suuren työmäärän. Syksyn 1742 neljässä eri säädysssä käytiin lukemattomia keskusteluja, ja puheenvuoroja niissä oli satoja. Valituista lähtökohdista ja kysymyksenasetteluista käsin tehtävän pro gradun lähdeaineistoksi täysistuntojen pöytäkirjat riittävät hyvin.

5. Tutkimustehtävä, tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne

Tämä pro gradu -työ rakentuu lukuisten toisiinsa liittyvien tutkimuskysymysten varaan ja etenee niiden kautta. Tutkimuskysymysten tarkoituksena on vastata työn pääasialliseen tutkimustehtävään, joka on induktiivinen. Tehtävänä on yksittäisten tutkimuskysymysten ja niihin saatujen vastausten kautta ensinnäkin luoda valtiopäivistä, sen osista ja osiin vaikuttavista tekijöistä kuva toimivana kokonaisuutena, ja toisekseen liittää tämä kokonaiskuva tutkimuksen kohteena olevaan erityistilanteeseen. Tarkastelun perimmäisenä päämääränä on siis selvittää, kuinka säätyvallan ajalla kehittynyt, säätyjen muodostama ja valtiopäiville keskittynyt poliittinen järjestelmä kohtasi sotilaallisen tappion aiheuttaman kriisitilanteen. Valtiopäivien poliittisen toiminnan kenttä oli monessa suhteessa heterogeeninen, mikä tekee tehtävästä erityisen mielenkiintoisen. Kriisiä ei kohdattu yhtenäisesti tai säännönmukaisesti, vaan se aiheutti erilaisia uhkia tai tarjosi erilaisia mahdollisuuksia kullekin ryhmälle tai jopa yksilölle.

Tutkimuskysymyksillä ”pommitetaan” alkuperäislähdeaineistoa – säätyjen pöytäkirjoja – koko työn ajan. Lähteiden ja tutkimuskysymysten välisen dialogin tuottamalla vastauksilla pyritään luomaan uudenlainen ja paremmin kattava kuva perinteisesti jo tutkituksi ajatellusta kohteesta. Tutkimuksessa otetaan siis jatkuvasti kantaa myös aiempaan tutkimukseen ja kysytään, tuottaako uusi näkökulma myös uusia tuloksia.

Itse tutkimuskysymykset pohjautuvat tutkimuksen teorettisiin lähtökohtiin ja ovat jaettavissa eri ”tasoihin”. Tutkimuskysymysten tasoja voisi kuvata siten, että työssä on tutkimustehtävän apuna sekä temaattisia, että yleisiä tutkimuskysymyksiä, joista ensin mainitut jakautuvat vielä ylempiin ja alempiin. Tutkimustehtävä kattaa koko työn. Alkuperäisaineistosta esiin nousseita suurimpia teemoja käsittelevät tutkimuskysymykset ovat temaattisten tutkimuskysymysten ylempää tasoa. Vastausta näihin kysymyksiin haetaan puolestaan saman jaottelun mukaisesti alemmilla tutkimuskysymyksillä, jotka kohdistuvat spesifimmin tutkimuksen teemoihin ja teemojen eri osa-alueisiin.

Tutkimuksen dispositio perustuu näitä teemoja koskeville ylemmille ja alemmille tutkimuskysymyksille. Siten jäsentely pohjautuu alkuperäislähdeaineistoon ja tutkimuksen kohteeseen itseensä. Kun tutkimustehtävä koskee koko työtä, niin sitä alemmat temaattisesti etenevät tutkimuskysymykset kattavat tutkimuksen pääluvut, jotka taas jakautuvat alalukuihin. Lopulta siis jokaisessa alaluvussa lähestytään ylempiä

kysymyksiä omien tutkimuskysymystensä kautta. Valtiopäivillä oli syksyn 1742 aikana esillä monia asioita, joista suuri osa kietoutui toisiinsa. Niinpä moni valtiopäivillä käyty keskustelu oli yhteydessä useampaan tutkimuksen teemaan. Siksi tiettyjä keskusteluja ja tapahtumia käsitellään useammassa luvussa; tosin aina eri näkökulmasta, jonka määrää kulloisenkin luvun teema ja tutkimuskysymys.

Jaottelussa jälkimmäisenä mainitut yleiset kysymykset vastaavat myös tutkimustehtävään, mutta niitä ei käsitellä varsinaisesti omina teemoinaan, eikä omissa luvuissaan. Sen sijaan ne ovat läsnä koko työn käsittelyn ajan ja liittyvät suurimpaan osaan, elleivät kaikkiin käsiteltävistä teemoista. Tällaisia yleisiä tutkimuskysymyksiä ovat esimerkiksi seuraavanlaiset: Mitä oli antautumisen kriisi ja mitä se tarkoitti valtiopäivillä? Mitä säädyissä tehtiin ongelmien selvittämiseksi? Millaisia keinoja käytettiin? Millaisia olivat retoriikka, perustelut ja ilmapiiri säädyissä käydyissä keskusteluissa? Miksi tietyt asiat nousivat esiin, ja miksi tiettyjä asioita ei käsitelty, tai ainakaan olisi haluttu käsiteltävän?

Tutkimustehtävän onnistumiseksi nämä yleiset tutkimuskysymykset ovat tärkeällä sijalla temaattisten kysymysten tukena kussakin käsittelyluvussa. Ne terävöittävät kuvaa säädyistä, poliittisesta kulttuurista ja yleisemminkin ajan yhteiskunnasta, joiden tutkimiseen avautuu erityinen mahdollisuus syksyn 1742 konfliktitilanteessa. Antautumisen jälkeinen aika, jossa yhteiset ideaalit ja ihanteet joutuivat kovan, niin ulkoisen kuin sisäisenkin paineen alaisiksi, on tältä kannalta ja näille tutkimuskysymyksille erinomainen paikka.

Tutkimustehtävä jakaa gradun käsittelyn johdannon jälkeen kahteen osaan. Toisessa osassa, jossa varsinainen käsittely siis alkaa, perehdytään tutkimustehtävän ensimmäiseen puoleen, eli valtiopäiviin toiminnallisena kokonaisuutena. Kuvaa lähdetään luomaan hakemalla vastauksia muun muassa sellaisiin kysymyksiin kuin; Ketä valtiopäiville oikeastaan kokoontui? Millaisia ryhmiä ja toimijoita valtiopäivillä oli, ja mikä heitä määritteli? Miksi valtiopäiville ylipäänsä tultiin, eli mitä valtiopäivillä voitiin saavuttaa? Mitkä seikat olivat vallitsevassa tilanteessa tärkeimpiä eri tahoille ja minkä vuoksi? Millainen poliittisen toiminnan ympäristö valtiopäivät kaikkine siellä vaikuttaneine voimineen siis oli?

Tutkimuksen toisen osan käsittelyluvut pyrkivät lähestymään näitä kysymyksiä eri puolilta. Valtiopäiville johdattavan luvun jälkeen tarkastellaan ensin aatteellisia tekijöitä ja voimia, jotka vaikuttivat aikakaudella valtiopäivämiesten keskuudessa. Sen jälkeen keskitytään valtiopäivien niin sanottuihin perusyksiköihin eli säätyihin; kuhunkin

omassa luvussaan. Säätyjen jälkeen kuvaan liitetään vielä muut valtiopäivien kokonaisuuteen kuuluneet toimijat, samoin kuin heidän suhteensa valtiopäiville kokoontuneisiin säätyihin. Oma merkityksensä on myös valtiopäivien käytännön toiminnalla ja työmuodoilla, joita käsitellään toisen osan viimeisessä luvussa. Valtiopäivien käytännön toiminta liittyi läheisesti poliittiseen kulttuuriin ja vallitseviin ihanteisiin. Totuttujen käytänteiden häiriintyminen jopa tahallisten poikkeamisten vuoksi kertoo nimittäin paljon sekä kriisitilanteesta, että ihanteista. Kun kaikki valtiopäivillä vaikuttaneet tekijät ja niiden puitteet käydään tutkimuksellisesti läpi, on varsinaisten kriisikysymysten liittäminen kokonaisuuteen helpompaa.

Tutkimuksen päättävässä kolmannessa osassa kuvaan yhdistyy tutkimustehtävän toinen puoli. Siinä katsotaan, millaisia ongelmakysymyksiä sota ja siinä koettu tappio saivat aikaan. Eri luvuissa tarkastellaan, kuinka tappion aiheuttama kriisi vaikutti valtiopäivien toimivaan kokonaisuuteen ja kuinka valtiopäivien eri toimijat ja toimijoihin vaikuttavat tekijät vaikuttivat kriisiin. Tutkimuksen kolmas osa jakautuu neljään päälukuun suurimpien syksyllä 1742 vaikuttaneiden temaattisten kokonaisuuksien mukaan. Pääluvut jakautuvat puolestaan alalukuihin, joissa käsitellään näiden teemojen eri puolia. Sekä yleiset, että temaattiset tutkimuskysymykset noudattelevat tätä jakoa.

Kolmannen osan ensimmäisessä pääluvussa tarkastellaan valtiopäivien ehkä tärkeintä hätätilaa, kysymystä sodasta ja rauhasta. Kukin pääluku alkaa teeman yleisellä esittelyllä, joten ensimmäisen pääluvun aluksi todetaan ongelmat, jotka liittyivät tilanteeseen, joka ei ollut enää sotaa, mutta ei vielä rauhaakaan. Toinen alaluku käsittelee sitten tärkeää teemaa, joka koski erityisen vahvasti sodan ja rauhan kysymystä, mutta liittyi lähes yhtä vahvasti kaikkeen muuhunkin valtiopäivien toimintaan. Tämä teema koskee tietoa. Alaluvussa kysytään, mikä merkitys tiedolla oli valtiopäivien kokonaisuudessa, ja mikä se oli tässä tilanteessa. Kenellä tietoa oli ja kuinka sitä saattoi saada? Alustavasti voi jo todeta, että tieto oli kaiken toiminnan ehdoton edellytys, jota ilman ei voitu sanoa edes sellaista perusasiaa, ollaanko sodassa vai rauhassa.

Kahdessa muussa alaluvussa käsitellään sitten sotaa ja rauhaa, kumpaakin omalta kannaltaan. Vaikka sota olikin hävitty, ei se ollut vielä päättynyt, joten se on kyseessä ensimmäisenä. Alaluvussa kysytäänkin, miten sotaan ja sen mahdolliseen jatkumiseen suhtauduttiin ja miten siihen oli suhtauduttava? Mitkä asiat edelleen viittasivat

sotatilanteeseen? Mitä voitiin ja mitä haluttiin tehdä? Millaisia erilaisia intressejä sotaan edelleen liittyi?

Kolmannen luvun viimeinen alaluku keskittyy siten rauhaan. Vahva lähtöoletus on, että rauha oli keskeisellä sijalla säätyjen pyrkimyksissä syksyn aikana. Rauhankysymyksen täyttä merkitystä kartoitetaan sitten erityisillä tutkimuskysymyksillä, joista tässä voi mainita jo muutamia. Missä määrin rauha nähtiin välttämättömäksi? Mitä rauhan mahdollisuuksista ajateltiin? Miten rauhaa lähdettiin hakemaan ja kuinka prosessi eteni? Mitä kysymyksiä rauhanasiaan liittyi, ja mitä niistä seurasi? Mitä rauha valtiopäivillä vaikuttavilla eri ryhmille merkitsi?

Osin sodan ja rauhan kysymyksiin liittyen, osin niiden ohella, oli valtiopäivillä syksyn 1742 aikana esillä yksi kysymys, joka nousi ylitse muiden. Se oli kysymys Ruotsin kruununperimyksestä. Asiasta keskusteltiin säädyissä ehkä eniten, ja aiemmassa aikakautta käsittelevässä historiantutkimuksessa se on noussut tärkeimmäksi – usein jopa ainoaksi – asiaksi, joka syksyn ajalta on nostettu tarkemmin esiin. Kruununperimykseen, vaikka se vaikuttaa yksittäiseltä asiakokonaisuudelta, liittyy niin paljon tutkimuksen tarkoituksen kannalta keskeisiä asioita, että on perusteltua käsitellä sitä kokonaan omassa pääluvussa. Kruununperimystä ja kuninkaanvaalia lähestytään siis tutkimuksen yleisen teoreettisen linjan mukaisesti ja eri näkökulmista kuin tähän asti on tapahtunut. Pääluvun tarkoituksena on selvittää kruununperimyksen koko merkitys säätyjen ja valtakunnan kannalta sotilaallisen tappion jälkeisessä kriisitilanteessa. Kysymys, johon luvussa haetaan vastausta, on siis se, miksi kruununperimys oli antautumisen kriisin ja tappioon sopeutumisen tärkein yksittäinen asiakokonaisuus. Periaatteena on tarkastella kruununperimystä erityisesti säätyjen oma-aloitteisen toiminnan näkökulmasta, keinona vaikuttaa hallitsemattomaan tilanteeseen.

Tällöin ensimmäiseksi on tarpeen selvittää, mistä kruununperimyksessä oli kaiken kaikkiaan kysymys syksyllä 1742. Samalla voi kysyä, mitä historiantutkimus on asiasta perinteisesti ajatellut? Miksi siis kruununperimyskysymys oli esillä? Miksi siihen ryhdyttiin nyt? Kruununperimyksen yleisemmän määrittelyn jälkeen siirrytään toisessa alaluvussa kruununperimyskysymyksen etenemiseen. Mistä se sai alkunsa? Miten se lähti etenemään? Miksi sitä vastustettiin, miksi kannatettiin? Kuinka päätös saatiin aikaan? Miten päätöstä ryhdyttiin laittamaan toimeen ja mihin se lopulta johti?

Viimeisessä alaluvussa on tarkoitus keskittyä kruununperimyksen eri merkityksiin. Päämääränä on vastata kysymykseen, miksi kruununperimys oli niin tärkeä asia. Tähän kysymykseen liittyy läheisesti kysymys siitä, mitä kruununperimyskysymyksen

käsittelyllä ja oikealla kruununperijällä ajateltiin voitavan saavuttaa. Näihin kysymyksiin vastaaminen vaatii juuri tulkintaa. Kaikkea ei sanottu ääneen edes keskustelujen argumentoinnissa. Kysyttäväksi alaluvussa jää myös se, olivatko kaikki vaikuttavat syyt ja pyrkimykset edes tiedostettuja. Keskustelut tarjoavat vahvoja viitteitä, joihin näitä tutkimuskysymyksiä voi kohdistaa, ja joiden pohjalta tulkintoja voi lähteä tekemään.

Kolmannen osan kolmannessa pääluvussa siirrytään sitten sodasta seuranneiden ja lopullista rauhaan palaamista edeltävien – tai sitä estävien – ongelmien käsittelyyn. Tällaiset ongelmat olivat paitsi poliittisia, myös aivan käytännöllisiä ja reaalisia. Luvun päätarkoituksena on näiden ongelmien esiin nostaminen, sekä sen tutkiminen, kuinka ongelmat ymmärrettiin ja miten niitä käsiteltiin. Pääluvussa kysytään myös, miten ongelmat liittyivät toisiinsa ja yleensäkin vallitsevaan tilanteeseen, ja syntyikö tällaisista kytköksistä lisää ongelmia.

Poliittisten ongelmien määrittelyä käsittelevän alaluvun jälkeen seuraavassa alaluvussa, joka sekin jakautuu vielä kahteen alalukuun, aihetta lähestytään ensin sodan syiden ja syyllisten selvittämisen kannalta. Sodan selvityksiin liittyvät kysymykset olivat vaikeimpia syksyn aikana esiin nousseista kokonaisuuksista ja ne koskettivat kaikkia säätyjä. Periaatteessa kysymys jakautui kahteen osaan, joista ensimmäinen oli sodan epäonnistumisen syyllisten selvittämisestä koskeva kysymys, joka kulminoitui kiistaan sota-oikeudesta ja säätyjen komissiosta. Toinen taas koski sodan aloittamisen syitä. Siinä kyseeseen tulivat salaiselta valiokunnalta vaadittavat selvitykset.

Jos sodalla oli syyllisensä, oli sillä vielä varmemmin uhrinsa. Sodan uhrien kysymys oli syyllisyyskysymysten vastapuoli. Kolmannen pääluvun viimeisen alaluvun tutkimuskysymykset koskevat siten sodan vuoksi kärsimään joutuneita ja heidän hyvittämistään. Uhrien asiaa voi myös lähestyä monenlaisten tutkimuskysymysten avulla. Ketkä esimerkiksi nousivat valtiopäivillä esille sodasta kärsimään joutuneina? Kuka heidän asiaansa toi esille? Miten valtiovallan haluttiin auttavan tai korvaavan kärsimyksissä? Miten valituksiin ja vaatimuksiin suhtauduttiin? Oliko valtiovallalla – tässä tapauksessa säädyillä – mahdollisuuksia toimia muuten, kuin suostua?

Eräs selvimmin sodasta kärsimään joutunut ”ryhmä” olivat suomalaiset, joiden kotiseutuja sota oli pahimmin koetellut. Suomalaisten asia oli siinä määrin merkittävä, että sitä käsitellään kaikkineen pro gradun viimeisessä pääluvussa. Tämä pääluku liittyy suurelta osin suomalaisen historiantutkimuksen perinteiseen suosikkiaiheeseen, eli suomalaisten erityisasemaan. Suomalaisten asemaa Ruotsissa määrittävät

tutkimuskysymykset ovat siten läsnä koko pääluvun ajan. Suomen asian kriittistä luonnetta perustellaan pääluvun ensimmäisessä alaluvussa, minkä jälkeen käsittely jatkuu alaluvulla, joka koskee menetettyä maata ja sitä kohtaan tunnettua huolta. Tässä alaluvussa kysytään muun muassa, millaiseksi onnettomuudeksi Suomen menetys ymmärrettiin. Mitä sanoivat suomalaiset itse, ja miten suomalaisia kuunneltiin? Mitä toiveita oli Suomen takaisin saamisesta? Miten viholliselle menetettyä maata oli mahdollista auttaa meren takaa ja mitä todellisuudessa saatiin aikaan?

Suomalaisten asia ei rajoittunut siihen, että maa oli menetetty viholliselle. Tukholmassa oli runsaasti suomalaisia, valtiopäivämiehiä, pakolaisia ja muita, joiden asema oli myös jossain määrin epävarma. Heidän hätänsä on koko tutkimuksen viimeisen alaluvun aiheena. Siinä kysytään, millainen Suomalaisten tilanne oikeastaan oli, ja kuinka se oli autettavissa. Mihin toimiin valtiopäivillä ryhdyttiin? Kuinka suomalaiset perustelivat asiansa ja kuinka näihin perusteluihin oli mahdollista vastata?

Tutkimuskysymyksiä on kaikkineen paljon, mutta ne liittyvät toisiinsa ja sitoutuvat lopulta tutkimuksen tarkoitukseen ja tutkimustehtävään. Kussakin luvussa on omat kysymyksensä, minkä lisäksi tiettyjä kysymyksiä kysytään yhä uudelleen koko tutkimuksen ajan. Vastauksista syntyy tavoiteltu kokonaiskuva.

6. Teoria ja metodit

Tutkimuksen tekeminen ilman minkäänlaista teoriaa on käytännössä mahdotonta. Historiantutkimuksessa teoriaa tarvitaan perinteisen näkemyksen mukaan aina, kun – tieteellisen tutkimuksen peruseriaatteita noudattaen – tutkimuksella saatua tietoa pyritään järjestämään kokonaisuuksiksi yleisemmin vallitsevien näkökohtien mukaisesti. Tutkittavaa kohdetta voidaan siis selittää, tulkita ja tehdä ymmärrettäväksi teorian kautta osoittamalla se jonkin suuremman kokonaisuuden tai kokonaisuuksien osaksi.⁸⁶ Se on tarkoituksena myös tässä työssä, jonka päämääränä on selittävä kokonaiskuva monien yksittäisten tilanteiden ja toimijoiden suhteista valtiopäivien muodostaman kokonaisuuden sisällä.

Teorioille voidaan esittää muutamia yleisiä vaatimuksia. Teorian on ensinnäkin oltava hedelmällinen. Toisin sanoen sen on pystyttävä tuottamaan jollain tavoin uutta

⁸⁶ Kalela 1976, s. 17.

tietoa tutkittavasta kohteesta, kyseenalaistamaan vanhoja tietoja tai ainakin herättämään keskustelua. Toisekseen teorian on oltava empiirinen. Tutkimuksen teoreettisten näkökulmien mukaan asetettuihin tutkimuskysymyksiin on siis pystyttävä vastaamaan empiiriseen aineistoon, eli alkuperäislähteisiin perustuen.⁸⁷ Tämän tutkimuksen kohdalla teoriaan kohdistuva hedelmällisyyden vaatimus on erityisen voimakas. Säätyjen ajan poliittisen elämän ylintä tasoa on tutkittu aina Ruotsissa ja Suomessa harjoitetun tieteellisen historiantutkimuksen alkuajoista lähtien. Perinteisillä poliittisen historian teorioilla ja metodeilla kohde on tutkittu jo loppuun, eikä kerran luotu kuvaus esimerkiksi syksyn 1742 tapahtumista ole yli sadassa vuodessa juuri muuttunut. Siksi tässä tutkimuksessa on jo teoriasta lähtien oltava jotain, joka erottaa sen aiemmasta tutkimuksesta.

Edellä esitetyt vaatimukset täyttävä teoreettinen näkökulma liittyy tässä tutkimuksessa niin sanottuun rauhankriisin käsitteeseen. Rauhankriisissä on kyse sodan jälkeisen ajan problematiikasta. Periaatteessa se on monimuotoinen ja eri tasoilla vaikuttava kokonaisuus, joka syntyy, kun sodan jälkeen yritetään palata sotaan edeltäneeseen tai muuten siedettävään tilaan. Valtionhallinnon ja ylimmän vallankäytön näkökulmasta siihen kuuluu välttämättömänä sellaisia toimenpiteitä, kuin rauhansopimuksen aikaansaaminen ja valtion rajojen määrittäminen, demobilisoiminen, eli armeijan ja talouden palauttaminen rauhankannalle, kansan rauhoittaminen ja hallinnon legitimitetin vahvistaminen tai jopa palauttaminen, sodasta kärsimään joutuneista huolehtiminen sekä runsaasti poliittisia selvittelyjä.

Vaikka rauhankriisi on tutkimuksen teoreettinen lähtökohdan taustalla, jää se kuitenkin itsessään tutkimuksen kohteen kannalta liian yleiseksi. Rauhankriisin yläkäsitettä tarkemmin tutkimuksen kohdetta tullaankin käsittelemään ja määrittelemään 'antautumisen kriisin' ja 'tappioon sopeutumisen' kautta. Nämä käsitteet ovat siis keskeisellä sijalla tutkimuksen teoriapohjan, eli näkökulmien, kysymyksenasettelujen ja lopulta tulkintojen kannalta. Rauhankriisiin 'tappioon sopeutumisen' ja 'antautumisen kriisin' käsitteet liittyvät silti läheisesti. Niissä kaikissa on kyse sodasta rauhaan siirtymisen ongelmista ja näihin ongelmiin vastaamisesta. Tässä tutkimuksessa on suuressa määrin kyse näiden ongelmien ja niiden merkityksen huomaamisesta ja ymmärtämisestä. Tutkittavaa ajankohtaa on siis tarkoitus lähestyä antautumisen kriisin ja tappioon sopeutumisen teoreettisesta näkökulmasta, jolloin teoreettisena lähtökohdana

⁸⁷ Kalela 1976, s. 20 – 21.

on oletus, että sodan päättyminen tappioon vaikutti syvästi valtiopäivien toimintaan ja toimijoihin, ja että toimijat puolestaan vaikuttivat itse sekä tämän kriisin kehittymiseen, että sen kohtaamiseen ja käsittelyyn.

Valitun näkökulman ohella tutkimuskohteen lähestymiseen vaikuttaa vielä toinenkin, enemmän historianfilosofinen teoreettinen premissi. Siinä on kyse sellaisesta suhtautumisesta historiaan, jossa historiaan ja tutkimuskohteeseen suhtaudutaan ikään kuin vieraana kulttuurina. Sellainen lähestymistapa on vallannut yhä enemmän alaa viime vuosina, ja monipuolistuessaan se on johtanut sekä monien uudenlaisten tutkimuskohteiden avautumiseen historiassa, että uudenlaisten tutkimusvälineiden käyttöönottoon näiden kohteiden tutkimuksessa.⁸⁸

Tutkimuskohteen kulttuuri ei ole tutkijalle ”läpinäkyvää”. Se ei avaudu automaattisesti. Eräänä seurauksena tutkimuskohteeseen suhtautumisesta vieraana kulttuurina on muun muassa sellainen lähestymistavan muutos, jossa tutkimuskohteen esittämisestä siirrytään yhä enemmän sen käsitettäväksi tekemiseen.⁸⁹ Siihen on pyritty myös tässä tutkimuksessa. Muutos lähestymistavassa näkyy muutoksena myös metodeissa. Jos lähdekritiikki on perinteisesti nähty varsinkin poliittisen toiminnan tutkimuksessa keinoksi, jolla voidaan tuottaa mahdollisimman varmaa tietoa menneisyydestä⁹⁰, nostaa näkökulman muutos esiin hedelmällisen tiedon vaatimuksen ja eri tavoin informatiiviset lähteet. Tutkimuskohteen valinnalla ja kysymyksenasetteluilla mikä tahansa lähde tulee käyttökelpoiseksi todisteena, jonka voi saada kertomaan tutkittavasta aiheesta.⁹¹ Tällä on perusteltu paljolti sellaisten lähteiden käyttöä, jotka perinteinen lähdekritiikki on hylännyt, mutta samalla tavoin se pätee myös lähdekriittisen lähestymistavan hyväksymiin aineistoihin, kuten vaikka säätyjen pöytäkirjoihin.

Uudessa historiantutkimuksessa vieraana kulttuurina ymmärrettyä kohdetta on alettu lähestyä kielitieteen ja kirjallisuudentutkimuksen tavoin kielen kautta. Kieli ei ainoastaan kuvaa todellisuutta, vaan myös rakentaa sitä.⁹² Lisäksi kieli on tutkijan ja kohteen välillä vaikuttava kulttuurinen ero, joka on otettava huomioon anakronismien torjumiseksi. Käytetty kieli on näkyvä jälki siitä todellisuudesta, jossa tutkimuksen

⁸⁸ Kalela 2000, s. 17.

⁸⁹ Kalela 2000, s. 106.

⁹⁰ Esim. Renvall 1983.

⁹¹ Kalela 2000, s. 85 – 92.

⁹² Suoninen 1999, s. 18 – 19.

kohteenä elettiin, ja joka eroaa nykyisestä todellisuudesta.⁹³ Tässä tutkimuksessa kohteena ovat säätyjen täysistunnoissa käydyt keskustelut, joten kieleen on kiinnitettävä huomiota. Tutkimuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole kielenkäytön tarkastelu, joten kieleen ja sen käyttöön liittyvät lähitieteet metodeineen ainoastaan tiedostetaan tutkimuksen edetessä. Tutkimuksessa ei siten mennä esimerkiksi diskurssianalyysiin tai varsinaiseen retoriikan tutkimukseen, vaan huomioidaan ne vain niin pitkälle, kuin ne auttavat tutkimustehtävään vastaamisessa.

Tutkimuksen teorioiden ja metodien suhteesta voi kokoavasti todeta, että syksyn 1742 tilannetta ja tilanteessa käytyjä valtiopäiväkeskusteluja tarkastellaan rauhankriisin osana antautumisen kriisin ja tappioon sopeutumisen näkökulmasta. Valtiopäiviä ja aikakautta tutkitaan kuin vierasta kulttuuria, jonka kieli muistuttaa joissakin suhteissa nykyistä, mutta poikkeaa toisissa. Tutkimuksen kohteena olevaa historiallista tilannetta lähestytään ennen kaikkea historiantutkimuksen tavoin, mikä näkyy tutkimuskysymysten muotoilussa ja perusmetodeissa. Sen tavoitteena on luoda rajatusta tilanteesta – aiemman tutkimuksen ja alkuperäisaineiston lähdekriittisen tarkastelun avulla – historiallisesti mielekäs kokonaiskuva, ja tuoda näkyviin kaikki siihen vaikuttavat tekijät.

Koska tuo kuva syntyy pääasiassa keskustelujen kautta, liittyy tutkimuksen metodeihin esimerkiksi uuden historiantutkimuksen, sekä kielitieteen ja kirjallisuudentutkimuksen käyttämiä kielen tutkimisen keinoja, kuten diskurssianalyysi ja retoriikan tutkimus. Niiden osuus tutkimuksessa on kuitenkin vain vähäinen ja rajoittuu lähinnä niiden piirissä vaikuttavien peruseräpäätösten hyväksikäyttöön. Diskurssianalyysin laajasta kentästä tutkimuksen metodeihin vaikuttaa erityisesti sen huomioiminen, kuinka tarkastelun kohteena oleva kielellinen kuvaus – jota diskurssianalyysissä nimitetään selonteoksi – paitsi pohjautuu todellisuuteen, myös muotoilee sitä.⁹⁴ Tutkimustehtävän täyttämiseksi auttaa myös sen diskurssianalyysissä vaikuttavan periaatteen tiedostava huomaaminen, että vuorovaikutustilanteella on merkittävä osuus 'selonteon' muotoutumiseen. Kuten diskurssianalyysissä, myös tässä tutkimuksessa tulkinnan pohjana on siten yleensä yksilöä laajempi kokonaisuus; toimintatilanne, konteksti tai diskurssi.⁹⁵

⁹³ Kalela 2000, s. 105 – 106.

⁹⁴ Suoninen 1999, s. 20 – 21.

⁹⁵ Suoninen 1999, s. 29.

Toinen tutkimuksen metodeihin viittaava lähestymistapa on retoriikan tutkimus. Retoriikassahan on perustaltaan kyse yleisön vakuuttamisesta jonkin argumentin pätevydestä, ja pyrkimyksestä saada yleisö sitoutumaan siihen.⁹⁶ Yleisösuhteen tavoitteena on siinä yleisesti tunnustettujen lähtökohtapremissien hyväksynnän siirtäminen oman argumentin hyväksynnäksi. Tämä pyrkimys, joka käy jatkuvasti ilmi myös säätyjen täysistunnoissa käydyissä keskusteluissa, liittyy siten retoriikan tutkimuksen valtiopäiväkeskustelujen tarkasteluun. Kun retoriikan tutkimuksessa tarkastellaan tässä pyrkimyksessä käytettyjä keinoja ja argumentaation rakentumista, ovat tämän tutkimuksen tarkoitusperät kuitenkin toiset. Huomio kiinnittyy enemmän argumenttien sisältöön ja siihen, mitä se paljastaa yleisemmästä tilanteesta. Tämän vuoksi myös retoriikan tutkimuksella on tässä tutkimuksessa vain historian tutkimukselle alisteinen rooli. Valtiopäiväkeskusteluissa käytetyn retoriikan erittely ja analysointi olisikin jo kokonaan oman tutkimuksensa aihe.

II. VALTIORUUMIS JA SEN JÄSENET

1. Valtiopäivät toiminnan kenttänä

Elokuuhun 1742 mennessä, säätyjen ajan kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä, olivat valtiopäivät ehtineet kokoontua uusien perustuslakien mukaisesti jo kahdeksan kertaa. Tuona aikana oli valtiopäiville kokoontuville säädyille ja muille poliittisen kentän toimijoille ehtinyt pakostakin muodostua käsitys valtiopäivistä poliittisena toimintaympäristönä ja kaikilla oli varmasti myös kuva omista toimintamahdollisuuksistaan valtiopäivien kokonaisuudessa. Näille käsityksille perustui myös syksyn 1742 aikana valtiopäivillä tapahtunut toiminta, siellä käydyt keskustelut ja niiden kautta ajetut pyrkimykset.

Valtiopäivillä toimiva ”perusyksikkö” oli sääty. Kullakin säädylle oli omat, laissa määritellyt ja usein säädyn itsensä tarkasti varjelemat privilegionsa. Vaikka jollakin säädylle ei erityisempiä etuoikeuksia olisi ollutkaan, oli jokaiselle säädylle kuitenkin erikseen määrätty omat velvollisuutensa. Säädyt kokoontuivat valtiopäivillä omiin

⁹⁶ Perelman 1996, s. 16.

täysistuntoihinsa, joita pidettiin hieman vaihdellen. Yleensä pyrittiin pariin istuntokertaan viikossa, mutta tuo pyrkimys toteutui vain ajoittain, kun valiokuntatyöskentely vei myös aikaa.⁹⁷ Valtiopäivien käytännön toiminnan kannalta täysistuntoja suurempi merkitys oli nimittäin salaisella valiokunnalla ja lukuisilla eri deputaatioilla, joissa päätökset hyvin pitkälti valmisteltiin. Täysistuntojen suhdetta valiokuntiin eli deputaatioihin, sekä tuon suhteen eri puolia käsitellään tarkemmin omassa luvussaan valtiopäivien käytännön toiminnan yhteydessä.

Valtiopäivien ensisijaisia toimijoita olivat luonnollisesti eri säätyjen valtiopäivämiehet. Yksittäisen valtiopäivämiehen rooli säätynsä edustajana oli vähintään kahtalainen. Paitsi päämiehinä olevien kotipaikkakunnan säätyveljien, oli valtiopäivämies myös valtion edustaja, jolla oli valtaa osallistua säätyjä koskevaan päätöksentekoon myös päämiesten antamien menettelyohjeiden ylitse ja ohi. Säätyjen ajan perustuslaki ei tunnustanut niin sanottua imperatiivista mandaattia, vaikka kiperimmissä kysymyksissä monet valtiopäivämiehet tutkimuksen kohdeajallakin koettivat sen taakse suojautua. Tätä valtiopäivämiehen kaksinaisroolia ja sen mukaisia toimintamahdollisuuksia määriteltiin muun muassa valtiopäivämiehen edustusosoikeuden todistavan valtakirjan kaavassa.⁹⁸

Valtakirja velvoitti omistajaansa toimimaan niin, että toiminta koituu ”*oikean uskonnon harjoittamisen, valtakunnan yleisen parhaan, sekä säätyjen vapauden ja jokaisen säädyn privilegioiden säilyttämisen hyväksi*”. Valtakirjassaan edustaja sitoutui noudattamaan Ruotsin perustuslakia ja hallitusmuotoa. Vasta viimeiseksi hänen tuli pyrkiä saattamaan oikeudenmukaiseen päätökseen ne asiat, jotka toimeksiantajat olivat hänelle erityisesti uskoneet.⁹⁹ Miten yksittäinen valtiopäivämies sitten saattoi vaikuttaa valtiopäivillä häntä itseään ja kotiseudun päämiehiä kiinnostaviin asioihin? Mitä valtiopäiviltä siis normaalisti haettiin ja oliko tilanne nyt sodan vuoksi jotenkin erilainen?

Kotiseudultaan Tukholmaan saapunut valtiopäivämies toi ensinnäkin mukanaan päämiestensä evästyksset; yleensä ainakin valituksia ja kirjelmiä luettavaksi säädyissä toimenpiteitä varten, sekä toimintaohjeita sellaisissa tärkeimmissä kysymyksissä, joiden voitiin ajatella nousevan valtiopäivillä esiin. Tällaisten asioiden julkituomisen lisäksi edustajalla oli luonnollisesti tärkeä mahdollisuus osallistua itse päätöksentekoon.

⁹⁷ Lagerroth 1934, s. 83.

⁹⁸ Lagerroth 1934, s. 105.

⁹⁹ Lagerroth 1934, s. 105.

Käytännön valtiopäivätyössä päätöksentekoon vaikuttaminen onnistui parhaiten valiokuntatyöskentelyyn osallistumalla. Erityisesti salaisen valiokunnan jäsenyys lisäsi huomattavasti valtiopäivämiehen vaikutusvaltaa.

Salaiseen valiokuntaan kohdistuvat pyrkimykset liittyivät kuitenkin myös muuhun, kuin omien vaikutusmahdollisuuksien parantamiseen varsinaisessa päätöksenteossa. Usein jopa tärkeämpi hyöty, jota valtiopäiviltä – ja erityisesti salaisesta valiokunnasta – haettiin, oli tieto.¹⁰⁰ Tiedon merkitys sodan jälkeisessä kriisitilanteessa on siinä määrin suuri, että sitä on syytä käsitellä myöhemmin aivan omana kokonaisuutenaan. Tieto oli myös toistuva ja keskeinen argumentti monissa keskusteluissa.

Näissä pyrkimyksissään jokaisen yksittäisen valtiopäivämiehen tuli tietysti olla uskollinen alamainen ja hyvä säätynsä edustaja, joiden roolien lisäksi hänen toimintaansa ja sen päämääriin vaikuttivat kuitenkin myös monet muut tekijät. Niin säätyjen sisällä, kuin niiden rajat ylittäen, oli jatkuvasti olemassa kulloinkin käsiteltävien asiakysymysten vaihtelevia jakolinjoja ja niiden mukaisia intressiryhmiä. Monissa kysymyksissä tällaisten intressit olivat yksittäisen valtiopäivämiehen kohdalla ensisijaisia verrattuna vaikkapa koko valtakunnan tai jopa oman säädyn yhteiseen etuun. Yksityisiä etuja laajemmista vaikuttimista olivat kotiseutujen edut ehdottomasti tärkeimpiä tällaisia taustatekijöitä.¹⁰¹ Esimerkiksi suomalaisilla oli hyvin paljon yhteneviä ja jopa yhteisesti sovituilta vaikuttavia vaatimuksia. Eräs esimerkki tällaisesta oli Suomesta tulleiden valtiopäivämiesten elatusta valtion varoin koskeva kysymys, joka nousi ensimmäistä kertaa esille talonpoikaissäädyn täysistunnossa 23. päivänä elokuuta, ja joka laajeni käsittelyn edetessä kattamaan muidenkin aatelittomien säätyjen suomalaisten edustajien elatuksen.¹⁰²

Asuinpaikka ja kotiseudun kanssaveljien kanssa yhteiset edut eivät tietenkään olleet ainoita tekijöitä, jotka ajoivat valtiopäivämiehiä eri suuntiin. Yhtenäisyys rakoili säätyjen sisällä ja välillä myös monista muista syistä. Tällaisista jakolinjoista ehkä helpoimmin määriteltävissä olivat asemaan perustuvat jaottelut. Esimerkiksi aatelissäätö jakautui perinteisesti ylhäisaateliin ja alempaan, niin sanottuun virka-aateliin. Säätyjen aikana tuo jako olikin jossain määrin ainakin muodollisella tasolla loiventunut, millä oli heti pitkälle meneviä seurauksia, kuten aatelissäädyn käsittelyn yhteydessä tullaan

¹⁰⁰ Karonen 2003, s. 293.

¹⁰¹ Renvall 1962, s. 248.

¹⁰² Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 17,
Ridderskaps och adels riksdagsprotokoll, s. 72,
Prästesåndets riksdagsprotokoll, s. 35 ja Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 61 – 62.

näkemään. Pappissäädyn keskuudessa vaikutti vastaava asemaan perustuva jakautuminen, jossa piispat ja konsistorien jäsenet muodostivat oman korkean joukkonsa, kun taas alempi papisto oli oma ryhmänsä omine huolineen.

Porvaris- ja talonpoikaissäädystä muodollinen asema ei sinänsä ollut ratkaiseva tekijä. Porvaristossa intressit olivat yleensäkin lähinnä taloudellisia, mikä vaikutti myös säädyn edustajien ryhmittäytymiseen eri kysymyksissä. Jo edellisten valtiopäivien osalta porvarissäädyn päätösten ja säätyä koetelleiden ristiriitojen on katsottu liittyneen taloudellisiin kysymyksiin. Taloudellisesti säädyn sisässä olikin ainakin kaksi eri ryhmää, joista ensimmäisen muodostivat mahtavat ja varakkaat suurporvarit, ja toisen vaatimattomammat kaupunkielinkeinojen harjoittajat. Tukholmalaisien suurporvariensa osuutta esimerkiksi sodan syttymisessä on perinteisesti pidetty tutkimuksessa merkittävänä aatelissäädyn panoksen ohella.

Talonpoikaissäädystä näin selvästi määriteltäviä jakolinjoja ei oikeastaan ollut. Toki esimerkiksi säädyn edustajien varakkuudessa oli eroja, mutta ne liittyivät paljolti myös edustajien kotiseutuun ja sen varakkuuteen. Niinpä syksyn 1742 osalta talonpoikaissäädyn keskuudessa erottuu missään määrin omina joukkoinaan lähinnä eri läänien edustajat, joilla saattoi sitten olla omia tai yhteisiä mielenkiinnon kohteita. Suomalaiset olivat ryhmistä selkein ja eniten esillä.

Säätyjen aikaa, ja erityisesti vuosien 1741 – 1743 tapahtumia koskevassa tutkimuksessa on valtiopäiviä eri intressiryhmien välisenä toimintakenttänä lähestytty perinteisesti hyvin yksipuolisesti. Ensimmäisenä – ja usein ainoana – jakolinjana on nostettu esiin niin sanotut valtiopäivä-, tai säätypuolueet; siis 'hatut' ja 'myssyt'. Juuri käyty sotakin on tullut tunnetuksi puoluetulkinnan mukaisesti hattujen sotana. Tässä tutkimuksessa puolueet jäävät sen sijaan monestakin syystä johtuen sivuosaan.

Puolueiden jättäminen syrjemmälle perustuu tutkimuksen tarkoitukseen, tutkimustehtävään ja niiden mukaan valittuun alkuperäisaineistoon. Pelkästään säätyjen täysistuntojen pöytäkirjojen kautta olisi nimittäin käytännössä mahdotonta tutkia minkäänlaista mainittujen puolueiden toimintaa valtiopäivillä. Aiemmassa tutkimuksessa puoluetulkintaa on ollut pakko tukea hyvin laajasti muulla aineistolla, sillä pöytäkirjoissa puolueet eivät näy. Yksittäisen edustajan puoluekannan määrittäminen on ollut tällöinkin vaikeaa, jopa mahdotonta, kuten esimerkiksi Aulis Alanen on joutunut suomalaisten valtiopäivämiesten osalta toteamaan.¹⁰³ Niin

¹⁰³ Alanen 1963, s.102.

sanottujen puoluemiesten rivit kun hajaantuivat eri asiakysymysten kohdalla ja vastakkaisten intressien vaikutuksesta siinä missä muidenkin valtiopäiväedustajien.

Puolueiden näkymättömyys säätyjen täysistuntopöytäkirjoissa on varsin ymmärrettävää. Jo pelkkä puolueiden olemassaolo oli periaatteessa vakava loukkaus aikakauden poliittisen elämän keskeisiä ihanteita kohtaan. Ne korostivat yhteisen valtakunnan yhteistä etua, jonka paras tae oli niin alamaisten kuin valtiopäivämiestenkin keskinäinen yhtenäisyys ja harmonia. Keskenään riitelevät puolueet sopivat harmonian ihanteeseen mahdollisimman huonosti, ja silloin harvoin kun puolueisiin säätyjen keskusteluissa edes viitattiin, se tehtiin kauhistuneena ja torjuen.¹⁰⁴ Oikeastaan puolueet tulevat valtiopäiväpöytäkirjoissa parhaiten näkyviin ”negatiivisesti”, eli yhtenäisyyden korostamisessa ja keskinäisen hajaannuksen lopettamisen vaatimuksessa, mikä aiemmassa tutkimuksessa on vaan jäänyt pitkälti huomaamatta.

Tutkimuksen ja sen tarkoituksen kannalta ei puolueiden perinteisestä tarkastelusta olisi koitunut muutenkaan hyötyä. Perustellusti voi väittää, että puoluetulkinnan korostaminen olisi vienyt tutkimusta jopa aivan väärille urille. Tutkimuksessa valittu näkökulma valtiopäiviin on sellainen, että pelkkä puhujien puoluekannan selvittely ja sen sitominen kulloinkin käsiteltyyn kysymykseen jättäisi kokonaiskuvaan liikaa aukkoja ja selittämättömiä tapauksia. Puolueiden tietynasteinen olemassaolo on syytä tunnustaa, mutta ensisijaisena tulkintana se ei tule olemaan. Puoluekantaan viitataan vain, kun se todella vaikuttaa oleelliselta, ja jos alkuperäisaineisto sitä selvästi tukee.

Siihen valtiopäivien kokonaiskuvaan ja perustilanteeseen, johon tappion aiheuttama kriisi iskeytyi syksyllä 1742, vaikuttivat tietysti vielä muut – laajemmat ja yleisemmät – tekijät, kuin vain yksittäisten edustajien intressit ja motiivit. Säädyt edustivat valtiopäiville kokoonnuttuaan ylintä valtiovaltaa, mutta joutuivat sellaisena toimimaan yhdessä myös muiden poliittisen kentän toimijoiden ja instituutioiden kanssa. Muista tutkimuksen kannalta keskeisistä toimijoista tärkeimpiä olivat luonnollisesti kuningas ja valtaneuvosto, joihin molempiin viitattiin yksinkertaisesti ’Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa’ nimellä. Valtiopäivien käytännön työssä valtaneuvoston neuvojen mukaan toimiva kuningas oli tavallinen säätyjen keskustelukumppani, johon edelleen suhtauduttiin muodollisella alamaisuudella, vaikka valtasuhteet olivatkin kääntyneet säätyjen yksinvaltaan.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Esim. Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, 145.

¹⁰⁵ Lagerroth 1934, s. 28.

Valtiopäivien kokonaisuuden eri toimijoita käsitellään vielä tarkemmin kutakin erikseen, sillä niillä on suuri merkitys säätyjen toiminnan selittäjänä ja siten tutkimustehtävän onnistumisen kannalta. Samasta syystä tämän pääluvun puitteissa tarkastellaan myös valtiopäivien kaiken toiminnan taustalla vaikuttaneita aatteellisia tekijöitä, sekä varsinaiseen käytännön toimintaan liittyneitä seikkoja.

Kaiken kaikkiaan valtiopäivät olivat toimintakenttänä laajemmat ja monimuotoisemmat, kuin mikä kuvan niistä saa, mikäli ajattelee toiminnan keskittyvän vain säätyjen välille. Ainakin ne olivat huomattavan paljon monimuotoisemmat, kuin pelkän puoluekamppailun areena, jollaiseksi säätyjen ajan valtiopäivät on yleisesti aiemmassa tutkimuksessa nähty. Keskittymällä erikseen tuon kentän toimijoihin ja toiminnan takana oleviin erilaisiin perusteisiin tutkimuksen kautta muodostuva kuva syvenee, ja valtiopäiviltä syksyn 1742 ajalta löydettävissä olevien tutkimuksellisten teemojen tarkempi käsittely tulee mahdolliseksi.

2. Valtioruumis ja -sielu: aatteelliset tekijät ja taustavoimat valtiopäivillä

Tutkimuksen kohteena olevaa Ruotsin valtiopäivien toiminnallista kokonaisuutta armeijan antautumisen jälkeisessä tilanteessa syksyllä 1742 käsitellään tässä pääluvussa ylimmän valtiovallan kentän keskeisten toimijoiden ”luonteenomaisten” piirteiden ja ominaisuuksien kautta. Yksittäisten valtiopäivämiesten, valtiopäivämiesryhmittymien, säätyjen – ja jossain määrin myös kuninkaan ja valtaneuvoston – omat lähtökohdat ja niiden mukaiset intressit perustuivat usein aivan käytännön kysymyksille, kuten esimerkiksi taloudellisille eduille tai turvallisuusnäkökohdille. Näiden käytännöllisten tekijöiden lisäksi valtiopäivien toimintaan ja aikalaisten ymmärrykseen vallitsevasta tilanteesta vaikuttivat kuitenkin myös monet muut, jos kohta vähemmän konkreettiset ja havaittavissa olevat tekijät.

Tällaisia tekijöitä olivat ennen kaikkea ne näkemykset, joiden kautta syntyi ja muodostui 1700-luvun ruotsalaisen ja suomalaisen ihmisen ymmärrys valtakunnasta, sen eri osista ja omasta asemasta tuon kokonaisuuden osana. Valtiopäivillä tämä ymmärrys konkretisoitui esimerkiksi valtioruumiin käsitteessä, jonka jäseniksi ja elimiksi kuningas ja kaikki hänen alamaisensa nähtiin, ja jossa yhden jäsenen terveys vaikutti koko ruumiiseen ja päinvastoin. Käsitys valtioruumista, johon on syytä palata vielä tarkemmin, oli jo itsessään yksi aatteellinen taustatekijä valtiopäivien toiminnan ja

siellä käytyjen keskustelujen taustalla.¹⁰⁶ Jotta valtiopäivistä ja vallitsevasta tilanteesta saisi tässä vaiheessa ja tutkimuksen edelleen edetessä mahdollisimman kattavan kuvan, on itse toimijoiden lisäksi siis tarkasteltava myös heidän aatteellista taustaansa.

Aatteelliset taustatekijät sekä erottivat, että yhdistivät valtiopäiville kokoontuneita säätyjä. Säätyjen erilaisista lähtökohdista johtuen erottavia tekijöitä oli paljon ja niitä käsitellään tarkemmin kunkin säädyn kohdalla omassa luvussaan. Yhtä lailla vaikuttavaa valtiopäivien aatteellista taustaa olivat kuitenkin myös ne katsannot, jotka olivat yhteisiä niin säädylle, kuin kaikille ruotsalaisille. Totta kai aatelismiehen, papin, porvarin ja talonpojan maailmankuvat poikkesivat jossain määrin toisistaan, mutta Ruotsi-Suomen kaltaisessa valtakunnassa 1700-luvun puolimaissa oli niissä myös hyvin paljon samaa. Tällaiset yhteisesti jaetut yhteiskunnan aatteelliset peruspilarit tulivat kriisitilanteessa vielä aivan korostuneesti esiin.

Tässä varsin tärkeässä suhteessa tämä tutkimus liittyy siis paitsi poliittiseen, myös aatehistoriaan. Valtiopäivien ja politiikan ollessa kyseessä lähestyy aatehistoria puolestaan monessa kohdin käsitehistoriaa, kun tarkasteluun tulevat valtiopäivillä käytetyt käsitteet. Vuoden 1742 valtiopäivien aikaan mennessä monet keskeiset ruotsin- ja sen kautta lopulta myös suomenkieliset poliittiset instituutiokäsitteet olivat jo syntyneet, ja olleet jatkuvan kehityksen ja keskustelun kohteena. Poliittiset käsitteet, joiden käytettävyyttä ja painoarvoa niiden pitkä historiallinen perinne lisäsi, olivat yksi osa aikakauden yleistä ja valtiopäivien erityistä aatteellista taustaa.

Valtiopäivien aatteellista taustaa ja sitä ilmentäviä käsitteitä pyritään tässä tarkastelemaan omien tutkimuskysymystensä avulla. Tärkein tavoite on saada luoduksi kuva aatteellisesta pohjasta ja sen mukaisesta poliittisesta kulttuurista ainakin siinä suhteessa, missä ne vaikuttivat valtiopäivien toimintaan tutkimuksen kohteena olevassa syksyllä 1742 vallinneessa tilanteessa, sekä kuinka ne vaikuttivat tilanteen itsensä kehittymiseen ja luonteeseen.

Kysymys siitä, millainen oli Ruotsin valtiopäivien aatteellinen tausta ja siihen läheisesti liittyvä poliittinen kulttuuri syksyllä 1742 on sellaisenaan suoraan esitettyinä turhan laaja ja yleinen, mutta sen osasten etsiminen ja niiden relevanttiuden määrittely on kuitenkin hyödyllistä, vaikkei se aivan loppuun asti mahdollista olisikaan. Tutkimuskysymykset pätevät myös tutkimuksen myöhemmissä vaiheissa, jolloin ne voi liittää kulloinkin esillä olevaan yksittäiseen teemaan tai tarkasteltavaan

¹⁰⁶ Melkersson 1997, s. 78 – 79.

asiakokonaisuuteen. Kysymysten määrittely, samoin kuin yleisimpien aatteellisten taustatekijöiden tarkastelu niiden kautta, on kuitenkin aiheellista ja hyödyllistä jo tässä vaiheessa.

Tutkimuskysymyksiin, joiden kautta edellä mainitut tavoitteet tulevat saavutettaviksi, käydään tässä yksitellen. Varsin perustava kysymys tutkimuksen kannalta on se, millaisia aatteelliseen taustaan luettavia tekijöitä ja kokonaisuuksia valtiopäiväpöytäkirjoista ylipäättään nousi esiin. Valtiopäivien yleisen aatteellisen taustan ollessa kyseessä kysymyksillä etsitään mahdollisimman kattavia ja kaikille yhteisiä aatteita. Ensimmäinen tutkimuskysymys eroaa siksi niistä kysymyksistä, joilla aiemmin tutkittiin kutakin säätyä erikseen. Edelleen tarkentuen; mitkä aineistosta esiin nousevat aatteelliset tekijät vaikuttivat erityisesti valtiopäivien poliittiseen toimintaan ja miten? Kuinka ne sopivat yksittäisiin asiakysymyksiin ja yksityisiin, tai säädyttäisiin intresseihin? Kuinka valakunnan kokonaisuuden ymmärtäminen ja ”valtioruumis” näkyivät valtiopäivämiesten puheissa? Kuinka sen eri osat nähtiin suhteessa toisiinsa? Miten aatepohja ja ihanteet sopivat kriisitilanteen käsittelyyn? Helpottiko vallitseva näkemys itsestä ja ympäristöstä valtakunnan kokeman uhan käsittelyä, vai vaikeuttiko se sitä? Millaisin aatein valtiopäivätyöhön yleensä suhtauduttiin? Viimeisin kysymys lähestyy jo valtiopäivätyön käytäntöjen aihetta, jota tullaan käsittelemään itsessään.

Hyvin tärkeä, joskin vaikea kysymys käsiteltäväksi jo tässä vaiheessa, mutta myös jatkuvasti työn edetessä on se, missä määrin ilmi tulleet aatteelliset tekijät todella vaikuttivat toimintaan ja osoittivat todellista mielipidettä, ja missä määrin niitä käytettiin omien tarkoitusperien ajamiseen ja retoriseen vakuutteluun. Kysymys tavallaan palautuu ensimmäiseen esitettyyn aatteita koskevaan kysymykseen, joka koski sitä, mitä aatteita pöytäkirjoista ilmeni. Tässä kysymys laajenee kuitenkin siihen, missä määrin pöytäkirjoista voi ajatella päästävän kiinni ”todelliseen” aatepohjaan. Tässä suhteessa viimeinen kysymys on todellakin merkittävä, mikäli sen avulla aatepohja ja tilanteen mukainen toiminta voidaan yhdistää.

Valtiopäiväpöytäkirjoista välillisesti tai välittömästi esiin nousseita aatteellisia ja henkisiä perustekijöitä oli monenlaisia, mutta perustavimpia ja yleisesti ottaen vaikuttavimpia oli yleisesti hyväksytty ja kyseenalaistamaton näkemys valtakunnan jakautumisesta säätyihin. Säätyajattelusta seurasivat sitten kunkin säädyn oma itseymmärrys ja näkemykset omista privilegioista ja asemasta valtakunnan kokonaisuudessa, mikä puolestaan vaikutti lukemattomien yksittäisten asiakysymysten käsittelyyn ja ymmärtämiseen.

Ajatus yhteiskunnan jakautumisesta neljään säätyyn oli kehittynyt huippuunsa 1600-luvulla, Ruotsin suurvalta-ajalla. Silloin näkemys oli yhdessä puhdasoppisen luterilaisuuden kanssa tukenut kuninkaan korkeutta ja jopa itsevaltiutta.¹⁰⁷ 1740-luvulla puhdasoppisuus oli jo lientynyt ja itsevaltiudesta luovuttu, mutta ajatus säädyistä yhteiskunnan kulmakivinä – valtioruumiin jäseninä – oli edelleen vahva. 1600-luvulle periytyi myös säätyvaltiopäivien huomattava kehitys. Itsensä säätyedustuslaitoksen syntyhän oli reformaation ohella toinen Ruotsin historiaan vaikuttaneista suurista prosesseista, joka oli saanut alkunsa kuningas Kustaa Vaasan kaudella. Kustaa II Adolfin aikana valtiopäivät alkoivat sitten saada myös merkitystä. Jo vuonna 1611 valtiopäivät olivat ilmoittaneet sallivansa alaikäisen Kustaa II Adolfin nousta valtaistuimelle, kunhan hän allekirjoittaisi kuninkaanvakuuden, jonka oli laatinut johtava ylhäisaatelin edustaja Axel Oxenstierna. Vakuudessa kuningas oli luvannut, ettei hän säädä tai poista lakeja ilman valtakunnan neuvoston (*riksens råd*) ja säätyjen suostumusta.¹⁰⁸ Sitten Kustaa II Adolf lähinnä käytti valtiopäiviä hallintonsa työvälineenä, mutta valtiopäivät jatkoivat kehittymistään myös hänen jälkeensä.¹⁰⁹ Holhoojahallitusten ja vahvojen kuninkaiden jälkeen valtiopäivät olivatkin kehittyneet jo siihen mittaankin, että vuonna 1719 ne saattoivat ottaa ohjat käsiinsä.

Säätyjen olemassaolo ja niiden merkitys yhteiskunnallisina kerroksina olivat siis ajatuksina saaneet alkunsa jo toista sataa vuotta ennen tutkimusaikaa, eikä niitä missään nimessä kiistetty myöskään vuoden 1742 valtiopäivillä. Toisaalta valtiopäivillä kokoontuikin juuri se joukko, joka varsinaisesti hyötyi eniten säätyjärjestelmästä sekä hallitusmuodosta, joka takasi vallan säädyille. Monet asiat ja keskustelut, jotka olivat esillä syksyn 1742 aikana, liittyvätkin juuri tämän status quon säilyttämiseen kriisitilanteesta huolimatta. Varsinaisten teemojen käsittelyn yhteydessä tullaan palaamaan tämän näkemyksen mukaiseen tulkintaan säätyjen toimista kyseisellä ajalla.

Vielä säätyajatteluakin vanhempi ja vahvempi aatteellinen pohja, joka valtiopäivien toimintaan vaikutti, oli tietysti uskonto; tai kuten asia toistuvasti valtiopäivien keskusteluissa ilmaistiin, ”meidän puhdas evankelis-luterilainen oppimme”.¹¹⁰ Uskonnon merkitys näyttää myös valtiopäiväpöytäkirjoissa hyvin suurelta. Käytännössä kaikki keskeiset asiakysymykset aina sodan syiden selvittämisestä kruununperijän valintaan perusteltiin ainakin jossain vaiheessa ja jossain määrin

¹⁰⁷ Karonen 1999, s. 161.

¹⁰⁸ Karonen 1999, s. 122 – 123.

¹⁰⁹ Karonen 1999, s. 209 – 210.

¹¹⁰ Esim. Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 50.

uskontoon liittyvillä argumenteilla. Tärkeimpiä niistä oli oikean uskonnon puolustaminen, joka taas liittyi läheisesti valtakunnan ”peruspilarien” tukemiseen kriisitilanteessa. Oppiin liittyvät kysymykset ja uskonnon varjeleminen sekä sen puhtauden puolustaminen olivat erityisesti pappissäädyn tärkein tavoite ja päämäärä, mutta muidenkaan säätyjen ei voi missään nimessä sanoa olleen sen suhteen välinpitämättömiä. Uskonnon puolustaminen oli argumentti, jonka saattoi syksyn 1742 tilanteessa liittää melkein mihin tahansa asiayhteyteen ja se oli myös peruste, jota ei sinällään kukaan voinut kumota. Keskustelua saattoi syntyä ainoastaan siitä, kuinka oikea uskonto ja puhdas oppi parhaiten tulisivat varjelluiksi, mikä tosin usein riittikin pitkällisen väittelyn aiheeksi.

Perinteisesti luterilainen uskonto liittyi kuninkaan instituutioon. Jo Kustaa II Adolfin tullessa valtaan oli kuninkaan ja uskonnon suhde sinetöity tavalla, jota pidettiin ainakin muodollisesti voimassa vielä säätyjen ajalla ja vuoden 1742 valtiopäivillä.¹¹¹ Uskonnon puolustaminen oli kuninkaalle leimallinen tehtävä, ja sen vaatimus oli mukana myös säätyjen ajan perustuslakeihin kuuluvassa kuninkaan vakuudessa. Syksyllä 1742 luterilainen uskonto ja kuninkaaseen liitetyt käsitykset yhdistyivät merkittävällä tavalla erityisesti niissä säätyjen keskusteluissa, joissa päätettiin uuden kruununperijän valinnasta.

Uskonto kattoi vielä 1700-luvun puolivälissä laajan osan ihmisten elämästä ja liittyi läheisesti moniin käytännön kysymyksiin. Tästä esimerkkinä on muun muassa syksyllä 1742 käyty keskustelu, joka sai alkunsa, kun Porvoon piispa Daniel Juslenius ja muutama suomalainen kauppias esittivät anomuksen viinin ja suolan viemisestä Suomeen.¹¹² Tuossa tapauksessa varsin käytännönläheinen asia, eli kauppalaivan ja sen lastin pääseminen määränpähän, liittyi kirkolliseen sakramenttiin, kun viinin puute Suomessa uhkasi koko kansan hengellisen ja yhteisöllisen elämän keskeistä perustaa.

Paitsi aivan käytännön elämän, oli uskonnolla luonnollisesti varsin keskeinen merkitys myös aatteiden ja maailmankuvan kannalta. Niinkin perustava asia, kuin käsitys valtakunnan jakautumisesta säätyihin oli läheisessä yhteydessä evankelisluterilaiseen uskontoon ja jo parin sadan vuoden takaiseen uskonpuhdistukseen. Jo 1600-luvulla ajatusta Jumalan asettamasta esivallasta oli voimallisesti tuettu Lutherin keräämillä Raamatun sitaateilla, jotka oli koottu pieneen katekismukseen, ja joita Ruotsin valtakunnassa kutsuttiin huoneentauluksi (*hustavla*).

¹¹¹ Esim. Karonen 1999, s. 334.

¹¹² Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 37.

Huoneentaululla oli pyritty iskostamaan kansaan niin sanottu kahden regimentin oppi ja sen mukainen kunnioitus maallista esivaltaa ja sen edustajia kohtaan. Huoneentaulun lisäksi ajatusta olivat tukeneet kansankielinen uskonnollinen kirjallisuus ja varsinkin ylimmän papiston opetukset.¹¹³

Kahden regimentin opin lisäksi samaan luterilaiseen poliittiseen teologiaan oli perinteisesti kuulunut myös oppi kolmesta säädystä. Sen mukaan oppisäädyn (*lärostånd*) tuli tuntea Jumalan sana ja opettaa sitä seurakunnalle. Maan suojaaminen vihamielisiltä ulkovalloilta, järjestyksen ylläpitäminen ja oikean uskonnon puolustaminen – kaikki teemoja, jotka olivat hyvin keskeisesti käsillä myös syksyn 1742 tilanteessa – kuului niin sanotulle esivallan säädylle (*överhetsstånd*). Tuotannosta vastaaminen kuului lopulta talon säädylle (*husstånd*).¹¹⁴ Vaikka alun perin oppi oli viitannut Jumalan asettamiin ihmisen yhteisöllisiin tehtäviin, jotka ohjaisivat inhimillistä elämää, alettiin se 1600-luvulla Ruotsissa ymmärtää esivallan ja kirkon suhteiden määrittelyksi ja ajatukseksi kolmesta korporaatiosta. Käsitteellisesti oppi lähestyi niin ikään 1600-luvulla kehittyntä ajatusta valtakunnan säädystä, ja vaikutti aatteellisena taustana vielä vuoden 1742 valtiopäivämiestenkin maailmassa.

Kolmisäätyoppi esitti varsin velvoittavat tehtävät, joiden mukaan yhteiskunnan oikea toiminta järjestyi. Opin mukaan vallitsi ruotsalaisessa ja suomalaisessa elämässä niin kutsuttu patriarkaalinen järjestys, joka velvoitti kuuliaisuuteen esivaltaa kohtaan, mutta joka takasi myös esivallan suojelun. Kolmisäätyopissahan valtakunnan turvallisuuden ja uskonnon suojaaminen kuuluivatkin nimenomaan esivallan säädylle. Eräs osa tutkimuksen kohteena olevaa kriisiaikaa oli sitten juuri se, että esivalta oli epäonnistunut tuossa tehtävässään. Erityisesti sen olivat joutuneet kokemaan suomalaiset, joiden kotiseudut olivat juuri jääneet vihollisen vallan alle, ja joiden omaisuus, elämä ja uskonnonharjoitus olivat ainakin valtiopäiväpuheiden tasolla vaarassa. Tämä ristiriita tulee näkyviin useissa tilanteissa ja monissa tutkimuksen myötä esiin nousevissa teemoissa.

Valtiopäivillä säädöissä käydyistä keskusteluista saa tutkimuksen kohdetilanteesta ennen kaikkea kuvan, että valtiopäivämiehille kyse oli oman elämänmuodon ja vallitsevan yhteiskuntarakenteen turvaamisesta. Jako säätyihin, säätyjen privilegit ja kunkin oma paikka olivat tuon elämänmuodon ja yhteiskunnallisen elämäntavan

¹¹³ Karonen 1999, s. 162.

¹¹⁴ Karonen 1999, s. 161.

keskeisiä osia, ja evankelisluterilainen uskonto sen tärkeimpiä tukipylväitä. Jo siitä syystä ne näkyivät niin usein tavalla tai toisella myös säätyjen pöytäkirjoissa.

Sotilaallisen tappion aiheuttama tilanne vaikutti valtiopäivistä saatavaan aatteelliseen kuvaan myös toisella tavalla. Armeijan antautumisen aiheuttama kriisi oli akuutti ja uhka nähtiin käsin kosketeltavaksi. Päätöksillä ja toimenpiteillä oli kiire, ellei välittömien uhkien torjunnassa, niin ainakin valtakunnan kaikenpuolisessa rauhoittamisessa ja paluussa normaaliin tilanteeseen. Tästä asiasta puhui aatelissäädyn edustaja Gustaf Boije säädyn täysistunnossa 26. elokuuta, kun hän totesi, että ”*olosuhteet ovat vaikeat ja aika kallista*” ja ehdotti siksi, että ”*asiat käsitellään ennen valtiopäivien päättymistä*”.¹¹⁵

Käytännössä tärkein päätös, mikä alussa tehtiin valtiopäivien työn jouduttamiseksi ja keventämiseksi – varsinkin kun edelliset valtiopäivät olivat olleet pitkät ja raskaat ja päättyneet vasta vuotta aiemmin – oli valiokuntien ja deputaatioiden rajoittaminen vain välttämättömiin. Näin sekä tilanteen aatteellinen, että käytännöllinen puoli vaikuttivat siihen, mitä asioita vuoden 1742 valtiopäivien alussa ylipäätään käsiteltiin, ja kuinka niihin suhtauduttiin. Siten seurauksena on totta kai se, että valtiopäivien kautta aikakauden aatemaailmasta ja henkisestä pohjasta saatava kuva painottuu kriisinhallintaan ja perusarvoihin. Toisaalta voi ajatella, että juuri kriisiaika ja konflikti paljastaisivatkin todellisuudesta jotain sellaista, joka olisi hankalammin tavoitettavissa ”tavallisten” ja jokapäiväisten asioiden käsittelyn yhteydessä. Joka tapauksessa syksyn 1742 tilanne toi esiin ruotsalais-suomalaisen yhteiskunnan perusrakenteita sen kautta, että niiden ollessa uhattuina niitä haluttiin myös puolustaa.

Tästä syystä monet muut henkiseen tai aatteelliseen taustaan luettavat tekijät, jotka valtiopäiväpöytäkirjoista nousivat esiin, liittyivät edellä mainittujen asioiden tukemiseen, puolustamiseen ja perustelemiseen. Yhteiskunnan tärkeäksi peruspilariksi uskonnon ohella ja siihen pitkälti liittyenkin nähtiin esimerkiksi laki, ja vielä erityisesti perustuslait, joihin keskusteluissa toistuvasti viitattiin. Sanoiksi näkemyksen puki esimerkiksi maaherra Carl Wennerstedt aatelissäädyn täysistunnossa 6. marraskuuta, kun hän totesi, että ”*Lain valvominen on hallituksemme, samoin kuin vapautemme tärkeimpiä tukipilareita.*”¹¹⁶ Aatelissäädystä keskusteltiin tuolloin entisen valtaneuvoksen Thure Bielken valituksesta, jossa tämä oli vaatinut asiansa lain mukaista tutkintaa ja tuomitsemista. Sodan jälkeisessä tilanteessa jouduttiin muutenkin tekemään

¹¹⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 22.

¹¹⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 256.

tiliä sotaa edeltävistä toimenpiteistä, mikä liittyi useimmiten läheisesti laillisuuskysymyksiin ja lakien tulkintaan. Wennerstedtin esittämää huomiota ei kukaan kuitenkaan kumonnut tai edes pyrkinyt vähättelemään, päinvastoin samassa keskustelussa hieman aiemmin oli aatelissäädyn toinen edustaja, vapaaherra Düring esittänyt, että ”*Mikään ei ole vaarallisempaa maalle, kuin se, että jokainen ei saa nauttia yleisen lain voimakasta suojaa.*”¹¹⁷ Lain suojaa ja noudattamista vaadittiin yksilöiden kohdalla, mutta yhtä lailla laki oli tärkeä koko valtakunnan mittakaavassa; erityisesti, kun säätyjen vapauden ja vallan tärkeimpänä takuuna olivat vuosien 1719 – 1723 perustuslait.

Näkemykset vallitsevasta yhteiskunnallisesta järjestyksestä, sen uskonnollisesta perustasta ja laista sen tärkeänä peruspilarina olivat valtiopäivien ja koko valtakunnan keskeistä henkistä taustaa, mille perustalle kaikki muutkin aatteelliset tekijät ainakin periaatteessa tukeutuivat. Monet keskusteluissa esiin nousseet käsitykset, kuten vaikkapa valtion ja sen edustajien vertaaminen ruumiiseen ja sen jäseniin, ilmensivät näitä periaatteita käytännössä. Samaten muilla aatteellisilla tekijöillä oli tehtävänänsä säätyjen vapauden, kuninkaan korkeuden, puhtaan ja oikean evankelisluterilaisen uskon sekä perustuslakien muodostaman kokonaisuuden perusteleminen, tukeminen, oikeuttaminen ja turvaaminen.¹¹⁸ Käytännön kysymyksissä niillä toisaalta voitiin kätevästi samalla oikeuttaa ja perustella omaa näkemystä ja ”oman puolen” kantaa.

Edellä käsitellyn niin sanotun yleisen henkisen pohjan lisäksi valtiopäivien aatteellista taustaa olivat myös ne näkemykset ja keinot, joiden kautta näiden periaatteiden mukaista kuvaa valtakunnasta ja sen toiminnasta voitiin käytännössä ylläpitää. Valtiopäivillä vaikutti siis yleisiä ihanteita, joiden mukaan ruotsalais-suomalaisessa yhteiskunnassa katsottiin 1700-luvulla tultavan elää. Lakien noudattamiseen ja ylläpitämiseen, sekä uskonnolliseen moraalikoodeksiin liittyi esimerkiksi valtiopäivillä toistuvasti esiintynyt oikeudenmukaisuuden vaatimus. Oikeudenmukaisuuteen saattoivat vedota niin suomalaiset, jotka olivat joutuneet sodan jalkoihin ja ehkä menettäneet siinä omaisuuttaan, kuin poliittisten kuvioiden takia aiemmilla valtiopäivillä syrjään työnnetty entinen valtaneuvoskin. Tästä henkisestä pohjasta johtuen oikeudenmukaisuuden vaatimus oli perusteena äärimmäisen vahva, mikä teki siitä myös hyvin käyttökelpoisen. Seikka kannattaa pitää mielessä myöhemminkin tutkimuksessa, kun se tulee esille eri asiakokonaisuuksien kohdalla.

¹¹⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 255.

¹¹⁸ Nordin 2000, s. 262 – 265.

Oikeudenmukaisuuden ihanteeseen ja sellaisena vakuuttavaan perusteeseen vetosi talonpoikaissäätö, jonka lähetystö saapui aatelissäätöyn 30. elokuuta 1742. Tervehdykset esitettyään talonpoikaissäädyn puhemies Olof Håkansson luki otteen säädyn pöytäkirjasta. Siinä ylemmille säädylle muistutettiin jo edellisillä valtiopäivillä jätetystä lausunnosta, että ”*kun jotain erittäin tärkeää ilmenee, mikä koskee rahvasta siinä kuin muitakin säätyjä, vaatii talonpoikaissäätö saada edustajansa salaiseen valiokuntaan muiden säätyjen tavoin.* Talonpoikaissäätö vetosi edellisten valtiopäivien tapahtumiin ja nykyisten valtiopäivien vaikeisiin olosuhteisiin. Håkansson siis jatkoi: ”*Asia on tärkeä, niin talonpoikaissäädyn kuin muidenkin säätyjen hyvinvointi riippuu tästä, ja muuten talonpoikaissäätö joutuisi elämään pimeydessä ja epävarmuudessa.*”¹¹⁹

Lakiin ja oikeudenmukaisuuteen liittyi myös toinen puoli, joka oli valtiopäivillä merkittävällä tavalla esillä aatteellisena taustatekijänä, nimittäin syyllisyys ja vastuu. Vastuu esiintyi vielä periaatteessa kahtalaisessa muodossa. Ensinnäkin oli vastuu lain ja valtiopäivien edessä, minkä kohtasivat esimerkiksi komentavat kenraalit Lewenhaupt ja Buddenbrock palattuaan Ruotsiin elokuussa 1742. Tuo vastuu oli vahva peruste keskusteluissa ja argumenttien tukena ja se toimi kahteen suuntaan. Jos joku katsottiin syylliseksi johonkin, hänet vaadittiin vastuuseen. Se oli merkittävää paitsi valtakunnan käytännön toiminnan kannalta, myös tärkeä osa oikeudenmukaisuuteen perustuvaa yhteiskunnallista ihannetta. Sovittamattoman rikoksen vaarallisuudella oli luterilaisessa opillisessa perinteessä yhä oma osansa, vaikka ei enää ehkä yhtä vaikuttavasti, kuin vielä edellisellä vuosisadalla vakaimman puhdasoppisuuden ajalla. Toisaalta edustajat tai kokonaiset säädöt saattoivat vedota vastuun välttämiseen ja syyllisyydestä irtisanoutumiseen tehdessään jonkin päätöksen tai pidättyessään toisesta.

Vastuun toinen puoli, johon valtiopäiväkeskusteluissa vedottiin varmasti yhtä usein, oli edustajien vastuu päämiehilleen. Tuon vastuun piiriin kuuluivat niin säädyn edustajien vastuu kanssaveljilleen maakunnissa, kuin salaiseen valiokuntaan ja deputaatioihin valittujen vastuu tovereilleen säädöissä. Vastuu kanssaveljille, mihin keskusteluissa usein viitattiin, oli tosin ehkä enemmän henkinen kuin juridinen tekijä. Vuoden 1723 perustuslaki ei hyväksynyt niin kutsuttua imperatiivista mandaattia, kuten aiemmin on tullut jo todetuksi. Toki edustajilla saattoi olla valtakirjaan liitettyjä vaatimuksia, mutta ne koskivat vain yksittäisiä toimeksiantoja.¹²⁰ Päämiehiin

¹¹⁹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 43.

¹²⁰ Lagerroth 1934, s. 105.

suuntautuvaan vastuuseen liittyivät aivan samat argumentoinnilliset arvot, kuin lailliseen edesvastuuseenkin.

Monet katsoivat porvarissäädyn menneen äärimmäisyyksiin, kun se käytti vastuuseen liittyvää argumentointia sodan syiden selvittämisestä käydyssä keskustelussa täysistunnessaan 13. joulukuuta. Tuolloin Öregrundin pormestari Carl Gustaf Boberg esitti, kuinka on ”*kuultu laivaston ja merimiesten tuhosta ja sen syistä*” ja kuinka se on käynyt kalliiksi kaupungeille, jotka värväävät merimiehiä. Boberg jatkoi, että ”*Öregrund ei ole saanut kuin muutaman miehistään takaisin, mikä johtuu upseeriston virheistä ja huonosta hoidosta.*” Mikä oli vakavaa, ja mihin sodan syiden tutkimuksen yhteydessä tullaan palaamaan, oli vaatimus ja sen perustelu, jonka Boberg puheenvuoronsa jatkossa esitti. ”*Armeijan ja laivaston tila on herättänyt suurta huomiota kaikkialla maassa ja siihen halutaan täysi selvitys. Sääty on tehnyt valitsijoidensa rauhoittamiseksi ylemmille säädyille ehdotuksen sellaisesta tutkimuskeinosta, joka perustuu lakiin ja kohtuuteen, mutta joka ei ole saanut aatelissäädystä ja pappissäädystä mitään aikaan.*” Bobergin mukaan hän ei siis ”*voi tehdä muuta, kuin vastuun välttämiseksi jättää pöytäkirjaan merkintä, että ellei tutkimusta suoriteta sekä toimeen ryhdytä, jotta armeija ja laivasto voitaisiin antaa turvallisiin käsiin, ei voida suostua uusien joukkojen rekrytointiin.*” Porvarissääty ei sentään kieltäytynyt joukkojen rekrytoinnista, mutta antoi kuitenkin julki jyrkän kantansa, jonka mukaan he sanoutuivat irti vastuusta ja uhkasivat painattaa sekä julkaista pöytäkirjansa siitä todisteeksi.¹²¹

Oikeudenmukaisuus oli tärkeä, vaan ei ainoa periaate, joka kumpusi aikakauden yleisestä henkisestä taustasta. Se ja kaikki muut sen kaltaiset periaatteet olivat ihanteita ja hyveitä, joiden mukaan toiminta koituisi isänmaan parhaaksi, Jumalan kunniaksi ja niin edelleen, kuten puheenvuoroissa toistuvasti esitettiin. Vallitsevassa tilanteessa, sotilaallisen ja poliittisen kriisin keskellä, ne joutuivat kuitenkin hyvin helposti ristiriitaan todellisuuden kanssa. Kun niin tapahtui, joutuivat ristiriitatilanteen molemmat osapuolet sovittamaan omaa kantaansa mahdollisimman hyvin ihanteen mukaisesti ja mahdollisesti laittamaan aatteellisia perusteitaan tärkeysjärjestykseen. Tästä olevat lukuisat esimerkit tulevat esille aina eri teemojen yhteydessä.

Ylivoimaisesti useimmin säätyjen keskusteluissa nousi esille aatteellinen peruslähtökohta, joka määritteli voimakkaimmin valtiopäivien toiminnan ihannetta, oli

¹²¹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 251 – 257.

selvimmin kytköksissä yhteiskunnallisen järjestyksen ihanteeseen ja uskontoon, mutta myös pahiten ristiriidassa todellisuuden ja vallitsevan kriisin kanssa. Kyseessä oli harmonian ja yhtenäisyyden – *enighet* – idea, joka parhaiten toteutuisi, kun jokainen toimisi omassa osassaan sopuisasti ja asiat sovittaisiin yksimielisyyden pohjalta. Yksimielisyyttä, *enighetä*, kaivattiin niin säätyjen välille kuin niiden sisällekkin ja epäyhtenäisyys nähtiin yleisesti suurimmaksi syyksi niihin lukuisiin onnettomuuksiin, jotka olivat kohdanneet isänmaata ja valtakuntaa. Siitä puhui muun muassa everstiluutnantti Carl Gustaf Boije aateliston täysistunnossa 16. syyskuuta, kun sodan syiden ja syyllisten etsiminen oli polttavana kysymyksenä. Boijen mukaan ”*meidän epäyhtenäisyytemme on aina ollut syypäänä meidän onnettomuuksiimme ja niin on nytkin. Se on ajettava tiehensä ja hankittava yhtenäisyyttä.*”¹²²

Kuten jo aiemmin on käynyt ilmi, yksimielisyyden tavoittelu näkyi esimerkiksi siinä, että esimerkiksi äänestyksiä pyrittiin välttämään säädyissä ja eritoten säätyjen välillä aivan viimeiseen asti ja asiat pyrittiin aina käsittelemään siten, että saataisiin aikaan yksimielinen päätös. Kriittisestä tilanteesta kertovat siten osaltaan ne moninaiset kerrat yksistään syksyn 1742 ajalta, joina yksimielisyys rakoili ja säädyissä oli kiivaiden keskusteluiden jälkeen äänestettävä. Pahimmaksi katsottu tilanne, missä kaksi säätyä oli kahta säätyä vastaan ja asia siten pysähtynyt, toteutui myös toistuvasti tutkimuksen kohdeajan puitteissa. Tappioon johtanut sota aiheutti moninaisten ongelmien kokonaisuuden, jossa vanhatkin ristiriidat kärjistyivät uudelleen samalla kun uusia syntyi.

Poliittisen kulttuurin ihanne oli siten hyvin kaukana esimerkiksi joulukuun 15. päivänä, kun valtiopäivät olivat jakautuneet vakavasti kahtia, ja kun talonpoikais- ja porvarissäädyt uhkasivat julkaista omat näkemyksensä koko kansan tietoisuuteen ja sysätä kaiken vastuun onnettomuuksista ylemmille säädyille. Tuolloin, alempien säätyjen lähetystön poistuttua, valitti aatelissäädyn täysistunnossa esimerkiksi kreivi H. Gyllenberg, ettei hän ”*ole koskaan elänyt surullisempaa päivää, kuin tämä.*” Gyllenberg huomautti, kuinka ”*puolet säädyistä ovat siten jakaantuneet*” ja kysyi, ”*Onko nyt oikea aika antaa valtioruumiin jakautua kahtia; onko oikea aika jättää vihaa ja kaunaa säätyjen välille?*” Gyllenberg vannotti säätyään etsimään keinoa, jolla voitaisiin mukautua muiden säätyjen päätökseen ja päätti lausuntonsa: ”*Jos mitään*

¹²² Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 85.

*sellaisia toimia ei tehdä säätyjen välisen yhtenäisyyden eteen, haluan olla vapaa kaikesta vastuusta ja vaarallisista seuraamuksista, mitä tässä voi tapahtua.”*¹²³

Epäyhtenäisyys valtakunnan asukkaiden keskuudessa oli siis kauhistus, joka katsottiin ongelmien pääasialliseksi syyksi. Ihanteessa pysyminen osoittautui kuitenkin mahdottomaksi, eikä epäyhtenäisyyttä voitu välttää. Itse asiassa epäyhtenäisyys kasvoi valtiopäivien kuluessa niinkin pahaksi, että erityisesti ylemmissä säädyissä – aatelistossa ja papistossa – pelättiin jopa yhteiskuntarauhan säilymisen puolesta. Epäyhtenäisyyden ongelmat ja yksimielisyyden ihanne aatteellisena taustana tulevat tutkimuksen jatkuessa toistuvasti esiin, ja hyvin läheisesti ne liittyvät myös valtiopäivien käytännön työhön ja työmuotoihin, joita käsitellään tämän pääluvun päätteeksi.

3. Aatelissäätö – Ensimmäinen myös kriisissä

Valtiopäivien kokoontuessa elokuun lopulla vuonna 1742 kohdistuivat useimmat katseet ja suurin kiinnostus aatelissäätöön. Tokihan aatelissäätö, *ridderskap och adel*, oli säädyistä ensimmäinen ja ylhäisin, valtiopäiväedustukseltaan vahvin ja privilegioidensa sekä perustuslain säädösten mukaisesti kaikessa valtiopäivätoiminnassa keskeisellä sijalla. Tällä kertaa aatelistöön kohdistuva huomio oli kuitenkin vielä tavallistakin tiiviimpää. Sota, joka kaikkien tietojen mukaan oli valtiopäivien alkaessa juuri päättymässä katastrofaalisen huonosti, oli saanut alkunsa aatelissäädyn piiristä. Johtajat, jotka olivat tuota sotaa niin kehnosti käyneet, olivat ylhäisaatelia ja siten säädyn ”kovinta ydintä”. Vieläpä itseään edellisten valtiopäivien maamarsalkkaa, aatelissäädyn puheenjohtajaa, kreivi ja kenraali Carl Emil Lewenhauptia, odotti Tukholmassa pidätys ja sota-oikeus heti kun hänen laivansa saapuisi satamaan.

Valtiopäivien kokoonnuttua oltiin aatelissäädystä tilanteesta tuskallisen tietoisia. Tilanteen vuoksi myös oma asema koettiin uhatuksi. Edes aatelisto ei voinut toimia valtiopäivillä - laajemmalti yhteiskunnassa toimimisesta puhumattakaan – yksin ja kokonaan toisista säädyistä ja muista valtakunnan alamaisista riippumatta. Synkimmän puoleista näkemystä aatelin ja aatelittomien välisistä suhteista kuvasteli lausunto, jonka vapaaherra Carl Hårleman esitti aatelissäädyn täysistunnossa syyskuun 27. päivänä

¹²³ *Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll*, s. 378 – 379.

1742. Tuon päivän täysistunnossa oli aatelissäädystä luettu ja esitetty lukuisia muistioita juuri käydyn sodan onnettomuuksista, sekä niihin johtaneiden syiden ja syyllisten selvittämisestä.

Härleman sanoi kuunnelleensa pelolla, kuinka luetut muistiot sisältävät vain valitusta ja vaikerointia ja lisäsi, ettei se vieraisa valloissa voi herättää muuta kuin halveksuntaa ruotsalaisia kohtaan. Hän valitti, ettei kukaan mieti sitä, miten kohdattu onnettomuus voitaisiin ehkäistä ja esitä ehdotuksia sen hyväksi, vaan sen sijaan viivytellään kyselemällä, kuka kaikkeen oli syytä. Lausuntonsa vahvistukseksi Härleman esitti vielä uhkakuvan, että ellei aatelisto pidättäydy tällaisista valituksista menneisyyden suhteen, kiihottanee se muita säätyjä, jotka jo valmiiksi sälyttävät aateliston syyksi suurimman osan valtakunnan nyt kokemasta onnettomuudesta, lopulta hävittämään koko aatelin.¹²⁴

Tilanne, jollaista Härlemankin lausunnossaan kuvaili, vaati myös aatelistolta kompromisseja, neuvotteluja ja kaikkien niiden huomioonottamista, jotka olivat joutuneet sodasta kärsimään. Toisaalta sodan vuoksi kärsimään joutuneita oli myös säädyn itsensä sisällä, erityisesti Suomesta tulleiden joukossa, eikä sääty muutenkaan päässyt valtiopäivillä odottavaan myllerrykseen yhtenäisin rivein. Sodan julistaminen, edellisten valtiopäivien polttava aihe, oli tapahtunut paitsi salaisessa valiokunnassa ja muiden säätyjen osalta, niin myös säädyn itsensä keskuudessa vasta pitkällisten riitojen jälkeen.

Lisäksi vuoden 1742 valtiopäivien alkaessa säädyllä oli rasitteenaan jo kohta vuosikymmen verran jatkunut sisäisten ryhmittymien keskinäinen poliittinen kamppailu, joka oli polarisoitunut sodan vastustajien ja kannattajien ympärille, ja joka oli kaiken aikaa muuttumassa kohti suoranaista järjestäytyneempää puoluetistelua. Myös tuon kamppailun uhriksi aiemmin joutuneet säädyn jäsenet nousivat uudessa tilanteessa puolustamaan loukattuja oikeuksiaan. Niinpä esimerkiksi kaksilla edellisillä valtiopäivillä valtaneuvostosta ”lizensoiduista” ja pääkaupungista karkotetuista, edesmenneen Arvid Hornin poliittista linjaa kannattaneista valtaneuvoksista kreivi Bielke vaati syksyllä asioidensa uutta käsittelyä ja kunniansa palauttamista.¹²⁵ Monet yhtyivät näihin vaatimuksiin, joita käsitellään tarkemmin sodan uhrien yhteydessä tutkimuksen loppupuolella.

¹²⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 84.

¹²⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, 252 – 253.

Aatelissäätö oli tämän tutkimuksen kannalta merkittävän, syksyn 1742 'antautumisen kriisin' tilanteen keskeisimpiä toimijoita. Tästä johtuen aatelissäätö oli myös muiden osapuolten toiminnan tärkeimpiä kohteita. Jo tästä syystä on hyvä lähestyä aatelistoa valtiosäätyinä aivan perustavien tutkimuskysymysten kautta. Aatelissäädyn pitkää historiaa ei sentään lähdetä tässä perusteellisesti selvittämään, vaan tarkastelussa pitäydytään säätyjen ajassa ja aateliston kuvaamisessa vain niissä piirteissä, jotka liittyivät sen toimintaan ja olemukseen valtiopäivillä kyseisessä kriisitilanteessa.

Tutkimuskysymysten tarkoituksena on liittää aatelissäätö siihen valtiopäivien toimivaan kokonaisuuteen, joka yhdessä tappion kanssa muodostaa tämän tutkimuksen kohteen. Millainen kokonaisuus ”vapaudenajan” valtiopäiville järjestäytynyt aatelissäätö siis oli; ketä siihen kuului ja kuinka se rakentui? Mitkä erityispiirteet määrittivät aatelistoa? Kuinka he näkivät itsensä, kuinka muut näkivät heidät? Mikä oli aatelissäädyn osuus ja asema syksyn 1742 kriisissä? Kuinka se oli osa ongelmaa? Kuinka ongelmia pyrittiin sen piirissä ratkaisemaan? Millaisia olivat aatelissäädystä vallitsevat työmuodot ja käytännöt, ja kuinka ne liittyivät kriisitilanteen muotoutumiseen?

Ruotsin aatelisto oli yhteiskunnallisesti varsin ohut kerros. Koko valtakunnan väestöstä vain 0,5 prosenttia oli aatelisia. Valtiopäivillä ja valtiosäätyinä aatelissäätö oli kuitenkin lukumäärältään suurin, vaikka sen miesvahvuus saattoi vaihdella rajusti jopa samojen valtiopäivien kohdalla. Sädyn edustajia saattoi nimittäin esimerkiksi valtiopäivien avajaisissa olla läsnä jopa yli tuhat, mutta käytännön valtiopäivätyöhön osallistui valtiopäivien jatkuessa yleensä noin 300 – 400 aatelismiestä.¹²⁶

Valtiopäiville osallistumisen oikeus poikkesi aatelissäädystä selvästi muista säädyistä. Sädyn edustajia ei valittu lääneittäin, hiippakunnittain tai kaupungeittain, vaan suvun mukaan. Ruotsin jokaisen aatelissuvun päämies oli oikeutettu osallistumaan valtiopäiville ja edustamaan sukuaan siellä. Sukunsa päämiehenä aatelissäädyn valtiopäivämies oli siis periaatteessa samalla myös oma päämiehensä, jonka ei tarvinnut ottaa kotoaan ohjeita. Aateliset valtiopäivämiehet esittivät valtiopäivien alussa sukunsa valtakirjan, joka osoitti heidän oikeutensa ottaa osaa säädyn kokoontumisiin. Edustajalta edellytettiin 24 vuoden ikää ja osallistumista rajoitettiin muutenkin vain siten, että yhdellä suvulla saattoi valtiopäivillä olla ainoastaan yksi edustaja. Kukin suku saattoi

¹²⁶ Metcalf 1985, s. 123 – 124.

luovuttaa valtakirjansa myös muulle aatelismiehelle kuin omalle päämiehelleen. Tämä johti säätyjen ajan kuluessa enenevässä määrin valtakirjojen kauppaan ja niistä kilvoitteluun, kun poliittiset ryhmät kävivät kamppailua vaikutusvallasta.¹²⁷

Kaikkien säätyjen – mutta aivan erityisesti aateliston – olemukseen, koostumukseen ja toimintaan vaikuttivat sekä historialliset perinteet, että säätyjen aikaa määrittävät perustuslait. Säätyjen ajan aivan ensimmäisillä valtiopäivillä perustuslaeissa ei vielä otettu kantaa säätyjen sisäiseen järjestykseen ja toimintamuotoihin. Vielä tuolloin säädyt jatkoivat toimintaansa vanhojen sääntöjen ja koeteltujen käytäntöjen mukaisesti. Tietty epämääräisyys jatkuikin aina siihen saakka, kunnes uusi – paremmin säätyjen uudenlaista asemaa vastaava – valtiopäiväjärjestys saatiin aikaan vuoden 1723 valtiopäivillä. Silti joissakin tapauksissa jo ensimmäiset uudet perustuslait olivat tuoneet mukanaan tärkeitä muutoksia. Huomattavimmat seuraukset koko säätyjen aikakauden ja Ruotsin valtakunnan kannalta oli niillä varhaisilla uudistuksilla, jotka koskivat juuri aatelissäätyä.

Näistä muutoksista merkittävin oli ritarihuoneen vanhan, jo kuningas Kustaa II Adolfin aikaisen, luokkajaon lakkauttaminen.¹²⁸ Luokkajako julistettiin kumotuksi valtiopäivillä 27. päivänä tammikuuta vuonna 1719. Vanhassa luokkajaossahan aatelisto oli jaettu kolmeen kerrokseen. Kahteen ylimpään luokkaan oli kuulunut noin 200 ylhäisintä aatelissukua ja kolmanteen koko muu aateli; jopa 1500 sukua. Kaksi ylintä luokkaa olivat säädyn päätöksiä tehtäessä kyenneet äänestämään nurin lukumääräisesti ylivoimaisen alimman luokan. Luokkajaon lakkauttamisen myötä luokan mukaisesta äänestämisestä siirryttiin pääosin äänestykseen per capita.¹²⁹ Näin vallan painopiste siirtyi aatelissäädyn runsaslukuisimman alemman aatelin puolelle.

Tällä asialla tuli olemaan ratkaisevan merkittävä vaikutus paitsi aatelissäädyn sisäisen järjestyksen, myös koko valtiopäivien toiminnan, valtakunnan poliittiseen päätöksenteon ja poliittisten päätösten luonteen ja seurauksien kannalta. Luokkajaosta luopuminen vaikutti merkittävästi siitä huolimatta, että päätöksessä tehtiin heti alussa muutamia tärkeitä myönnytyksiä ylhäisaatelin suuntaan.¹³⁰ Sekä uudistukset että myönnytykset loivat aatelissäädyn toiminnasta ja voimasuhteista sen kokonaisuuden, joka vaikutti myös tutkimuksen kohteena olevassa kriisitilanteessa.

¹²⁷ Metcalf 1985, s. 135.

¹²⁸ Danielson-Kalmari 1932, s. 42.

¹²⁹ Lagerroth 1934, s. 45.

¹³⁰ Lagerroth 1934, s. 46.

Vanhan järjestelmän ja ylemmän aatelin suuntaan tehdyistä myönnytyksistä ensimmäinen koski ritarihuoneen istumajärjestyksestä, joka ei kysymyksenä ollut suinkaan merkityksetön. Istumajärjestyksessä kreivit ja vapaaherrat saivat siten edelleen pitää hallussaan ensimmäisiä penkkejä maamarsalkan pöydän oikealla puolella. Heitä vastapäätä olivat niin sanottuun aateliston toiseen luokkaan aiemmin kuuluneiden paikat, ja näiden takana ilman mitään eroa sijaitsivat muun aateliston penkit matrikkelin mukaisessa järjestyksessä. Tämä istumajärjestys, joka vuoden 1719 valtiopäivillä myönnytyksenä säilytettiin, ja joka oli suuressa määrin peräisin aina ritarihuoneen järjestämisen ajoilta, oli sitten voimassa myös vuoden 1742 valtiopäivillä.¹³¹

Istumajärjestyksen säilyttämistä tärkeämpi myönnytys oli vuoden 1719 valtiopäivillä aatelin muodollisena päätöksenä julkituotu kompromissi, joka koski valiokuntaedustajien valintaa. Valiokuntavaalia ei nimittäin tarkoitettu koko säädylle yhtäläiseksi, vaan kreiveille, vapaaheroille ja ”tittelittömille” aatelisille valittaisiin kullekin omat edustajansa suhteessa 1:1:4. Lisäksi yksi neljästä niin sanotun tittelittömän aateliston edustajista tulitaisiin valitsemaan niiltä penkeiltä, joilla entisillä kahdella ylimmällä luokalla oli sijansa.¹³²

Myös äänestämistä koskevassa uudistuksessa, joka oli ollut tärkeimpiä luokkajaon lakkauttamista seuranneita muutoksia, oli vanhan ja uuden järjestelmän välillä tehty joitakin kompromisseja, jotka vaikuttivat sitten koko säätyjen aikana tunnettujen tulevien vuosikymmenten ajan. Tärkein kompromissi liittyi edellä mainittuun valiokuntaedustajien valintaan, ja koski penkkiriveittäin äänestämisen muotoa. Penkkiriveittäin äänestäminen tuli tavallaan vastaamaan entistä luokan mukaan äänestämistä, ja sen ajateltiin tulevan käyttöön kaikkein tärkeimmistä asiakysymyksistä äänestettäessä. Niistä ei siis äänestettäisi enää luokittain, vaan äänestys tapahtuisi yksittäin ja pääluvun mukaan siten, että jokainen penkkirivi valitsisi yhden miehen omalta penkiltään edustajakseen. Penkeiltä valitut miehet kokoontuisivat sitten maamarsalkan luo ääntenlaskentaa varten.¹³³

Järjestelmä oli ollut käytössä jo 1600-luvulla säädyn väkirikkaimmassa kolmannessa luokassa, ja nyt se tuli koskemaan koko aatelissäätyä. Tämä niin sanottu penkkimiesinstituutio, *bänkmansistitution*, muuttui sittemmin valitsijamiesinstituutioksi, kun sitä väsyttiin käyttämään asiakysymyksissä ja päädyttiin siihen, että vain salaista

¹³¹ Lagerroth 1934, s. 45 – 47.

¹³² Lagerroth 1934, s. 47.

¹³³ Lagerroth 1934, s. 47.

valiokuntaa valittaessa otettiin jokaiselta penkiltä mies pieneen saliin nimeämään edustajia valiokuntaan.¹³⁴ Nimenomaan valitsijamiesinstituutina oli penkkimiesjärjestelmä käytössä myös vuoden 1742 valtiopäivillä; aatelissäädystä käytiin penkkimiesten valintaan 26. elokuuta ja salaisen valiokunnan jäsenet ilmoitettiin nimetyiksi seuraavana päivänä.¹³⁵

Vielä säätyjen ajan parina ensimmäisenä vuosikymmenenä eivät luokkajaon poistamisesta alemmalle aatelille avautuneet mahdollisuudet täysin aktualisoituneet valtiopäivillä. Maamarsalkka ja kansliapresidentti Arvid Hornin henkilökohtainen vaikutusvalta oli sen verran suuri, että kun myös valtaneuvosto koostui pääasiassa Hornin ylhäisaateliin kuuluvista tukijoista, oli aatelissäätö muun valtakunnan tavoin ollut pitkälti hänen johdateltavissaan. Alemman aatelin nousu alkoi käydä toteen erityisesti vuoden 1738 valtiopäivillä sen jälkeen, kun Arvid Horn ja hänen kannattajansa olivat kokeneet tappiot valtiopäivillä, salaisessa valiokunnassa ja valtaneuvostossa. Noiden tapahtumien myötä murtui ylhäisaatelin valta-asema valtiopäivillä myös käytännössä.¹³⁶

Alemman aatelin nousu valta-asemaan oli seurausta luokkajaon lakkauttamisesta, ja se liittyi myös yleisemmin ylintä vallankäyttöä koskevaan ilmiöön säätyvallan ajan ruotsalais-suomalaisessa yhteiskunnassa. Historiantutkimuksessa on katsottu, että enenevässä määrin aikakauden varsinaisena vallanpitäjänä toimi valtakunnan virkamiesaines. Valtiopäivillä virkamiesaines oli määräävässä asemassa ainakin aatelissäädystä ja papistossa, mutta myös porvarissäädystä oli kaupunkien pormestareilla ja muilla maistraattien jäsenillä monessa suhteessa vahva asema.¹³⁷

Aatelissäädyn alempien kerrosten nousulla oli monia merkittäviä seurauksia valtiopäivätyön kannalta. Niistä tärkeimpiä oli se, että salainen valiokunta oli lopultakin noussut merkityksessä valtaneuvoston edelle. Aatelissäädyn jakautuminen keskenään taisteleviin vastapuoliin, samoin kuin sodan aloittaminen vuonna 1741, olivat tämän muutoksen suoraa jatkumoa. Täten suuri osa aatelissäädyn olemuksesta ja vuoden 1742 tilanteesta liittyi jollain tavalla sen sisällä tapahtuneeseen vallan painopisteen muutokseen. Tähän asiaan liittyi myös se aatelissäätöä merkittävästi määrittänyt seikka, että säädyn valtaapitävä enemmistö – alempi aateli – oli valtion palveluksessa joko virkamiehinä tai sotilaina. Erityisesti aatelissäädyn sotilaallisuus oli vallitsevan tilanteen

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 20 – 26.

¹³⁶ Danielson-Kalmari 1932, s. 10.

¹³⁷ Danielson-Kalmari 1932, s. 13.

kannalta huomattava seikka. Olihan syksyn 1742 uhkaava kriisikin luonteeltaan sotilaallinen.

Upseerien virat kuuluivat vielä 1740-luvulla lähes poikkeuksetta aatelismiehille. Sotilaan ammatti kulki aatelissuvuissa usein perintönä isältä pojalle. Niinpä aatelissäädyn täysistunnoissa oli syksyllä 1742 mukana hyvin runsaasti upseereja. Heidän määränsä sitä paitsi vain kasvoi valtiopäivien edetessä, kun yhä uusia joukko-osastoja palasi Suomesta Ruotsiin.

Tällä aateliston sotilaallisuudella ja sen kääntöpuolella, eli sotilaiden politikoinnilla oli monenlaisia seurauksia niin armeijan, kuin valtiopäivienkin toiminnan suhteen. Sotilaalliselta kannalta asiaa lähestyttäessä säätyjen ajan upseeristosta on usein todettu, että poliittinen toiminta valtiopäivillä ei ollut omiaan edistämään heidän niin sanottuja sotilaallisia hyveitään. Useissa tutkimuksissa onkin esitelty politiikan ja sotilaallisen uran keskinäisiä ristiriitoja, jotka olivat ilmenneet juuri käydyssä sodassa. Esimerkki tällaisesta ristiriidasta on se, kun loppukesästä 1742 – jolloin tappio alkoi näyttää yhä varmemmalta – Ruotsin armeijan upseereita lähti joukoittain valtiopäiville, jossa he katsoivat voivansa saavuttaa enemmän kuin sotakentällä. Tällä tavoin valtiopäiville saapuneiden joukossa oli myös aatelissäädyn tuleva maamarsalkka, everstiluutnantti ja paroni von Ungern-Sternberg, joka oli palvellut Kuninkaallisen Majesteetin henkivartiorykmentissä.¹³⁸

Armeijan ja valtiopäivien suhdetta häytti myös se, että valtiopäivillä komentajan ja alaisen – siis ylemmän ja alemman upseerin – suhde saattoi helposti kääntyä myös toisin päin. Valtiopäivillä nuoremman upseerin oli mahdollista asettua rankaisematta esimiestään vastaan. Tällainen tilanne saattoi sitten heijastua myös ”kentälle” ja sotatapahtumiin.¹³⁹ Aatelistossa itsessään ei tätäkään ongelmaa nähty, tai ainakaan sitä ei tuotu suoranaisesti esille. Ylempiin upseereihin mahdollisesti kohdistunutta arvostelua käsiteltiin ennemmin henkilökohtaisena ja kunniaan liittyvänä kysymyksenä, kuin komentosuhteen vääristymisen riskin kannalta.

Siitä, että aatelissäädyllä oli käytännössä yksinoikeus upseerin virkoihin, ja että upseereja oli valtiopäivätyössä läsnä runsaasti, oli toki myös muita ja positiivisempiakin seurauksia, kuin edellä mainitut ongelmat. Sotilaiden myötä aatelissäädyn oli keskittynyt tärkein sotaan liittyvä tieto ja taito. Syksyn 1742 tilanteessa, tappion edessä ja keskellä antautumisen kriisiä, tuolla tiedolla oli erityisen paljon merkitystä.

¹³⁸ Cederberg 1942, s. 342.

¹³⁹ Juvelius, 1919, s. 37 – 38.

Muissa säädyissä asian tämä puoli toisaalta myös tunnustettiin. Tämä kävi ilmi esimerkiksi pappissäädyn täysistunnossa 30. marraskuuta, jolloin keskusteltiin sodan syiden käsittelystä ja kenraalien tuomitsemisesta. Tilanne oli tuolloin se, että aatelissääty ja papisto kannattivat kenraalisotaoikeutta (joka koostui aatelisista korkeista upseereista) ja porvaris- ja talonpoikaissäädyt vaativat säätyjen yhteistä komissiota. Porvoon hiippakunnan piispa Daniel Juslenius vetosi omassa muistiossaan siihen, että ”*sotaoikeus koostuu ymmärtävistä, rehellisistä ja oikeamielisistä herroista ja miehistä, joilla on parempi tieto sellaisista asioista kuin niillä muiden säätyjen jäsenillä, joita sinne (säätyjen komissioon) voitaisiin lähettää*” ja että ”*sotaoikeus osoittaa niin suurta ahkeruutta ja vakavuutta toimissaan, ettei kenelläkään ole syytä epäillä sen oikeellisuutta*”. Göteborgin piispa Jacob Benzelius oli samoilla linjoilla ja totesi jopa, että ”*luulemme itsestämme liikaa, kun uskomme ymmärtävämmä yhtä paljon sotatoimista kuin kenraalit ja sotilaat*”.¹⁴⁰

Toisaalta aatelissäädyn sotilaallinen tietämys ei riittänyt vakuuttamaan kaikkia edes siitä, että sotaoikeus olisi oikea paikka käsitellä sotaan ja sen epäonnistumisen syihin liittyviä kysymyksiä. Sodan jälkeisessä tilanteessa aatelissäätyä kohtaan tunnettiin tiettyä epäluottamusta, sehän oli valtakunnan sotaan vienyt ja sen edustajat johtaneet armeijaa. Papistossa käydyssä keskustelussa edellisiä puheenvuoroja seurasikin sitten Grytnäsin kirkkoherran, Mattias Ramzeliuksen muistutus siitä, että ”*rahvas ei luota sotaoikeuteen, koska siinä on vain aatelia*”.¹⁴¹

Aateliston sellaisiin sotilaallisiin erityispiirteisiin, jotka näkyivät tai vaikuttivat valtiopäivillä syksyn 1742 aikana, kuului vielä säädylle asetettu velvollisuus osallistua valtakunnan puolustustyöhön. Armeija oli antautunut ja sota käytännössä päättynyt, mutta tulevaisuudesta ja varsinkin rauhan aikaansaamisesta ei ollut syksyllä 1742 vielä mitään takeita. Siksi valtiopäivillä oli mietittävä myös puolustuskysymystä ja uusien joukkojen rekrytointia. Joukkojen muodostamisen velvollisuus ei voimassaolevassa tilanteessa voinut koskea ainoastaan rahvasta, yksi niistä myönnytyksistä, joihin aatelissäädynkin oli nyt taivuttava, koski sille ominaisen aatelislippueen (*adelsfana*) perustamista.¹⁴²

Asia tuli esiin aatelissäädyssä 27. marraskuuta, kun maamarsalkka kertoi salaisessa valiokunnassa sovitun, että jokainen sääty tekee kaikkensa valtakunnan puolustamiseksi

¹⁴⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 149 – 150.

¹⁴¹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s.151.

¹⁴² Sörensson 1924, s. 262.

ja että salaisessa valiokunnassa toivottiin, että säädyt täysistunnoissaankin tähän yksimielisesti suostuisivat. Lisäksi maamarsalkka kertoi, että salaisessa valiokunnassa muut säädyt olivat esittäneet aatelissäädylle aatelislippueen perustamista, eli aatelin ratsupalvelua luonnossa. Aatelissäädystä suostuttiin ehdotukseen, tosin sillä varauksella, että se määräraha tai vero, joka edellisillä valtiopäivillä oli määrätty aatelissäädyn maksettavaksi ratsupalvelun korvaamiseksi, poistettaisiin nyt, ettei säätyä rasi tettaisi kaksinkertaisesti.¹⁴³

Kaiken kaikkiaan aatelissäätö oli siis monessa suhteessa aivan tapahtumien keskiössä ja antautumisen kriisin ytimessä. Vuoden 1742 valtiopäivien ensimmäisinä kuukausina sitä kiusasivat sekä sisäiset ristiriidat, että muiden säätyjen ja koko valtakunnan negatiivinen huomio. Aatelissäätö oli kuitenkin edelleen monessa suhteessa vahvassa asemassa. Valtakuntaan kohdistui edelleen kaikille yhteinen ulkoinen uhka, ja sen torjumisessa oli aatelissäädyn panos jo yksinomaan sotilaallisen tietämyksen vuoksi merkittävä. Aatelisto hallitsi valtaneuvostoa ja käytännössä myös salaista valiokuntaa, joiden kautta se saattoi vaikuttaa itseensä kohdistuvaan ulkoiseen paineeseen. Monissa säädyn lausunnoissa nousivatkin esille juuri sisäisen epäyhtenäisyyden ja epäluottamuksen ongelmat.

Aatelissäädyn luonteeseen, rakenteeseen ja erityispiirteisiin liittyvien tekijöiden kautta voi tutkimuksen edetessä säädyn toiminta, samoin kuin muiden säätyjen aatelistoon kohdistuva toiminta, tulla paremmin ymmärrettäväksi. Näin yksin aatelissäätöyn kohdistuvat tutkimuskysymykset nostavat sen osaksi muiden tutkimuskysymysten käsittelyä ja niihin saatavia vastauksia.

4. Kahtalle kiskottu pappissäätö

Jo kahta päivää ennen aatelissäätöä oli arvossa ja järjestyksessä toinen valtakunnan säädystä, pappissäätö, *prästestånd*, saapunut valtiopäiville ja pitänyt ensimmäisen täysistuntonsa. Papisto katsoi – yhtälailla muiden säätyjen kanssa – saapuneensa näille valtiopäiville pelastamaan isänmaata hädästä. Tästä näkökulmasta puhui myös Linköpingin piispa Eric Benzelius elokuun 23. päivänä 1742, kun hän, tultuaan valituksi säädyn puhemieheksi, vakuutti säätyovereilleen, että hän ”*haluaa työskennellä niin,*

¹⁴³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 316.

että se on Jumalan nimen kunniaksi, sekä kuninkaan ja meidän ahdistetun isänmaamme parhaaksi”.¹⁴⁴ Lausunto kertoo pappissäädyn keskeisimmistä arvolähtökohdista alkavien valtiopäivien suhteen.

Vaikka valtakuntaa uhkaava vaara oli koko valtakunnalle yhteinen, oli papiston lähtötilanne valtiopäivillä kuitenkin koko lailla toinen kuin esimerkiksi aatelissäädylle. Papisto oli pääasiallisesti vastustanut sotaa edellisillä valtiopäivillä. Historiantutkimuksessakin se on perinteisesti nähty myssy puolueen tukikohdaksi.¹⁴⁵ Tästä – ja toki pappissäädyn luonteesta yleensäkin – johtuen sotaan ja sen epäonnistumiseen liittyviä epäkohtia ja syyllisiä ei ensimmäiseksi etsittäisi pappissäädyn keskuudesta, eikä sääty näin ollen ollut kiusallisimman huomion keskipisteessä valtiopäiville kokoontuessaan. Lisäksi sääty, joka oli paitsi valtiosäädystä pienin, oli myös sisäisesti varsin kiinteä ja rakenteeltaan yhtenäinen. Vaikka myös pappissäädyn sisällä kulki tiettyjä rajalinjoja, ei säätyä kuitenkaan vaivannut mikään aatelissäädyn jakaantumiseen verrattava sisäinen ristiriita.

Osin näistä lähtökohdista johtuen pappissäätyä on aikaisemmassa tutkimuksessa yleisesti käsitelty varsin vähän, ehkä jopa vähiten kaikista säädystä. Osin tämä johtuu myös aikakauden poliittisen elämän ja valtiopäivien tarkastelussa vallinneesta puoluetulkinnasta. Vuonna 1742 ja sitä ennen niin sanottujen puolueiden toiminta oli keskittynyt erityisesti aatelissäädyn ja painottunut lähinnä sodan ja taloudellisten kysymysten ympärille, eli papistolle lähtökohtaisesti vieraisiin aiheisiin.

Tästä huolimatta pappissäädyn merkitystä ei ole mitään syytä väheksyä. Valtiopäiväpäätöksiä tehtäessä oli säädylle yksi ääni siinä missä muillakin, ja syksyn 1742 tilanteessa pappissäädyn voi perustellusti katsoa olleen vaa`ankieliasemassa aatelissäädyn ja niin sanottujen alempien säätyjen välillä. Pappissäädylle oli myös erittäin merkittävä arvovalta hengellisissä kysymyksissä, jotka liittyivät säätyjen ajalla helposti maalliseltakin vaikuttaviin asioihin. Tämän tutkimuksen kannalta pappissäädyn kiinnostavuutta lisää myös se, kun valtiopäivätyö ja syksyn kuluessa esiin nousevat kysymykset johtivat myös pappissäädystä tilanteisiin, joissa useampi säädyn edustaja katsoi tarpeelliseksi esittää huolensa jopa koko säädyn tulevaisuudesta, ja joiden vuoksi myös pappissäädyn sisällä ajaututtiin kiivaisiin väittelyihin.

Kiistely, hajaannus ja ulkoinen uhka vaikuttivat siis pappissäädystä samoin kuin ne olivat vaikuttaneet aatelistossa huolimatta siitä, että edellä mainittujen seikkojen

¹⁴⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 12.

¹⁴⁵ Esim Alanen 1963, s. 100.

perusteella ja ensi näkemältä siihen papiston keskuudessa vaikuttaisi olleen paljon vähemmän syytä. Eräs eniten kiistelyä, hajaannusta ja epävarmuutta aiheuttaneita kysymyksiä syksyn 1742 aikana oli kysymys sodan syiden selvittämisestä, josta pappissäätykään ei voinut pysyttäytyä erillään. Asiaa käsiteltiin pappissäädyssä muun muassa 6. joulukuuta 1742, jolloin puhemies, piispa Eric Benzelius ilmoitti täysistunnon aluksi haluavansa esittää oman puheenvuoronsa. Puheenvuorossaan piispa toi selvimmin julki papiston huolen.

Puhemies sanoi, että *”sen 40 vuoden aikana, minkä hän on palvellut, ja niillä valtiopäivillä, joita hän on todistanut, ei mikään ole huolettanut häntä enempää kuin tämä asia.”* Piispa jatkoi: *”Siitä neuvoteltaessa on saatu nähdä paljon hajaannusta ja melskettä ja hän pelkää, että sellainen ei ennustane säädylle mitään hyvää. Varsinkin kun mahtaa olla niitä, jotka haluaisivat käyttää hyväkseen tilaisuutta ja työskennellä siihen päämäärään, että sääty ei olisi enää mikään sääty ja että pappilat otettaisiin heiltä pois.”* Lopuksi Benzelius teki vielä *”liikuttavan esityksen yhtenäisyyden ja sovinnollisuuden puolesta”* ja vetosi säätyynsä, että *”hiljaisesti ja sävyisästi, kuten veljet Kristuksessa, haluaisimme toistemme kanssa toimia”*. Sääty kiitti puhemiestä tästä hyvästä esityksestä.¹⁴⁶

Puhemiehen lausunnossaan esittämät yhtenäisyyden teema ja kiistelyn välttäminen olivat Ruotsin yhteiskunnallisessa elämässä keskeisellä sijalla. Puheenvuorossa oli kuitenkin nähtävissä myös pappissäädyn erityisempi huoli, joka kohdistui säädyn privilegioihin ja asemaan. Hyvin vastaava huoli tuli esille myös aatelissäädyn parissa, ja tietyssä määrin sillä oli vastaavuutta myös porvaris- ja talonpoikaissäätyjen edustajien puheenvuoroissa heidän omissa säädyissään.

Toisaalta tämän huolen voi nähdä olevan osa yleistä epävarmaa ja huolestuttavaa tilannetta. Vihollinen piti hallussaan hyvinkin kolmannesta koko valtakunnasta, eikä sodan aiheuttama uhka ollut väistynyt vielä lopunkaan valtakunnan yltä. Pappissäädyssä koettu epävarmuus saattoi johtua myös sen tosiasian muistamisesta, että jo 1700-luvun alussa oli esiintynyt ajatuksia, joissa kyseenalaistettiin papiston vanha oikeus olla edustettuna valtiopäivillä, vaikkakin papisto oli tuolloin säilyttänyt asemansa varsin helposti.¹⁴⁷ Historiaan ja perinteisiin näkemyksiin viitattiin ja vedottiin valtiopäivillä muutenkin usein, ja tällaisten pappissäädyn vastaisten ajatusten mahdolliseen

¹⁴⁶ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 154 – 155.

¹⁴⁷ Alanen 1963, s. 77.

olemassaoloon viitattiin syksyn 1742 aikana pappissäädyn keskusteluissa aina silloin tällöin.

Niin pappissäädyn, kuin kaikkien muidenkin säätyjen olemus ja asema olivat niiden privilegioiden ja velvollisuuksien määrittelemiä. Säätyjen ajan osalta pappissäädyn privilegit olivat saaneet vahvistuksensa jo vuonna 1723.¹⁴⁸ Virallisten ja lakiin merkittyjen privilegioiden ja velvollisuuksien lisäksi pappissäädyllä oli toki myös epävirallisemmat erityispiirteensä ja ominaisuutensa, jotka yhtäläillä vaikuttivat sen luonteeseen ja sen kautta säädyn toimintaan valtiopäivillä antautumisen kriisin ja tappioon sopeutumisen tilanteessa. Näitä erityispiirteitä kannattaa tässä tarkastella tutkimuskysymysten kautta ja siten saattaa myös papisto tutkimuksen ja sen muiden kysymysten yhteyteen.

Kuinka pappissääty siis erosi muista säädyistä? Miten se järjestyi valtiopäiville? Ketkä edustivat pappissäätyä ja millaisia jako- ja rajalinjoja säädyn sisällä oli? Kuinka pappissäädyn ominaispiirteet ilmenivät ja kuinka ne vaikuttivat valtiopäivätyössä? Mitä asioita pappissääty piti tärkeänä ja kuinka se pyrki niitä valtiopäivillä ajamaan? Kuinka pappissäädyn intressit sopivat syksyn 1742 tilanteeseen valtiopäivillä?

Pappissääty oli säädyistä selvästi pienin, sillä oli yleensä vain noin 50 – 60 valtiopäiväedustajaa. Sädyn pienuudesta oli seurausta muun muassa se, että käytännössä kaikkia säädyn edustajia tarvittiin normaalitilanteessa valiokuntiin ja deputaatioihin, jotta papiston edustuksen määräosuus niissä täytyisi. Pappissäädyn edustuksesta ja edustajien valinnasta valtiopäiville määrättiin perustuslaissa. Vuoden 1723 valtiopäiväjärjestyksen kuudennessa ja seitsemännessä pykälässä oli ensimmäistä kertaa kirjattu lakiin se, mitä aatelittomien säätyjen valtiopäiville kokoontumisesta oli aiemmin sanottu vain Kuninkaallisen Majesteetin kutsukirjeessä valtiopäiville. Ennen kaikkea siinä säädettiin vuoden 1720 hallitusmuodon mukaisesti, että säädyillä itsellään oli oikeus valita edustajansa valtiopäiville ja päättää edustajiensa määrästä.¹⁴⁹

Pappissäädyn osalta lakiin tuli, että piispat ja superintendentit olivat itseoikeutettuja säädyn edustajia valtiopäivillä. Jos piispa tai superintendentti oli estynyt saapumasta, tuli konsistorista tilalle joku muu sopiva mies koko hiippakunnan yksimielisellä valinnalla ja valtakirjalla. Tämän lisäksi jokaisella rovastikunnalla oli oikeus valita oma edustajansa valtiopäiville. Useampi rovastikunta saattoi myös sopia ja lähettää yhteisen

¹⁴⁸ Danielson-Kalmari 1932, s. 11.

¹⁴⁹ Lagerroth 1934, s. 101.

valtiopäivämiehen. Siten piispojen lisäksi valtiopäiville saapui myös pitäjien kirkkoherroja ja muita pappeja.¹⁵⁰

Papiston edustuksessa aikaisempaan nähden tapahtunut muutos oli huomattava ja vaikutti merkittävästi säädyn luonteeseen ja näkemykseen itsestään säätyjen ajalla. Vielä vuoden 1718 valtiopäiväkutsussa oli puhuttu piispoista ja kunkin konsistorin lähettämästä kahdesta edustajasta. Säätyjen uuden aseman myötä pappissäädyn läpi alkoi tunkeutua ajatus, etteivät papit ole valtiopäivillä Ruotsin kansan kokonaisuuden edustajia, eivätkä ainakaan missään nimessä edusta kuninkaalle alamaista hallintoorganisaatiota.¹⁵¹ Papisto alkoi entistä vahvemmin nähdä itsensä valtiosäätynä.

Pappissäädystä puhuttiin sisäisen yhtenäisyyden puolesta ja onkin totta, että papiston intressit olivat usein yhteiset. Erityisesti näin oli silloin, kun käsiteltävät asiat liittyivät opillisiin ja hengellisiin, tai muuten koko papiston tärkeinä pitämiin kysymyksiin. Pappissäädystä ei myöskään ollut esimerkiksi aateliston ja jossain määrin myös porvariston tavoin jo edellisten valtiopäivien aikana kilpailleita poliittisia mielipideryhmittymiä. Asuinpaikka ja regionalismi määrittivät silti myös pappissäädyn edustajien toimia ja näkemyksiä. Varsinkin seurakunnissa toimivat papit kun elivät kaikin puolin läheisessä yhteydessä kotipaikkansa muiden asukkaiden kanssa.

Ehkä selvimmin näkyvät papiston sisäiset rajalinjat ja ryhmittymät pohjautuivat arvoon ja asemaan. Piispat olivat edelleen omassa luokassaan, vaikka heidän suurvalta-aikainen autoritääriäinen asemansa olikin jo jossain määrin horjumassa. Papisto ei säätyjen ajalla ollut enää niin riippuvainen piispoista kuin ennen, ja puhdasoppisuuden lientyessä alkoi myös johtajien kova ja usein ylimieliseltä vaikuttanut asenne hellitä.¹⁵² Silti raja oli yhä olemassa ja näkyi syksyn valtiopäivillä myös käytännössä. Papiston arvoasteikosta kertoo muun muassa syyskuun 27. päivän täysistunnossa luettu päätös, joka koski Suomesta tulleiden valtiopäivämiesten elatusta kruunun varoin. Pappissäädyn osalta elatuksesta oli päätetty siten, että suomalaisille piispoille maksettiin viisi taalaria hopeassa jokaiselta päivältä näiden valtiopäivien ajan, kun taas rovasti tai lehtori sai elatukseen vain kolme hopeataalaria päivässä.¹⁵³

Papiston valtiopäivätoimintaan vaikuttivat siis varsin pitkälti samanlaiset tekijät, kuin muillakin säädyillä. Kullakin valtiopäivämiehellä oli oman taustansa mukaiset huolenaiheet, mutta säätyjen vapaus, oman säädyn privilegit ja sen asema säätyjen

¹⁵⁰ LAgerroth 1934, s. 101.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Cederberg 1942, s.232 – 233.

¹⁵³ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 35.

joukossa olivat sellaisia asioita, joista pappissääty piti huolta yhtenä miehenä. Aikakausi oli säätyvallan aikaa, ja harva on valmis tinkimään omasta vallastaan ainakaan vapaaehtoisesti. Tätä puolta antautumisen kriisin tilanteesta syksyllä 1742 tullaan tarkastelemaan tässä tutkimuksessa vielä lähemmin ja suurella mielenkiinnolla. Säätyjen huolen tulevaisuudesta voi nähdä olevan monien syksyn aikana tehtyjen päätösten taustalla.

Säädyn tai sen valtiopäivämiesten omien intressien – joita kaikilla oli ja jotka poikkesivat toisistaan joissakin suhteissa ja toisissa olivat paljolti samanlaisia – lisäksi pappissäädylle oli kuitenkin vielä ehkä kaikista säädyistä selvimmin julkituotu ”yleinen” huolenaihe yhteisen hyvän ja valtakunnan parhaan edistämisen nimissä. Papisto nimittäin näki itsensä uskonnon ja puhtaan opin vaalijaksi ja siinä mielessä ikään kuin valtakunnan ”hengelliseksi omaksitunnoksi”.

Sen vuoksi esimerkiksi Nyköpingin itäisen osan kirkkoherra, rovasti Jacob Serenius huolehti lausunnossaan, että papisto jatkuvasti toimisi niin, että jälkipolvillakin olisi sellainen tieto, että ”*vaikka kuinka jumalattomia meidän aikamme olivatkaan, niin kuitenkin pappissäädylle oli ollut Jumala mielessään ja yhteinen rakkaus, hyve ja kunnia sydämessään.*”¹⁵⁴ Papiston olemuksesta ja tehtävästä puhui myös Kalmarin piispa Herman Schröder, kun hän totesi, että pappissääty on ”*saman totisen uskonnon sekä julistamiseen, että suojelemiseen Jumalan määräämä*”.¹⁵⁵

Tämä näkemys ja sen mukainen pyrkimys näkyi ja vaikutti pappissäädyn toimissa ja lausunnoissa kautta koko tutkimusajankohdan, ja aivan varmasti sen ulkopuolellakin. Uskonto vaikutti niin siihen, miten papisto näki yleiset käsillä olleet kysymykset ja suhtautui niihin, kuin siihen, mitä kysymyksiä pappissäädystä itsessään nostettiin esille. Pappissäädyn huomio uskontoon liittyvissä kysymyksissä tuli selvästi esille muun muassa joulukuun 15. päivänä, kun säädyissä jo tiedettiin, että lokakuussa Ruotsin kruununperijäksi valittu Holstein-Gottorpin herttua olikin valittu Venäjän kruununperijäksi ja kääntynyt samalla kreikkalaiskatoliseen uskoon. Pappissäädyn täysistunnossa tuona päivänä syrjäytti hetkeksi muut asiat – joihin kuului muun muassa joukkojen rekrytoiminen maanpuolustukseen sekä kysymys suostuntaveroista – kohu siitä, että piispa Jacob Benzelius oli kuullut joidenkin aatelisten ja porvarienväestön kertovan, että jotkut talonpoikaissäädyn edustajat olivat Suuressa salaisessa valiokunnassa pitäneet ”*kreikkalaista oppia omaa uskoamme vanhempana ja sen kanssa läheisenä.*”

¹⁵⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 53 – 54.

¹⁵⁵ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 58.

Asiasta keskusteltiin ja sitä pidettiin vakavana, mutta päätettiin kuitenkin lopulta siirtää käsiteltäväksi myöhempänä ajankohtana.¹⁵⁶

Tarkasteltaessa pappissäätyä valtiopäivien kentän toimijana on hyvä huomioida vielä säädyn asema niin sanottuna oppisäätyinä. Pappissäädylle oli kokonaisuudessaan valtakunnan säädystä korkein, ja joka tapauksessa ainakin yhtenäisin koulutus, vaikka piispat ja konsistorien jäsenet toki olivat myös oppisivistyksessä eri luokkaa, kuin tavalliset maalaispitäjien pappismiehet. Oppineisuus vaikutti papiston täysistuntojen luonteeseen ja säädyn toimintaan, samoin kuin oikean opin ja uskonnon puolustaminen, jonka tärkeä osa ja edellytys oppineisuus myös oli. Niinpä papisto oli huomattavan paljon kiinnostuneempi toimimaan esimerkiksi tiukasti perustuslakien kirjaimen mukaan, kuin vaikkapa talonpoikaissääty, jonka opillisen sivistyksen aste oli keskimääräisesti vaatimaton ja lähestymistapa asioihin sen mukaisesti usein suurempi ja vähemmän problemaattinen.

Papiston oppinut ja pohdiskeleva asenne saattoi sitä myös pulaan syksyn 1742 aikana, kun kiihtyneessä ilmapiirissä käsiteltiin vaikeita asioita, ja perustuslakien tulkintaa jouduttiin useammassakin kohdassa venyttämään. Erityisesti papistoa painostettiin ”alhaalta päin”, monissa tärkeissä kysymyksissä yhdistyneet porvaris- ja talonpoikaissäädyt pitivät vaatimuksineen papistoa kovilla. Toisaalta pappissäätyyn vetosi voimakkaasti aatelissäädyn – joka puolestaan oli kahden edellä mainitun säädyn vaatimusten ja hyökkäysten kohteena – käyttämä argumentointi, joka perustui juuri perustuslakeihin ja vetosi esimerkiksi edellisillä valtiopäivillä tehtyjen päätösten koskemattomuuteen ja niiden kautta säätyjen oikeuksiin.

Tämä papistoon kohdistunut ristiveto on tutkimuksen kohteen, eli antautumisen kriisin ja tappioon sopeutumisen tilanteen kannalta merkittävä aihe, joka näkyy monissa asiakokonaisuuksissa ja yksittäisissä kysymyksissä. Pappissäädystä tukeva tilanne tunnettiin ja ymmärrettiin jo aikalaisittain. Sen kautta syksyn 1742 kiistakysymykset pääsivät aiheuttamaan kitkaa myös perinteisesti yhtenäiseksi ymmärretyssä pappissäädystä.

Näin toteutunut ja useammassakin kysymyksessä toistunut pappissäädyn ja aateliston asettuminen porvaristoa ja talonpoikaissäätyä vastaan on mielenkiintoinen seikka myös perinteisen historiantutkimuksen harrastaman puoluetulkinnan kannalta. Tämä puoli

¹⁵⁶ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 175.

tulee myös olemaan tutkimuksessa esillä ja perinteisen tutkimuksen kanssa käydään sen suhteen vielä dialogia.

5. Porvarissäädyn ongelmat

Porvaristo oli kolmas Ruotsin valtakunnan sääty, jonka privilegioihin kuului edustus valtiopäivillä. Säätyjen aikaa koskevassa historiantutkimuksessa porvaristoa ei yleensä ole pidetty mitenkään erityisen merkittävänä valtiosäätyinä, eikä sen yksittäisiä edustajiakaan ole juuri nostettu esiin muutamien Tukholman kaupungin edustajien muodostamaa poikkeusta lukuun ottamatta.¹⁵⁷

Tämän tutkimuksen ajankohdan – sotatoimien päättymisen ja vuosien 1742 – 1743 valtiopäivien alkupuolen – puitteissa myös porvarissäätyä on usein aiemmissa tutkimuksissa lähestytty puoluepolitiikan mukaisten tulkintojen kautta. Silloin on kiinnitetty huomiota erityisesti porvarissäädyn ja muutamien sen edustajien panokseen sodan syttymisen kannalta, ja tarkasteltu porvarissäädyn toimintaa valtiopäivillä antautumisen jälkeen tämän taustan kautta. Tulokset eivät ole olleet kovin varmoja ja selkeitä. Toki porvarissäädystä käsiteltiin sodan syitä ja muita tilanteeseen liittyviä kysymyksiä, mutta jälkiselvittelyjen suhteen suurin huomio aina kuitenkin suuntautunut aatelissäätyyn.

Toisaalta porvarissääty on ollut myös perinteisiä puoluepoliittisia tapahtumia laajemmin historiantutkimuksen mielenkiinnon kohteena, sillä historiantutkimuksessa usein relevanteiksi nähdyt taloudelliset kysymykset olivat säädyn erityisalaa ja monissa tapauksissa jopa yksinoikeus. Niinpä porvarissäädyn edustus ja toiminta valtiopäivillä ei ollut pelkästään politiikkaa ja kaupunkien edustajien pyrkimystä päästä vaikuttamaan siihen, vaan myös – ja vieläpä suuremmissa määrin – taloudellisten, kaupallisten ja elinkeinonliittävien asioiden ajamista. Porvariston taloudellisen toiminnan tarkastelu on luonut pohjaa porvarissäädyn tutkimuksellisen kuvan kehittymiselle jopa poliittisen toiminnan tarkastelua enemmän.

Tässä tutkimuksessa porvarissääty sijoittuu valtiopäivien toiminnallisen kokonaisuuden osaksi aiemman tutkimuksen pohjalta ja säädyn täysistuntojen pöytäkirjojen empiirisen tarkastelun kautta. Samalla säädyn toiminta limittyy syksyn

¹⁵⁷ Karonen 2003, s. 294.

1742 vallitsevaan tilanteeseen. Suurta muutosta porvarissäädyn jo olemassa olevaan tutkimukselliseen kuvaan ei synny, vaikka porvarissäätyä pyritään toki tarkastelemaan laajasti ja erilaisten – ei vain Tukholman – edustajien näkemysten kautta. Säädyn merkitystä ei tästä huolimatta ole kuitenkaan syytä vähätellä. Neljän valtiosäädyn toiminnassa jokaisella oli oma painoarvonsa jo valtiopäiväpäätösten aikaansaamisen vuoksi, ja syksyllä 1742 tilanne vielä poikkesi monessa suhteessa tavallisesta. Porvarissääty oli olennainen osatekijä tässä poikkeavassa tilanteessa, eikä senkään merkitystä käy kuittaaminen pelkkään puoluepolitiikkaan viittaamalla. Itse asiassa tullaan huomaamaan, kuinka useissa kysymyksissä porvarissääty esiintyi samassa rintamassa sotaa edellisillä valtiopäivillä viimeiseen asti vastustaneen talonpoikaissäädyn kanssa.

Porvarissäädyn tarkastelun mielenkiintoa kyseisenä ajankohtana lisää vielä se, että tappio sodassa ja Suomen menettäminen vaikuttivat monessa suhteessa suoranaisesti valtakunnan yleisiin ja porvarissäädyn erityisiin taloudellisiin etuihin. Sodan aiheuttamista ongelmista ja valtakunnan kaupunkien kohtaamista vaikeuksista oli kokemusta vain parin vuosikymmenen takaa, jolloin suuren Pohjan sodan ja Suomen silloisen miehityksen päättyminen olivat tuoneet esiin vastaavia, vaikkakin paljon vakavampia ongelmia. Tilanne tarjoaisi mahdollisuuden monenlaisiin tarkasteluihin. Kuinka esimerkiksi kaksi vuosikymmentä säätyjen vallan aikaa olivat vaikuttaneet porvariston haluun ja mahdollisuuksiin ajaa asioitaan valtiopäivillä? Tässä tutkimuksessa pidättäydytään kuitenkin vain akuutin tilanteen tarkastelussa, ja mahdolliset vertailut tai yhteydet aikaisempiin tapahtumiin tehdään vain tutkimuskirjallisuuden kautta.

Tutkimuskysymykset, joiden avulla porvarissäädyn erityispiirteitä ja säädyn paikkaa valtiopäivien kentällä kriisitilanteessa kartoitetaan, ovat paljolti samanlaisia, kuin kahden ”ylemmänkin” säädyn kohdalla. Mikä siis oli valtiopäiville kokoontunut porvarissääty? Ketä siihen kuului, kuinka järjestäytyi? Mitkä tekijät yhdistivät porvaristoa säätyinä, mitkä taas erottivat ja jakoivat? Kuinka ne ilmenivät valtiopäivillä vuonna 1742? Mitkä kysymykset olivat porvarissäädylle läheisimpiä tutkimustilanteessa? Kuinka ne liittyivät sodan päättymisen ja edessä olevan rauhaan palaamisen aiheuttamiin ongelmiin?

Porvarissäätyyn yleisesti kuuluivat ne valtakunnan kaupunkien elinkeinonharjoittajat, joille oli myönnetty porvarisoikeudet. Perinteisesti porvareita olivat kauppiat ja käsityöläismestarit, mutta kaupungista riippuen porvarisoikeuksia oli

toisinaan myönnetty myös tätä lievemmin perustein, jolloin esimerkiksi kisälleistä, kirvesmiehistä tai jopa kalastajista oli saattanut tulla porvariksi hyväksytyjä kaupunkiyhteisöjen jäseniä. Muiden säätyjen tavoin oli myös porvaristolla vapauden ajan kuluessa ja säätyjen merkityksen korostuessa taipumusta ja pyrkimystä omien etujensa varjelemiseen sulkeutumalla ulkopuolisilta. Porvarisoikeuksia myönnettiin siten helpoimmin vanhojen porvariensa pojille ja vävyille, ja esimerkiksi valtiopäiville pääsyn edellytykseksi vakiintui maistraatin jäsenyys tai oikean porvariselinkeinon harjoittaminen.

Vuoden 1723 valtiopäiväjärjestyksessä oli säädetty myös porvarissäädyn edustuksesta valtiopäivillä. Valtiopäiväjärjestyksen mukaan kaupungeilla oli vapaa oikeus valita omat edustajansa siten, että kustakin kaupungista tulisi yksi tai useampi edustaja. Käytännössä edustajia valittiin kaupungin koon mukaan aina siten, että pääkaupunki Tukholma asetti kymmenen valtiopäivämiestä. Kaksi, tai korkeintaan kolme kaupunkia saattoi valtiopäiväjärjestyksen mukaan halutessaan asettaa yhteisen valtiopäivämiehen. Maistraattien jäseniä ja muita porvareita ei lopulta eroteltu kaupungin edustuksessa, vaikka Tukholman kaupungin maistraatti oli valtiopäiväjärjestyksestä neuvoteltaessa pyrkinyt saamaan oman edustuksensa. Valtiopäiväjärjestyksessä porvarissäädyn edustajien maksimimäärä jätettiin avoimeksi. Ilmeisesti riitti, että sääty saa täytetyksi paikkansa salaisessa valiokunnassa ja deputaatoissa.¹⁵⁸

Ehkä vielä säätyjen ajan alkupuolella, kun valtiopäiväjärjestyksestä muokattiin, oli hyvinkin voinut elää vanha käsitys valtiopäiväedustuksesta raskaana velvollisuutena, jota muilta ei välttämättä kadepdittu. Pitihän se edustajansa pitkiä aikoja pois oman elinkeinonsa harjoittamisen parista ja mahdollisesti kaukana kotoa.¹⁵⁹ Myöhemmin säätyjen ajalla ja esimerkiksi vuoden 1742 valtiopäivillä tällaista ajattelua tuskin enää esiintyi. Kun jo yksin kaupunginhallinnossa esimerkiksi raatimiehen tehtävään liittyi korkea sosiaalinen arvostus, josta jopa kilpailtiin, oli valtiopäivämiehen asema vielä paljon korkeampi. Sitä paitsi säätyjen ajalla, ja varmasti vuoteen 1742 mennessä, oli porvariston piirissä jo opittu huomaamaan, kuinka paljon hyötyä valtiopäiville pääsemisestä ja siellä toimimisesta saattoi kaupan tai muun taloudellisen toiminnan

¹⁵⁸ Lagerroth 1934, s. 102.

¹⁵⁹ Ibid.

parissa elantonsa hankkivalle olla. Valtiopäiväedustaja saattoi hankkia tietoa, vaikuttaa päätöksiin ja toimia edustajana ja edunvalvojana moneen suuntaan.¹⁶⁰

Jos taloudelliset seikat ja niihin liittyvät intressit määrittivät porvarissäätyä kokonaisuutena, vaikuttivat ne myös säädyn sisäisiin jakolinjoihin ja ryhmittymiin. Vuosien 1741 – 1743 sodan, sitä edeltävien, sen aikaisten ja vielä sotaa seuranneidenkin valtiopäivien yhteydessä porvarissäädystä on usein historiantutkimuksessa nostettu ensimmäisenä esiin tukholmalaiset suurkauppiaat, jotka vaikuttivat säädystä vahvasti sodan aloittamisen ja Ranskaan tukeutumisen puolesta. Heillä oli nimittäin yhteisiä intressejä aatelissäädyn sotaa kannattavien piirien kanssa paitsi sodan, myös elinkeino-, tulli- ja pankkipolitiikkaa koskevien merkantilististen ideoiden suhteen.¹⁶¹ Vahva merkantilismi ja pääkaupungin suosiminen vahingoittivat kuitenkin suorasti monien pienempien kaupunkien ja kauppiaiden ja kuten suomalaisessa tutkimuksessa usein huomautetaan, erityisesti Suomen puolen etuja ja oloja.¹⁶²

Valtiopäivämiesten – ja miksei kokonaisten säätyjen – lähtökohtien taustoituksessa taloudelliset tekijät yhdistyivät maantieteellisiin selvimminkin juuri porvarissäädystä. Selkein rajalinja kulki tässä suhteessa perinteisesti Tukholman ja periaatteessa koko muun valtakunnan välillä. Tukholman ja muiden kaupunkien edustajat olivat kamppailleet jo säätyjen ajan ensimmäisillä valtiopäivillä, kun valtiopäivien työmuotoja ja säätyjen uutta olemusta vasta muotoiltiin. Esimerkiksi kiista, joka koski tulevien valtiopäivien äänestyksiä ja ääntenlaskentaa, oli vuoden 1723 valtiopäivillä mennyt jopa niin pitkälle, että muut säädyn uhkasivat yhdessä puuttua asiaan ja ratkaista sen ”*valtakunnan parhaan, säätyjen vapauden ja privilegioiden ym.*” mukaisesti, ellei porvarissääty kykenisi itse sitä selvittämään. Tuolloin Tukholman edustajat olivat näet vaatineet äänestystä ja ääntenlaskentaa per capita, kun taas muut olivat kannattaneet äänestystä kaupungeittain. Kun tukholmalaiset jäivät alakynteen, he olivat kieltäytyneet osallistumasta täysistuntoihin tai valiokuntiin, ja kääntyneet kolmen muun säädyn puoleen. Valtiopäiväjärjestykseen kirjatut säännöt eivät aina olleet täysin kattavia, joten vaikka tärkeimmissä – ja kaikissa syksyllä 1742 käydyissä – äänestyksissä äänestettiin suljetuin lipuin ja pääluvun mukaan, käytettiin porvarissäädystä silloin tällöin vielä myöhemminkin niin sanottua kollegiaalista äänestystä kaupunkien luvun mukaan.¹⁶³

¹⁶⁰ Karonen 2003, s. 294.

¹⁶¹ Esim. Lagerroth 1934, s. 145.

¹⁶² Danielson-Kalmari 1932, s. 144 – 145.

¹⁶³ Lagerroth 1934, s. 85.

Tukholman ja muiden kaupunkien välistä rajanvetoa oli näkyvässä myös vuoden 1742 valtiopäivien alkaessa, kun porvarissäädyn toisessa täysistunnossa maanantaina 23. elokuuta ryhdyttiin käsittelemään puhemiehen valintaa. Tavan mukaan säädyn puhemiehenä toimi Tukholman pormestari, ja sen mukaisesti esitti tukholmalainen tukkukauppias ja raatimies Gustaf Kierman, että ”*osoittaisi suurta luottamusta, jos sääty yhdistyisi ja päätettäisiin yhdessä, että herra oikeuspormestari Aulaevill olisi säädyn puhemies, eikä kenelläkään olisi häntä vastaan mitään huomautettavaa.*”¹⁶⁴

Kiermanin retorisesta avauksesta – luottamus, yhdistyminen, yhtenäisyys ja yhteiset päätökset tulivat syksyn aikana esille vielä lukemattomissa puheenvuoroissa – huolimatta porvarissääty ei haluttua luottamusta ja yhtenäisyyttä heti valtiopäivien aluksi osoittanut. Sen sijaan karlskronalainen kauppias Johan Gran vastasi, että ”*hänellä ei ole mitään Aulaevilliä vastaan, mutta näyttäisi, että puhemiehen asema olisi Tukholmalle kuuluva yksinoikeus, jos hänet valittaisiin ilman äänestystä.*” Aulaevill itse vetosi perinteisiin ja totesi olevan tavallista, että säädyn puhemiehenä on Tukholman pormestari.¹⁶⁵

Asiasta keskusteltiin ja lopulta päätettiin äänestää. Puhemiehen vaali käytiin suljettuna lippuäänestyksenä. Äänestyksen lopputulosta – kuten äänestykseen joutumista itseäänkään – ei voi pitää mitenkään erityisen suuren yhtenäisyyden osoituksena. Peter Aulaevill valittiin toki säädyn puhemieheksi 32 äänellä, mutta äänestyksessä toiseksi tullut Karlshamnin pormestari Frans Cervin sai 27 ääntä. Kolmas ääniä saanut oli Gävlen pormestari Fredrik Wittstock, jonka kannatus jäi tosin vain kahteen ääneen. Pormestari ja puhemies Aulaevill piti vielä lyhyen puheen, jossa hän kiitti säätyä luottamuksesta ja totesi, että ”*elämme vaikeita aikoja, ja todellinen jumalanpelko ja yhtenäisyys ovat parhaita keinoja, joiden avulla me kaikki voimme pelastua vaarasta.*”¹⁶⁶

Se, että porvarissäädystä esitettiin äänestyksen välttämistä, mutta kuitenkin äänestettiin puhemiehestä, ei ole merkityksetöntä. Äänestäminen oli aina osoitus mielipiteiden eroavaisuuksista, ja varsinkin tärkeimmissä kysymyksissä sitä ei pidetty suotavana. Äänestyksen vastakohtanaan oli yksimielinen päätös, joka puolestaan kertoo aina yhtenäisyydestä. Yhtenäisyyden ja epäyhtenäisyyden teemat olivat ainakin retoriikassa syksyn 1742 aikana aivan keskeisellä sijalla. Aihetta käsitellään vielä

¹⁶⁴ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 10.

¹⁶⁵ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 10.

¹⁶⁶ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 10 – 11.

monessa otteessa, mutta erityisesti siihen paneudutaan valtiopäivien aatteellisia taustoja käsittelevässä luvussa ja käytännön työmuotojen yhteydessä.

Eroista ja poikkeavista intresseistä huolimatta oli porvarissäädyssä luonnollisesti myös paljon säätyä yhdistäviä tekijöitä. Yhteistä oli taloudellisiin kysymyksiin, kauppaan ja elinkeinoihin kohdistunut kiinnostus, jos kohta niihin liittyvät käytännön yksityiskohdat saattoivat taas tuoda eroja esiin. Oman säädyn asema ja privilegiot olivat varmasti porvaristollekin tärkeimmät täysin yhteiseksi koetut asiat, joista ei syntynyt kiistaa edes perustavanlaatuisesti kiistanalaisessa tilanteessa. Porvarissäädyssä ei koettu sellaista suoranaista säätyyn kohdistuvaa uhkaa, kuin oli näkyvissä aatelis- ja pappissäätyjen täysistunnoissa käydyissä keskusteluissa, mutta säädyn etuihin ei silti suhtauduttu välinpitämättömästi. Sen tähden päätettiin porvarissäädyssä yksimielisesti esimerkiksi 27. syyskuuta pidetyssä täysistunnossa, kun ensin oli luettu ote pappis- ja talonpoikaissäätyjen suomalaisten edustajien elatusta koskevasta valtaneuvoston pöytäkirjasta, että ”*Suomen kaupunkien edustajat ovat yhtä lailla oikeutettuja kuin suomalainen papisto ja talonpojatkin saamaan elatusta julkisista varoista, ja sen tähden on asia seuraavassa täysistunnossa otettava esille, jotta suomalaiset edustajat voivat kertoa, mitä elatusta he jo kanssaveljiltään saavat.*”¹⁶⁷

Säädyn yhteisiä etuja koski myös joulukuussa käyty keskustelu suostuntaveroista ja niiden perusteista. Verot koskivat toki jokaista säätyä, mutta porvaristossa niihin suhtauduttiin huomionarvoisella antaumuksella. Esimerkiksi pormestari Cervin esitti huolensa siitä, kuinka suostuntavero voitaisiin saattaa ”*oikealle ja luotettavalle pohjalle tasavertaisuuden saamiseksi säätyjen maksuosuuksien välille*” ja kuinka muut säädyt olivat vastustaneet porvarissäädyn esityksiä suostuntaverojen yksityiskohdissa. Säädyssä päätettiin sitten yksimielisesti lähettää oma valtuuskunta muihin säätyihin käymään kiistanalaisia kohtia yksitellen läpi.

Sota maksoi valtiolle suuria summia rahaa, vaikeutti kaupankäyntiä yleensä ja tukahdutti Suomen puolelle käytävän kaupan kokonaan. Jo pelkästään näistä syistä liittyivät porvariston perinteiset intressit läheisesti sodassa kärsityn tappion aiheuttaman kriisin kokonaiskuvaan ja -tilanteeseen valtiopäivillä. Toki niin sanotut yleiset, koko valtakuntaa koskettavat, kysymykset keskusteluttivat eniten myös porvarissäätyä, mutta säädyn piirissä nousi esiin ja käsiteltiin myös useita sellaisia sodan aiheuttamia ongelmia, jotka kuuluivat porvaristolle juuri säädyn oman erityisluonteen vuoksi.

¹⁶⁷ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s.61.

Tällaiset porvarissäädylle ominaiset ongelmat olivat useimmiten varsin konkreettisia ja käytännönläheisiä. Yleensä ne liittyivät esimerkiksi kaupankäynnin jatkamisen tai tavaroiden kuljetuksen kaltaisiin kysymyksiin.

Porvarissäädyn ja sen kautta valtakunnan kaupunkien tarkastelu tutkimuksen teemojen kautta on merkityksellistä jo itsessään. Siinä suhteessa porvariston merkitys ei ole millään muotoa vähäinen, vaikka yleisesti tutkimuksessa niin nähtäisiin. Armeijan antautuminen ja sitä seurannut tietämättömyys oli koko valtakunnalle yhtäläinen uhka, ja sen tarkastelu valtiopäivillä on yhtä tärkeää kaikkien säätyjen osalta. Erityisen mielenkiintoiseksi porvarissäädyn tarkastelu kuitenkin muuttuu, kun syksyn 1742 suurimpien kysymysten, kruununperimyksen, rauhanneuvotteluiden ja niitä hoitamaan lähtevän lähetystön, sodan syiden ja syyllisten selvittämisen ja puolustusjoukkojen rekrytoinnin yhteydessä huomaa, kuinka porvarissääty yhdisti mielipiteensä ja esiintyi toistuvasti yhteisissä lähetystöissä talonpoikaissäädyn kanssa. Asia ei jäänyt huomiotta myöskään ylempien säätyjen parissa, ja vaikutti varmasti osaltaan niissä tunnettuun uhkaan. Tutkimuksen teemojen ja teoreettisten lähtökohtien kannalta seikka on merkittävimmästä päästä, ja siihen tullaan palaamaan jatkossa useaan otteeseen.

6. Talonpoikien suuri tilaisuus

Ruotsin valtakunnalle ominaista, aikalaisittain jopa omituista, oli sen talonpoikien perinteinen vahva asema. Aseman vahvuus ylsi jopa siihen mittaankin, että talonpoikaissäädyn oikeuksiin kuului osallistuminen valtiopäiville, josta sitten seurasi osuus koko valtakunnan ylimmän vallan käytöstä. Säätyjen ajalla tuo oikeus ei edes ollut pelkkä muodollisuus, sillä talonpoikaissäädyllä oli valtakunnan perustuslakien ja niihin kirjoitetun ”säätyjen vapauden” ansiosta oikeita vaikutusmahdollisuuksia, eikä sen maksettavaksi voitu määrätä esimerkiksi uusia veroja ilman omaa suostumusta.

Valtiopäivillä talonpoikaissäätö oli säätyjen järjestyksessä kuitenkin – ja tietysti – viimeisellä sijalla. Sen vaikutusmahdollisuuksia oli myös jossain määrin rajoitettu niin perustuslaeissa, kuin valtiopäivien käytännön työmuodoissa. Talonpoikaissäätö oli esimerkiksi perinteisesti pidetty sivussa joistakin keskeisistä vallan elementeistä, kuten valtaneuvosten valinnasta. Rajoituksista tärkein oli kuitenkin säädyn sulkeminen salaisen valiokunnan ulkopuolelle. Tuo rajoitus oli tosin rakoillut jo vuotta aiemmin

edellisten valtiopäivien loppupuolella, kun talonpojat oli otettu mukaan salaiseen valiokuntaan päättämään sodan aloittamisesta. Alkaneilla valtiopäivillä rajoitusten horjuntaa lisäsi vielä se, että vuoden 1742 valtiopäivien kokoontuessa tilanne oli hyvin erilainen, kuin aiempien säätyjen ajan valtiopäivien kohdalla. Syksyllä 1742, kun säädyt tulivat koolle, oli talonpojilla erityisen paljon sydämellään ja suotuisa tilanne sen esiintuomiseen.

Vuoden 1742 valtiopäivien erityisyys talonpoikaissäädylle johtui tietysti sodasta. Sotaan oli lähdetty vastoin talonpoikaissäädyn ehdottoman enemmistön tahtoa. Säädyllä ei ollut ollut todellisia mahdollisuuksia estää sodan alkamista edellisenä syksynä, kun päätös sotaan lähdestä oli salaisessa valiokunnassa talonpoikien läsnä ollessa tehty. Sitten sota oli osoittautunut katastrofiksi, ja juuri talonpoikaisto – kuten tavallista – oli saanut kantaa siinä raskaimman taakan.¹⁶⁸ Armeijan miehistön pääosa tuli talonpoikien ylläpitämän, maaomaisuuteen perustuvan ruotujärjestelmän piiristä. Ruotulaitos oli voimassa koko valtakunnassa sen kaikkein syrjäisimpiä seutuja, Kainuuta ja Karjalaa, lukuun ottamatta.¹⁶⁹

Sotamiesten luovuttamisen ja varustamisen lisäksi suuren armeijan ylläpito, johon oli pitänyt ryhtyä hyvinkin jo vuotta ennen sotaa, oli rasittanut talonpoikia erityisesti Suomen puolella, jonne armeija oli koottu. Rasitusta lisäsi sekin, että sadot olivat jo parin vuoden ajan olleet huonoja. Armeijan keskuudessa alkanut kulkutauti, joka oli sitten levinnyt myös kansaan, oli kaiken lisäksi tappanut Suomessa enemmän ihmisiä, kuin mitä kuoli yhteensä sodassa ja miehityksessä.¹⁷⁰

Valtiopäivien alkaessa tällaisten lähtökohtien vallitessa on ymmärrettävää, että talonpojat tunsivat suurta mielenkiintoa kaikkien yhteisten asioiden hoitamista kohtaan, ja olivat lisäksi erittäin kiinnostuneita siitä, kuinka armeijaa oli käsitelty, ja kenen johtoon se vastaisuudessa voitaisiin luottaa. Aivan samat lähtökohdat vaikuttivat siihen, että suomalaisten kysymyksestä tuli valtiopäivillä kaikkien mielestä tärkeä kysymys. Sotatapahtumiin liittyvän tiedon ja tärkeimpien valtiollisten asioiden hoitamisen kannalta keskeisin paikka oli tietysti salainen valiokunta.

Talonpoikaissäädyn uudenalainen asema valtiopäivien kentällä ei varmastikaan johtunut pelkästä myötätunnosta, jota sen kokemat kärsimykset mahdollisesti muissa säädyissä saivat aikaan, vaikka useissa muiden säätyjen päätösten perusteluissa

¹⁶⁸ Suolahti 1925, s. 81 – 82.

¹⁶⁹ Juvelius 1919, s. 26 – 27.

¹⁷⁰ Esim. Cederberg 1942, s. 287 ja Jutikkala 1964, s. 529.

sellaiseen toki viitattiin. Talonpoikaisto ja vielä sen alapuolella oleva rahvas koettiin erityisesti aatelis- ja pappissäädyyissä myös uhkana, kuten kyseisten säätyjen piirteitä käsitellessä luvuissa on edellä jo todettu. Yhteiskuntarauha ja vallitseva tilanne ei siis ollut ehdottoman stabiili, niin että siihen olisi voitu luottaa kaikissa olosuhteissa. Säätyjen valtaa oli kestänyt vasta parikymmentä vuotta, ja kaikenlaisten muutosten mahdollisuus oli hyvin valtaapitävien säätyjenkin tiedossa. Syksyn 1742 aikana talonpoikien vaatimuksia siis kuunneltiin herkästi, mutta itsensä talonpoikaissäädyn keskusteluissa ei syksyn tilanteessa menty vielä niin pitkälle, että sitä voisi pitää suoranaishana uhkana.

Näin katsottuna talonpoikaissäädyyllä, säädyyistä vajaavaltaisimmalla, oli tutkimuksen kohteena olevan tilanteen kannalta aivan keskeisen merkittävä painoarvo. Eikä talonpoikaissäätöön liittyvä mielenkiinto edes rajoitu siihen, että se olisi muille säädyyille hyvitystä vaativana vastapuolena ja myönnytyksen kohteena. Talonpoikaissäätö oli itse samanlainen toimija, kuin kaikki muutkin. Syksyn 1742 aikana se esiintyi yhtenäisenä ja piti tiukasti vaatimuksistaan kiinni, mutta säädyn sisällä kulki toki omat jakolinjansa. Muiden säätyjen tavoin on siis perusteltua tarkastella myös talonpoikaissäätöä; sen kokonaisuutta ja osia valtiopäivätoiminnassa.

Tasapuolisuuden vuoksi ja yhtenäisen kuvan saamiseksi talonpoikaissäädyn erityispiirteitä ja sen ominimpia ominaisuuksia etsitään samojen tutkimuskysymysten avulla, kuin mitä käytettiin ylempien säätyjen kohdalla. Perustava kysymys on siis jälleen, mikä valtiopäiville kokoontunut talonpoikaissäätö oli ja ketä siihen kuului? Tähän kysymykseen pääsee tarkemmin käsiksi kysymällä, kuinka talonpoikaissäätö valitsi edustajansa ja kuinka se järjestäytyi valtiopäivillä? Säädyn kuvaa syventää edelleen sen tarkastelu, oliko säädyyssä eri intresseistä toimivia ryhmittymiä ja jos, niin millaisia. Kuten muilla, oli talonpojillakin omat kysymyksensä, jotka olivat juuri heille tärkeitä. Kysyä kannattaa, mitä sellaiset kysymykset yleensä olivat ja mitä ne olivat syksyllä 1742. Kuinka talonpoikien huolet ja toiminta niiden ratkaisemiseksi suhtautuivat suureen kuvaan ja antautumisen kriisin kokonaistilanteeseen?

Talonpoikaissäätöön Ruotsin valtakunnassa kuuluivat ne kihlakunnissa asuvat miehet, jotka kiistattomasti olivat talonpoikia. Talonpojiksi luettiin perintötilalliset ja kruununtilojen viljelijät, mutta ei esimerkiksi rälssilampuoteja tai niitä jotka vuokrasivat maata. Akatemian tai muiden vastaavien laitosten maita viljelevät voitiin lukea kuuluvaksi talonpoikaissäätöön. Varsinkin valtiopäivämiehiä valittaessa oltiin säätyjen ajalla hyvin tarkkoja säädyn ”puhtaudesta”. Säätypuhtauden vaalinta koski myös

talonpoikaissäätystä, jos kohta siitä oltiin yleensä kiinnostuneempia valtakunnan tärkeämmillä seuduilla, Keski-Ruotsissa ja Lounais-Suomessa, kuin syrjäisemmissä maakunnissa. Kauempana valtakunnan keskusalueista olivat sosiaaliset vastakohtat yleensä heikompia, eivätkä talonpojat olleet välttämättä turhan tarkkoja edustajansa taustasta. Pääasia oli, että saatiin valittua yleistä luottamusta nauttiva mies valtiopäiväedustajaksi. Säätöpuhtaus saattoi toki nousta esille Suomessakin, mikäli siihen vetoamalla saattoi ajaa omaa etua ristiriitatilanteessa.¹⁷¹

Talonpoikaissäädyn edustajien valinnasta säädettiin valtiopäiväjärjestyksen seitsemännessä pykälässä, eli samassa yhteydessä porvarissäädyn kanssa. Perustuslaissa sanottiin, että ”*rahvas jokaisessa kihlakunnassa valitsee itse talonpoikaissäädyn parista valtiopäivämiehensä, joka asuu vakinaisesti kyseisessä kihlakunnassa, eikä ole aiemmin kuulunut mihinkään muuhun säätyyn tai virka-asemaan*”, ja että ”*Talonpojille pitää antaa valinnan vapaus ilman maaherran, kihlakunnantuomarin, kihlakunnanvoudin tai jonkun muun vaikutusta.*”¹⁷² Edustajaa valittaessa äänioikeutettuja olivat periaatteessa samat henkilöt, kuin olivat vaalikelpoisia. Valitsijamiehissä ja äänioikeutetuissa saatettiin erityisesti syrjäseuduilla suhtautua säätypuhtauteen vielä vapaamielisemmin, kuin valtiopäiville lähetettävien edustajien kohdalla. Kaiken kaikkiaan äänioikeus sitoutui tilaan, ei henkilöön.¹⁷³

Talonpoikaissäädyn edustajia valtiopäiville valittiin siis yksi kustakin kihlakunnasta. Eri kihlakunnat saivat myös yhdistä ja lähettää yhteisen valtiopäivämiehen, jos he katsoivat eri edustajien lähettämisen ja ylläpitämisen menevän heidän taloudellisten mahdollisuuksiensa yli. Niin tehtiin usein varsinkin Suomen puolella, joskus kihlakuntien yhteisellä ja joskus erillisellä valtakirjalla samalle miehelle. Kun Suomessa kihlakuntia oli vähemmän kuin Ruotsissa ja ne olivat vielä keskimäärin suurempia, tuli Suomen puolelta usein laskennallisesti vähemmän talonpoikia valtiopäiville. Keskimäärin suomalaisia saapui parikymmentä eikä koskaan käynyt niin, että talonpoikaissäädystä ei olisi saapunut ketään valtiopäiville lahden takaa.¹⁷⁴

Hyvinkin puolet talonpoikaissäädyn edustajista säätyjen ajalla oli hankkinut valitsijamiestensä luottamuksen toimimallaan lautamiehenä. Valtiopäivillä talonpoikien asiantuntemukseen valtiollisten asioiden hoidossa ei silti luotettu, vaan esimerkiksi

¹⁷¹ Jutikkala 1958, s. 273 ja Paloposki 1961, s. 70 – 73.

¹⁷² Lagerroth 1934, s. 103.

¹⁷³ Paloposki 1961, s.70.

¹⁷⁴ Jutikkala 1958, s. 263 – 264 ja Paloposki 1961, s. 36 ja 44.

salaisen valiokunnan ulkopuolelle jättäminen oli alun perin perusteltu nimenomaan talonpoikien ymmärtämättömyydellä. Kuitenkin talonpoikien toiminta kehittyi nopeasti säätyjen ajan valtiopäivien kuluessa. Istunnoissa ryhdyttiin pitämään pöytäkirjaa ja erimielisyystilanteissa äänestettiin. Säädyssä yleisen kirjoitustaidon puutteen vuoksi pitkään äänestettiin suullisesti ja julkisesti lääneittäin, niin että kullakin läänillä oli yksi ääni. Äänestystapa oli käytössä myös syksyn 1742 valtiopäivillä. Salaiseen lippuäänestykseen siirryttiin talonpoikaissäädystä vasta vuonna 1765.¹⁷⁵ Talonpoikaissäädystä jouduttiin syksyn 1742 kuluessa turvautumaan äänestykseen vain muutaman kerran, mikä oli kaikista säädyistä selkeästi vähiten.

Harvoin koettu tarve turvautua äänestyksiin kertoo jo itsessään jotain talonpoikaissäädyn yhtenäisestä linjasta epäonnistuneen sodan ja lopullisen antautumisen jälkeisessä tilanteessa. Talonpoikaissääty oli muihin säätyihin nähden muutenkin varsin homogeeninen. Syksyn 1742 aikana säädyn sisällä kulkevia rajanlinjoja oli hyvin vaikea havaita, eivätkä ne muutenkaan olleet niin selviä, kuin ehkä muissa säädyissä. Selkeimmin talonpoikaissäädyn edustajia eri ryhmiin jakoivat maantieteelliset seikat. Valtakunnan keskusalueilla ja syrjäseuduilla elävillä oli jossain määrin erilaiset intressit, jotka nousivat todella kriittisesti esiin sittemmin keväällä 1743 uuden kruununperijän kysymyksen yhteydessä. Maantieteelliset erot kumpusivat pääosin elinolojen eroista ja turvallisuuskohdista, mitkä seikat näkyivät toki jossain määrin jo tutkimuksen kohdeaikana. Kato saattoi koetella kovemmin yhtä aluetta, armeija puolestaan marssi toisen maakunnan halki. Vaikka myös talonpoikien oli valtiopäiväjärjestyksen mukaan valvottava valtiopäivillä ennen kaikkea valtakunnan yleistä etua, oli oma maakunta, kihlakunta ja pitäjä luonnollisesti kunkin edustajan sydäntä lähinnä. Talonpoikaissäädystä katsottiin kotiseudun kanssaveljien ohjeiden velvoittavan toimintaan.

Paikkakunnittaiset erot ja niiden mukaiset intressit nousivat esiin monissa tapauksissa, toisissa lievempinä ja toisissa jyrkempinä. Elinkeinonharjoitukseen ja taloudellisiin kysymyksiin liittyvistä eroista oli kyse esimerkiksi joulukuun 16. päivänä 1742, kun säädyssä esiteltiin suostuntaverodeputaation laatima suunnitelma yleisestä suostuntaverosta vuodelle 1743. Suurin osa säädystä totesi tuolloin, etteivät he suostu käsittelemään mitään suostuntaveroa ”*ennen kuin on saatu tieto sodan onnettoman lopputuloksen syistä ja siitä, kuinka sodan käymiseksi tarkoitettuja varoja oli käytetty.*”

¹⁷⁵ Jutikkala 1958, s. 275 ja 278.

Säädyn kieltäytyminen käsittelystä ja sen perusteena oleva vaatimus ovat tutkimuksen kannalta varsin keskeistä osaa ja niihin tullaan luonnollisesti palaamaan myöhemmin, mutta tässä kohden on kiinnostavampaa se, että talonpoika Matts Erson Uppsalasta ja useat Tukholman läänin edustajat totesivat heti, että he eivät maksa veroa, ”*koska he ovat jo paljaita rekrytointien ja muiden onnettomuuksien vuoksi, ja ovat siten jo tarpeeksi raskautettuja.*” Uplannin edustajat ilmoittivat olevansa heidän kanssaan samaa mieltä.¹⁷⁶

Maantieteellisestä jakolinjasta, jos kohta erilaisin perustein muodostuneesta, oli kyse ennen muuta äänestyksessä 20. lokakuuta 1742, kun talonpoikaissäädystä päätettiin siitä, tulisiko kysymys kruununperimyksestä ottaa heti käsittelyyn. Kruununperimyskysymys ja -vaali on tutkimuksen kannalta siinä määrin keskeinen teema, että sekin käsitellään kokonaisuudessaan toisaalla ja tässä ainoastaan talonpoikaissäädyn tarkastelun kannalta.

Talonpoikaissäätö oli merkittävässä määrin kruununperimyskysymyksen nopean ratkaisemisen takana ja sen päätös 20. päivänä oli asian etenemisen kannalta tärkeä koko valtiopäivien ja valtakunnan mittakaavassa. Tuon päivän täysistunnon päätteeksi säätö päätti lähes yksimielisesti, että nyt oli aika päättää kruununperimyksestä. Päätös oli kuitenkin vain lähes – ei täysin – yksimielinen. Äänestys suoritettiin lääneittäin laaditun listan mukaan edustaja edustajalta, ja siinä annettiin vain hajanaisia ei-ääniä, kunnes Malmöhusin lääni äänesti kokonaisuudessaan esitystä vastaan. Niinpä kruununperimyskysymykseen ryhtymisestä päätettiin talonpoikaissäädystä äänin 96 – 16.¹⁷⁷

Erottautuva ryhmän muodostajana olivat maantieteelliset perusteet; vain Malmöhusin läänin valtiopäivämiehet vastasivat äänestyksessä puhemiehen tekemään kysymykseen ”ei”. Tässä tapauksessa maantiede ei erottanut talonpoikien ryhmää omaksi joukokseen puhtaasti elinkeinonharjoitukseen liittyvistä syistä, vaan poikkeaman takana oli turvallisuuspolitiikka, joka talonpoikaissäädystä ymmärrettiin hyvin konkreettisesti. Malmöhusin läänin edustajat tulivat Skoonesta, Etelä-Ruotsista, Tanskan vastaiselta rajalta. Tanskan tiedettiin seuraavan Ruotsin valtakunnan tilannetta ja maiden keskinäinen historia oli selkeästi valtiopäivämiehien yleisessä tiedossa. Oli siis pelättävissä, että kruununperijän valinta – varsinkin kun kaikki tiesivät sillä

¹⁷⁶ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 153.

¹⁷⁷ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 86 – 87.

tarkoitettavan Holstein-Gottorpin herttuaa Karl Peter Ulrikia – voisi suututtaa Tanskan ja tuoda sen Ruotsin kimppuun. Tanskan hyökätessä joutuisi Etelä-Ruotsi ensimmäisenä sodan jalkoihin, mitä talonpojat pelkäsivät yli kaiken.

Lokakuun 20. päivän äänestyksessä ilmenneen hajaannuksen taustalla oli siis hyvin paljon vastaava huoli, jota suomalaiset olivat kokeneet edellisillä valtiopäivillä, kun heidän kotiseutunsa uhkasivat jäädä sodan alle. Talonpoikaissäädyn maantieteellisistä rajoista selvästi näkyvin kulki toki myös vuoden 1742 valtiopäivillä Suomen ja Ruotsin välillä. Suomalaisten kysymys on kuitenkin jo niin suuri, että sitä on käsiteltävä kokonaan omassa tutkimuksen osassa. Tässä, talonpoikaissäädyn olemusta kuvatessa, riittää vain asian toteaminen ja painottaminen. Suomalaiset olivat säädystä selkeimmin oma ryhmänsä.

Talonpoikaissäädyn omimmat huolenaiheet liittyivät tavallisen kansan elämään ja sen kohtaloihin. Sodan onnettomuuksista haluttiin tietoa, koska talonpojat olivat joutuneet kärsimään niistä eniten, ja vastaisuudessa armeijan johtaminen haluttiin pystyvempiin käsiin. Armeijan tilanteesta haluttiin selvyys, että tiedettäisiin, missä oman maakunnan miehet ovat, ja milloin he palaavat kotiin. Edelleen suunnitelmista armeijan käyttämiseksi haluttiin ensi käden tietoa, että tiedettäisiin varautua ja vastata sen huoltokysymykseen. Tärkeisiin tehtäviin, jopa valtaistuimelle, haluttiin sellaisia miehiä, joita maaseudulla eri puolilla valtakuntaa tunnettiin ja joihin erityisesti luotettiin. Kaiken kaikkiaan talonpoikaissäätö, joka eli maasta ja sen antimista, suhtautui asioihin käytännön ja perinteisten ajattelumalliensa kannalta. Säädyn vaikutusvalta oli antautumisen jälkeisessä tilanteessa suurempi, kuin mitä sen muodollinen asema valtiopäivillä olisi edellyttänyt. Yhtenäisenä esiintynyt ja laajoja kansankerroksia edustanut säätö saattoi tilanteessa vaikuttaa muista jopa uhkaavalta. Siksi talonpoikaissäädyllä ja mielenkiinnon kohteilla oli merkitystä valtiopäivillä syksyllä 1742, ja on merkitystä tutkimuksen teemojen kannalta nyt.

7. Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa – Kuningas ja valtaneuvosto valtiopäivien käskyvallassa

Tämän tutkimuksen kohteena oleva säätyjen ajan valtiopäivätoiminta oli luonnollisesti ja ennen kaikkea säätyjen toimintaa. Perustuslakien mukaan pitivät valtiopäiville kokoontuneet säädyt ylintä valtiovaltaa käytännössä suvereenisti hallussaan. Valtiopäivillä suurin osa toiminnasta keskittyikin juuri säätyjen itsensä välille; säätyjen edustajat kokoontuivat yhteen valiokunnissa ja deputaatoissa, joissa käsitellyistä asioista taas päätettiin samaisten säätyjen täysistunnoissa. Toisaalta valtiopäivät eivät voineet olla koolla jatkuvasti, eivätkä säädyt siten huolehtia aina kaikesta. Siksi varsinkin valtiopäivien välisinä aikoina olivat ylimmän hallitusvallan käytöstä edelleen osallisina myös valtaneuvosto ja kuningas. Kuninkaallehan valta muodollisesti yhä kuului. Tästä vallankäytöstä oli valtaneuvosto kuitenkin suoraan vastuussa säädylle. Kuningasta ei sentään katsottu voitavan asettaa vastuuseen, mutta hänen oli hallittava tiukasti neuvoston ohjeiden mukaan.

Valtiopäivien koolla ollessa kuninkaan ja valtaneuvoston asema oli rajoitetumpi. Kuningas ja neuvosto eivät silti lakanneet olemasta säätyjen kokoontumisen jälkeenkään, vaan vaikuttivat yhä osaltaan valtiopäivien toimintaan ja sitä kautta valtakunnan hallitsemiseen. Tutkimuksen kannalta kuningas ja valtaneuvosto eivät ehkä ole samalla lailla keskeisessä asemassa kuin valtiosäädyt, mutta ovat kuitenkin ainakin välillisesti siinä määrin tärkeitä, että ne on nostettava tutkimuksen kuluessa esiin. Kuninkaan ja valtaneuvoston esiintymistä tutkimuksessa on siten hyvä alustaa jo tässä vaiheessa; semminkin kun niitä on myös aiheellista tarkastella tämän luvun teemaan sopivasti valtiopäivien toimintakentän osana. Tuota osuutta, sekä kuninkaan ja valtaneuvoston olemusta syksyn 1742 kriisitilanteessa valtiopäiville kokoontuneiden säätyjen näkökulmasta, voi siten etsiä ja kuvailla aivan omien tutkimuskysymystensä avulla.

Kuninkaalliseen Majesteettiin ja valtaneuvostoon liittyvät tutkimuskysymykset tähtäävät siten samaan päämäärään, kuin säätyjen tarkastelemisessa jo käytetyt. Niiden tarkoituksena on määrittellä, kuinka kysymysten kohteena olevat toimijat liittyivät koolla olevien valtiopäivien toiminnalliseen kokonaisuuteen tilanteessa, joka vallitsi syksyllä 1742 armeijan antautumisen jälkeen ja ennen rauhanneuvotteluiden alkamista. Säätyjen yhteydessä tämän määrittelyn tärkeänä osana ja perusteena oli ensin itse kohteen ja sen erityispiirteiden etsiminen ja kuvaaminen. Kuninkaan ja valtaneuvoston

kohdalla aivan yhtä perusteellinen lähestyminen ei liene tarpeen; ne esiintyvät tutkimuksessa kuitenkin vain säätyjen toiminnan kautta.

Tutkimuskysymykset voikin kohdistaa siten, että ne valaisevat Majesteetin ja neuvoston suhdetta valtiopäiviin ja päinvastoin, sekä tuon suhteen vaikutuksia ja yhteyksiä tutkimuksen kohdetilanteeseen. Mihin siis perustui Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa ja valtaneuvoston rajoitettu asema suhteessa Ruotsin valtakuntaa hallitseviin säätyihin? Kuinka säädöt saattoivat kontrolloida kuningasta ja hänen neuvostoaan? Millainen kuninkaan ja valtaneuvoston suhde valtiopäiviin oli yleensä, ja millainen se oli tutkimuksen kohteena olevassa kriisitilanteessa? Kuinka kuningas ja valtaneuvosto siis tulivat esiin säätyjen keskusteluissa ja toiminnassa syksyllä 1742? Mitä erityispiirteitä ja -käsityksiä liittyi valtaneuvostoon ja mitä kuninkaaseen? Kuinka ne vaikuttivat säätyihin? Miten perinteinen ja koko yhteiskunnan rakenteisiin liittyvä käsitys kuninkaan asemasta sopi säätyjen valtaan? Kuinka kriisi vaikutti tuohon käsitykseen ja kuinka tuo käsitys kriisiin?

Tässä tutkimuksessa ei ole käytetty kuninkaan ja valtaneuvoston itsensä tuottamia asiakirja-aineistoja jo käytännön työekonomisista syistä, mutta myös siksi, että tutkimuksen kohteena ovat valtiopäivät. Siispä kuningasta ja valtaneuvostoa tarkastellaan neuvostopöytäkirjojen sijasta tutkimuskirjallisuuden ja säätyjen täysistuntopöytäkirjojen kautta. Lähestymistapa on sikäli luonteva ja perusteltu, että tarkoituksena on tarkastella kuningasta ja hänen neuvostoaan juuri valtiopäivien kannalta ja säätyjen näkökulmasta – valtiopäivätoiminnan eräänä osana, jolloin tutkimuksen kannalta olennaista on se, kuinka kuningas ja neuvosto vaikuttivat valtiopäivätyöhön ja kuinka niiden suhde säätyihin rakentui. Kuninkaallisen Majesteetin – millä termillä säätyjen valtiopäiväpöytäkirjoissa usein viitattiin valtaneuvostoon ja kuninkaaseen yhdessä – osa tässä tutkimuksessa on olla säätyjen toiminnan kohteena ja parhaassa tapauksessa toimintakumppanina.

Kuninkaan ja valtaneuvoston asema säätyjen ajalla pohjautui perimmiltään vuoden 1719 valtiopäiviin ja suuren Pohjan sodan jälkeisiin tapahtumiin. Tuolloin säädöt olivat yleistä näkemystä noudattaen päättäneet estää kuninkaan yksinvallan jatkumisen ja toimineet valtiopäivillä sen mukaan. Vuoden 1719 valtiopäivillä kaikkien muutosten keskellä oli kuitenkin haluttu korostaa, ettei kyseessä ollut vallankaappaus tai -kumous. Päinvastoin tarkoituksena oli ollut palauttaa järjestelmä, joka oli ollut voimassa Ruotsin noustessa suuruuteen. Järjestelmähän ei ollut palautettavissa, mikä kävi nopeasti selväksi, kun uudet perustuslait painottivat vallan säädylle, mutta yhtä kaikki vanhaan

järjestelmään oli säätyjen vapauden lisäksi kuulunut Kuninkaallisen Majesteetin korkeus ja valtaneuvoston asiaankuuluva arvovalta.¹⁷⁸

Valtiopäiville kokoontuneet säädyt olivat valinneet prinsessa Ulriika Eleonooran kuningattareksi asetettuaan ensin hänen oikeudelleen kruunuun tiukat ehdot.¹⁷⁹ Seuraavilla, vuoden 1720 valtiopäivillä kuningatar taas oli luovuttanut kruunun miehelleen Fredrikille; kuitenkin säätyjen hyväksynnällä ja siten, että kerran esitetyt ehdot säilyivät ja jopa kiristyivät. Kuningas oli säätyjen luomien perustuslakien sitoma. Kuninkaan aseman lisäksi perustuslait määräisivät myös valtaneuvoston valinnasta. Muodollisesti neuvoston valinta kuului yhä kuninkaalle, kuten perinteisiin kuului, mutta käytännössä tuli valta tässäkin säädylle.

Perustuslakeihin tuli nimittäin kirjatuksi käytäntö, että aina tarpeen vaatiessa valtiopäivillä perustettiin kolmen säädyn yhteinen deputaatio päättämään valtaneuvoston asettamisesta ja kokoonpanosta. Aatelissäädyn tuli asettaa deputaatioon 24, ja papiston sekä porvariston kummankin 12 edustajaa. Keskuudessaan deputaatio päätti sitten niin monen sopivan miehen valinnasta, että kutakin vapaata valtaneuvoksen paikkaa kohden tuli esitettäväksi kolme ehdokasta. Tämän jälkeen deputaatio, johon yksikään itse valtaneuvokseksi mahdollinen ei saanut osallistua, esitteli ehdokkaat säädylle, että nämä käsittelevät ja hyväksyvät valinnat. Vasta viimeiseksi nämä yleisesti hyväksytyt ehdokkaat esiteltiin kuninkaalle, joka valitsi sitten mieleisensä. Valtaneuvokset valittiin yksi kerrallaan, ja yhteen paikkaan ehdolla olleet tulivat uudelleen ehdolle seuraavaan täytettävään paikkaan. Näin kuninkaan vapaan valinnan mahdollisuus lopulta hävisi ja säätyjen ehdotusoikeudesta oli käytännössä tullut nimittämisoikeus. Samalla kuninkaan korkeus tuli alisteiseksi säätyjen vapaudelle. Jo tässä yksittäisessä tapauksessa on nähtävissä se säätyjen ajalle leimallinen piirre, että toimivalta, joka asetti säädyt tosiasiallisesti hallitusvallan omistajiksi, lanseerattiin alun perin käyttöön vain yksinkertaisesti alamaisena oikeutena.¹⁸⁰

Perustuslain säädöksiin perustuivat myös valtaneuvoston ja kuninkaan vallankäytön rajat ja niiden valvonta säätyjen taholta. Velvoittavaksi käytännöksi tuli se, että yksien valtiopäivien päättyessä valtaneuvostolle annettiin ohjeet, joiden mukaan hallita, ja seuraavien alkaessa niiden noudattamiseksi tehdyt toimet tarkastettiin. Vuoden 1742 valtiopäivien alkaessa oltiin tilanteessa, jossa kaksilla edellisillä valtiopäivillä

¹⁷⁸ Lagerroth 1934, s. 28.

¹⁷⁹ Malmström 1893, s. 81 – 83.

¹⁸⁰ Lagerroth 1934, s. 32.

valtaneuvoksia oli asetettu jopa vastuuseen tekemisistään ja tekemättä jättämisistään, mikä toi oman lisänsä kriittisen tilanteen kokonaiskuvaan.

Vuosien 1738 – 1739 valtiopäivillä, Arvid Hornin pitkän valtakauden jälkeen, oli salainen valiokunta nimittäin ensi kertaa niin sanotusti lisensoinut viisi neuvosherraa, jotka eivät olleet totelleet päämiestensä, eli valtiopäivien, käskyjä. Se, että käskyt olivat olleet keskenään ristiriitaisia ja niiden noudattaminen sikäli mahdotonta, ei ollut pääasia. Oleellisempaa sen sijaan oli se, että periaate, jonka mukaan valtaa käytettiin, oli tullut selväksi. Salainen valiokunta valtiopäivien edustajana oli voinut vedota perustuslakiin ja siihen kirjattuun valtaneuvoston vastuuseen hankkiutuessaan eroon silloisen enemmistön poliittisista vastustajista huolimatta siitä, että erottamisen syyt ja perusteet eivät olleet samat.¹⁸¹

Valtaneuvoston, jonka kautta myös kuninkaan toimet valtiopäivien välillä vaikuttivat siten säätyjen toimintaan valtiopäivillä. Huomionarvoinen on kuitenkin myös asian toinen puoli; Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa ja valtaneuvosto olivat osallisia valtiollisessa toiminnassa silloinkin, kun valtiopäivät olivat koolla. Kuninkaalla oli esimerkiksi osuutensa päätösten toimeenpanossa, ja valtaneuvostolla oma sanansa sanottavana niiden valmisteluvaiheessa. Siten valtiopäivätoiminta oli paitsi säätyjen keskinäistä, myös säätyjen, neuvoston ja kuninkaan välistä vuorovaikutuksellista toimintaa, jossa painopiste ja todellinen valta vain olivat säätyjen puolella. Kun siis käsitellään valtiopäivien toiminnallista kenttää ja siinä vaikuttaneita tekijöitä, on valtaneuvosto ja kuningas otettava huomioon jo tästä syystä.

Kuninkaan ja valtaneuvoston asema poliittisen toiminnan kokonaisuudessa oli pitkälti rajoitettu ja säädyille alisteinen, mutta instituutioina ja henkilökysymyksissä niillä saattoi yhä olla laajempaa merkitystä, kuin mitä vaikkapa perustuslaissa sanottiin. Erityisesti kuninkaan persoonaan liittyi monia pysyviä ajattelutapoja ja näkemyksiä, jotka eivät vastanneet Majesteetin reaalista asemaa valtakunnan hallitsemisessa. Kuninkaan persoona tulikin esimerkiksi syksyn 1742 aikana esiin monta kertaa ja varsin merkittävässä määrin; kuitenkin useammin kuninkaallisen instituution kuin Fredrikin itsensä vuoksi.

Erityisen paljon kuninkaan korkea persoona oli säätyjen keskusteluissa esillä lokakuussa 1742, jolloin kaikissa sääsyissä puhuttiin uuden kruununperijän valinnasta. Tuolloin käydyissä keskusteluissa liittyi tai liitettiin kuninkaan asemaan ja henkilöön

¹⁸¹ Lagerroth 1934, s. 143.

uusia ulottuvuuksia ja merkityksiä, jotka ylittivät ja ohittivat selvästi ”virallisen” aseman. Niitä tullaan tarkastelemaan tarkemmin asianomaisessa yhteydessään, eli kruununperimyksestä käsittelevässä luvussa. Käsittelemällä kuninkaasta, jota tässä tarkastellaan sellaisena kuin se oli valtiopäivien kannalta ja yhdessä valtaneuvoston kanssa, osaltaan vasta alustaa ja taustoittaa mainittuja merkityksiä, jotka liittyivät paitsi kruununperijään ja kysymykseen Ruotsin valtaistuimen tulevasta haltijasta, myös koko yhteiskunnan järjestykseen ja sen säilymiseen edellytyksiin.

Vuoden 1742 valtiopäivien kokoontuessa istui Ruotsin valtaistuimella kuningas Fredrik I. Kuninkaan ja säätyjen suhde oli kuluneiden vuosikymmenten aikana pitkälti vakiintunut. Säätyjen vallan ajan ensimmäisillä valtiopäivillä Fredrik oli tehnyt joitain yrityksiä hallitsijan vallan kohentamiseksi erityisesti talonpoikaissäätyyn tukeutuen, mutta yritysten rauettua omaan ponnettomuuteensa Fredrik oli myöntynyt asemaansa ja käytännössä luopunut vallastaan jopa enemmän, kuin mitä perustuslait olisivat edellyttäneet.¹⁸²

Valtiopäivien ja kuninkaan keskinäiset välit olivat siten syksyllä 1742 varsin ongelmattomat. Fredrik itse esiintyi säätyjen pöytäkirjoissa paljolti aivan normaalien valtiopäiväkäytäntöjen kautta; hän avasi valtiopäivät, nimesi valtaneuvokset ja pani muodollisesti päätöksiä toimeen. Elokuun 24. päivänä kuningas esimerkiksi onnitteli lähetystön kautta aatelissäätyä maamarsalkan vaalin johdosta. Hän sanoi aateliston tehneen hyvän valinnan ja toivotti heille paljon onnea ja lujaa yhtenäisyyttä ”*Jumalalle kunniaksi ja isänmaalle hyödyksi ja onneksi.*”¹⁸³

Fredrik I ei uhannut säätyjen asemaa edes tappion jälkeisessä kriisitilanteessa, eikä valtiopäivien tarvinnut sen vuoksi kiinnittää erityistä huomiota kuninkaaseen. Se, että kuninkaan asemasta kuitenkin puhuttiin syksyn 1742 aikana säädyissä hyvin paljon, johtuikin Fredrikistä vain epäsuorasti. Kuningatar Ulriika Eleonoora oli nimittäin kuollut edellisenä talvena, eikä kuninkaallinen avioliitto ollut tuottanut perillistä.¹⁸⁴ Sen vuoksi, vaikka kuningas oli vielä elossa, oli kysymys kruununperijästä tullut jälleen avoimeksi.

Kysymys kruununperimyksestä oli ajateltu ratkaistuksi pitkäksi aikaa vuoden 1720 valtiopäivillä, kun Fredrik oli valtaan noustessaan allekirjoittanut perustuslakeihin kuuluvan vaaliaktin. Siinä säädyt olivat myöntäneet Fredrikille, Ulriika Eleonooralle ja

¹⁸² Malmström 1893, s. 432 – 433.

¹⁸³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 9.

¹⁸⁴ Cederberg 1942, s. 320.

näiden miespuolisille rintaperillisille henkilökohtaisen oikeuden Ruotsin kruunuun. Näin ajankohdan, jona kuninkaan kuninkaallisen valtaistuimen täyttäjäksi tulisi jälleen säätyjen valittavaksi, oli uskottu olevan kaukana tulevaisuudessa. Kuninkaallisen avioliiton lapsettomuus teki sitten tuolloiset suunnitelmat mahdottomiksi, ja syksyllä 1742 oli käsillä tilanne, jossa tulevan kuninkaan valinta näytti monesta syystä välttämättömältä. Se tilanne toi myös Fredrikin puheenaiheeksi; oli jossain määrin ongelmallista puhua uuden kuninkaan valinnasta entisen vielä eläessä.

Monet kokivat asian juuri näin. Esimerkiksi aatelissäädyn täysistunnossa 13. lokakuuta, kun kruununperimyskysymyksen mahdollisuuteen viitattiin ensi kertaa ”virallisesti”, olivat heti ensimmäiset vastaukset kielteisiä. Aatelissäädyn edustajat Barnekow ja Wennerstedt myönsivät asian tärkeyden, mutta muistuttivat, että aatelissäätö oli jo vuoden 1723 valtiopäivillä päättänyt, ettei kruununperimystä tule käsitellä, ennen kuin syy on olemassa, eli kuningas kuollut.¹⁸⁵ Vuoden 1723 kuninkaan vaalista ja siihen liittyvistä vaatimuksista oli päätetty muutenkin tarkemmin.¹⁸⁶ Kenraalimajuri Johan Fredrik Didron kannatti edellisiä puhujia ja sanoi, ettei kysymystä tule käsitellä, ennen kuin siihen on aihetta; ”*meillä on armollinen kuningas.*”¹⁸⁷

Ristiriita, joka syntyi kuninkaan kuolemasta puhuttaessa, oli ratkaistava jollakin tavoin, ja ratkaisun tapa oli sitten hyvin yleinen ja kaikkien käyttämä. Suurimmassa osassa uuden kruununperijän valintaa vaativista puheenvuoroista esiintyi sama ajatus, kuin mikä sanottiin julki kruununperimyksen ratkaisua vahvimmin ajaneiden talonpoikais- ja porvarissäätöjen yhteisessä muistiossa ylemmille säädyille: erinäisistä syistä on valittava kruununperijä, joka nousee Ruotsin kuninkaaksi ”*meidän nykyisen lempeimmän ja armollisimman kuninkaamme surkuteltavan kuoleman, jota Jumala toki armollisesti viivyttäköön, jälkeen.*”¹⁸⁸

Säätyjen keskusteluissa käytettiin jossain määrin vastaavia retorisia keinoja, kuin kuninkaan kuolemasta puhuttaessa, myös aivan normaalissa valtiopäivätyössä, kun kuningas oli siinä jotenkin osallisena. Toistuvien, hyvin samanlaisten ilmausten käyttö kertoo niiden tarpeellisuudesta. Kuninkaan tapauksessa tarve syntyi siitä olemassa olevasta ristiriidasta, joka vallitsi perinteisen ”majesteettikäsityksen” ja kuninkaan reaalisen aseman välillä. Kuninkaan korkeutta oli varottu muodollisesti loukkaamasta myös vuoden 1719 valtiopäivillä, jolloin itsevaltius lakkautettiin ja valta siirrettiin

¹⁸⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 151.

¹⁸⁶ Lagerroth 1934, s. 100.

¹⁸⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s.157.

¹⁸⁸ Esim. Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 75.

säädyille. Vuoden valtiopäivillä 1719 olikin tullut useita kertoja esiin ajatus, että monarkki on varsinainen valtiovallan haltija niin sanotun majesteettillisen oikeuden – jura majestatis – nojalla.¹⁸⁹

Tämä ristiriita ratkaistiin puheen tasolla. Säädyt, jotka hallitsivat käytännössä ja joille valta todellisuudessa kuului, lähestyivät kuningasta aina alamaisesti ja esittivät vaatimuksensakin anomuksina. Vastaavasti kuningas, tehtyään mitä säädyt määräsivät, antoi ”armollisesti” ilmoittaa siitä säädyille. Esimerkiksi talonpoikaissäädyn puhemies esitti 23. päivänä elokuuta säädyilleen, eikö se pitäisi kohtuullisena, että ”*kirjoitettaisiin ja annettaisiin Hänen Kuninkaalliselle Majesteetilleen alamainen anomuskirja, että Suomesta tulleet ja valtakirjansa esittäneet valtiopäivämiehet voisivat armollisesti saada kuninkaalliselta rahastolta nautittavakseen apua elatukseensa tässä ahtaalla olevassa tilanteessaan, koska osa ei saanut mitään ja osa vain hyvin vähän matkarahoja tai elatusta kanssaveljiltään.*” Kun sääty puhemiehen esitykseen myönnettyään toivoi, että ”*Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa suvaitsi sen armollisimmin heille suoda*”, näyttäytyi todellisuudessa vastustamattomilla perusteilla tuettu vaatimus retorisesti alamaisten nöyränä vaatimuksena.¹⁹⁰

Vuoden 1742 valtiopäivien alkaessa ja kaikkien kriisien keskellä oli valtaneuvosto jossain määrin syrjässä tapahtumien keskipisteestä. Vaikka se oli tietyssä mielessä ollut osaltaan vastuussa sodan aloittamisesta, eivät valtiopäivillä esitetyt vastuuvaatimukset kohdistuneet kuitenkaan suoranaisesti siihen. Edellisillä valtiopäivillä sovellettua valtaneuvosten konkreettista vastuuta päämiehilleen ei siis sovellettu nyt alkaneilla valtiopäivillä. Osaltaan siihen ehkä vaikutti perustuslakeihin vuonna 1719 tehty lisäys, joka oli saanut alkunsa valtaneuvosten huomautuksesta, että he voivat antaa hyviä neuvoja, jotka vain pannaan huonosti täytäntöön. Säätyjen vastineeksi tekemä lisäys piti sitten sisällään varauksen, että mitään onnetonta lopputulosta, joka tapahtuisi vastoin valtaneuvoston äänestyspäätöstä ja neuvoa, ei laskettaisi heidän viakseen; varsinkaan jos hyvien neuvojen toteuttaminen ei ollut johtanut tarkoitettuun päämäärään sen tuottamuksesta, jolle niiden toimeenpano oli määrätty tehtäväksi.¹⁹¹

Se, että valtaneuvostoon itseensä suoraan liittyviä kysymyksiä ei otettu säädyissä esiin, kertoo jo jotain. Antautumisen jälkeinen kriisitilanne oli siis ongelmakokonaisuus, jonka säädyt katsoivat koskevan pääasiassa itseään ja joka haluttiin myös käsitellä itse.

¹⁸⁹ Lagerroth 1934, s. 28.

¹⁹⁰ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 17.

¹⁹¹ Lagerroth 1934, s. 32.

Valtaneuvosten ei voitu katsoa toimineen päämiestensä ohjeiden vastaisesti. Sodan epäonnistumisen syistä puhuttaessa huomio kiinnittyi komentaviin kenraaleihin ja ne, jotka kyselivät sodan alkuperäisten syiden ja pohjimmaisten päätösten perään, kohdistivat vaatimuksensa aiempien valtiopäivien salaisiin valiokuntiin. Vuoden 1719 valtiopäivillä tehty lisäys valtaneuvoston vastuuta koskevaan pykälään oli siis osoittautunut tarpeelliseksi.

Valtaneuvosto tuli säätyjen pöytäkirjoissa esiin pääasiassa valtiopäivätyön käytäntöjen kautta. Valtaneuvosto käsitteli keskuudessaan monia asioita ja lähetti käsittelynsä tuloksen tiedoksi säädyille pöytäkirjaotteiden muodossa. Samalla tavoin valtaneuvostolle lähetettiin tiedoksi tai käsittelyä varten säädyissä esiinnoitteita kysymyksiä vastaavasti säätyjen pöytäkirjojen otteina. Hänen Kuninkaalliselta Majesteetiltaan – siis kuninkaalta ja valtaneuvostolta – tuli säätyjen tietoon merkittäviäkin asioita, jotka vaikuttivat valtiopäivien toimintaan ja muokkasivat osaltaan myös syksyn 1742 tilanteen kokonaiskuvaa.

Esimerkkinä kuninkaan ja valtaneuvoston toimista, jotka vaikuttivat merkittävällä tavalla valtiopäiviin, ilmoitti maamarsalkka 27. syyskuuta aatelissäädyn täysistunnon alussa, että ”*Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa oli antanut salaiselle valiokunnalle armollisesti tiedoksi, että koska Suomi ja suuri osa armeijasta oli menetetty, oli Hänen Kuninkaallisella Majesteetillaan neuvoston neuvosta ollut aihetta antaa pidättää molemmat kenraalit heidän tullessaan kaupunkiin, sekä järjestää sota-oikeus tutkimaan heidän toimiaan.*”¹⁹²

Samana päivänä välitti pappissäädyn puhemies saman valtaneuvoston tiedonannon omalle säädyilleen kuultuaan sen ensin maamarsalkalta puhemiesten kokoontumisessa.¹⁹³ Porvarissäädystä asia tuli tietoon samalla tavoin. Puhemies palasi puhemiesten neuvottelusta ja kertoi sitten säädyilleen Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa toimenpiteestä.¹⁹⁴ Kyseessä oli asia, jota koskevaa tietoa ei voitu kiistää myöskään talonpoikaissäädyltä – eikä etenkään nyt, kun sääty oli juuri saanut paikan myös salaisessa valiokunnassa. Talonpoikaissäädyn puhemies kertoi siis samana päivänä oman säätynsä täysistunnossa saman uutisen, kuin muidenkin säätyjen puhemiehet omiaan.¹⁹⁵

¹⁹² Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 78.

¹⁹³ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 33.

¹⁹⁴ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 55.

¹⁹⁵ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 54 – 55.

Samantapaisia valtaneuvoston tiedonantoja saapui säädyille pelkästään syksyn 1742 toki useita, mutta esimerkkinä käytetty kenraalien pidättäminen oli ensimmäinen merkki kaikesta siitä, mitä syksyn aikana tuli olemaan luvassa. Tällä toimenpiteellä, jonka kuningas ja valtaneuvosto olivat panneet käytäntöön, oli vielä jopa harvinaisen suuri merkitys valtiopäivien kannalta. Myöhemmin, kun sotaa ja sen selvittelyjä käsiteltiin toden teolla kaikissa säädyissä, tultiin kenraalien pidättämisestä ja Kuninkaallisen Majesteetin määräämästä sota-oikeudesta puhumaan enemmän, kuin mistään muusta valtaneuvoston suorittamasta toimesta.

Valtaneuvosto ja sen toiminta ja toimenpiteet tulivat säädyissä näkyviin valtiollisen toiminnan käytäntöjen kautta, mutta muuten valtaneuvosto tuli säätyjen keskusteluissa esiin lähinnä henkilökysymysten kautta. Yksittäisistä valtaneuvoksista puhuttiin enemmän, kuin instituutiosta itsestään ja sen asemasta tappion jälkeisessä tilanteessa. Suhtautumista valtaneuvostoon kuvastanee sekin, kun 28. elokuuta aatelissäädyn täysistunnossa vapaaherrat Sten Coijett ja Henrik Wrede muistuttivat valtaneuvoston vapaista paikoista ja siitä, että ne pitäisi täyttää, heille vastattiin, että ”*on tärkeämpiäkin asioita mietittävänä valtakunnan pelastamiseksi vaarasta*” ja asia lykättiin siten myöhempään ajankohtaan.¹⁹⁶ ”Valtakunnan pelastaminen vaarasta” oli varmasti todellisuutta, mutta myös retorinen keino, jota käytettiin hyvin ahkerasti kaikissa säädyissä ja mitä moninaisimpien asioiden ajamisessa.

Valtaneuvostossa oli syksyllä 1742 tosiaan kaksi paikkaa auki ja vaikka aatelistossa niiden täyttämistä ei pidetty kaikkein kiireellisimpänä toimenä, oli valtaneuvosten vaaliin ryhdyttävä jo perustuslain velvoittamana. Pappissäädystä asiasta muistutettiin jo elokuun 26. päivän täysistunnossa, jolloin päätettiin, että puhemies keskustelee asiasta puhemiesten kokouksessa ja pyrkii siihen, että vaaliin voitaisiin mitä pikimmin ryhtyä.¹⁹⁷ Kolmen ylimmän säädyn piiristä otetut valitsijamiehet kokoontuivat lopulta 9. syyskuuta yhteen ja vannottuaan valansa sulkeutuivat valitsemaan kuninkaalle esiteltäviä valtaneuvosehdokkaita.¹⁹⁸ Seuraavana päivänä tulivat lähetystöt kertomaan säädyille, että kuningas oli valinnut valtaneuvoksiksi presidentit paroni Gustaf Palmfeldtin ja paroni Herman Cedercrutzin.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 36.

¹⁹⁷ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 12.

¹⁹⁸ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 27 ja

Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 65 – 66.

¹⁹⁹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 49.

Silloisia valtaneuvoksia enemmän keskusteltiin säädyissä syksyllä 1742 edellisillä valtiopäivillä erotetuista ja tuomituista valtaneuvoksista, joista erityisesti huomiota herätti valtaneuvos Thure Bielken asia. Kreivi Thure Gabriel Bielke esitti marraskuun kuudennen päivän täysistunnossa aatelissäädylle muistionsa, joka käsitteli vuoden 1738 valtiopäivillä salaisen valiokunnan häntä kohtaan osoittamaa epäluottamusta ja sitä, että hänet oli tuolloin erotettu hänen neuvostossa antamiensa neuvojen johdosta.²⁰⁰ Bielken valituksessa, joka oli yhteydessä muiden edellisillä valtiopäivillä valtaneuvostosta erotettujen asiaan, tuli esiin monia tärkeitä teemoja. Kuitenkin myös tässä tapauksessa valtaneuvosto tuli säätyjen keskustelussa esiin vain osana laajempaa kokonaisuutta. Tappion jälkeisessä poliittisessa tilanteessa oli tehtävä tiliä menneisyyden kanssa, ja sodan vuoksi kärsimään joutuneita oli hyvitettävä jollain lailla. Sodan jälkeisiä poliittisia selvittelyjä, joissa entisillä valtaneuvoksilla oli oma osansa, käsitellään sen vuoksi omana kokonaisuutenaan, jolloin tässä riittää todeta, että nuo selvittelyt olivat eräs sellaisista tapauksista, joissa säädyt joutuivat ottamaan valtaneuvoston huomioon.

Yksittäisemmissä tapauksissa, jotka koskivat jotakuta valtaneuvosherraa, kävi toistuvasti ilmi muodollinen kunnioitus, jolla heihin suhtauduttiin. Kun esimerkiksi valtaneuvos Löweniä syytettiin aatelissäädystä epäsuorasti sodan onnettomasta lopputuloksesta keskusteltaessa Suomen linnoitustöissä ilmenneistä laiminlyönneistä, puolustivat monet välittömästi Löweniä muun muassa viittaamalla hänen asemaansa valtaneuvoksena.²⁰¹ Kuninkaan neuvostolla oli takanaan pitkät perinteet, jotka vaikuttivat vielä ainakin muodolliseen suhtautumiseen valtaneuvoksia kohtaan.

8. Valtiopäivien käytännön toiminta ja poliittinen kulttuuri kriisin kohteena

Tutkimuksessa on tähän saakka käsitelty sekä valtiopäivien ympärille keskittyvän poliittisen toiminnan kentän toimijoita, että heidän toimintansa vaikuttimia. Osa näistä vaikuttimista perustui toimijoiden itsensä lähtökohtiin; jokaisella säädyllähän oli omat taustansa, erityiset intressinsä ja niiden mukaan muotoutuneet vaikuttimensa, kuten oli myös yksittäisillä valtiopäivämiehillä säätyjen sisällä. Tällaisten erottavien ja ”yksilöllisten” vaikuttimien lisäksi – ja tietyiltä osin myös vastapainoksi – valtiopäivien toimintaan ja sen toimijoihin vaikuttivat kuitenkin myös yleisemmät ja yhteisemmät,

²⁰⁰ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 252.

²⁰¹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 322 – 351.

koko aikakaudelle ja kulttuuripiirille leimalliset tekijät. Sellaisia olivat erityisesti kaikki ne aatteelliset, henkiset ja hengelliset perusteet, joista muodostui Ruotsin valtakunnassa säätyjen aikakaudella vallinnut maailmankuva.

Toiminnan motiivien tarkastelu ja vaikuttavien taustatekijöiden esiin nostaminen on tutkimuksen tarkoituksen kannalta merkittävällä sijalla, mutta tarkempaa huomiota on syytä kiinnittää myös käytännön toimintaan itseensä. Silloin tarkastellaan toiminnan sitä puolta, kuinka asiat käytännössä tulivat käsiteltäviksi, kuinka ja missä niitä käsiteltiin, kuinka tiedot välitettiin ja miten päätökset lopulta syntyivät. Käytänteiden merkitys on syytä ottaa tutkimuksessa huomioon myös siksi, koska käytännön toiminta liittyi myös läheisesti mainittuihin toimintaa selittäviin tekijöihin.

Ruotsin valtiopäivien toimintaa säätelivät ensi sijassa perustuslait, joihin koko säätyjen aikaa kannattelevat periaatteet ja ideat olivat alun perin kiteytyneet. Perustuslakien rinnalla ja lisäksi käytännön toimien taustalla olivat myös niin sanotut kirjoittamattomat säännöt, siis perinteiset ja totutut tavat toimia. Yhdessä aatteellisten ja henkisten tekijöiden – kuten esimerkiksi yhtenäisyyden varjelemisen tai lakiin turvautumisen – tarkastelun kanssa valtiopäivien käytännön toiminta saattaa tutkimuksessa tuoda esiin paljon enemmän, kuin vain oman itsensä. Vaikuttimien ja varsinaisen toiminnan yhteyden voi katsoa liittyvän tutkimuksen kannalta erittäin hyödylliseen poliittisen kulttuurin käsitteeseen, joka on tuttu myös nykyisessä historian tutkimuksessa.²⁰² Tässä työssä valtiopäivien käytännön toiminta kuvaa siis osaltaan koko aikakauden ruotsalaista (ja suomalaista) poliittista kulttuuria tutkimuksen kannalta hedelmällisessä kriisitilanteessa, jossa se joutui koetukselle ja sitä kautta paljastui.

Tältä kannalta katsottuna luontevaa ja äärimmäisen hyödyllistä on tarkastella valtiopäivien toimintaa omien tutkimuskysymystensä avulla myös aivan arkisen käytännön toiminnan ja politiikan teon käytänteiden puolelta. Muussa tapauksessa käytännön työ ja sen muodot jäisivätkin helposti liian näkymättömiksi, saattaisivatpa unohtua jopa kokonaan. Käytäntöä kartoittavat tutkimuskysymykset on lisäksi asetettava siten, että ne ovat linjassa muiden tutkimuskysymysten kanssa ja että niihin voidaan vastata tutkimuksessa käytetyn lähdeaineiston, siis säätyjen täysistuntojen pöytäkirjojen avulla.

²⁰² Poliittisesta kulttuurista esim. Einonen 2005, 9 – 15.

Alkuperäisaineiston rajoituksista huolimatta valtiopäivien käytännön työn tarkastelu kattaa paitsi säädöt täysistuntoineen, myös antaa niiden kautta kuvan esimerkiksi kuninkaan ja valtaneuvoston asemasta poliittisen toiminnan kokonaisuudesta ja paljastaa valiokunta- ja deputaatiojärjestelmän keskeisen merkityksen valtiopäivätyössä. Suuri osa valtiopäivien työstähän tehtiin käytännössä salaisessa valiokunnissa ja lukuisissa muissa valiokunnissa, eli deputaatiossa. Niinpä useita kertoja pelkästään syksyn 1742 aikana, kun eteen tuli uudenalainen tai toimenpiteitä vaativa tilanne, ensiratkaisuksi ja osoitukseksi asian vakavasti ottamisesta riitti oman deputaation tai muun käsittelevän elimen perustaminen. Tästä valaiseva esimerkki oli suomalaiskysymyksen, jota käsitellään vielä erikseen, ratkaiseminen oman deputaation perustamisella joulukuussa 1742.²⁰³

Valiokuntiin ja varsinaisesti valtiopäivien ulkopuolisiin tekijöihin – tärkeimpänä valtaneuvostoon – liittyvät viittaukset säätyjen täysistuntojen pöytäkirjoissa kertovat omalta osaltaan käytännön toiminnasta ja siten myös poliittisesta kulttuurista ja tarkennettuna tutkimuksen kohdetilanteesta. Suurin osa pöytäkirja-aineistosta käsittelee kuitenkin itseään täysistuntotapahtumaa, joka oli perusteiltaan varsin pitkälti samanlainen kaikissa säädyissä.

Keskeisimmät tutkimuskysymykset kohdistuvat valtiopäivien käytännön työmuotojen merkitykseen tutkimuksen kohteena olevan kriittisen tilanteen kannalta. Kuinka siis valtiopäivien käytännöt, sekä niitä ohjaavat normit soveltuivat tilanteeseen, joka vallitsi Ruotsin valtiopäivillä syksyllä 1742, ja joka oli seurausta sotilaallisesta tappiosta? Ja sama kysymys on esitettävä myös toiselta puolen; kuinka kriisi vaikutti käytännön työhön? Kuinka esimerkiksi säätyjen välisen viestinnän ja yhteistyön totut keinot ja reitit muuttuivat säätyjen keskinäisen asemien ja painoarvojen ainakin hetkellisesti horjuessa kriisin kourissa? Mitä muuta valtiopäivätoiminnan käytännölliset puolet voivat vielä tuoda esiin tutkimuskohteesta?

Jotta voitaisiin vastata edellä esitettyihin yksittäisempiin tutkimuskysymyksiin, on koko tutkimuksen yleistä periaatetta noudattaen esitettävä ensin sellaisia perustavia kysymyksiä, joista saatavat vastaukset mahdollistavat yksityiskohtaisemman kuvan luomisen. Tämän periaatteen mukaisesti kannattaa siis aluksi kysyä, mitä lähteet yleensä voivat kertoa valtiopäivien työstä käytäntöjen osalta. Käytännön työmuotojen merkitysten tavoittamiseksi on niistä itsestään saatava ensin mahdollisimman kattava

²⁰³ Mickwitz 1912, s. 5 – 6.

kuva. Siten jatkoksi edelliselle kysymykselle voi esittää kysymyksen, mitä ja millaisia nämä lähteistöstä esiin nousevat työmuodot ja -tavat olivat. Kuinka säädyt kokoontuivat, kuinka täysistunnossa toimittiin ja käytäydettiin, kuinka asiat etenivät?

Säädyt kokoontuivat täysistuntoihinsa ilman varsinaista säännönmukaista järjestystä tai aikataulua, mutta kuitenkin yleensä noin pari kertaa viikossa. Täysistuntoja pyrittiin pitämään kaikissa säädyissä samoina päivinä, jotta asioiden käsittely ja keskinäinen viestintä kävisi helpommin ja nopeammin. Täysistuntojen pitäminen yhtä aikaa – mahdollisuuksien niin salliessa – oli juuri sellaista valtiopäivien käytännön toimintaa, joka oli ehtinyt hioutua säätyjen vallan ajan vuosikymmeninä ja monin osin jo sitä ennen.²⁰⁴

Säätyjen eroista johtuen pidettyjen täysistuntojen määrät eivät kuitenkaan olleet identtiset. Täysistuntojen määrään ja tiheyteen vaikutti jo niinkin yksinkertainen tekijä kuin säätyjen kokoero. Niinpä esimerkiksi pappissäätö säädyistä pienimpänä saattoi reagoida tilanteisiin nopeimmin ja järjestystä täysistuntoon lyhyellä varoitusajalla, mikäli se oli tarpeen. Vastaavasti aatelissäätö, joka oli kooltaan huomattavasti suurempi kuin muut säädöt yhteensä – vaikka sen täysistuntoihin harvoin saapui edes murto-osa kaikista läsnäoloon oikeutetuista – oli pakostakin hitaampi liikkeissään. Syksyn 1742 aikana aatelissäätö kokoontuikin täysistuntoonsa vain 32 kertaa, kun papistolla täysistuntoja oli 43. Samaan aikaan porvarissäätö kokoontui 38 kertaa ja talonpoikaissäätö 40 kertaa, eli niissä täysistuntoihin kokoonnuttiin lähes yhtä usein kuin pappissäädössä.

Aatelissäädyn täysistuntojen tiheyteen, samoin kuin sen kaikkeen muuhunkin työskentelyyn, vaikutti edustajien suuren määrän lisäksi heidän perinteisesti suuri merkityksensä säädyn työjärjestyksen kannalta. Maamarsalkka oli puhemiehenä lopulta varsin passiivinen vaikuttaja, mitä työmuotoihin tuli, ja sääty itse päätti pitkälti esimerkiksi sen, missä järjestyksessä eri kysymyksiä tai ehdotuksia käsiteltiin, milloin seuraavat täysistunnot pidettiin ja niin edelleen. Tosin, kun maamarsalkka huomautti jotain työjärjestykseen liittyvää tai esitti jotain sitä koskevaa keinoa, sääty yleensä myös suostui.²⁰⁵ Joka tapauksessa edustajien suuri määrä ja heidän päätösvaltansa käytännön kysymyksissä teki säädyn työskentelystä jossain määrin jäykkää.

²⁰⁴ Metcalf 1985, s. 130.

²⁰⁵ Lagerroth 1934, s. 67.

Merkittävimpien syksyn aikana käsiteltyjen asioiden kyseessä ollessa säädöt olivat keskinäisistä eroista huolimatta kuitenkin käytännössä aina koolla yhtä aikaa, ja valtiopäivät saattoivat toimia siten, kuin oli tarkoitettu ja mihin oli totuttu. Vain muutamia kertoja ja poikkeustapauksina kävi esimerkiksi niin, että säätö sai, viestitettyään päätöksensä toiselle säädylle, tietää, että kyseinen toinen säätö oli ehtinyt jo hajaantua siltä päivältä, mikä taas tiesi käsittelyn ja lopullisen päätöksen lykkääntymistä. Valtiopäivien arkea oli kuitenkin se, että täysistuntopäivinä kukin säätö oli koolla, keskusteli, päätti ja viestitti päätöksistään muille säädylle.

Säädyn yhtä tai useampaakin täysistuntokertaa voi käytäntöjen kannalta tarkastella aivan yksittäisen asiakysymyksen elinkaaren kautta. Yhdessä täysistunnossahan toki useimmiten käsiteltiin monia asioita samalla kertaa, mutta koska asiat useimmin olivat yksittäisessä täysistunnossa esillä eri vaiheissaan, voi jo yksi asiakokonaisuus paljastaa käytännön. Täysistunnon aluksi saattoi puhemies tai joku muu säädyn edustaja tuoda esiin tärkeäksi katsomiaan seikkoja, joihin säätö reagoi kulloinkin asianmukaisesti, ja samoin aluksi yleensä luettiin ja tarkastettiin edellisen täysistunnon pöytäkirja. Alkumuodollisuuksien jälkeen säädyn toiminta ja keskustelu jatkui sitten aina kulloinkin käsiteltävien kysymysten mukaan. Siihen, kuinka asiat tulivat esille, kuinka niitä käsiteltiin, minne ne siirrettiin jatkokäsittelyyn, kuinka ne päätettiin ja missä järjestyksessä, liittyi omat tapansa ja käytäntönsä. Tutkimuksen kohteena oleva aika, syksy 1742, oli kuitenkin monessa suhteessa siinä määrin poikkeavaa aikaa, että nämä tavat ja totutut järjestykset joutuivat toistuvasti myös koetteelle. Tappioon sopeutumisen kriisi aiheutti kriisejä myös muilla valtiopäivätoiminnan osa-alueilla.

Asiakysymyksen käsittely valtiopäivillä lähti liikkeelle jonkun tekemästä aloitteesta. Käytännössä yksittäisen asian käsittely alkoi siis siten, että joku nosti sen varta vasten esiin säädyn käsittelyä varten. Asian saattoi esittää yhtä hyvin tavallinen valtiopäivämies, kuin säädyn puhemies tai jonkun deputaation edustaja. Puhemiehet esittivät yleensä yhtä aikaa kaikille säädylle asiat, jotka olivat tulleet esiin salaisen valiokunnan kokouksissa, tai jotka Kuninkaallinen Majesteetti ja valtaneuvosto halusi heidän kauttaan säätöjen tietoon esittää. Myös valtiopäivien ulkopuolelta saattoi saapua kirjeitä tai pyyntöjä, jotka esimerkiksi kyseessä olevan maakunnan oman valtiopäivämiehen kautta tulivat sitten säätöjen tietoisuuteen.

Aloitteista oli säädetty jo vuoden 1723 valtiopäiväjärjestyksessä – valtiopäivätoiminnan kulmakivessä. Sen mukaan säädöt eivät ainoastaan keskustele ja päätä siitä, minkä kuningas esityksessään tai muuten kirjallisesti tuo julki, vaan myös

kaikesta siitä, minkä he itse katsovat valtakunnan yleisen tilanteen ja hyvinvoinnin kannalta tarpeelliseksi. Perustuslain mukaan kuningas ja säädöt olivat siis täysin tasa-arvoisia, kun kyse oli oikeudesta antaa ehdotuksia käsiteltäviksi asioiksi. Säätyjen ajan hengen mukaan kuninkaalla tarkoitettiin tietysti niin sanottua virallista kuningasta, eli valtaneuvosten äänestyksen varmentamia lausuntoja antavaa majesteettia. Kuninkaan yksityisistä vetoimuksista säädylle ei vuoden 1723 valiopäiväjärjestystä laadittaessa ollut haluttu enää kuullakaan, eikä sellaisia tullut säätyjen käsiteltäväksi myöskään syksyllä 1742.²⁰⁶

Säätyjen aloiteoikeus muotoutui säätyjen ajan valtiopäivien kuluessa käytännössä sellaiseksi, että ehdotukset tehtiin joko säädyyttäin tai yksittäisen edustajan kautta. Valtiopäiväjärjestys sääti säätyjen aloitteista vain sen, että ehdotusten tuli olla perustuslain mukaisia.²⁰⁷ Säätyjen aloiteoikeuden puitteissa asiakysymys saattoi siis alkaa monilla tavoilla perustuslakien siihen puuttumatta. Ne asiat, jotka ”säädöt katsoivat valtakunnan yleisen tilanteen ja hyvinvoinnin kannalta tarpeelliseksi”, tulivat joka tapauksessa säätyjen tietoon ja käsiteltäväksi useampaa reittiä, ja asiakysymys, jonka yksittäinen edustaja nosti esiin tai jonka puhemies säädylleen ilmoitti, saattoi olla peräisin monestakin eri lähteestä.

Valtiopäivämiehillä oli käytännössä aina valtiopäiville saapuessaan mukanaan kotiseudulta matkaan laitettuja, kanssaveljien laatimia niin kutsuttuja rahvaan valituksia tai anomuksia, jotka yleensä käsitelivät paikallisia ongelmakohtia ja jotka otettiin valtiopäivillä käsittelyyn asianmukaisessa järjestyksessä erotteludeputaation kautta.²⁰⁸ Näiden ”virallisten” valitusten lisäksi valtiopäivämiehillä oli varmasti yhtä usein mielessään myös epäviralliset ohjeet ja kotiseudun ”yleinen mielipide” valtakunnan kannalta tärkeissä asioissa. Juuri tällaisiin taustoihin ja kotiseudun säätyveljien toiveisiin viitattiin syksyn 1742 aikana toistuvasti eri säädyyissä. Näin kävi esimerkiksi porvarissäädyyssä keskiviikkona 20. päivänä lokakuuta, kun keskusteltiin kruununperijän valintaan ryhtymisestä. Tuolloin Åmålin kaupungin raatimies Anders Amelberg puolusti asian käsittelyyn ottamista ja sanoi, että ”*asia on tärkeä, koska se koskee koko valtakuntaa yleensä ja jokaisen hyvinvointia erikseen.*” Hän jatkoi edelleen, että ”*ei voi jättää ilmoittamatta, että hänellä on valitsijoiltaan käsky koettaa äärimmäisin voimin toimittaa tätä tärkeää kruununperimysasiaa toivottavaan lopputulokseen.*”²⁰⁹

²⁰⁶ Lagerroth, 1934, s. 108

²⁰⁷ Lagerroth 1934, s. 108.

²⁰⁸ Metcalf 1985, s. 128.

²⁰⁹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 97.

Asiakokonaisuus, joka aloitteena tuli säätyjen tietoon, saattoi sinänsä toki olla – ja usein olikin – kaikkien tiedossa ja mielenkiinnon kohteena jo valmiiksi. Syksyn 1742 aikana kävi toistuvasti jopa niin, että kun joku oli esittänyt asian käsiteltäväksi, esitettiin jo seuraavissa puheenvuoroissa pitkälle valmisteltua, tai ainakin perusteltua päätöstä siihen. Jonkun oli kuitenkin aina otettava ensimmäinen askel ja tehtävä aloite asian käsittelemiseksi. Aloitteiden tekeminen, siinä missä muukaan valtiopäivätyö, ei kuitenkaan välttämättä ollut täysin yksinkertaista, yksioikoista tai ”neutraalia” toimintaa. Yhden asian käsittely sopi yksille tahoille ja käsittelemättä jättäminen toisille. Samaa asiaa voitiin myös käsitellä eri näkökulmista ja erilaisin tarkoituksin. Siten aloitteiden tekeminen ja niiden käsittelemään ryhtyminen oli mitä suurimmassa määrin eri intressiryhmien taktista ja tavoitteellista toimintaa.

Asioiden käsittelyyn ottamisella taktikoitiin myös epäsuorasti. Aloite ei aina ollut sitä, miltä se näytti. Niinpä tietty asia saatettiin tarpeen vaatiessa ja eri syistä esittää käsiteltäväksi tietäen, että sen julkitulo ja siitä keskusteleminen johtaisi väistämättä toisten, ehkä vielä tärkeämpien, asioiden käsittelyyn. Näin oli laita esimerkiksi hyvin merkittävässä tapahtumasarjassa, joka sai alkunsa aatelissäädystä 13. päivänä lokakuuta vapaaherra Henrik Wreden muistiosta. Tuossa muistiossaan Wrede esitti näennäisen viattomasti ainoastaan sen seikan, että olisi tehtävä päätös siitä, että Ruotsin aikanaan tulevan kruununperijän on oltava syntynyt ja kasvatettu puhtaaseen evankelisluterilaiseen uskoon.²¹⁰ Käytännössä kaikki valtiopäiville kokoontuneet tiesivät kuitenkin välittömästi, mitä ja ketä Wreden muistio todellisuudessa tarkoitti, minkä mukaisesti sitä ryhdyttiin muissa säädysissä myös käsittelemään. Wrede oli tuolloin ensimmäinen, joka nosti – jos kohta epäsuorasti, niin silti tarkoituksella – esille koko syksyn 1742 suurimpiin kysymyksiin kuuluvan kruununperimyskysymyksen.

Wreden motiiveja on myöhemmässä historiantutkimuksessa pohdittu lähes aina, kun syksyn 1742 valtiopäivätoimintaa on tutkittu. Hyvin yleisesti on riittäväksi selitykseksi nähty jo mainittu hattupoliitikon onnistunut yritys sekoittaa myssyjen rivejä kääntämällä yleinen huomio sodan syiden selvittämisestä ja vastuukysymyksistä ”turvallisempiin” aiheisiin.²¹¹ Selityksessä huomioimatta on kuitenkin jäänyt kruununperimyskysymyksen todellinen tärkeys aikalaisille. Kysymyksen merkitys tuli myös valtiopäivien pöytäkirja-aineistossa näkyviin siinä innostuksessa, jonka kysymys sai osakseen heti julki tultuaan ja mittakaavassa, jolla sitä ryhdyttiin käsittelemään.

²¹⁰ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 150.

²¹¹ Esim. Malmström 1897, s. 121.

Oli täysistunnossa tehdyn aloitteen tarkoitus sitten mikä tahansa, oli kullakin edustajalla joka tapauksessa loukkaamaton oikeus puhua ja tuoda asioita käsittelyyn valtiopäivillä. Jokaisen valtiopäivämiehen esittämä puheenvuoro, tai paremmassa tapauksessa kirjallinen muistio, oli myös asianmukaisesti käsiteltävä. Esityksestä alkunsa saanut asia lähti siten lyhyemmälle tai pidemmälle taipaleelleen kohti lopullista päätöstä. Aloitteesta syntynyt kysymys ratkesi harvoin ensimmäisessä keskustelussa, eikä ikinä yhdessä säädystä yksinään. Valtiopäivillähän syntyi virallisia päätöksiä vasta neljän säädyn hyväksynnällä tai äänestyksellä. Lähinnä säätyjen privilegioita, verorasitusta tai muita velvoitteita koskevia kysymyksiä saatettiin käsitellä kunkin säädyn osalta vain kyseisen säädyn piirissä ja lähettää vasta verraten valmis päätös muille säädyille tiedoksi tai asianmukaiselle deputaatiolle toimenpiteitä varten. Koko valtakuntaa käsittelevät asiat, joita syksyn 1742 aikana oli viljalti, käsiteltiin kuitenkin kaikissa säädyissä mahdollisimman ripeästi ja samanaikaisesti. Niinpä ensimmäisiä toimenpiteitä aloitteen keskustelun jälkeen oli asian tiedottaminen muille säädyille tai valiokunnille/deputaatioille heidän käsittelyään varten.

Tiedottaminen tapahtui useimmiten lähetystöjen kautta. Lähetystöillä oli siten hyvin suuri merkitys valtiopäivien käytännön toiminnan ja työn kannalta. Esimerkiksi, kun yksi sääty oli tarttunut asiaan, tai kenties saanut sen jopa jonkinasteiseen päätökseen, se lähetti lähetystön, jonka koko vaihteli kahdesta aina 24 henkilöön, viemään kyseistä asiaa koskevan otteen pöytäkirjastaan muille säädyille. Lähetystön saapuessa ja poistuessa vaihdettiin asiaankuuluvat tervehdykset ja toivotukset. Valtiopäiväpöytäkirjoista näkeekin, kuinka käytännössä lähes kaikissa täysistunnoissa lähetystöjen saapumiset tauottavat asioiden käsittelyä ja kuinka usein keskustelun päätteeksi kootaan lähetystö ilmoittamaan asia muille.

Pöytäkirjan otteiden lisäksi lähetystöt saattoivat viedä muille säädyille muistioita, tiedotuksia, pyyntöjä, tervehdyksiä, onnitteita ja muita vastaavia viestejä. Säädyt saattoivat muodostaa myös yhteisiä lähetystöjä. Syksyn 1742 ylivoimaisesti yleisin lähetystö oli yhden säädyn lähettämä edustajajoukko, joka kiersi suorittamassa tehtävänsä kolmen muun säädyn parissa. Kahden säädyn lähetystöjä, joista lähes kaikki olivat talonpoikais- ja porvarissäädyn yhteisiä, esiintyi tärkeimpien ja kriittisimpien kysymysten käsittelyn aikana, kuten myöhemmin tullaan huomaamaan. Kolmen säädyn yhteisiä lähetystöjä yhtä säätyä ”vastaan” ei syksyn aikana ollut, mutta kaikki säädyt yhdessä muodostivat useinkin keskuudestaan yhteisen suuren lähetystön, joka lähestyi

yleensä Kuninkaallista Majesteettia, valtaneuvostoa tai molempia jonkin tietyn asian tiimoilta.

Varsinkin viimeisessä tapauksessa kävi ilmi lähetystöjen merkitys paitsi käytännön työn ja asioiden käsittelyn, myös puhtaasti muodollisten tarkoitusten kannalta. Kaikki merkittävät tapahtumat, valtiopäivien avajaiset, maamarsalkan valinta, kuningattaren hautajaiset, kruununperijän valinta, joulujuhlan viettäminen ja niin edelleen, huomioitiin lähetystöllä. Syksyn viimeiset pöytäkirjamerkinnot eri säädyissä ennen joulua koskivat kuningasta tervehtivän lähetystön valintaa.²¹²

Seurausta lähetystöjen suuresta merkityksestä aikalaisille on niiden merkitys tämän tutkimuksen tavoitteiden kannalta; siis se, mitä lähetystöt pystyvät paljastamaan tappion aiheuttaman kriisin käsittelystä valtiopäivillä. Tutkimuksellisesti mielenkiintoisimpia ovatkin siis tilanteet, joissa lähetystöjen tehtävä, käytös tai pelkkä olemassaolo selvimmin poikkesi totutuista ihanteista tai jopa loukkasi niitä.

Poikkeavasta tilanteesta ja totuttujen käytänteiden horjumisesta kertoi ensinnäkin paljon jo alempien säätyjen, talonpoikien ja porvariston, aktiivisuus aloitteiden tekijänä ja lähetystöjen lähettäjänä. Totuttu järjestyshän oli se, että ainakin tärkeimmissä kysymyksissä, jollaisia suurin osa syksyllä 1742 käsitellyistä kysymyksistä oli, käsitteli aatelissääty kysymyksen ensimmäisenä ja lähetti sen sitten muiden säätyjen käsiteltäväksi. Tämän vuoksi aatelistossa esiintyi napinaa, kun alemmat säädyt osoittautuivat näillä valtiopäivillä aktiivisiksi aloitteen tekijöiksi. Toisaalta alemmilla säädyillä oli siihen vallitsevasta tilanteesta johtuen myös varaa, minkä vuoksi aatelistonkaan ei useimmiten auttanut muu, kuin alistua tilanteeseen ja korkeintaan paheksua sitä.

Vielä viestiliikenteen ja asioiden käsittelyn vääriä suuntia vakavampia poikkeamia poliittisen toiminnan ihanteesta ja vallitsevasta poliittisesta kulttuurista olivat syksyllä 1742 usein toistuneet tapaukset, jossa yhden tai kahden säädyn lähettämä lähetystö tuli hoputtamaan tai painostamaan muita säätyjä päätökseen tärkeäksi katsomissaan kysymyksissä. Näissä tapauksissa asialla olivat useimmiten juuri kaksi alemmaa säätyä. Aatelis- ja pappissäädystä ei tämäkään voimannäyttö ollut helposti sulatettavissa. Niinpä esimerkiksi pappissäädyn täysistunnossa 26. päivänä lokakuuta, kun talonpojat ja porvarit painostivat jälleen kerran papistoa kruununperimyskysymyksen käsittelyyn

²¹² Esim. Prästeståndets riksdagsprotokoll, s 202 – 203.

ja ratkaisuun, kauhisteli pappissäädyn puhemies ennennäkemätöntä tilannetta; ”*Jumala auttakoon!*”²¹³

Vastaava tilanne ja vastaava valitus oli kyseessä myös marraskuun 17. päivänä 1742, kun talonpojat ja porvarit esiintyivät jälleen yhdessä ja painostavasti vaatiessaan mieluisiaan henkilöitä Venäjälle lähetettävään rauhanlähetykseen, joka samalla veisi Venäjällä tuolloin oleskelleelle kruununperijälle tiedon tämän valinnasta. Tuolloin eräs pappissäädyn edustaja Kalmarin piispa Herman Schröder katsoi jo aiheelliseksi valittaa, ettei ”*yksimielisyyttä ja harmoniaa synny siitä, että kaksi säätyä saa kaiken, minkä haluaa*”, turvautuen näin jo varsin raskaaseen retoriseen argumenttiin.²¹⁴

Sekä aloitteiden tekeminen, että asioiden viestittäminen olivat valtiosäätyjen normaalia toimintaa valtiopäivien aikana. Käytännön toiminnan pääosa siltä osin, kuin asiat ylipäätään olivat säätyjen, eivätkä esimerkiksi deputaatioiden käsittelyssä, oli kuitenkin akuuttien kysymysten käsittely, ja niistä keskusteleminen täysistunnoissa. Keskustelun muodot riippuivat monessa suhteessa asian käsittelyn vaiheesta. Alkuvaiheessa keskusteltiin oikeista menettelytavoista ja siitä, kuinka asiaa tulisi käsitellä. Usein aloite päättyi ensimmäisten täysistuntokeskustelujen jälkeen johonkin deputaatioon tai valiokuntaan käsiteltäväksi, tai yksinkertaisemmin jätettiin pöydälle harkintaa ja perehtymistä varten. Seuraavalla kierroksella itse asiakysymykseen päästiin paneutumaan jo syvällisemmin. Silloin esitettiin valmisteltuja muistioita ja pidempiä puheenvuoroja. Tämä vaihe saattoi kestää pitkäänkin, kun siihen samalla yhdistyi säätyjen keskinäinen ja tietyissä tapauksissa myös säätyjen ja Kuninkaallisen Majesteetin välinen vuoropuhelu. Tämänkin vaiheen jälkeen saattoi kysymys päättyä vielä deputaatioon, valiokuntaan tai komiteaan tarkempaa valmistelua varten.

Keskustelu- ja käsittelyprosessin – joka siis tapahtui niin säätyjen sisäisesti täysistunnoissa, kuin säätyjen välisesti lähetyksten kautta – viimeinen vaihe päättyi sitten varsinaisen päätöksen tekemiseen. Päätöksenteko oli luonnollisesti hyvin tärkeä vaihe valtiopäivätyössä yleensäkin, ja syksyn 1742 kriisitilanteessa sen erityinen merkitys tunnustettiin yleisesti. Päätöksentekoa haluttiin toisaalta jouduttaa ja sen mahdollisuuksia parantaa, mutta toisaalta useat – erityisesti sodan syihin ja vastuukysymyksiin liittyvät – kysymykset olivat niin hankalia, että helppo päätöksenteko oli jo mielipide-eroavaisuuksista johtuen mahdotonta.

²¹³ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 77.

²¹⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 122.

Viralliseen valtiopäiväpäätökseen tarvittiin säätyjen enemmistö, eli kolmen säädyn päätös oli pitävä. Myös säätyjen sisällä oli hieman eri muodoissaan vallalla enemmistöpäätöksiin perustuva järjestelmä, eli kiistakysymykset johtivat kaikilla käsittelyn tasoilla äänestyksiin. Äänestykset kuuluivat siten osana valtiopäivien käytännön toimintaan, mutta eivät missään nimessä olleet sen helpoin osa. Konfliktit ja ristiriidat, joille tutkimuksen kohteena oleva ajanjakso tarjosi liiankin hyvät mahdollisuudet, olivat aikalaisille kauhistus, kuten on jo usein tullut ilmi. Epäyhtenäisyys nähtiin yleisesti, ainakin retoriikan tasolla, suurimmaksi syyksi onnettomuuksiin, jotka nyt olivat kohdanneet isänmaata ja valtakuntaa.

Valtiopäivien käytännön työssä, keskusteluissa, lähetystöissä, äänestyksissä ja päätösten teossa vaikutti vahvasti poliittisen kulttuurin ihanteiden mukainen järjestyksen vaatimus. Valtiopäivien alkaessa säädyyssä tehtiin sopimuksia puheenvuorojen jakamisesta ja sovittiin sanktioista, jotka seuraisivat istunnon ja keskustelun häiritsemistä. Esimerkiksi aatelissäädyyssä maamarsalkka esitti heti valtiopäivien aluksi, kuinka hyvä järjestys edistää asioiden käsittelyä. Samalla hän pyysi, että jokainen istuisi paikallaan, kun säädylle luetaan jotain, ja että kukin puhuisi vain omalta paikaltaan. Lisäksi hän toivoi, että vain yksi nousee kerrallaan pyytämään puheenvuoroa, jotta hän näkisi paremmin, kuka haluaa puhua, ja että kaikki kuulisivat puheenvuorot paremmin. Sääty oli näissä asioissa samaa mieltä puhemiehensä kanssa. Aatelissäätty yhtyi myös siihen maamarsalkan toiveeseen, että näillä valtiopäivillä kukin säilyttäisi hermonsansa, eikä mitään mekkalaa pääsisi syntymään ritarihuoneelle.²¹⁵

Muissa säädyyssä esitettiin vastaavia toiveita ja asiasta käytiin keskusteluja, mutta konflikteilta ei silti voitu välttyä. Sen lisäksi, että sääsyyssä koettiin ärsyyntymistä muiden säätyjen aktiivisen toiminnan ja painostuksen vuoksi, saattoivat tunteet kuumentua myös säätyjen sisällä. Tiukoissa asiakysymyksissä, joissa mielipiteet jakautuivat selkeimmin kahtia, mentiin välillä jopa henkilökohtaisuuksiin, mikä ainakin oli vastoin poliittista kulttuuria ja valtiopäivien käytännön työn ihanteita. Tämä ihanteen ja käytännön välinen ristiriita näkyi muun muassa siten, että kyseisissä tapauksissa asianosaiset poikkeuksetta pyrkivät selittämään asian toisin ja liennyttämään keskinäiset henkilökohtaiset syytökset.

Valtiopäivien tiedostettu kriittisyys ja kiireellisyys vaikuttivat myös salaisen valiokunnan ja deputaatioiden käytännön työhön. Niidenkin toiminta haluttiin alusta alkaen tehdä mahdollisimman joutuisaksi. Siitä puhui myös aatelissäädyn

maamarsalkka kertoessaan heti valtiopäivien alussa elokuun 30. päivänä säädylleen, että oli keskustellut asiasta muiden puhemiesten kanssa. Yhteisellä sopimuksella oli näillä valtiopäivillä päätetty rajoittaa valiokuntien lukumäärä vain välttämättömiin, eli salaiseen valiokuntaan sekä erottelu- ja toimitus-, oikeus-, kamari- ja talous-, maa- ja merisota-, manufaktuuri- ja kauppa-deputaatioihin.²¹⁶ Salaisella valiokunnalla tuli käytännön mukaisesti olemaan myös omat alavalio-kuntansa.

Valiokunnat ja deputaatiot tekivät työtään pääosin silloin, kun säädöt eivät olleet koolla. Vastaavasti deputaatioiden työskennellessä eivät säädöt useinkaan kokoontuneet täysistuntoihinsa. Muutamia poikkeuksia oli, mutta yleensä katsottiin, että täysistunnossa kaikkien halukkaiden oli voitava olla läsnä deputaatio-/valiokuntatyön estämättä. Täysistuntojen ja deputaatioiden työnjako ja vuorottelu oli aivan normaalia valtiopäivien käytännön toimintaa, jossa tutkimuksen kohteena olevana ajankohtana näkyi myös osaltaan vallitsevan kriisin vaikutus. Parhaiten se kävi ilmi valiokuntien ja deputaatioiden määrän ja toimien rajaamisessa valtiopäivien nopeuden ja joustavuuden eduksi. Ulkoisen ja sisäisen kriisin vaikutusta olivat myös ne tilanteet, joissa valiokuntiin kuulumattomat valtiopäivämiehet joutuivat muistuttamaan valiokuntia niiden vastuusta päämiehilleen. Säätyjen ja valiokuntien keskinäiset konfliktit kietoutuivat lähes aina jo mainitun tiedon merkityksen ympärille. Säätyjen ajalla tieto oli muutenkin usein jopa tärkein valtiopäivillä tarjolla ollut hyödyke.²¹⁷ Sodan ja tappion aiheuttamassa epävarmuudessa sen merkitys yhä vain korostui.

Valtiopäivien käytännön työ sekä säätyjen istunnoissa, että valiokunnissa ja deputaatioissa kertoo näin jo itsessään poikkeuksellisesta ajasta ja kriisin vaikutuksesta. Vielä paljon enemmän voi tutkittavasta aiheesta paljastua, kun tiedostaa käytännön toimien ja toiminta-areenoiden merkityksen samalla, kun tarkastelee kriisin eri puolia ja siihen liittyviä teemoja. Sota ja tappio aiheuttivat monenlaisia ongelmia, joiden selvittäminen olisi valtiopäivillä ollut vaikeaa, vaikka selvittämisspyrkimykset olisivat olleet samansuuntaisiakin. Näihin ongelmiin ja niiden selvitysspyrkimyksiin liittyivät läheisesti säätyjen sisäinen ja välinen vuorovaikutus totuttuine muotoineen ja niistä poikkeamisineen, valiokuntien ja deputaatioiden suuri merkitys ja vaikutusvalta, sekä tiedon merkitys kaikissa muodoissaan. Ne huomioitava, ja niihin tullaan palaamaan, myös valtiopäivätyön temaattisessa käsittelyssä.

²¹⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s.20.

²¹⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 36 – 38.

²¹⁷ Karonen 2003, esim. s. 293.

III. KUINKA TOIPUA TAPPIOSTA?

1. Sota vai rauha – Tiedon merkitys, sekä muut toiminnan edellytykset

1.1. Lyöty valtakunta – Ruotsalaisen kriisin perusteet

Aivan samoina päivinä elokuun loppupuolella 1742, kun säädyn kokoontuivat Tukholmassa valtiopäiville, antautui Ruotsin pääarmeija Helsingissä venäläisille.²¹⁸ Säädyn käsissään oleva valtakunnan sotilaallinen tilanne oli ankea. Vihollinen oli etenemisellään vallannut jo koko eteläisen Suomen ja Ruotsin armeijan nyt antauduttua jäi loputkin valtakunnan itäisestä osasta – itäisestä puolikkaasta, kuten monet valtiopäivillä tulivat huomauttamaan – vihollisen vallan alle.²¹⁹

Ruotsin armeija oli antautunut ja sota oli hävitty, mutta rauhansopimuksesta ei silti ollut vielä tietoa ja venäläisten aikomukset olivat nekin arvailujen varassa. Suomen helpon valtauksen jälkeen ei Venäjällä oltu itsekään varmoja siitä, kuinka menetellä. Varmaa oli vain se, että Venäjän armeija oli jälleen tullut miehittämään Suomea.²²⁰ Vihollisen – kuten valtiopäivillä Venäjään edelleen viitattiin – puolelta saattoi siten olla odotettavissa mitä vain. Historian muistaen monet valtiopäiville tulleista pelkäsivät myös muiden valtakuntien käyttävän Ruotsin heikkoutta hyväkseen. Erityisesti skoonelaiset ja muut etelästä tulleet puhuivat toistuvasti Tanskan aiheuttamasta uhasta.

Välitön sotilaallinen uhka oli siis ilmeinen, eikä se aiheuttanut maalle yksinomaan ulkoista vaaraa, vaan synnytti ongelmia ja jännitteitä myös valtakunnan sisällä. Pelko kotiseutujensa kohtalosta vihollisen alaisuudessa ja toisten pelko omien kotien jäämisestä mahdollisen uuden hyökkäyksen jalkoihin aiheuttivat levottomuutta alamaisten keskuudessa, joka heijastui edustajien kautta myös valtiopäiville. Levottomuuksien leviäminen valtakunnan eri seuduilla oli valtiopäivämiesten mielissä uhkakuva, joka oli läsnä heti valtiopäivien alussa ja joka ei ainakaan hälvennyt syksyn kuluessa.

Valtiovallan kannalta ongelmat olivat vaikeita. Valtiopäivien, salaisen valiokunnan, valtaneuvoston ja kuninkaan näkökulmasta rauha ei todellakaan ollut vielä koittanut. Naapurivaltojen lisäksi heidän oli huolestuneena seurattava myös omien alamaisten

²¹⁸ Esim. Danielson-Kalmari 1932, s. 219.

²¹⁹ Malmström 1897, s. 92.

²²⁰ Alanen 1963, s. 266 – 269.

kipeitä tunteja. Ulkoinen ja sisäinen paine kohdistuivat valtakunnan ja sen hallinnon keskeisiä peruspilareita vastaan. Ruotsin valtakunta oli – suomalaisten kannalta toistuvasti – osoittautunut kykenemättömäksi turvaamaan alamaisiaan viholliselta ja epäonnistunut siten tärkeimmässä tehtävässään. Alamaisten pelot ja levottomuudet saattoivat sen vuoksi pahimmillaan käydä uhkaamaan koko hallitsevan vallan legitimitettä. Toisaalta, kun rauhansopimusta ei ollut olemassa – edes neuvottelut eivät olleet vielä käynnissä – ei valtakunnalla ollut myöskään selkeää itäistä rajaa, mikä taas oli omiaan horjuttamaan Ruotsin valtiollista suvereniteettia itseään.²²¹ Kaikki tämä vaikutti suoraan vasta kokoontuneiden valtiopäivien toimintaan ja leimasi syksyä 1742.

Valtiopäiville näissä ongelmallisissa lähtökohdissa saapui monien eri seutujen, eri säätyjen ja niitä edelleen jakavien ryhmittymien edustajia. Valtiopäiville kokoontui siten joukko, jonka keskuudessa vaikuttivat lukemattomat, osin yhteneväiset ja osin vastakkaiset intressit. Tämä oli toki tuttu ja normaali valtiopäivien luonteeseen kuuluva lähtökohta, johon tällä kertaa kuitenkin liittyi tavallista vaikeampia ristiriitoja ja jyrkempiä rintamalinjoja. Se, että toiset olivat aloittaneet sodan ja toiset olivat joutuneet siitä kärsimään, oli tärkeä, vaan ei ainoa ristiriitojen ja konfliktien lähde. Silti, vaikka taustoja ja intressejä oli monia, kaikilla valtiopäiville kokoontuneilla oli edessään myös yhteinen uhka ja vaara. Uhkaava sotilaallisen tappio oli ollut syy, jonka vuoksi valtaneuvostossa oli 20. toukokuuta tehty äänestyspäätös säätyjen kutsumisesta koolle.²²² Nyt uhka oli toteutunut tosiasiksi, jonka monia seuraamuksia valtiopäivien oli ryhdyttävä selvittämään ja torjumaan.

Perustavanlaatuinen kysymys, johon säätyjen oli alettava etsimään vastausta, oli kysymys siitä, oliko valtakunnalla edessään sota vai rauha. Molempiin vaihtoehtoihin oli varauduttava. Molemmat vaihtoehdot tulivat myös liittymään läheisesti lähes kaikkiin muihinkin valtiopäivillä syksyn aikana käsiteltyihin kysymyksiin. Sodan ja rauhan kysymys on teema, jonka tarkasteleminen on siten tärkeää myös tämän tutkimuksen kysymystenasettelun ja tutkimustehtävän kannalta.

Sodan ja rauhan teema on läheisesti yhteydessä tiedon ja epävarmuuden teemaan. Sotilaallisen tappion aiheuttaman kriisin vakavimpia puolia on epävarmuus, jonka se tuo mukanaan. Epävarmuus siitä, onko valmistauduttava epätoivoiseen sodan jatkumiseen, vai päästäänkö rauhantilaan, ja jos päästään, niin millaisin ehdoin, on kaiken yhteiskunnallisen elämän kannalta syvästi ongelmallinen olotila. Tutkimuksen

²²¹ Nordin 2000, s. 21.

²²² Cederberg 1942, s. 331.

kannalta sodan, rauhan, tiedon ja epävarmuuden kokonaisuudesta tekee yhä mielekkäämmän kohteen myös se tosiasia, että Ruotsissa vuonna 1742 ei näinkään perustavaa ongelmakenttää voitu kohdata yhtenäisin rivein ja yksiselitteisen selvin toimenpitein. Ongelma sotkeutui muihin ongelmiin ja yhteinen intressi yksityisiin intresseihin.

Vastauksen saamiseksi tutkimuksen johdannossa esitettyyn yleiseen kysymystenasetteluun on myös sodan, rauhan ja tiedon teemaa tarkasteltava omien tutkimuskysymystensä kautta. Tutkimuksessa on edellä jo kartoitettu valtiopäiville kokoontuneiden toimijoiden ja valtiopäivillä vaikuttavien taustatekijöiden eri piirteitä, jotka ovat nyt pohjana ja puitteina näille tutkimuskysymyksille ja -vastauksille.

Lähdettäessä liikkeelle tutkimuksen kohteesta ja sen mukaisesta näkökulmasta, muotoutuu ensimmäiseksi kysymykseksi se, kuinka Ruotsin valtakunnan sotilaallinen ja yleinen tilanne nähtiin säädyissä, ja miten siitä keskusteltiin. Tämä kysymys kietoutuu väistämättömästi jo aiemmin viitattuun kysymykseen tiedon merkityksestä. Valtiopäivillä tilannetta voitiin ymmärtää ja sitä käsitellä ainoastaan saatavissa olevan tiedon valossa. Mistä tietoa siis saatiin? Kenellä tietoa oli, kenellä sitä ei ollut ja kuka sitä halusi? Tiedosta ja tilanteen ymmärtämisestä seuraa reaktio ja toiminta. Tutkimuskysymyksen arvoista on, kuinka ja millaisin eri tavoin valtiopäivillä reagoitiin sodan aiheuttamaan tilanteeseen. Tästä kysymyksestä seuraa monia muita vähintään yhtä kiinnostavia kysymyksiä. Miksi reaktiot ja käsitykset ylipäätään poikkesivat toisistaan? Valtakunnan sotilaallisen turvaamisen voi ajatella olevan tärkeää kaikille valtakunnan asukkaille, mutta kuinka eri tavoin sitäkin saatettiin tarkastella? Mitä erilaisia intressejä tilanteessa oli? Millaisin puheenvuoroin ja argumentein sodan ja rauhan kysymyksiä käsiteltiin ja miten eri näkemyksiä voitiin perustella? Millaisiin toimenpiteisiin haluttiin ryhtyä ja kuinka erimielisyydet vaikuttivat sodan, vihollisen ja tappion aiheuttaman uhkan torjuntaan?

Edellä esitettyjä kysymyksiä ei käydä järjestyksessä kohta kohdalta läpi, vaan vastausta niihin haetaan temaattisen lähestymistavan kautta. Ensimmäinen teema, johon liittyvät kysymyspatterin ensimmäiset kysymykset, koskee tietoa, ja kertoo sen kautta tilanteen ymmärtämisen ja näkemisen perusteista. Tilanteen ymmärtämiseen ja käsittämiseen, sekä niistä kumpuaviin reaktioihin liittyvät luvun kaksi muuta teemaa, joissa periaatteessa samaa tilannetta tarkastellaan kahdelta kannalta. Näistä kahdesta ensimmäinen temaattinen näkökulma koskee sotaa, ja toinen on omistettu rauhalle.

Valtiopäivillä molemmat oli otettava huomioon, molemmissa oli pyrittävä parhaaseen ratkaisuun ja molempiin liittyi erilaisia, jopa vastakkaisia, näkemyksiä.

1.2. Tieto on valtaa

Oikean tiedon merkitystä valtiopäivien toimijoiden kannalta ei voi korostaa liikaa. Se tuli keskusteluissa ilmi syksyn 1742 aikana kerran toisensa jälkeen. Lausunnot siitä, kuinka pakottavaa on saada oikeaa tietoa armeijan, laivaston ja niiden kautta koko valtakunnan tilanteesta, olivat aivan samanlaisia kaikissa säädyissä. Se on paras esimerkki kaikkia koskevasta uhasta. Tieto oli tärkeää kaikille, mutta kaikilla ei sitä ollut yhtä lailla saatavilla. Aatelissäädyn 26. elokuuta pidetyn täysistunnon aluksi pyysi puheenvuoroa herra everstiluutnantti Carl Gustaf Boije. Puheenvuoron saatuaan hän lausui, että *”koska kaikki ovat epätietoisia armeijan ja laivaston tilanteesta, mikä ei voi muuta kuin surettaa jokaista kunniallista miestä sydänjuuria myöten, olisi herra maamarsalkan tarpeellista kokoontua muiden säätyjen puhemiesten kanssa käsittelemään toimenpiteitä, jotka ovat tarpeen meidän pelastamisksemme vaarasta.”* Tähän maamarsalkka vastasi, että hän oli puhunut kansliapresidentin kanssa ja että *”on vaikea tehdä mitään, ennen kuin on saatu tietoa asioiden tilasta.”* Sen vuoksi maamarsalkka pyysikin *”kaikkia ritariston ja aatelin jäseniä toimimaan niin, että salainen valiokunta pääsisi mahdollisimman pian työhönsä – se on paras keino aputoimien saamiseksi käyntiin.”*²²³

Kuten maamarsalkan tekemästä vetoomuksestakin käy ilmi, parhaassa asemassa tiedon saamisen ja sen käsittelyn kannalta oli valtiopäivien salainen valiokunta, jolle esimerkiksi valtakunnan turvallisuutta koskevat asiat ehdottomasti kuuluivat. Valtiopäivien aikanahan salainen valiokunta oli käytännössä maan hallitus, joka käsitteli turvallisuuspolitiikan ja puolustuskysymysten lisäksi muutkin tärkeimmät; ulkopoliittikkaan, tärkeimpiin taloudellisiin ynnä muihin vastaaviin kysymyksiin liittyvät asiat. Tämän vuoksi siihen kohdistui aina – ja syksyn 1742 aikana erityisesti – suuri huomio. Perinteisesti salaisen valiokunnan vahvuus oli 100 jäsentä, ja siinä oli edustettuna kolme ylintä säätyä siten, että aatelissäätö asetti 50 edustajaa ja pappis- sekä

²²³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 20.

porvarissääty molemmat 25.²²⁴ Talonpoikia ei aikaisemmin ollut otettu mukaan salaiseen valiokuntaan, mutta vuoden 1742 valtiopäivien alkaessa tämä rajoitus ei ollut enää alkuunkaan itsestään selvä. Kaikki valtiopäiville tulleet edustajat tunsivat salaisen valiokunnan merkityksen. Salaisen valiokunnan asemasta valtakunnan kannalta tärkeän tiedon keskuksena seurasi montakin seikkaa, mutta ennen kaikkea se, että salaiseen valiokuntaan haluttiin mukaan. Ellei salaiseen valiokuntaan päästy itse, yritettiin siihen kuitenkin saada mahdollisimman samanlaisen intressiryhmän edustajia, kuin mitä itse edustettiin.

Salaiseen valiokuntaan pyrkiminen oli toki mitä tavallisinta valtiopäivien alkuun kuuluvaa toimintaa. Siitä väännettiin kättä joka säädysissä kaikkien valtiopäivien aluksi ja esimerkiksi salaisen valiokunnan valitsijamiesvaalit, jotka aatelissäädysissä käytiin niin sanottuna penkkimiesvaalina, olivat koko valtiopäivien kannalta aivan tärkeimpiä poliittisen toiminnan hetkiä.²²⁵ Nämä valtiopäivät olivat vielä erityisen tärkeitä, mikä näkyi myös salaisen valiokunnan jäsenten valinnassa ja toimien käynnistämisessä. Ylivoimaisesti merkittävin ero aikaisempiin valtiopäiviin nähden – ja samalla huomattavan tärkeä osoitus tappion aiheuttamasta kriisistä valtiopäivillä – liittyi juuri salaisen valiokunnan jäsenyyteen ja koski talonpoikien edustusta siellä. Kysymykseen on sen vuoksi syytä paneutua tarkemmin.

Talonpojat olivat aiemmin olleet läsnä salaisessa valiokunnassa vain yksittäisissä poikkeustapauksissa, kun jonkun tietyn asian – esimerkiksi sodan aloittamisen – taakse oli tarvittu mahdollisimman suuri näennäinen yksimielisyys. Sellaisen saamiseksi oli esimerkiksi vuoden 1741 valtiopäivillä perustettu väliaikainen niin sanottu suurempi salainen valiokunta, jossa myös talonpojat olivat olleet edustettuna.²²⁶ Nyt tilanne oli koko lailla toinen. Valtakunta oli ajautunut tappioon sodassa, jonka aloittamista talonpoikien enemmistö oli edellisillä valtiopäivillä katkerasti vastustanut, ja jossa talonpojat olivat jälleen kerran joutuneet kärsimään eniten. Tappion seuraamukset eivät olleet selvillä vielä kenellekään, mutta aivan varmasti ne tulisivat vaikuttamaan myös talonpoikien hyvinvointiin. Talonpoikaissäädysissä itsessään oli ajateltu jo aiemmin omaa edustusta varsinaisessa salaisessa valiokunnassa, ja nyt sen merkitys oli erityisen suuri samalla kun vaatimuksilla siihen pääsemiseksi oli erityisen paljon painoarvoa.

²²⁴ Metcalf 1985, s. 128.

²²⁵ Metcalf 1985, s. 128.

²²⁶ Malmström 1895, s. 411.

Talonpojilla oli heti valtiopäiville tullessaan varma näkemys siitä, että tällä kertaa heidän oli oltava mukana valtiopäivien tärkeimmässä keskiössä, eli salaisessa valiokunnassa. Asian on täytynyt olla esillä talonpoikien keskuudessa täysistunnon ulkopuolella, koska täysistunnoissa säädyn ei tarvinnut edes käydä periaatteellisia keskusteluja kysymyksestä. Keskustelujen sijaan heti valtiopäivien alkupäivinä, 27. elokuuta, talonpojat päättivät yksiselitteisesti, että seuraavana päivänä muotoiltaisiin muille säädyille suunnattu pöytäkirjan ote, jossa vaadittaisiin paikka salaisessa valiokunnassa. Asian valmistelemiseksi päätettiin muilta säädyiltä ensiksi pyytää tietoja juuri alkaneiden valtiopäivien tulevalle salaiselle valiokunnalle esitettävistä ohjeista.²²⁷

Salaisen valiokunnan ohjeet oli otettu esille aatelissäädystä samana päivänä, 27. elokuuta, heti sen jälkeen kun aatelissäädyn edustajat kyseiseen valiokuntaan oli valittu. Ohjeissa itsessään oli jo tullut esiin näiden valtiopäivien merkityksellisyys ja oikean tiedon tärkeys. Aatelissäädystä vaadittiin tällä kertaa salaiselta valiokunnalta tiedottamista ja salaisuuksien avaamista. Edellisten valtiopäivien ajoilta esitettiin epäkohtana se, kuinka ohjeet olivat sallineet salaisen valiokunnan viedä ”*joiltakin rehellisiltä miehiltä*” heidän hyvän nimensä ja maineensa pelkkien salaisten ilmiantojen perusteella. Nyt salaista valiokuntaa vaadittiin vastaavissa tapauksissa todistamaan juttunsa ja antamaan ne säätyjen päätettäväksi. Aatelisto hyväksyi ohjeet ja niihin tehdyt huomautukset, ja lähetti ne sitten käsiteltäväksi pappis- ja porvarissäätöihin.²²⁸

Pappissäädystä samaisia ohjeita oli myös tutkittu tarkkaan heti niiden saavuttua aatelissäädystä. Tietojen saaminen herätti huomiota myös pappissäädystä. Monet säädyn jäsenet esittivät huolenaan, kuinka edellisillä valtiopäivillä kaikkein tärkeimmät asiat oli annettu vain muutamien harvojen salassa päätettäväksi. Sodan valmistelusta vartenhan vuosien 1740 – 1741 valtiopäivillä oli asetettu niin sanottu pieni salainen valiokunta, jonka edustajat oli tarkasti valittu salaisen valiokunnan joukosta.²²⁹ Toiset säädyn jäsenet olivat kuitenkin sitä mieltä, että asioiden salaisen valmistelun olisi vieläkin oltava mahdollista, kunhan siihen olisi säätyjen lupa, ja niistä tehtäisiin salaiselle valiokunnalle myöhemmin selkoa. Pappistossa hyväksyttiin lopulta salaisen valiokunnan ohjeet sellaisella lisäyksellä, että mikäli salaisessa valiokunnassa halutaan asettaa niin sanottu salaisin valiokunta, pitää pappissäädyn edustajien antaa tiedoksi,

²²⁷ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 28.

²²⁸ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 27 – 28.

²²⁹ Malmström 1895, s. 396.

ettei heillä ole valtaa suostua sellaiseen ilman säädyn tietämystä ja lupaa. Pappissäätö jatkoj puolestaan ohjeet merkintöineen porvarissäädylle.²³⁰

Porvarissäätö käsitteli salaisen valiokunnan ohjeet viimeisenä asianaan täysistunnon 27. elokuuta päätteeksi. Sääty totesi siihen tehdyt huomautukset ja hyväksyi ne, kuten se hyväksyi keskusteluitta myös niihin sisällytetyn salaisen valiokunnan valan.²³¹

Salaiselle valiokunnalle laaditut ohjeet päättyivät kierroksen tehtyään takaisin aatelissäätöyn, jolta talonpoikaissäätö pyysi niitä heti seuraavana, elokuun 28. päivänä. Ohjeita ei kuitenkaan saatu tarkasteltavaksi, koska aatelissäädyn täysistunto oli ehtinyt jo hajaantua salaisen valiokunnan istunnon vuoksi, eikä ritarihuoneen sihteeri Wulfenstierna voinut antaa ohjeita ilman aatelissäädyn täysistunnon lupaa.²³²

Talonpojat eivät halunneet esittää vaatimustaan paikasta valiokunnassa ennen kuin olivat tutustuneet sen ohjeisiin. Asia otettiin kuitenkin esille heti seuraavan viikon alussa, kun puhemies kertoi maanantaina 30. elokuuta saaneensa maamarsalkalta tiedoksi, että kenraalit Leijonhufwud (Lewenhaupt) ja Buddenbrock oli kutsuttu kotiin sen jälkeen, kun ”suomalaiset eivät enää luottaneet heihin”, ja että armeijan johto uskottu kenraalimajuri Bousquetille. Puhemies kumosi lisäksi muutamia huhuja rykmenttien hajoamisesta ja kertoi tietoja armeijan ja laivaston tilasta. Sääty kiitti puhemiestä tiedoista, mutta esitti samalla pelkonsa siitä, että ellei tänäänkään muilla säädöillä ole täysistuntoja, joille voitaisiin esittää säädyn vaatimus paikasta salaisessa valiokunnassa, tulee asia vain viipymistään viipymään. Asiasta keskusteltiin ja hyväksyttiin puhemiehen ehdotus, että hän muutamien edustajien kanssa kutsuu maamarsalkan salaisesta valiokunnasta ja antaa tälle tiedoksi, että ”sääty haluaa jo tänään lähettää edustajansa salaiseen valiokuntaan, koska kestää liian kauan odottaa täysistuntoa eikä sääty voi suinkaan olla rauhassa, ennen kuin saadaan tietää, kuinka armeijan ja laivaston kanssa Suomessa on menetelty ja mihin muihin toimiin on ryhdytty.” Maamarsalkalta saatiin vastaus, ettei asiaa voida vielä käsitellä salaisessa valiokunnassa, ”jonka tärkeät toimet siinä vain estyisivät”, vaan on ensin odotettava säätyjen täysistuntojen kantaa, jonka hän talonpoikien pyynnöstä lupasi aateliston osalta viimeistään seuraavaksi päiväksi.²³³

Talonpoikien asia alkoikin sen jälkeen edetä vauhdikkaasti. Aatelissäätö otti vielä samana päivänä täysistunnossaan vastaan talonpoikien lähetystön, joka luki otteen

²³⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 15 – 17.

²³¹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 28.

²³² Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 28.

²³³ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 31 – 32.

pöytäkirjastaan. Siinä ylemmille säädyille muistutettiin jo edellisillä valtiopäivillä jätetystä lausunnosta, että ”*kun jotain erittäin tärkeää ilmenee, mikä koskee rahvasta yhtä lailla kuin muitakin säätyjä, vaatii talonpoikaissääty saada edustajansa salaiseen valiokuntaan myös muiden säätyjen tavoin.*” Talonpojat viittasivat otteessaan nykyisien valtiopäivien erityisyyteen, sekä aikaisempiin ja yhä jatkuviin vaikeisiin olosuhteisiin, ja jatkoivat argumentointiaan asiansa puolesta edelleen retorisesti vakuuttavana: ”*Asia on tärkeä, niin talonpoikien kuin muidenkin säätyjen hyvinvointi riippuu tästä. Talonpoikaissääty joutuu muussa tapauksessa elämään pimeydessä ja epävarmuudessa. Se haluaa saada edustajansa salaiseen valiokuntaan, ja pitäisi sitä todisteena luottamuksesta ja yhtenäisyydestä säätyjen välillä, mikä on lujin perusta valtakunnan yleiselle turvallisuudelle.*”²³⁴

Pöytäkirjan otteen luettuaan talonpoikaissäädyn puhemies sanoi vielä, että sääty antoi tämän tiedoksi, jotta aatelissääty antaisi talonpojille suosiollisen lupansa ja vakuutti, että ”*siinä tapauksessa talonpoikaissääty rehellisten ja luotettavien alamaisten tavoin etsisi kaikin voimin keinoja isänmaan hyvinvoinnin, kunnian ja turvallisuuden takaamiseksi.*” Uhkaava sävy ei jäänyt vihjailujen varaan, kun puhemies jatkoi: ”*Mutta niin pitkään kuin talonpoikaissääty ei saa riittävää ilmoitusta ja tietoja kaikkien tärkeiden asioiden oikeasta ja perusteellisesta laadusta, ei pidä ihmetellä, jos talonpoikaissääty, joka on saapunut tänne aurojensa ja kirveidensä luota, ei tyydy kaikkeen, eikä pysty tarjoamaan hyviä aikeitaan ja apuaan yhteisissä asioissa sellaisella tavalla, kuin he muutoin mieluusti tekisivät ja kuinka yleinen tilanne näyttäisi vaativan.*” Lopuksi puhemies pyysi, että aatelissääty mitä pikimmin ja mieluummin jo tänään ilmoittaisi suosiollisen vastauksensa.²³⁵

Maamarsalkka vastasi lähetystölle ja pyysi tätä viemään talonpoikaissäädylle ystävälliset terveiset. Hän vakuutti, että ”*ritaristo ja aateli osoittaa hyvántahtoisuutensa ja suosiollisuutensa lupaamalla kunnioitettavalle talonpoikaissäädylle kaiken sen, mitä perustuslaki ei estä.*” Perustuslakiin vetoamalla maamarsalkalta turvautui usein käytettyyn retoriseen keinoon. Sen avulla hän koetti turvata säädyn selustaa ja säilyttää sen liikkumatilaa asiassa, jossa talonpojat olivat tehneet kantansa selväksi huomattavan suurin sanoin tavalla, joka kyseisessä tilanteessa näytti aateliston kannalta varmasti uhkaavalta ja painostavalta vaatimukselta. Asiasta ei keskusteltu sillä erää, vaan kreivi Gyllenborgin aloitteesta ja maamarsalkan esityksestä aatelissääty päätti siirtää asian

²³⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 43.

²³⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 44.

salaisen valiokunnan käsiteltäväksi, ja ilmoitti tästä päätöksestä myös muille säädyille.²³⁶

Talonpoikaissäädyn lähetystö kävi saman asian tiimoilta myös kahdessa muussa säädyssä. Pappissäädystä lähetystö otettiin vastaan 31. elokuuta. Pappissäädyn puhemies lupasi vastauksessaan talonpoikien lähetystölle, että päätös tehdään niin pian kuin mahdollista. Lisäksi hän vakuutti itsensä ja säätynsä puolesta, että tuntee täyttä luottamusta kunnianarvoisaa talonpoikaissäätystä kohtaan ja tietää, että he ”näiden valtiopäivien kokoontumisessa työskentelevät varmasti Jumalan kunniaksi, sekä yhteisen evankelisen uskon puhtaudeksi ja yhtenäisyydeksi, mihin myös toivotaan paljon Korkeimman siunausta.”²³⁷ Pappissäädystä kuultiin ja ymmärrettiin varmasti, mitä talonpojat halusivat sanoa, ja mitä heidän vaatimustensa takana oli. Vastauksessaan piispa ja puhemies vetosi hyvin voimakkaisiin henkisiin ja hengellisiin perusteisiin samalla kun vakuutti papiston myönteistä suhtautumista talonpoikien asiaan soveltaen täten samaa taktiikkaa, kuin maamarsalkka edellisenä päivänä.

Porvarissäädystä talonpoikien asia ja vaatimus sai aikaan enemmän keskustelua, kuin ylemmissä säädyissä, kun talonpoikien lähetystö vieraili siellä 31. elokuuta. Porvarissäädyn puhemies lupasi, että asiaa käsitellään aivan erityisellä huomiolla ja antoi ymmärtää, että porvaristo tulee tekemään kaikkensa talonpoikien auttamiseksi ja heidän hyvinvointinsa edistämiseksi. Talonpoikien lähetystön poistuttua tukholmalainen tukkukauppias Thomas Plomgren, joka myöhemmissä tutkimuksissa on nimetty yhdeksi porvarissäädyn johtavista hattupoliitikoista kyseisenä aikana, summasi yhteen ajatuksiaan talonpoikien vaatimuksista, ja esitti samalla varmasti hyvin yleisesti jaetun näkemyksen kysymyksestä.²³⁸

Plomgren sanoi, että ”kun edellisillä valtiopäivillä 25 talonpoikaa oli mukana salaisessa valiokunnassa, kun sodasta Venäjää vastaan päätettiin...ei myöskään nyt voida kieltää talonpoikia saamasta sinne edustajiaan, joiden ei ainoastaan pidä saada tietoja siitä, kuinka valtiosäätyjen päätös sodasta toteutettiin ja mitkä olivat syyt armeijan perääntymiseen, vaan myös osallistua neuvotteluihin niistä toimenpiteistä, joihin pitää ryhtyä meidän pelastamisksemme, joko säällisen rauhan tai sodan jatkamisen kautta.”²³⁹ Tässä Plomgren esitti samalla arvion valtiopäivien

²³⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 44 – 45.

²³⁷ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 22.

²³⁸ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 34.

²³⁹ Ibid.

päätarkoituksesta ja niistä valtakunnan kahdesta tulevaisuudenmahdollisuudesta, joita tämä tutkimuksen päälukukin käsittelee.

Plomgren jatkoi vielä puheenvuoroaan selvittämällä, miksi talonpoikien vaatimus tulisi hyväksyä. Puheenvuoro on hyvä esitys siitä, kuinka sodan aiheuttama kriisi aiheutti valtiopäiville pakkotilan, johon kaikkien oli reagoitava, ja jossa oli tehtävä myös epämiellyttäviä kompromisseja. Talonpoikien suhtautuminen sotaan oli edellisillä valtiopäivillä ollut hyvin kielteinen, eikä sodan hyväksynnälle ollut ollut vaihtoehtoja vallitsevassa poliittisessa tilanteessa silloin, kun talonpojat oli otettu mukaan salaiseen valiokuntaan jakamaan vastuuta sodan aloittamisesta. Plomgren ja hänen taustajoukkonsa, ”hattupuolue” ja Ranskaan poliittisesti sitoutuneet, olivat puolestaan olleet kiivaasti sodan kannalla. Sodan epäonnistuttua talonpojilta ei ollut odotettavissa positiivista suhtautumista, nämä kun olivat menettäneet siinä eniten. Talonpoikien vaatimusten taustalla oli vallitsevassa kriisitilanteessa kuitenkin voimaa, minkä Plomgren puheenvuorossaan tunnusti ja toi esiin.

Plomgren siis totesi, että talonpojille pitää myöntää mitä he haluavat ”*sitäkin enemmän, koska muussa tapauksessa talonpoikaissäätö kieltäytynee sekä armeijan tulevasta rekrytoinnista, että osallistumasta yleiseen tarpeeseen tuleviin veroihin.*” Talonpoikien tuki oli kriisissä välttämätön, ja levottomuuksia hautova rahvas olisi voinut muuttua kriisin katastrofiksi. Plomgren halusi muistuttaa asiasta vielä muillekin säädyille ja kysyi, olisiko säädyn mielestä aiheellista, mikäli hänen kantansa hyväksytään, lähettää asiaa koskeva pöytäkirjan ote muihin säätyihin. Plomgrenin ajatuksiin yhdyttiin yleisesti, mutta pidettiin arveluttavana tehdä päätöstä ja tiedottaa siitä ennen ylempiä säätyjä. Keskustelun päätteeksi päätettiin tehdä Plomgrenin esittämien ajatusten mukainen talonpoikien läsnäoloa tukeva muistio, jonka puhemies lukisi salaisessa valiokunnassa.²⁴⁰

Oikean tiedon saamisen merkitys kävi selvästi ilmi syyskuun kolmantena päivänä, jolloin valtiopäiville kokoontuneille säädyille viimeistään valkeni valtakunnan tilanne, ja jolloin talonpojat saivat odottamansa vastauksen vaatimukseensa päästä mukaan salaiseen valiokuntaan. Päivän täysistuntojen aluksi aatelissäädyn maamarsalkka kertoi omalle säädyilleen saaneensa salaiselta valiokunnalta tehtäväksi ilmoittaa, että ”*meidän armeijamme on ollut pakko antautua Helsingissä.*” Tarkempia tietoja tapahtumista ei ollut vielä kertoa, mutta maamarsalkka jätti tutustumista varten ritarihuoneen pöydälle

²⁴⁰ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s.34 – 35.

eversti Wreden ja eversti Gyllengrantin näkökohtia tapahtumista. ”*Sääty valitteli suuresti tätä onnetonta tapahtumaa*”, kirjattiin pöytäkirjaan.²⁴¹

Seuraavana asiana aatelissäädystä luettiin salaisen valiokunnan vastaus talonpoikaissäädyn anomukseen. Salaisessa valiokunnassa oli tehty tilanteen vaatimat johtopäätökset, joita ei kiistetty myöskään aatelissäädystä. Muutamia rajoituksia koetettiin toki tehdä. Kreivi H. Gyllenborg esitti muutamia huomioita, joiden pohjaksi hän sanoi, että ”*on itsessään kiistämätön totuus, että kaikki muutokset ja tulkinnat valtakunnan perustavissa säädöksissä tuovat mukanaan maata vaarantavia seuraamuksia.*” Gyllenborgin varsinainen asia oli kuitenkin se, että salaisen valiokunnan vastauksesta poistettaisiin kohta, jossa puhutaan talonpoikaissäädyn osallistumisesta puolustustyön käsittelyyn, koskapa ”*valtiopäiväjärjestyksen 18. pykälän mukaan puolustuslaitos kuuluu ainoastaan salaisen valiokunnan päätäntävaltaan.*”²⁴²

Vapaaherra Henrik Wrede puolestaan esitti, että tehtäisiin sellainen ehto, että siitä, mitä talonpojille sallitaan ”*nykyisissä olosuhteissa*” ei voisi tehdä mitään ennakkotapausta. Vapaaherra Wulfenstierna vastasi tähän, että se oli jo otettu huomioon ehdotetussa vastauksessa, jossa sanottiin, että ”*näillä ylimääräisillä valtiopäivillä ja tällä kertaa säädöt eivät ole katsoneet arveluttavaksi suostua siihen, että talonpoikaissäätö tiettyjen edustajiensa salaisessa valiokunnassa kautta saa tietoa valtakunnan vallitsevasta tilanteesta ja muusta.*” Loppujen lopuksi puhemies esitti, että puolustustyö pidettäisiin mukana, ”*varsinkin kun tärkein puolustus perustuu riittävälle miehistölle ja siten riippuu eniten talonpoikaissäädystä.*” Puhemiehen ehdotuksesta aatelissäätö myös hyväksyi salaisen valiokunnan vastauksen äänestämättä eli yksimielisesti.²⁴³

Salaisen valiokunnan ja aatelissäädyn käsittelyssä päätettiin siis myöntyä talonpoikaissäädyn vaatimuksiin, mutta tehtiin samalla selväksi, että ainoastaan näillä valtiopäivillä ja erityisistä syistä johtuen. Myönteisessä päätöksessä viitattiin niin tietojen saamisen tärkeyteen ja kiistämättömään oikeutukseen, kuin talonpoikaissäädyn keskeiseen asemaan sotilaallisen kriisin selvittämisen kannalta. Kyseessä oli kuitenkin selvä muutos totuttuun järjestykseen, eikä sitä katsottu hyvällä. Sen osoitti myös kreivi Gyllenborgin varoittava huomautus.

²⁴¹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 45 – 46.

²⁴² Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 46.

²⁴³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 46.

Kun aatelissäätö oli hyväksynyt salaisen valiokunnan myönteisen vastauksen talonpoikien vaatimukseen ”äänestä ja paikasta salaisessa valiokunnassa”, kiersi asia vielä kahdessa muussa säädössä. Papistolla oli helppo työ todeta aatelissäädyn päätös ja myöntyä siihen omalta osaltaan ilman sen enempiä keskusteluja. Samoin teki porvarissäätö.²⁴⁴

Niinpä syyskuun kolmannen päivän täysistunnossa talonpoikaissäädyn puhemies saattoi ilmoittaa, että säädyn toivoma lupa oli heille myönnetty. Pian sen jälkeen otettiin vastaan kolmen ylemmän säädyn yhteinen lähetystö, jossa paroni Hamilton johti puhetta. Hamilton piti ”*lyhyen ja kauniin puheen yksimielisyyden tarpeellisuudesta, sekä oikeamielisestä luottamuksesta säätyjen välillä.*” Toisin sanoen talonpoikaissäätöä, joka oli kriisitilanteen suhteen keskeisessä asemassa, koetettiin muistuttaa yhteisistä pelisäännöistä ja poliittisen kulttuurin keskeisistä tukipylväistä, joita oli ennen kaikkea ’*enighet*’ – yhtenäisyys – ja sen perustana keskinäinen luottamus. Vastauksessaan talonpoikaissäädyn puhemies kiitti ensin muita säätyjä hyväntahtoisuudesta ja kommentoi sitten Hamiltonin puheeseen sisällytettyä muistutusta. Puhemies vakuutti, että ”*mitä lähemmin sääty saa kokea keskinäistä luottamusta ja osallisuutta neuvotteluissa, jotka koskevat yleistä tilannetta, sitä enemmän muut säädöt saavat kuulla säädöiltä halukkuutta ja valmiutta, jota valtioruumiin jäseneltä voidaan vaatia.*” Talonpoikaissäätö esitti siis vastineeksi omat ehtonsa ja toisti verhotun uhkavaatimuksensa. Mikäli talonpoikaissäätöä sorrettaisiin, jäisi ”valtioruumiin jäseniltä vaadittava halukkuus ja valmius” kenties vähemmälle.²⁴⁵

Talonpoikien vaatimuksen – ja siihen suostumisen – näkyvimpänä perusteena käytettiin juuri tiedon saamista. Tietoja ja informaatiota vaadittiin salaiselta valiokunnalta yleisemminkin. Heti vuoden 1742 valtiopäivien alussa ne – erityisesti alempien säätyjen – valtiopäivämiehet, jotka eivät olleet päässeet salaiseen valiokuntaan, alkoivat vaatia siltä tietoja koko valtakuntaa koskevissa asioista. Salaisen valiokunnan edustajien vakiovastaus kanssaveljilleen eri säädöissä oli pakon edessä myönteinen mutta välttelevä, ja kuului siten, että kaikki kerrotaan, mikä suinkin voidaan. Valtakunnan turvallisuuden ja edun kannalta salattavat asiat jäivät siis edelleen salaisen valiokunnan itsensä harkintaan. Suoraa seurausta tiedon merkityksestä oli luonnollisesti myös sen salassa pitämisen tarve. Niinpä samalla, kun kaikki halusivat

²⁴⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 24 ja

Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 39.

²⁴⁵ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 39 – 40.

oikeaa ja kattavaa tietoa valtakunnan tilanteesta ja esimerkiksi armeijan kohtaloista, tunnustettiin tieto myös turvallisuusriskiksi. Vieraiden valtojen huomiota pelättiin jatkuvasti valtiopäivillä, eikä salaisessa valiokunnassa käytyjä neuvotteluita haluttu saattaa ainakaan vihollisen tietoon. Sodan jatkumisen vaara oli edelleen ilmeinen. Sen lisäksi, että salainen valiokunta annosteli tietoa, jota se kertoi säädyille täysistunnoissa, pelättiin tietojen vuotavan myös muita reittejä. Eräs huolenaihe olivat valtiopäiviltä kesken lähtevät valtiopäivämiehet, joiden pelättiin vahingossa tai pakotettuna paljastavan tärkeitä tietoja.

Ongelma koski erityisesti Suomesta tulleita edustajia, joilla oli suurin huoli omaisuudestaan ja perheistään, ja jotka toisaalta kotiseuduillaan joutuisivat välittömimmin kosketuksiin vihollisen kanssa. Suomalai- sten ongelmallista olemista valtiopäivillä käsitellään vielä kokonaan omassa luvussaan, mutta aiheetta on syytä käsitellä jo tässä niiltä osin, kuin se liittyy tiedon merkityksen teemaan sodan ja rauhan ongelmakokonaisuuden osana.

Huolenaihe tuli ensinnä esille aatelissäädystä, kun Suomesta kotoisin oleva vapaaherra Creutz pyysi syyskuun kuudentena päivänä eroa salaisen valiokunnan jäsenyydestä, jotta hän voisi palata kotiinsa. Creutz perusteli päätöstään monipuolisesti ja huomautti lopuksi, että ”*osoittaa tässä rehellistä ja isänmaallista mieltään ja sydäntään, kun ilmoittaa asiasta näin aikaisin, ennen kuin salaisessa valiokunnassa on tullut ilmi mitään salaisuuksia tai tehtyjä päätöksiä, jotka voisivat paljastua.*” Creutzia pyydeltiin jäämään paikalleen, mutta ero kuitenkin myönnettiin, koska Creutzin perusteet olivat varsin vahvat. Päätöstä vielä vahvisti juuri huomio tietojen vaarallisuudesta. Kreivi Gyllenborg nimittäin totesi aiheesta keskusteltaessa, että ”*hän tuntee Creutzin ja arvostaa tätä, eikä haluaisi luopua hänestä salaisen valiokunnan jäsenenä, ellei tietäisi, että jos Creutz vielä kauemmin istuu salaisen valiokunnan jäsenenä, voi hän joutua vaaraan.*”²⁴⁶

Samaan vaaraan viitattiin talonpoikaissäädystä kolmea kuukautta myöhemmin. Joulukuun 16. päivän täysistunnossa säädyn puhemies antoi tiedoksi, että kaksi suomalaista valtiopäivämiestä oli pyytänyt eroa ja lupaa saada matkustaa Suomeen. Asiasta keskusteltiin, mutta sääty katsoi liian arveluttavaksi antaa lupaa, koska ”*paitsi että he itse joutuvat silminnähtävään vaaraan vihollisen alla, niin on myös syytä pelätä, että he palattuaan, koska ovat olleet valtiopäivämiehiä ja siten oletettavasti tietoisia*

²⁴⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 53 – 56.

täällä käydyistä neuvotteluista ja päätöksistä, joutuvat kidutettavaksi ja siten voivat kertoa salaisuuksia.”²⁴⁷

Tieto oli luonnollisesti ensimmäinen ja ehdoton edellytys kaikelle valtiopäivien toiminnalle. Ilman informaatiota ei kriisiin voitu edes reagoida. Tietoja Suomesta ja Venäjältä saapui syksyn aikana tipoitain, kulkuyhteyksien luomien reunaehtojen mukaisesti. Niinpä uutta tietoa saatiin käytännössä aina silloin, kun uusi laiva oli saapunut Tukholman satamaan. Saatujen tietojen valossa valtiopäivien oli kuitenkin yritettävä luotsata valtakuntaa kahden vaihtoehdon välillä, jotka olivat siedettävän rauhan aikaansaaminen ja sodan jatkaminen. Edellisen vaihtoehdon ensisijaisuus, jopa välttämättömyys oli selviö. Siitä huolimatta monet uutiset viittasivat sodan mahdollisuuteen ja sotaan oli yhä varauduttava. Sodan jatkumisen ongelma oli keskeinen syksyn 1742 aikana valtiopäivillä esillä ollut tema.

1.3. Varautuminen sodan jatkumiseen

Tieto armeijan antautumisesta Helsingissä saapui Tukholmaan syyskuun alussa ja se kerrottiin ensin aatelis- ja sitten muiden säätyjen täysistunnossa 3. syyskuuta. Mahdollisuus suurempiin sotatoimiin lakkasi ruotsalaisten osalta antautumiseen, jonka ehtoja noudattaen pääarmeija palasi laivalla Ruotsin puolelle tai hajaantui kotiseuduilleen Suomeen. Ruotsin armeijan antautuminen tarkoitti käytännössä Suomen miehitystä. Antautumista seurannut syksyn 1742 aika oli kuitenkin eräänlaista välitilaa, joka ei ollut varsinaista sotaa – sellaiseen kykenevä armeijakin kun Ruotsilta puuttui – mutta ei vielä rauhaakaan.

Välitilassa, jossa Ruotsi käytännössä oli, toivottiin rauhaa, mutta samalla yritettiin pitää yllä sota- ja puolustusvalmiutta. Aika ajoin siihen näytti myös olevan vakavampaakin aihetta, ja käytännön toimenpiteiden tarve oli valtiopäivillä esillä useaan otteeseen. Jo valtiopäivien ensimmäisen kahden viikon aikana oli kiinnitettävä huomiota sotilaallisen maanpuolustuksen mahdollisuuksiin ja tarpeellisuuteen. Syyskuun neljäntenä päivänä talonpoikaissäädystä puhemies puhui säädylle sitä huolettavista kysymyksistä. Tässä yhteydessä hän mainitsi olleensa maamarsalkan luona, ja ilmoittaneensa tälle Yli- ja Ala-Tornion asukkaiden valituksesta, jonka he

²⁴⁷ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 156.

olivat laittaneet valtiopäivämiestensä mukaan ja joka koski rajan suojaamista vihollisen hyökkäyksiltä. Maamarsalkka oli vastannut puhemiehelle, että asiassa oli ryhdytty jo toimenpiteisiin ja 150 miehen vahvuinen ratsuväkiosasto oli lähetetty pohjoiseen.²⁴⁸

Syksyn 1742 tunnelma oli valtiopäivillä varmasti painostava ja sodan uhka sekä epävarmuus tulevasta paistoivat selvästi esiin monissa keskusteluissa. Käytännössä syksy oli kuitenkin rauhallisempi. Vaikka sota oli jatkuvasti kaikkien mielessä, ei taistelujen jatkumisesta, vihollisen uudesta etenemisestä tai edes Suomen pahasta hävittämisestä kuulunut tietoja. Tornion asukkaat olivat syksyn aluksi pyytäneet apua kotiseutujensa suojaamiseen, ja pohjoisen suunnalta kiirivät myös syksyn ainoat tiedot varsinaisesta väkivallasta.

Joulukuun seitsemäntenä päivänä luettiin aatelissäädyn täysistunnossa eversti Freudenfeldtin lähettämä kirje, joka oli päivätty Torniossa 24. marraskuuta 1742. Kirjeessä eversti kertoi, että hänellä ”*oli ollut aihetta antaa miehistönsä hyökätä venäläisten kimppuun Kemissä, kun nämä olivat keränneet rahvasta antamaan uskollisuudenvalaa Venäjän hallitukselle.*” Hyökkäyksen tavoitteena oli eversti Freudenfeldt mukaan ollut myös vapauttaa kornetti Krutmejer, joka oli ollut tulossa Pohjanmaalle jätettyjen hevosten kanssa Ruotsin puolelle. Hyökkäys oli onnistunut hyvin, 50 venäläistä oli tapettu ja kasakkamajuri otettu vangiksi, samalla kun omat tappiot olivat jääneet vähäisiksi. Vihollisen voimiin oli kuulunut ”*250 kasakkaa, 40 kalmukia ja 60 husaaria.*” Kornetti Krutmejer hevosineen oli saatu vapautettua, ja viholliselta oli saatu saaliiksi ”*joitakin hevosia, turkkilaisia pyssyjä sekä heinää.*”²⁴⁹

Poikkeavasta esimerkistä huolimatta Suomesta syksyn 1742 aikana tulleet uutiset kertoivat tappiosta ja sen seurauksista, eivät enää taisteluista. Vuotta aiemmin aloitettu hyökkäyssota oli siinä suhteessa todellakin päättyneet antautumiseen Helsingissä. Mikäli sota vielä jatkuisi, olisi sen aloite ehdottomasti venäläisten käsissä. Ruotsalaisittain kyseessä olisi puolustusota, ja armeija olisi käytännössä järjestettävä uudelleen ylintä johtoa myöten. Nämä olivat juuri niitä syitä, joiden vuoksi valtiopäivät oli ylipäänsä kutsuttu koolle, ja jotka mahdollisuudet olivat siksi myös runsaasti esillä valtiopäiväkeskusteluissa.

Valtiopäiviltä odotettiin tilanteessa myös käytännön toimia, kuten esimerkiksi Tornion asukkaiden valituksesta voitiin huomata. Sodan välittömän jatkamisen ja

²⁴⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 40.

²⁴⁹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 347.

Suomea miehittävän vihollisen toimien väkivaltaisen torjunnan mahdollisuudet olivat kuitenkin hyvin rajalliset, elleivät olemattomat. Säädysissä tämä ymmärrettiin hyvin. Asia kävi ilmi esimerkiksi pappissäädysissä 16. syyskuuta käydyssä keskustelussa. Tuolloin säädysissä luettiin kirje, joka oli tullut Kokkolan kirkkoherralle ja valtiopäivämiehelle, rovasti Weranderille. Kirjeessä, joka oli päivätty 29. elokuuta, kirkkoherrat Gustaf Juslenius Kranbystä ja Matthias Pazelius Kälviältä Pohjanmaalta valittivat omaansa ja maan surkuteltavaa tilaa ”näinä sotaisina aikoina” ja pyysivät, että ”joihinkin kiirellisiin toimenpiteisiin ja keinoihin ryhdyttäisiin maan pelastamiseksi ja suojelemiseksi”. Kirjeen lukemisen jälkeen useat piispoista ja muista säädyn jäsenistä ilmoittivat, että ”tämä asia on ollut salaisessa valiokunnassa monta kertaa mitä huolestuneimmassa ja huolellisimmassa mietinnässä, ja että tarpeellisia toimia on tässä jo tehty.” Vain konseptipöytäkirjoissa oli keskustelun jatkosta tehty merkintä, jossa todettiin, että ”pidetään toki liian vaarallisena lähettää Pohjanmaalle mitään suurta määrää joukkoja, kun antautuminen viholliselle on tapahtunut, koska siten voitaisiin suututtaa vihollinen.”²⁵⁰

Alamaisen velvollisuus oli olla esivallalle kuuliainen, mutta vastineeksi esivallan odotettiin suojaavaan alamaisensa. Tähän velvollisuuteen vetosivat pohjanmaalaiset pappiensa välityksellä. Vaatimus, tai pyyntö, jollaisena se kirjeessä esitettiin, oli koko yhteiskuntaa ylläpitävien aatteiden kautta perusteltu. Siksi piispojen ja muiden salaisen valiokunnan jäsenten oli vastattava siihen ja vakuutettava, että toimenpiteisiin on jo ryhdytty. Samasta syystä huomiot, jotka osoittivat esivallan kyvyttömyyden suoriutua tästä tehtävästä, jäivät pöytäkirjan tarkastuksessa myöhemmin pois ja näkyivät enää konsepteissa.

Toisaalta sotilaallisten keinojen pohdinta akuutin tilanteen ratkaisemiseksi oli joka tapauksessa syksyllä 1742 parhaimmillaankin teoreettista. Valtiopäivien alkaessa ja seuraavien kuukausien aikana ei Ruotsilla käytännössä edes ollut armeijaa, joka olisi voinut toteuttaa valtiopäivien ohjeita, mikäli sellaisia olisi annettu. Sotalaivasto oli edelleen kulkutaudin heikentämä, ja pääarmeija oli antauduttuaan palannut Ruotsiin tai hajaantunut kotiseuduilleen Suomen puolelle. Siksi sodan jatkumisen mahdollisuuden vuoksi keskeisen tärkeää oli saattaa armeija uudelleen toimintavalmiuteen. Toimintavalmiuden palauttaminen vaati ennen kaikkea kahta asiaa, varoja ja miehiä. Niiden hankkimisesta tuli syksyllä 1742 merkittävä kiistakysymys, kun alemmat säädyt

²⁵⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 29.

ja erityisesti talonpoikaisto, joiden puoleen tällaisissa asioissa aina ensiksi käännyttiin, sitoivat ne osaksi omia vaatimuksiaan, joista näkyvin oli sodan syiden selvittäminen.

Sodan ja puolustuksen kysymykset kuuluivat lain mukaan salaiselle valiokunnalle, joka ryhtyi niitä myös pohtimaan heti työhön päästyään. Lokakuun yhdeksäntenä luettiin aatelissäädystä kaksi salaisen valiokunnan pöytäkirjan otetta, jotka käsittelivät juuri tarpeellisia puolustustoimenpiteitä siinä mitassa, kuin ne olivat mahdollisia, sekä sotavoimien toimintakyvyn palauttamista. Ensimmäisessä otteessa salainen valiokunta ilmoitti säädylle käsitelleensä asioita ja esitti, että säätyjenkin olisi ”*ajateltava keinoja valtakunnan tarpeellisen puolustuksen järjestämiseksi. Se ei onnistu, elleivät säädyt säädä tarpeellisia suostuntaveroja. Siksi ehdotetaan kustakin säädystä päteviä miehiä käsittelemään asiaa, ja että jokainen voisi näille miehille kirjallisesti ilmoittaa, jos uskoo voivansa sanoa jotain asiassa.*” Aatelissäätö hyväksyi saman tien salaisen valiokunnan esityksen ja päätti, että valitsijamiehet valitsevat säädystä kuusi pätevää miestä, kuten pyydetty.²⁵¹

Toisessa salaisen valiokunnan pöytäkirjan otteessa kerrottiin säädylle ”*niistä toimenpiteistä, joihin salainen valiokunta oli, neuvoteltuaan Kuninkaallisen Majesteetin ja neuvoston kanssa, ryhtynyt valtakunnan puolustamiseksi.*” Otteessa esitettiin neljä kohtaa, joista ensimmäinen koski joukkojen ja varusteiden lähettämistä Länsipohjaan vihollisen hyökkäyksen ja kuljeskelevien joukkojen varalta. Toisessa kohdassa kerrottiin määräyksestä pitää Ahvenanmaan saaristossa kaleerieskaaderia niin kauan kuin meri oli vielä auki. Kolmas kohta oli edellisiä merkittävämpi. Siinä kerrottiin, että ”*Kuninkaallisen Majesteetin armolliset käskyt lähtevät asianosaisille maa- ja merivoimien joutuisaksi rekrytoimiseksi niiden täyteen voimaan, ja sotalaivaston varustamiseksi, että se keväällä voisi lähteä merille.*” Viimeinen kohdassa salainen valiokunta esitti otettavaksi kaikki keinot käyttöön armeijaa ja laivastoa piinanneen sairauden voittamiseksi. Lopuksi esitettiin toimenpiteitä rauhanneuvotteluiden käyntiin saattamiseksi.²⁵²

Salaisen valiokunnan kertomus toimenpiteistä, joihin oli jo ryhdytty ja jotka vielä olivat tarpeen, oli sävyltään periaatteessa positiivinen. Se keskittyi tulevaan, käsitteli enemmän ratkaisuja kuin ongelmia, ja loi vaikutelmaa tilanteen ottamisesta omiin käsiin. Varojen ja miehistön tarpeen tyydyttämiseksi nousi salaisen valiokunnan esityksessä kaksi toimenpidettä yli muiden. Ne olivat suostuntaverojen määrääminen ja

²⁵¹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 127.

²⁵² Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 128.

miehistön rekrytointi. Salainen valiokunta esitti ne toisaalta välttämättöminä toimenpiteinä ja toisaalta ”myönteisinä”, omassa vallassa olevina toimina. Suostuntaverot ja rekrytointi tulivatkin sitten määrittämään lähes kaiken sodan jatkamisesta puhumisen, mutta eivät lainkaan niin ongelmattomasti, kuin salainen valiokunta oli ne esittänyt ja ehkä toivonut. Välttämättömyys nimittäin osoittautui hyväksi aseeksi politiikassa. Kyseisten toimien ensisijaisuuteen vedottiin yhtäällä, kun haluttiin torjua muiden asioiden käsittelyä tai esiin ottamista, toisaalla taas niiden hyväksyntää käytettiin painostuskeinona muiden vaatimusten ajamisessa. Yhteisen kriisin kohtaaminen käsitettiin samalla lailla vain tiettyyn pisteeseen asti.

Eri näkökulmat kriisiin ja erojen seuraukset kävivät ilmi syksyn aikana, kun erityisesti aatelissäätö painotti puolustustyöhön ryhtymisen ensisijaisuutta edellisen sodan selvityksiin nähden, kun taas porvaris- ja talonpoikaissäädöt halusivat ensin tietää edelliseen sotaan ryhtymisen, tai ainakin sen epäonnistumisen, syyt. Sodan jälkeisiä selvittelyjä käsitellään myöhemmin omana kokonaisuutenaan, mutta koska sodan syiden selvittäminen kuitenkin liittyi – tai oikeammin liitettiin – niin tiukasti armeijan varustamiseen tarvittavien suostuntaverojen ja miehistön hankkimiseen vaadittavan värväyksen asiakysymyksiin, on siihen tietyiltä osin viitattava myös tässä yhteydessä.

Valtiopäiviä tässä kysymyksessä jakava ero kiristyi lopulta huippuunsa – ainakin säätyjen välisen sanallisen konfliktin asteelle – marraskuussa, jolloin kiista sodan syiden selvittämisestä kävi kiivaimmillaan, ja jolloin tulevien suostuntaverojen ja sotaväen värväyksen valmistelut olivat jo pitkällä. Ensin mainitun asian tiimoilta oli nimittäin porvarissäädystä tehty marraskuun kuudentena päätös, jossa vaadittiin perustettavaksi säätyjen yhteinen komissio, joka kenraalisotaoikeuden sijasta tutkisi kaikki juuri käytyyn sotaan liittyvät seikat. Talonpoikaissäätö yhtyi ehdottomasti porvarissäädyn kantaan täysistunnossaan 13. marraskuuta. Samassa istunnossaan talonpoikaissäätö sitten yhdisti kysymykset ja asetti sodan syiden tutkinnan säätyjen komissiossa ehdoksi myöntöväisyydelleen puolustustyössä. Näin sääty käytännössä toteutti aatelissäädystä valtiopäivien alussa pelätyn uhkakuvan, ettei se ota osaa puolustuksen järjestämiseen.

Kyseisen päivän täysistunnon päätteeksi talonpoikaissäädystä luettiin salaisen valiokunnan pöytäkirjan ote saman kuun 11. päivältä, jossa todettiin, että ”*armeijan ja laivaston pikaista kuntoon laittamista tarvitaan, mutta kun edustajat eivät ole vielä ehtineet tehdä esityksiä suostuntaveroiksi ja kun varoja ei siten kartu kyllin varhain, pyytää salainen valiokunta säädyltä vapautta ja oikeutta neuvotella lainanantajien kanssa valtakunnan turvallisuuden kannalta tarpeellisista varoista.*” Valtakunnan

turvallisuus – sinänsä vahva peruste – ei kuitenkaan vedonnut enää talonpoikaissäätöyn. Säädyn puhemies, Olof Håkansson, jonka on historiantutkimuksessa katsottu ohjailleen säätöään ”hattujen” linjoille, sai turhaan vedota tilanteen vakavuuteen. Puhemies huomautti, että *”kun rauhanteko Venäjän kanssa on vielä epävarmaa samoin kuin siedettävien ehtojen saaminen, niin kaikkien velvollisuutena on ajoissa harkita keinoja siltä varalta, että rauhaa ei tule, sodan jatkamiseksi, ettei Venäjä saa lisää etuja ja että Jumalan avulla saataisiin aikaan parempi rauha.”* Säädyn sihteeri jakoi puhemiehen näkemyksen, mikä kävi ilmi pöytäkirjan jatkossa. Siihen sihteeri oli joutunut kirjaamaan, että *”huolimatta hyvästä esityksestä säätö ei suostunut enää mihinkään rekrytointiin tai pakkoverotukseen millään tavoin, vaan että seuraavassa täysistunnossa on asetettava pöytäkirjan ote muille, että saataisiin tietää sodan oikeat syyt sekä se, mihin kaikki huomattavat apuvarat ynnä muut rahat olivat menneet ja kuka oli vastuussa sodan epäonnistumisesta.”*²⁵³

Talonpoikien kieltäytyminen varojen hankinnasta ja joukkojen rekrytoinnista oli kova toimenpide, joka vaikutti kiihdyttävästi keskusteluun sodan syiden selvittämisestä. Aatelissäädystä ja papistossa, joissa oli jo kertaalleen tehty päätös sota-oikeuden puolesta, käytiin kysymyksestä kiivaita keskusteluja. Porvarissäädyn asema tilanteessa oli kahtalainen, mikä näkyi säädystä käydyissä keskusteluissa. Toisaalta porvarit saivat talonpoikien jyrkästä uhkavaatimuksesta lisää pontta omalle vaatimukselleen. Toisaalta kieltäytymisen puolustustyöhön osallistumisesta pelättiin vaarallisesti heikentävän valtakunnan turvallisuutta. Porvareiden oli siis koetettava ajaa aatelis- ja pappissäätöjä komissioajatuksensa taakse ja pyrittävä siten rauhoittamaan talonpojat. Nämä pyrkimykset tulivat suoraan ilmi esimerkiksi Thomas Plomgrenin puheenvuorossa marraskuun 17. päivän täysistunnossa. Siinä hän kannatti jälleen uuden lähetystön lähettämistä ylempiin säätöihin, jotta nämä antaisivat suostumuksensa säätöjen selvitykselle sodasta. Plomgren vetosi siihen, että *”säätö näkee sen ainoaksi keinoksi sodan oikeiden syiden selviämiseksi, mitä ilman armeijaa ja laivastoa ei voida antaa luotettaviin käsiin. Sitä paitsi talonpojat on rauhoitettavissa tällä tavoin ja niitä toimia, jotka ovat tarpeen valtakunnan puolustamiseksi ja rauhan saamiseksi voidaan jatkaa.”*²⁵⁴

²⁵³ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 122 – 123.

²⁵⁴ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 187.

Suostuntaveroja päästiin lopulta käsittelemään joulukuussa, kun kompromissi sota-oikeuden ja säätyjen komission välillä oli saavutettu. Verojen suhteen ei missään säädysssä kuitenkaan ehditty tehdä päätöksiä, ennen kuin valtiopäivät taukosivat joulun ajaksi. Talonpoikaissäädysssä käsittely lykättiin kokonaisuudessaan seuraavan vuoden puolelle. Sitä ennen oli eri puolilla jouduttu turvautumaan jo järeisiin retorisiin aseisiin ja syvälle ruotsalaiseen yhteiskuntaan perustuviin argumentteihin.

Porvarissäädysssäkin mietittiin kamppailun vielä kestäessä yhtymistä talonpoikien uhkavaatimukseen, mitä vastaan Thure Sandelin, Filipstadin oikeuspormestari, argumentoi 27. marraskuuta vakuuttavan esimerkin avulla. Sandelinin mukaan oli ”*ilman viivytyksiä panostettava armeijan vahvistamiseen.*” Hänen mielestään tilanne oli vastaava, ”*kuin jos tulipalo tulisi ja ennemmin yritettäisiin selvittää, kuinka se sai alkunsa, kuin yritettäisiin lyödä tulta. Silloin tuli pääsisi käsistä.*”²⁵⁵ Puolustus oli siis ensisijalla selvityksiin nähden. Aivan vastakkaista näkemystä edusti saman säädyn jäsen, Sundsvallin pormestari Martin Lundberg, joka oli sanonut oman sanansa asiassa jo kuudes marraskuuta. Lundberg lähti myös valtakuntaa uhkaavan vaaran torjunnasta, mutta näki ja perusteli sen toisella tavoin. Hän viittasi yhteiseen näkemykseen valtioruumiista. ”*Ennen kuin sairaus voidaan parantaa, on tiedettävä mitkä syyt sen aiheuttivat ja kuinka se pääsi leviämään yhteen tai useampaan jäseneseen.*”²⁵⁶ Hänellä sodan syiden selvittäminen oli etusijalla.

Salaisen valiokunnan oikeus neuvotella lainoista ja suostuntaverojen hyväksyntä säädysissä olivat tärkeitä keinoja kerättäessä varoja armeijan uudelleen varustamista varten. Paitsi rahaa, armeija tarvitsi kuitenkin myös miehiä, mikä oli tullut hyvin ilmi jo salaisen valiokunnan esityksessä lokakuun yhdeksänneltä päivältä. Erityisesti laivasto oli kärsinyt pahoin kulkutaudin kourissa, mutta myös maa-armeijassa oli tarvetta lisämiehistöille. Rivien paikkaamiseksi oli siis ryhdyttävä värväykseen eli väenottoihin.

Armeijan miesvahvuuden lisääminen ymmärrettiin myös salaisessa valiokunnassa valtakunnan puolustamisen kannalta yhtä tärkeäksi kuin rahavarojen saaminen. Sota uhkasi yhä ja sen jatkumisen varalta oli valmistauduttava. Kun säätyjä repivä riita sodan syiden selvittämisestä haittasi vakavasti kaikkea puolustukseen liittyvää päätöksentekoa, halusi salainen valiokunta vielä erikseen muistuttaa säätyjä tilanteesta ja painottaa sen taustalla olevaa hätää ja välttämättömyyttä. Aihetta käsittelevä salaisen valiokunnan pöytäkirjan ote luettiin ensinnä aatelissäädysssä marraskuun 27. päivänä.

²⁵⁵ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 199.

²⁵⁶ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 156.

Salainen valiokunta kertoi siinä, että ”nykyisissä olosuhteissa” sen oli ollut pakko yhdessä Kuninkaallisen Majesteetin ja valtaneuvoston kanssa osin jo ryhtyä toimenpiteisiin, jotka vaativat nopeaa toimeenpanemista, ja osin edelleen harkita sellaisia. Pöytäkirjan ote jatkui; ”koska nämä toimet riippuvat osin miehistöstä ja rekrytoinnista ja osin tarpeellisista veroista, joita ilman kaikki toimet estyvät ja hidastuvat valtakunnalle auttamattomaksi ja pahimmaksi vaaraksi, on salainen valiokunta päättänyt tehdä säädyille esityksen siinä varmassa uskossa, että säädyt katsoen valtakunnan etua ja sitä uhkaavaa varaa sopivat sisäisesti, kuten salaisen valiokunnan jäsenet ovat tehneet, ja vilpittömässä luottamuksessa yhdistyvät, rukoillen kaikkivaltialta Jumalalta apua, auttamaan ja puolustamaan valtakuntaa elämää, voimia ja kykyä säästämättä.” Lopuksi salainen valiokunta vetosi sen puolesta, että ”jokainen vastuullinen nyt heti edistää sotavoimien rekrytointia maalle ja merelle ja kaikkea mitä siihen kuuluu ja siihen ohjaa ja kehottaa myös kanssaveljiään kaikissa säädyissä.”²⁵⁷

Salainen valiokunta perusteli vetoomustaan raskailla argumenteilla ja vetosi keskeisiin yhteisesti tunnustettuihin periaatteisiin. Valtakunnan etu, yhtenäisyys, keskinäinen luottamus, Jumalan apu ja valtiopäivämiesten vastuullisuus olivat ehdottomasti sellaisia. Armeijan toimintakyvyn palauttaminen oli yhteisesti tärkeä asia ja miehistön hankkiminen sen keskeinen osa-alue. Silti myös se osoittautui säätyjen käsittelyssä problemaattiseksi.

Talonpoikaissäädystä kieltäytyttiin suostumasta paitsi veroihin, myöskään väenottoihin, ennen kuin sodan syiden tutkinnasta oli tehty heille myönteinen päätös. Talonpoikaissäätö oli ymmärrettävästi keskeisin taho maa-armeijan miehistön kannalta, ja väenottoihin liitetty uhkavaatimus oli talonpoikaissäädyn esittämänä erityisen tehokas. Väenotoista kieltäytyminen oli talonpoikaissäädylle kuitenkin huomattavasti vaikeampi asia, kuin kieltäytyminen varojen hankinnasta suostuntaveroilla tai valtion lainoilla. Monet katsoivat säädyn puhemiehen tavoin, ettei rekrytoinnista voida kieltäytyä kyseisessä tilanteessa. Salaisen valiokunnan käyttämä retoriikka siis vetosi myös talonpoikiin. Toisaalta monet näkivät sen pelkästään retoriikaksi. Talonpoika Swen Börjeson totesi 6. joulukuuta, että ”komissio on järjestettävä ensin, sitä ennen ei suostuta rekrytointiin” ja jatkoi vielä: ”ei pidä antaa säikytellä itseään vihollisella.”²⁵⁸ Säädyn enemmistön mukaisesti väenotot liitettiin suostuntaverojen yhteyteen

²⁵⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 315.

²⁵⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 144.

vaatimusten tueksi. Talonpoikia lopulta tyydyttänyt kompromissi kiistakysymyksessä syntyi sitten niin myöhään joulukuussa, ettei sääty ryhtynyt käsittelemään myöskään väenottoja ennen hajaantumistaan joulun viettoon.

Porvarissäätyä puhutti erityisesti sotalaivaston merimiesten värvääminen. Kauppa – koko säätyä määrittävä elinkeino – keskittyi merkantilistisen talouspolitiikan mukaisesti rannikoiden kaupunkeihin ja tapahtui pääosin laivoilla. Merenkäynti oli siis porvarissäädyn perinteistä toimintaa. Tämä oli huomioitu myös säädyn velvollisuuksia ja privilegioita määriteltäessä. Porvarissääty ei varsinaisesti kieltäytynyt veroista tai väenotoista, mutta ei myöskään käsitellyt niitä sodan syiden selvittämistä koskevan kiistan ollessa vielä käynnissä. Säädyn keskusteluissa puolustuksen merkitys kyllä yleisesti tunnustettiin ja nopeita väenottoja pidettiin välttämättöminä, mutta vasta sota-oikeutta ja komissiota koskevan ongelman ratkettua ryhtyi porvarissäätykin käsittelemään puolustuksen tarpeita. Taloudelliset rasitteet hyvin ymmärtävässä joukossa verojen ja väenottojen käsittely oli myös tarkkaa. Miehistön värvääminen laivastoon tuli siten porvaristossa pohdittavaksi pitkälti taloudellisten rasitteiden kannalta.

Asiaa käsiteltiin säädystä 15. joulukuuta, kun täysistunnossa otettiin esille salaisen valiokunnan mainitsema toimenpiteitä. Yksi niistä oli ollut Kuninkaallisen Majesteetin kirje maaherroille 22. päivältä marraskuuta koskien merimiesvakanssien kiireellistä korvaamista. Kirjeessä Majesteetti oli armollisesti määrännyt, että ”*kaikkien yksityisten merimiesten, jotka nauttivat porvarioikeuksia ja Ruotsin kruunun suojelua, tulee sovittuja etuuksia vastaan olla heti kun meri keväällä aukeaa valmiina palvelukseen laivastossa.*” Samoin kaikista kaupungeista tuli toimittaa oikeaksi todistetut luettelot merenkävijöistä Kuninkaalliselle Majesteetille ja amiraliteetikollegiolle, jotta miehistön pestaamiseen voitaisiin ryhtyä tarpeeksi ajoissa, mikäli tilanne niin vaatii. Porvarissäädyllä oli asiassa paljonkin sanomista, ja tässä kysymyksessä valtakunnan puolustus ja muut aiemmin esitetyt perusteet jäivät toiselle sijalle. Suuri osa kaupunkien edustajista porvarissäädyssä lausui tällöin, että ”*jos jokainen merenkulkuun tottunut porvari kaupungeista otetaan valtakunnan palvelukseen, ei ainoastaan suuri määrä taloja ja tiloja rappioidu autioiksi, vaan myös valtakunnan kupari-, rauta- ja puutuotteet jäävät maahan, kun niitä ei merimiesten puutteen vuoksi voida kuljettaa tapulikaupunkeihin, mistä taas aiheutuu melkoinen vaje kauppaan.*” Kaupankäynnin häiriintymisen ohella porvarit nostivat esiin myös muita vakavia seuraamuksia. Heidän

mukaansa ”vuoriseuduille, maaseuduille ja kaupunkeihin ei samasta syystä voitaisi näinä vaikeina aikoina toimittaa jyviä, suolaa ja muita välttämättömiä tavaroita.”²⁵⁹

Keskustelu kääntyi siis porvarissäädyssä isänmaallisesta valtakunnan puolustamisesta ja yhteisestä hätätilasta säätyä koskeviin rasitteisiin. Lopulta sääty vetosi perustuslakien säädöksiin porvariston osuudesta ruotujakolaitokseen. Niiden mukaisesti sääty teki päätöksen, että Kuninkaalliselta Majesteetilta alamaisesti anotaan, että amiraliteetikollegiolle ja maaherroille lähetettäisiin määräys, jonka mukaan ”ketään merenkulkuun tottunutta tai muuta porvaria, jonka kaupungin maistraatti katsoo tarpeelliseksi kaupungille, ei otettaisi vastoin heidän vapaata tahtoaan ja suostumustaan kruunun palvelukseen laivastossa, niin kauan kuin kaupunki tai ruotu, jonka alaisuuteen porvari kuuluu, asettaa oman laivamiehensä.” Tämä päätös myös välitettiin muille säädyille.²⁶⁰

Pappissäädylle kysymys joukkojen värväämisestä oli jossain määrin helpompi, kuin talonpoikaissäädylle ja porvaristolle, joissa oli käyty periaatekeskustelua siihen suostumisesta ja jälkimmäisessä myös toteutustavoista. Pappissääty oli toki edellisillä valtiopäivillä ollut sotaa vastaan, mutta nyt kyseessä olleessa tilanteessa sääty yleisesti ottaen katsoi, että valtakunnan sotilaallinen puolustus oli ensisijalla. Salaisen valiokunnan retoriikka sai siis säädystä kannatusta, vaikka tiettyjä vastakkaisia näkemyksiäkin oli. Osa säädyn jäsenistä oli sitä mieltä, että papiston tulisi yhtyä talonpoikaissäädyn vaatimuksiin, joiden täyttyminen oli heillä ehtona puolustustyöhön osallistumiselle. Kuitenkin esimerkiksi salaisen valiokunnan vetoamus 27. päivältä marraskuuta hyväksyttiin ilman keskustelua; vieläpä niin, että jokainen lupasi tehdä oman osansa sen eteen.²⁶¹

Papistolle puolustuksen tukeminen tarkoitti tosin lähinnä suostuntaverojen suorittamista. Periaatteessa oli mahdollista korvata niitä myös niin sanottujen pappisrakuunoiden varustamisella, mutta tämä mahdollisuus oli säädylle epämieluisen. Joulukuun kuudennen päivän täysistunnossa pappissäädyn puhemies otti asian esille ja ehdotti säädylle neuvottelua suostuntaveroista, koska ”jotain vanhaa yritystä lienee tulossa rakuunoiden varustamiseksi luonnossa.” Sääty ei tuolloin pitänyt keskustelua tarpeellisena, koska varsinainen ehdotus suostuntaveroiksi oli vielä tulematta.²⁶² Uudelleen rakuunat tulivat esille 16. joulukuuta, kun säädystä luettiin porvarissäädyn

²⁵⁹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 266.

²⁶⁰ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 266.

²⁶¹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 138.

²⁶² Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 163.

pöytäkirjan siitä, ettei porvareita värvättäisi laivastoon ilman heidän suostumustaan. Piispa Schröder, puolustusdeputaation jäsen, oli sitä mieltä, että ”*on parempi nyt kärsiä jotain ja antaa kaikki merikelpoinen väki laivastolle, kuin asettaa maa suurempaan vaaraan ja hukkaa.*” Rovasti Schörling taas esitti, että ”*porvarissääty mahtaisi saada syyn enemmän vaatia meiltä rakuunoita, jos emme hyväksy heidän tätä esitystään*”.²⁶³ Papisto päätti sitten jättää asian lepäämään ja siirsi sen myöhemmin aatelissäädyn tavoin salaisen valiokunnan käsiteltäväksi. Papisto hyväksyi ennen joulua myös suostuntaveronsa, joissa ei ollut mainintaa rakuunoiden asettamisesta.

Aatelissääty oli syksyn 1742 aikana yleisesti puolustuskannalla varsinkin talonpoikaissäädyn suhteen. Se, että sääty oli samalla sisäisesti epäyhtenäinen, ei helpottanut puolustautumista. Kiistat ja jopa konfliktit värittivät aatelissäädystä käytyjä keskusteluja lähes kaikissa kysymyksissä. Siinä suhteessa sotilaallisen tappion aiheuttama kriisi heijastui myös aatelissäädyn sisälle. Sodan, mikäli se jatkuisi, kohtalokkuus ymmärrettiin kuitenkin aatelissäädystä varsin yleisesti. Näkemys siitä, että valtakuntaa tuli puolustaa ja armeija varustaa parhaaseen mahdolliseen kuntoon ei ollut aatelissäädystä kiistan aiheena. Aatelissääty pyrki varsin yhtenäisesti tukemaan salaisen valiokunnan vetoimuksia varojen ja miesten saamiseksi armeijan käyttöön. Tässä suhteessa kriisi vaikuttikin siis yhdistävästi. Sääty, joka perinteisen historian tutkimuksen näkemyksen mukaan oli pahasti jakautunut puolueisiin, esitti yksimielisesti halunsa ”*puolustaa isänmaata viholliselta henkeä ja omaisuutta säästämättä.*”²⁶⁴

Aatelissääty vahvisti perinteisesti armeijaa ratsuväellä, vaikka ratsuväenkin pääosa oli jo pitkään värvätty talonpoikaissäädyn parista verohelpotuksia vastaan. Aatelissäädyn velvoitteisiin edelleen kuuluva osuus ratsuväestä tunnettiin aatelislippueena. Edellisillä valtiopäivillä, sotaa vasta suunniteltaessa, aatelissäädyn osalta oli kuitenkin sovittu, että aatelislippueen sijasta aatelisto suorittaa palveluksen rahana.²⁶⁵ Nyt asia tuli uudelleen käsittelyyn, kun varsinkin talonpoikaissäädyn piirissä oli herännyt puheita kaikkien tasapuolisesta osallistumisesta sodan rasituksiin myös miehistön muodossa. Nuo puheet olivat kohdistuneet erityisesti aatelistöön, jonka suuntaan talonpojat muutenkin kasasivat painetta. Siten myös aatelissäädystä jouduttiin

²⁶³ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 184.

²⁶⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 318.

²⁶⁵ Sörensson 1924, s. 262 – 266.

ottamaan kantaa samoihin asioihin, joita porvaris- ja pappissäädystä oli, ja talonpoikaissäädystä ei ollut käsitelty.

Kun salaisen valiokunnan vetoamus joukkojen värväämisen puolesta oli luettu aatelissäädystä 27. marraskuuta, maamarsalkka toivoi ensin aatelissäädyn hyväksyvän sen yksimielisesti, mikä tapahtuikin. Sen jälkeen maamarsalkka kertoi, että *”salaisessa valiokunnassa muut säädöt olivat esittäneet ritaristolle ja aatelille aatelislippueen asettamista.”* Säätö oli juuri yksimielisesti kannattanut sotavoimien värväämistä maalle ja merelle, eikä kukaan kehdannut ainakaan suoraan vastustaa aatelislippueen varustamista. Säädylle kuuluvia rasitteita koskevat seikat sen sijaan nousivat esiin, kuten porvarissäädystäkin oli tapahtunut. Aatelissäädyn edustaja Göran Adolf Ruthenschöld esitti ensimmäisenä ehdon, että *”jos aatelissäätö asettaa aatelislippueen, niin se määräraha, jonka säätö edellisillä valtiopäivillä sai maksettavakseen, poistettaisiin, ettei säätöä rasitettaisi kaksinkertaisesti.”* Tästä oltiin laajalti samaa mieltä. Toinen säädyn valtiopäivämies, herra Adlerbeth jatkoi samalla linjalla. *”Muille säädylle voidaan sanoa, että aatelisto suorittaa mielellään aatelislippueen varustamisen, mutta kruunu menettää siinä paljon rahaa, joka tässä tilanteessa voitaisiin käyttää paremminkin.”*²⁶⁶

Aatelissäätö myöntyi kuitenkin aatelislippueen asettamiseen loppujen lopuksi varsin helposti. Päätös kirjattiin pöytäkirjan otteeseen 30. marraskuuta. Siinä ilmenivät rintarinnan aatelissäädyn maanpuolustushenki, sekä säädyn rasitteiden huomioiminen. Otteessa aatelissäätö selitti olevansa valmis suorittamaan ratsuvarustuksen luonnossa, vaikka edellisillä valtiopäivillä oli sovittu rahallisesta maksusta, joka oli vuoden 1741 osalta jo maksettu. Tämän toteuttamiseksi säätö oli alamaisella kirjeellä Hänen Kuninkaalliselle Majesteetilleen pyytänyt armollista suostumusta aatelislippueen asettamiselle ja sen täydentämiselle miehistöllä, hevosilla, kivääreillä ja täydellä muonituksella ennen tulevan toukokuun ensimmäistä päivää. Mitä mainittuun maksuun tuli, niin *”innosta ja rakkaudesta isänmaata kohtaan aatelissäätö ei halua periä takaisin vuoden 1741 maksujaan, vaan jättää ne kruunulle, mutta jos joku on jo tältä vuodelta ehtinyt maksaa osan tai kokonaan, pitäisi se seuraavan vuoden suostuntaveroissa ja muissa maksuissa laskea pois ja hyvittää.”*²⁶⁷

Sotaan valmistautuminen valtiopäivillä oli siis syksyllä 1742 yhtä paljon retoriikkaa, kuin käytännön toimintaa. Armeijan varustamista perusteltiin vihollisen uhalla ja

²⁶⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 316.

²⁶⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 349.

isänmaan puolustamisen velvollisuudella, mikä ei kuitenkaan riittänyt kaikille. Osa piti sitä pelkkänä pelotteluna, ja katsoi muut asiat tärkeämmiksi. Vaikka armeijan varustamisessa puhuttiin uhrautumisesta ja kaikkien voimien käyttämisestä, ei sekään toteutunut missään säädössä. Veroja ja miehiä kerätessä jokainen sääty piti huolen omista eduistaan. Säädöille oli määritelty tarkat privilegiot ja velvollisuudet niiden vastapainoksi, eikä niiden muuttamiseen ollut kenellekään suurta halua. Siten armeijan kokoamiseen tehdyt uhrauksetkin tapahtuivat tiukasti säädöille kuuluvien rasiitteiden puitteissa.

Sotaan valmistautuminen oli joka tapauksessa vain valmistautumista pahimman varalle, eivätkä kaikki varmastikaan edes uskoneet siihen. Suomen miehityksen jälkeen oli selvää, ettei tilannetta käännettäisi aseellisin keinoin. Armeijan varustamisen tarkoitus oli puolustuksellinen. Syksyn 1742 kuluessa paljon vakavimmat ja pyrinnot suunnattiinkin rauhanneuvotteluiden aloittamiseen. Rauhan aikaansaaminen oli vielä yleisemmin hyväksytty tavoite, kuin armeijan varustaminen puolustuskuntoon. Kaikki kannattivat sitä myös käytännössä, kun jälkimmäistä osa vain periaatteessa.

1.4. Ihanaan rauhaan – Valtiopäivien toiveet ja tavoitteet rauhan suhteen

Rauhan siunauksellisuus on asia, joka oli opittu tuntemaan hyvin Ruotsin valtakunnassa jo kauan ennen säätyjen aikaa ja vuoden 1742 valtiopäiviä. Suuri Pohjan sota, joka oli antanut erityisen kovan muistutuksen tästä totuudesta, oli päättynyt paria vuosikymmentä ennen tutkimuksen ajankohtaa. Sodankäynnin ammatillaiset ja voitokkaasta sodasta taloudellisesti hyötyvät, eli aatelissäädyn upseeristo ja porvarissäädyn suurkauppiat, olivat kuitenkin jo tuossa ajassa ehtineet sen unohtaa. Ne, jotka aina joutuivat sodasta eniten kärsimään, muistivat asian paremmin. Syksyllä 1742 oli jälleen käyty sota ja kaikki muistivat taas, mitä rauhan siunauksellisuus tarkoitti.

Rauhan välttämättömyys oli jokaiselle selvä asia. Rauhanneuvotteluiden aloittamista ei tarvinnut missään vaiheessa perustella kenellekään. Siitä ei kiistely eikä äänestetty, kuten useimmissa muissa asioissa syksyn aikana. Rauhan perustelut tulivatkin siten esille lähinnä negaation kautta. Mahdollisuus, ettei rauhaa tulisikaan, oli kaikkine seurauksineen hyvin pelottava peruste monenlaisten argumenttien pohjaksi. Vaikka rauha oli juuri kokoontuneiden valtiopäivien keskeinen tavoite ja itsessään

yksimielisyyteen kannustava kokonaisuus, liittyi siihenkin riidanaiheita ja ristikkäisiä intressejä. Tavoite oli selvä, keinot sen saavuttamiseksi eivät.

Edellisillä valtiopäivillä sodalle oli asetettu tietyt tavoitteet, jotka viimeistään rauhanneuvotteluissa piti Venäjän kustannuksella saavuttaa. Niistä ei enää puhuttu, mutta tappioasemassakin rauhalle oli olemassa vaatimuksia. Rauhaksi ei riittänyt sodan puuttuminen. Myös Suomi oli saatava takaisin. Tämä tavoite tai periaate sanottiin syksyn aikana usein ääneenkin, mutta se näkyi myös käytännön kautta. Menetetyn Suomen asukkaat olivat täysin tasaveroisina läsnä valtiopäivillä ja asioita käsiteltiin siihen nähden, että ne tulisivat vaikuttamaan myös Suomessa tulevana aikoina. Esimerkiksi seuraavien vuosien veroja käsiteltäessä suomalaiset alkoivat jo neuvotella – käytännössä vaatia – itselleen helpotuksia. Suomen palauttaminen oli myös periaate, josta ei ainakaan ääneen lausuttuna voitu valtiopäivillä tinkiä. Suomi oli valtakunnan osa, ei mikään etäinen valloitettu provinssi. Tämä lisäsi tilanteen haastavuutta. Ruotsi oli hävinnyt sodan ja oli sotilaallisesti turvaton. Silti oli välttämättä saatava aikaan rauha, jossa vihollinen luopuisi valloittamistaan alueista. Tämä lähtökohta oli syksyn kaikkien rauhanpyrkimysten taustalla

Rauhanneuvotteluiden valmistelu kuului käytännössä salaisen valiokunnan toimenkuvaan aivan samoin kuin sodastakin päättäminen. Salaisen valiokunnan valintaa ja sen pääsemistä työhönsä kiirehdittiin kovasti valtiopäivien alussa, ja rauhankysymys oli varmasti yksi peruste kiireelle. Kun maamarsalkka pyysi 26. elokuuta aatelissäädyn täysistunnossa kaikkia toimimaan niin, että ”*salainen valiokunta pääsisi mahdollisimman pian työhönsä*” ja jatkoi, että ”*se on paras keino aputoimien saamiseksi käyntiin*” tarkoitti hän samalla rauhanneuvotteluja.²⁶⁸

Rauhantyötä valmisteltiin salaisessa valiokunnassa valtiopäivien alkupuolella ja säätyjen täysistunnoissa se tuli aktiivisesti esille lokakuun yhdeksännestä päivästä lähtien. Tuolloin salainen valiokunta esitteli pöytäkirjan otteen kautta toimenpiteitä, joihin se oli ryhtynyt ”*valtakunnan pelastamiseksi vaarasta*”. Osa toimista oli sotilaallisia ja tähtäsivät armeijan iskuvoiman palauttamiseen, mitä on käsitelty jo edellä. Niiden jälkeen esitettiin kuitenkin valtakunnan pelastamisen kannalta realistisempia toimenpiteitä. Salainen valiokunta kertoi käsitelleensä Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa ja valtaneuvoston kanssa rauhanneuvotteluiden aloittamista. Tämä ensimmäinen maininta oli vielä lyhyt. Pöytäkirjan otteessa sanottiin

²⁶⁸ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 20.

vain, että kaksi lähettilästä tullaan määräämään aloittamaan neuvottelut ja kahta mahdollista paikkakuntaa on ajateltu rauhanneuvotteluiden pitopaikaksi.²⁶⁹

Salaisen valiokunnan esittämien sotilaallisten toimenpiteiden kiireellisyydestä oltiin eri säädyissä montaakin mieltä, ja niitä käytettiin myös poliittisina painostuskeinoina. Rauhanneuvotteluiden tarpeellisuudesta ei sen sijaan kiistelty, vaan salaisen valiokunnan ilmoitus hyväksyttiin rauhaa koskevalta osaltaan kaikissa säädyissä. Kyseisessä salaisen valiokunnan pöytäkirjan otteessa tulikin esille aktiivisin varsinainen toimenpide, johon Ruotsin valtakunta saattoi Venäjän suhteen ryhtyä syksyllä 1742. Sotilaallisten keinojen ollessa poissuljettuja mahdollisuudeksi jäi ainoastaan rauhanlähetystön lähettäminen Venäjän uuden keisarinnan luo.

Rauhanneuvotteluiden suhteen Ruotsin vakavin ongelma oli se, että valtakunnan heikko asema tarjosi hyvin vähänlaisesti lähtökohtia neuvotteluille. Suomi oli saatava takaisin ja emämaankin rannikot turvattava, mutta keinot tavoitteiden saavuttamiseksi neuvotteluteitse olivat liian vähäiset. Oma sotilaallinen voima oli lyöty, eikä liittolaisia liiemmästi ollut. Käytännössä ainoa mahdollinen neuvotteluvaihtoehto oli Ruotsin oma valtaistuini. Jo perinteitä omaava kysymys kruununperimyksestä oli siis jälleen esillä, ja sillä politikointiin ahkerasti.²⁷⁰ Suosituin ehdokas uudeksi kruununperijäksi ja sitä kautta Ruotsin tulevaksi kuninkaaksi oli Holstein-Gottorpin herttua, nuori Karl Peter Ulrik, joka oli ruotsalaisittain katsottuna Kaarle XI:n tyttären pojanpoika, venäläisittäin Pietari Suuren tyttärenpoika ja Venäjän keisarinna Elisabetin siskonpoika.²⁷¹

Kruununperijän valinta oli yksi syksyn 1742 huomattavimmista prosesseista valtiopäivillä. Aikaisempi historiantutkimus on toisaalta huomionnut ruotsalaisten pyrkimykset neuvotella suotuisat rauhan ehdot ja Suomen palauttaminen valitsemalla kruununperijäksi venäläisiä miellyttävä Holsteinin herttua, mutta samalla se on yksinkertaistanut kysymystä katsomalla kruununperimyskysymyksen hattupuolueen keinoksi kääntää huomio pois sodan syiden selvittämisestä. Tässä tutkimuksessa tappion aiheuttaman kriisin kautta tulkittuna kruununperimyskysymys näyttää huomattavan paljon monimuotoisempaa asiana. Se on siinä määrin tärkeä, että ansaitsee kokonaan oman käsittelylukunsa, eli tässä yhteydessä sitä käsitellään ainoastaan siinä määrin, kuin kysymykseen viitattiin ja sitä käytettiin rauhanneuvotteluiden välineenä.

²⁶⁹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 127.

²⁷⁰ Cederberg 1942, s. 320.

²⁷¹ Jutikkala 1964, s. 518.

Kun perijää vailla oleva valtaistuini oli rauhanneuvotteluissa Ruotsin ainoa perusta neuvotteluille, herätti se siksi valtiopäivillä myös eniten huomiota. Kuten rauhan välttämättömyydestä oltiin yksimielisiä, vallitsi samanlainen yhteisymmärrys myös kruununperijän persoonasta. Näiden kysymysten yhdistäminen ei kuitenkaan ollut vastaavan helppoa. Toiset kannattivat varovaista lähestymistä, toiset puolestaan suurempaa. Päätökset, joiden yhtäältä katsottiin takaavan Ruotsille sekä halutun kruununperillisen, että edulliset rauhan ehdot, näyttivät toisista varomattomilta askeleilta, joiden kautta kyseiset päämäärät pikemmin hukattaisiin. Kruununperimys oli Ruotsille siedettävän rauhan ainoa tae. Siihen nähden on ymmärrettävää, että asian tiimoilta syntyi paljonkin keskustelua. Keskustelut ja kiistat asiassa koskivat pääasiassa sitä, että kaikki halusivat pysyä mukana vaikuttamassa tässä asiassa sen loppuun saakka. Päätös kuninkaasta kuului säädyille ja säädyt halusivat myös pitää tuon oikeuden. Siksi päätös oli kiireellinen ja siksi se kiinnosti erityisesti talonpoikaissäätystä, jonka vaikutusvalta politiikan muissa piireissä oli vähäisin. Kun kruununperijä oli saatu valittua, oli se vielä liitettävä virallisesti rauhanneuvotteluihin. Edelleen samasta syystä – vaikutusvallan säilyttämisestä – johtuen sekin sai aikaan kiivaita keskusteluja ja konfliktin siemenen säätyjen välille, vaikka pääasiassa oltiin edelleen yksimielisiä.

Kruununperimyskysymyksen tuli valtiopäivillä akuutiksi 13. lokakuuta, kun suomalainen vapaaherra Henrik Wrede esitti aatelissäädystä muistion, jossa esitettiin päätettäväksi, että Ruotsin tulevien kruununperillisten tulisi olla syntynyt ja kasvatettu evankelis-luterilaiseen uskoon. Kuten jo mainittua, kaikki osasivat yhdistää Wreden esityksen oikeaan henkilöön. Talonpoikaissäätystä, jolle Wreden muistio oli myös välitetty, alkoi sitten ensimmäisenä käsitellä itse asiaa täysistunnon 16. lokakuuta. Talonpoikaissäädyn käsittelyssä kysymys yhdistyi saman tien myös rauhanneuvotteluihin. Monet säädyt jäsenet nimesivät heti täysistunnon aluksi Holsteinin herttuan omasta ja päämiestensä puolesta kruununperijäksi ja vaativat asiassa välitöntä päätöstä. Sädyn puhemies oli varovaisempi. Hän muistutti säädylleen, että *”olemme juuri olleet asemittelössä sellaisen vihollisen kanssa, joka pitää luonaan sitä henkilöä, jonka haluaisimme kruununperijäksemme, joka taas on vieläpä äitinsä puolelta venäläistä sukua.”* Puhemies viittasi sitten myös rauhantoiveisiin: *”Säätystä on tietoinen, että lähettiläät on jo valittu ja että enää odotetaan vastausta, missä rauhankongressi pidetään. Kun se alkaa, odotetaan ehdotuksen herttuasta ilmaantuvan*

*siltä puolelta, ja silloin aikaisintaan, kun edulliset ehdot on esitetty meille, lausua mielipiteemme, että haluamme hänet kruununperijäksi.”*²⁷²

Rauhanneuvottelujen ja kruununperimyksen yhteyteen puuttui myös salainen valiokunta. Jo Wreden alkuperäisessä muistiossa oli viitattu mahdollisuuteen, että ulkovallat saattaisivat Ruotsin ahdistetussa tilanteessa koettaa vaikuttaa kruununperimykseen. Sittemmin säädyissä oli alkanut kuulua puheita, joissa salaista valiokuntaa syytettiin vehkeilystä ulkovaltojen suuntaan ja kaupankäynnistä Ruotsin kruunulla. Salaisen valiokunnan vastineeksi antama pöytäkirjan ote luettiin säädyissä 20. lokakuuta. Siinä säädyille vakuutettiin, että ”*vaikka salainen valiokunta oli, neuvoteltuaan kuninkaan ja valtaneuvoston kanssa, päätyneet ohjaamaan kuningasta käyttämään eri valtakuntien lähettiläitä rauhan saavuttamiseen Venäjän kanssa, ei kenellekään, ketä Ruotsin vallanperimys kiinnostaa, ole annettu suoraan tai epäsuorasti pienintäkään aihetta ajatella sekaantumista tähän tärkeään ja säädyille kuuluvaan oikeuteen.*”²⁷³

Kysymyksessä oli hyvin vakava asia. Kuninkaan valinta oli perustavimpia oikeuksia, joka perustuslakien mukaan säädyille kuului ja vuoden 1723 valtiopäiväjärjestys kiinnitti erityistä huomiota siihen, ettei se lipeäisi säätyjen ulkopuolelle. Laissa sanottiin jopa, että kuninkaan vaaliin käytäessä kaikki vieraiden valtojen edustajat olisi poistettava kaupungista, ja että kukaan vieraan vallan palveluksessa oleva ei voi ottaa osaa kuninkaan vaaliin.²⁷⁴ Salainen valiokunta joutui siis asiassa puolustuskannalle ja sen oli vakuutettava, että se ”*on ottanut ja aikoo vastakin ottaa tässä asiassa mitä tarkimmin huomioon sen, mitä hallitusmuoto ja säätyjen yhteispäätökset kovan rangaistuksen uhalla määräävät sille, joka säätyjen vapaata valintaa loukkaavasti jotain vehkeilee.*” Lopuksi salainen valiokunta vetosi vielä rauhanneuvotteluiden sujumiseen. Pöytäkirjan otteessa nimittäin pyydettiin, että ”*säätyjen täysistunnot luottaisivat salaiseen valiokuntaan, sekä sallisivat salaisen valiokunnan yhdessä Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa ja valtaneuvoston kanssa hoitaa asioita vaikean tilanteen vaatimalla salaisuudella ja hiljaisuudella valtakunnan päästämiseksi vastuusta ja rauhanneuvottelujen onnistumiseksi.*”²⁷⁵

²⁷² Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 76 – 77.

²⁷³ Esim. Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 101 – 102.

²⁷⁴ Lagerroth 1934, s. 100.

²⁷⁵ Esim. Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 102.

Kruununperijää koskevassa kysymyksessä oli siis samalla kysymys rauhasta. Sellaisena siitä tuli myös kysymys vaikutusvallasta ja kysymys luottamuksesta. Valtakunnan kannalta kohtalokkaita kysymyksiä ei haluttu enää jättää vain harvojen käsiin. Edellisten valtiopäivien tapahtumat ja niiden seuraukset olivat opettaneet sen. Se, että kaikki valtiopäivien toimijat halusivat olla mukana siinä, mikä katsottiin parhaaksi mahdollisuudeksi rauhantekoon, tuli selvästi esiin muutamia viikkoja myöhemmin. Lokakuun lopulla uusi Holsteinin herttua Karl Peter Ulrik oli valittu lopulta varsin yksimielisesti Ruotsin uudeksi kruununperijäksi ja tulevaksi kuninkaaksi. Päätöksen toimeenpanosta syntyi jatkokysymys, *quaestio quomodo*, jota käsittelemään asetettiin säätyjen yhteinen, niin kutsuttu suuri salainen valiokunta. Yhdeksi sen tärkeimmistä tehtävistä tuli valinnan ilmoittaminen herttualle itselleen, sekä keisarinna Elisabetille, jonka luona herttua majaili. Tietoa viemään päätettiin asettaa oma lähetystö, jolle kaavailtiin myös rauhanneuvottelutehtäviä. Lähetystö ymmärrettiin tärkeäksi, ja varsinkin alemmissa säädyissä vastustettiin tällä kertaa aatelissäädyn yksinvaltaa diplomatian kysymyksissä.

Hetimiten kruununperijän valinnan jälkeen, 28. lokakuuta, ennen kuin lähetystöstä oli muualla puhuttu vielä mitään, esitti porvarissäädystä Visbyn pormestari Abraham Lange kaukonäköisen huomion. Hän totesi, että ”*päätöksen esittäminen herttualle ja Venäjän hoville on läheisessä yhteydessä rauhanponnisteluihin.*” Lange jatkoi: ”*On harkittava tarkasti lähetystön kokoonpanoa ja kirjelmää, mitä varten suuren salaisen valiokunnan on kokoonnuttava.*” Monet säädyn jäsenet ilmaisivat olevansa samaa mieltä.²⁷⁶

Talonpoikaissäädystä käsiteltiin samoja asioita. Kruununperimys- ja rauhan kysymykset haluttiin säädystä yhdistää myös lähetystöjen tasolla. Kuudes marraskuuta luettiin Tukholman läänistä valtiopäiville tulleen talonpojan Matts Olofssonin muistio, jossa hän esitti, että ”*koska on varma tieto siitä, että valtaneuvos, herra paroni Cedercreutz laittautuu valmiiksi lähtemään Suomeen tekemään rauhaa Venäjän kanssa, olisi parasta, että edustajia kaikista neljästä säädystä voitaisiin lähettää mukaan.*” Olofsson kommentoi myös lähetystön tehtäviä: ”*Se ei ainoastaan ilmoittaisi Holsteinin herttualle hänen kruununperimyksestään, vaan olisi samalla varustettu riittävällä valtakirjalla tehdäkseen Venäjän kanssa rauhan, joka on sekä perijälle että valtakunnalle hyvä ja kunniallinen.*” Olofsson perusteli muistiotaan sillä, että valtion

²⁷⁶ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 140.

varoja säästyisi paljon, jos yksi lähetystö hoitaisi kaksi asiaa. Talonpoikaissäätö hyväksyi muistion nopeasti ja se päätettiin lähettää käsiteltäväksi suureen salaiseen valiokuntaan sekä tiedoksi muille säädyille.²⁷⁷

Talonpoikaissäädyn vaatimus kaikkien säätyjen edustajista lähetystöön ei mennyt läpi suuressa salaisessa valiokunnassa. Kronobergin läänin edustajat esittivätkin, että ”jos kaksi ylempää säätyä suuressa salaisessa valiokunnassa eivät suostu talonpoikaista ja porvarissäätyjen esitykseen, että säätyjen yhteinen valiokunta lähtee ilmoittamaan valinnasta kruununperijälle, niin nämä kaksi jäljempää säätyä voisivat sopimuksensa mukaan lähettää omat edustajansa erikseen.” Näin pitkälle talonpoikaissäädössä ei kuitenkaan oltu valmiita menemään, vaan kronobergiläisten esitys jätettiin siltä kertaa.²⁷⁸

Porvarissäädössä esitetty puheenvuoro tarkasta harkinnasta, ketä lähetystöön nimetään, sen sijaan toteutui. Marraskuun 13. päivänä suuri salainen valiokunta joutui kertomaan säädyille, kuinka kruununperimystä seurannut lähetystöasia oli ajautunut umpikujaan. Suuren salaisen valiokunnan pöytäkirjan otteessa kerrottiin, kuinka ”kansliakollegion ehdotuksesta, Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa hyväksynnällä ja valtaneuvoston äänestämänä oli valittu henkilöt viemään Kuninkaallisen Majesteetin kirjettä Holsteinin herttualle, mihin kahdella säädyllä ei ollut ollut huomautettavaa, kun nimettiin maaherra, kreivi Nils Bonde ja kamariherra Carl Friedrich Scheffer, mutta porvaris- ja talonpoikaissäätö olivat asettuneet eriävälle kannalle ja vaativat, että Bonde korvataan vapaaherra Otto Hamiltonilla, minkä erimielisyyden johdosta suuri salainen valiokunta tuo asian säädyille.”²⁷⁹ Aiemmin jo esitettyyn kysymyskimppuun tuli sitä yhä hankalammaksi sotkeva lisä, kun rauhan, vallan ja luottamuksen lisäksi siitä tuli myös säätyjen välinen arvovaltakysymys. Lähetystön henkilövalinnoista syntyi kiista, joka monien mielestä uhkasi vakavasti säätyjen välistä harmoniaa, ja jolla pelättiin olevan vielä vakavampia seurauksia, varsinkin kun samaan aikaan valtiopäivillä elettiin koko syksyn hankalampia aikoja muun muassa sodan syiden tutkinnan vuoksi ja vastakkainasettelut säätyjen välillä ja jopa sisällä näyttivät hetkittäin ylittämättömän suurilta.

Suuressa salaisessa valiokunnassa syntyneet vastakkainasettelut lähetystöasiassa siirtyivät sellaisinaan myös säätyihin. Kun pöytäkirjan ote luettiin porvarissäädössä,

²⁷⁷ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 111.

²⁷⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 115.

²⁷⁹ Esim. Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 271.

sanoivat useat edustajat, jotka olivat olleet edellisillä valtiopäivillä kamari- ja talousdeputaatiossa kreivi Bonden kanssa, ettei tällä ole ”*sellaisia ominaisuuksia, joita tärkeässä tehtävässä tarvittaisiin.*” Öregrundin pormestarin Carl Gustaf Bobergin sanoin sääty sitten katsoikin, ettei se ole sidottu kansliakollegion ja Kuninkaallisen Majesteetin ehdotukseen, vaan ”*saa nimetä ne, joihin se luottaa.*” Sen mukaisesti porvarissääty päätti nimetä lähetystöön vapaaherra Schefferin ja paroni Hamiltonin.²⁸⁰

Ajatukset kulkivat samoin myös talonpoikaissäädystä, jossa asiaa myös käsiteltiin 13. marraskuuta. Siellä puhuttiin vielä säätyjen yhteisestä lähetystöstä, jossa yhden jäsenen olisi pitänyt olla aateliton, kuten esimerkiksi Jans Jönsson Ekmanin muistiossa esitettiin. Kun suuren salaisen valiokunnan pöytäkirja luettiin, kiihtyi keskustelu entisestään. Talonpoikaissääty ei ollut asiassa täysin yhtenäinen. Osa säädyn jäsenistä esitti, että kreivi Bonde oli ollut herttuan isän palveluksessa, oli keisarinnan tuttu ja osasi vieläpä puhua venäjää, eli olisi siten Ruotsille hyödyksi venäjän hovissa, mutta säädyn valtaosa oli sitä mieltä, että paroni Hamilton tulisi lähettää hänen sijastaan. Myös paroni Hamilton kun oli ollut holsteinilaisten palveluksessa. Keskustelu kävi niinkin kiivaana, että säädyn puhemies valitti, ettei ”*sääty osoita luvattua luottamusta ja anna hänen puhua, kun nuijalla pyytää puheenvuoroa ja yrittää tehdä ehdotusta kaikkien yhteiseksi hyväksi.*”²⁸¹

Talonpoikaissäädyn päätös syntyi kuitenkin helposti, kun porvarissäädystä saapui kahden hengen lähetystö kertomaan tehdyistä henkilövalinnoista. Talonpojat kertoivat olevansa samaa mieltä. Samalla päätettiin valita yhteinen lähetystö kertomaan asiasta ylemmille säädylle.²⁸² Viimeistään tuolloin sinänsä yksinkertaisesta lähetystöasiasta tuli ongelma, joka aatelis- ja pappissäädyn joidenkin edustajien mielestä ravisteli jopa heidän säätyjensä perustoja. Alempien säätyjen yhteinen esiintyminen ja kovalla itsetunnolla esitetyt vaatimukset kiristivät ylemmissä säädysissä tunteja äärimmilleen.

Kun porvaris- ja talonpoikaissäätöjen yhteinen lähetystö oli käynyt esittämässä asiansa aatelissäädyn täysitunnossa 13. marraskuuta, valittivat useat säädyn jäsenistä heti, että ”*nämä kaksi säätyä tulivat jo toisen kerran samana päivänä yhteisenä lähetystönä ja ikään kuin haluavat kirjoittaa ritaristolle ja aatelille lakia keskenään sopimillaan asioilla.*” Keskustelu jatkui sitten yhtä paljon lähetystöasiasta, kuin alempien säätyjen aktiivisuudesta. Aktiivisuudella oli myös ymmärtäjänsä. Vapaaherra

²⁸⁰ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 176 – 177.

²⁸¹ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 118 – 119.

²⁸² Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 121.

Coijett totesi, ettei ”*edistä säätyjen välistä yhtenäisyyttä, jos me suutemme siitä, että muut säädöt käsittelevät asioita ja pyytävät meiltä lausuntoa, jos nuhjailemme niissä liian kauan.*” Kun tästä syntyi yleistä pulinaa, tarkensi Coijett lausuntoaan ja huomautti, että ”*muilla säädyillä on hallitusmuodon ja valtiopäiväjärjestyksen mukaan yhtäläinen oikeus kuin aatelissäädylläkin antaa muistutuksia ja lausuntoja eri asioissa.*” Muiden muassa aatelissäädyn edustaja Blix oli tyystin eri mieltä. ”*On vastoin aatelissäädyn kunniaa ja arvoa, että järjestyksessä viimeiset säädöt käsittelevät keskenään asioita ja tuovat niitä aatelistolle, joka säädyistä ensimmäinen ja jonka järjestyksen mukaan pitäisi ensinnä käsitellä asiat ja antaa ne muille säädyille lausuntoja varten.*”²⁸³

Lähetystöasiasta puhuttaessa itse kiistan kohdekin joutui ottamaan kantaa. Vapaaherra Hamilton sanoutui irti vastuusta ja kysyi säädyn edustajilta suuressa salaisessa valiokunnassa, ”*kuulivatko he Hamiltonin pyytävän muilta säädyiltä päästä nimetyksi.*” Hamilton vastasi itse: ”*hän päinvastoin neuvoi luopumaan asiasta, koska ei ole niin itserakas, ettei uskoisi muiden toimittavan tehtävää yhtä hyvin kuin itsekin.*” Aateliston kunnia näytti kuitenkin nyt tulevan estämään rauhanasiaa. Sen nimissä esimerkiksi aatelissäädyn valtiopäivämies herra von Blixen piti ensinnäkin arveluttavana, että ”*kaksi säätyä ohjailee nyt kaikkia asioita*”, millä hän tarkoitti kruununperimyksen nopeaa ratkaisua, säätyjen komission vaatimusta sota-oikeuden sijaan ja nyt vielä lähetystä, ja esitti, että ”*nyt on aika sanoa ei!*” Hänen mukaansa ei tarvinnut pelätä alempien säätyjen uhkausta oman lähetystön asettamisesta, koska ”*sellainen kuuluu aatelistolle, niin kuin papistolle kuuluu saarnaaminen, porvareille kaupankäynti ja talonpojille maanviljely.*” Ongelman sen sijaan ymmärsi Carl Gustaf Boije, joka huomautti, että ”*aika on nyt tärkeämpää, kuin henkilöistä kiistely, etteivät saavutukset katoa, jos lähetystö ei pian lähde.*” Boije lisäsi vielä, että ”*parempia keinoja löytyy kunniamme puolustamiseen.*” Keskustelua seuranneessa äänestyksessä sääty ei kuitenkaan niukalla erolla suostunut alempien säätyjen esitykseen paroni Hamiltonin nimeämisestä lähetystöön.²⁸⁴

Alempien säätyjen vaatimuksena esittämä asia oli vaikea pala nieltäväksi myös pappissäädylle, joskin heitä huolestuttivat muut asiat, kuin säädyn kunnia. Monet vetosivat ensinnäkin siihen, ettei kuninkaan hyväksymää esitystä pitäisi mennä muuttelemaan, ettei kuninkaalta vietäisi hänen korkeuttaan. Argumentti oli jälleen kerran lähinnä retorinen – käytäntö oli jo usein osoittanut kuninkaan ja säätyjen

²⁸³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 270 – 272.

²⁸⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 272 – 276.

todelliset välit – mutta sillä oli silti painoarvoa erityisesti pappissäädystä, jossa ruotsalaisen yhteiskunnan vanhoja peruspilareita muutenkin koettiin kannatella. Tämä poliittisen kulttuurin kunnioittaminen näkyi myös siinä, että vaikka pappissäätyn periaatteessa oli suosiollinen Hamiltonin nimeämiselle lähetystöön, ei se kuitenkaan katsonut voivansa tehdä päätöstä ennen kuin aatelissäätyn oli käsitellyt asian ja sanonut siinä mielipiteensä. Papistossa oli totuttu odottamaan ja hyväksymään aatelissäädystä valmiiksi käsitellyt asiat, ja nykyinen suunta oli heille varsin vieras.

Viivyttely kuitenkin pelotti pappissäätyn ja monet maalailivat uhkakuvia. Pelko oli sama, joka oli vaivannut säätyn koko valtiopäivien ajan, ja jonka tohtori Osander toi nytkin puheenvuorossaan julki. *”Vaarana on”,* hän sanoi, *”ellemme nyt yhdisty tässä talonpoikien ja porvareiden kanssa, että rahvas kaikkialle pahantahtoisten huhujen levittämisen kautta vihastuu ja katkeroituu, ja jos lähetystön viivästyisestä aiheutuu jokin vaara, katsoo meidät pääsyylliseksi siihen.”* Sillä puolestaan olisi kauhistuttavia seurauksia; *”voi käydä, että meidän säätymme menettää sen luottamuksen, jota ilman Jumalan seurakunnan ylemmyys, jonka pitää meillä parhaiten sydämellä olla, ei saavuta toivottavaa menestystä.”* Osander kuvasi näitä mahdollisuuksia vielä tarkemmin: *”Voi käydä, että me ja päämiehemme joutuisimme yleisen vihan kohteeksi ja monenlaisiin vaaroihin.”* Kaiken tämän estämiseksi Osander esitti, että säätyn hyväksyisi annetun ehdotuksen, että paroni Hamiltonista tulee mainitun lähetystöön jäsen. Kuninkaan korkeutta ei hänen mielestään loukattaisi, jos Hamilton lähetettäisiin kolmantena edustajana lähetystöön. Monet olivat vastustaneet kolmen henkilön lähettämistä kustannuksiin vedoten, mutta Osander piti kustannuksia pienempänä pahana, kuin *”säätyn erimielisyyttä, ajan pitkittymistä lähetystöasiassa ja sitä vaaraa, mikä siitä voi seurata.”* Suuri osa säädyn jäsenistä ilmoitti olevansa samaa mieltä. Useat ilmoittivat vielä rohkeasti, ettei *”meillä ole mitään tekemistä aatelissäädyn kanssa, vaan voimme päättää omalta osaltamme.”* Pappissäätyn päätyikin sitten esittämään kompromissina kolmen edustajan asettamista kruununperimyksestä ilmoittavaan lähetystöön.²⁸⁵

Aatelissäätyn joutui siten tunnustamaan tappionsa. Marraskuun 20. päivän täysistunnossa maamarsalkka kertoi, että suuren salaisen valiokunnan työ koskien lähetystöä Holsteinin herttuan luo oli nyt valmis. Maamarsalkka kertoi myös, että *”sovitellakseen eroa muiden kanssa aatelissäädyn edustajilla ei ollut muuta mahdollisuutta, kuin suostua esittämään Hänen Kuninkaalliselle Majesteetilleen myös*

paroni Hamiltonin nimeämistä mukaan lähetystöön, varsinkin kun myös pappissääty oli kyseisellä kannalla.” Maamarsalkka pyysi, ettei tämä aiheuttaisi säädyssä epäluottamusta suuren salaisen valiokunnan edustajia kohtaan.²⁸⁶

Kaikissa säädyissä luettiin sitten samaisena marraskuun 20. päivänä suuren salaisen valiokunnan pöytäkirjan ote, jossa kerrottiin lähetystön tehtävistä, sekä lähetystölle annetut ohjeet. Oteessa kerrottiin, että suuri salainen valiokunta oli päättänyt tiettyjen edustajien kautta antaa kruununperimysasian Venäjän keisarinnan ja Holsteinin herttuan tietoon tavalla, jota valtakunnan arvo ja sen alamaisten turvallisuus vaati. Lähetystön edellytettiin pyytävän herttualta vastausta tiettyihin ehtoihin, joilla haluttiin varmistaa se, että herttua valtaistuimelle noustessaan kunnioittaa perustuslakeja ja evankelisluterilaista uskontoa. Onkin erittäin aiheellista tarkastella näitä kruununperimykselle asetettuja ehtoja lähemmin kruununperimyskysymyksen itsensä yhteydessä. Rauhanasiaan sen sijaan liittyi suoraan pöytäkirjan otteen jatko, jossa kerrottiin, että ”*jotta Hänen Korkeutensa Holsteinin herttuan täti tsaaritar saataisiin asialle suosiolliseksi ja toimi siten helpommaksi, on suuri salainen valiokunta Ruotsin ja Venäjän välillä olevaan sotaan nähden päättänyt tunnustaa Hänen Tsaarilliselle Majesteetilleen Venäjän keisarinnan tittelin, kuten kuuluu.*” Henkilövalinnoista käytyyn kiistaan suuri salainen valiokunta viittasi kertomalla, että ”*ainoa keino ratkaista erimielisyydet oli lähettää myös vapaaherra Hamilton mukaan.*”²⁸⁷

Lähetystöjen valinnan jälkeen rauhanneuvottelujen aloittaminen ei ollut enää säätyjen käsissä. Kruununperimyskysymys oli ollut käytännössä ainoa mahdollinen aktiivinen toimi siedettävän rauhan saamiseksi, ja sen säädyt olivat toteuttaneet, samoin kuin pyrkineet varmistamaan sen huolellisen viemisen loppuun saakka. Ensimmäisenä Venäjälle siis lähti Holsteinin herttuan kruununperijäksi valinnasta kertova lähetystö, jolta odotettiin paljon itse rauhanneuvottelujen pohjustamisen kannalta. Tutkimusajankohdan päätepisteeksi sopii siten hyvin tämän ensimmäisen rauhanyrityksen lopputuloksen selviäminen.

Joulukuun 13. päivänä säädyissä nimittäin luettiin suuren salaisen valiokunnan pöytäkirja ote, jossa säädyille annettiin tiedoksi ”*varmat, mutta valitettavat uutiset, jotka olivat tulleet maahan eri paikkakunnilta.*” Uutiset kertoivat, että mainittu Holsteinin herttua oli nimitetty Venäjän kruununperilliseksi sen jälkeen, kun hän oli

²⁸⁵ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 123.

²⁸⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 305.

²⁸⁷ Esim. Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 306 – 307.

kääntynyt kreikkalaiskatoliseen eli ortodoksiseen uskoon. Tästä johtuen ”säätäjien tekemän häntä koskevan vaalin vaikutus oli lakannut.” Suuri salainen valiokunta pyysi vielä säädyltä, etteivät nämä ottaisi enää käsitelläkseen mitään muistioita kruununperimysasiassa, ennen kuin suuri salainen valiokunta yhdessä salaisen valiokunnan kanssa ilmoittaa oikean ajan, jolloin ”näin tärkeään asiaan voidaan valtakunnan hyödyksi, eduksi ja turvallisuudeksi ryhtyä ja saattaa se loppuun.” Tämä oli aiheellista erityisesti, koska – kuten suuri salainen valiokuntakin pöytäkirjan otteessaan totesi – ”niitä seikkoja, jotka saivat säädyt niin yksimielisesti yhdistymään Hänen Kuninkaallisen Korkeutensa Holsteinin herttuan taakse, ei hevin voitane toistaa kenenkään muun suhteen.”²⁸⁸

Kun Venäjän Elisabet olikin nimittänyt Holsteinin herttuan omaksi perilliseksi Venäjän valtaistuimelle, ja kun mainittu herttua oli tähän suostunut ja kääntynyt pois evankelisluterilaisesta uskosta, oli Ruotsin tilanne alkavien rauhanneuvotteluiden suhteen mahdollisimman ikävä. Valtaistuin oli edelleen ruotsalaisten kannalta ainoa lähtökohta neuvotteluille, joissa Venäjän toivottiin luopuvan aseinen valtaamistaan alueista. Nyt sen aloite ei vain ollut enää omissa käsissä ja kruununperijästä tuli valtiopäiville uusi huolenaihe. Tilannetta rauhoittaakseen kruununperimystä käsitellyt suuri salainen valiokunta pyysikin säätäjä pidättäytymään uudesta kruununperijän valinnasta, tai edes kysymyksen käsittelystä, ennen kuin tilanne olisi sille uudestaan suotuisa.

Säätäjien toimintamahdollisuuksien puutteesta rauhan suhteen kertoi myös salaisen valiokunnan pöytäkirjan ote, joka luettiin säädöissä joulukuun 18. päivänä. Siinä annettiin ensinnäkin tiedoksi, että ” rauhan solmimiseksi Ruotsin ja Venäjän välille, niin meidän kuin Venäjänkin puolesta, täysivaltaiset lähettiläät on nimetty ja Turun kaupunki on valittu kongressipaikaksi, minne Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa nimeämät lähettiläät heti seuraavana maanantaina lähtevät.” Tähän liittyen salainen valiokunta jatkoi, että ”tärkeän asian onnelliseksi loppuunsaattamiseksi ... hiljaisuuden säilyttäminen on välttämätöntä, minkä vuoksi salainen valiokunta on nähnyt tarpeelliseksi esittää säädöille, että salainen valiokunta nimeäisi muutamia jäsenistään kaikista kolmesta säädystä ottamaan selvää, millä tavoin Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa ja valtaneuvosto ovat ohjeistaneet meidän lähettiläitämme, ja jos he näkevät siinä jotain muistutettavaa, ilmoittavat sellaisesta salaiselle valiokunnalle,

²⁸⁸ Esim. Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 366 – 367.

*mutta että muussa tapauksessa näistä tärkeistä asioista on pysyttävä hiljaa niin kauan kuin asioiden tila sitä vaatii.”*²⁸⁹

Rauhan saavuttaminen oli valtiopäiville kokoontuneille säädyille yhtäläisen tärkeää, eikä rauhan solmiminen itsessään joutunutkaan missään vaiheessa kiistelyn kohteeksi. Samoin varsinaisen rauhanlähetyksen asettaminen sujui pitkälti poliittisen kulttuurin ja valtiopäivien poliittisten käytäntöjen mukaisesti. Säädyt hyväksyivät salaisessa valiokunnassa ja valtaneuvostossa tehdyt valmistelut niihin suuremmin puuttumatta. Vastaavasti säädyt hyväksyivät joulukuun lopulla annetun salaisen valiokunnan esityksen hiljaisuuden säilyttämisestä rauhanneuvotteluihin liittyen. Valtiopäivillä tiedettiin, kuinka vähän asiassa oli käytännössä tehtävissä, ja että tilanteessa saatettiin vain odottaa Venäjän esittämiä rauhanehtoja. Valittu rauhanlähetyksen lähti joulukuussa tiedustelemaan näitä ehtoja, mistä salaisen valiokunnan pöytäkirjan ote säädyille kertoikin.

Lähetyksen paluu tai tietoja sen vaiheista oli kuitenkin odotettavissa vasta seuraavan vuoden puolella, eli tutkimuksen kohteeksi valittu ajanjakso päättyi yhtä suureen epävarmuuteen, kuin missä se oli alkanutkin. Epävarmuus rauhan suhteen oli oikeastaan jopa kasvanut, kun monien mielestä valtiopäivien tärkeimmäksi päätökseksi kaavailtu kruununperijän valinta oli lopulta epäonnistunut itsestä johtumattomista syistä. Samalla tiedossa oli, että kysymys tulisi nousemaan vielä esiin.

Rauhanneuvottelut todellakin alkoivat keväällä 1743 ja niistä tuli odotetun vaikeat. Odotusten mukaisesti kruununperimys nousi rauhan keskeiseksi ehdoksi. Uusi kruununperijän valinta osoittautui kuitenkin paljon vaikeammaksi, kuin mitä se oli ollut ensimmäisellä kerralla. Ennen kuin kruununperijä oli valittu ja rauha selvä, toteutui jopa joitakin pahimmista syksyn aikana esitetyistä uhkakuvista, kun Taalainmaan talonpojat nousivat aseelliseen kapinaan oman ehdokkaansa puolesta.²⁹⁰ Kruununperimyksellä oli siis suuri merkitys, vaikka kuninkaan valta olikin nimellinen. Kruununperimyksen eri merkityksiä, jotka eivät rajoittuneet helpompien rauhanehtojen hankkimiseen, tarkastellaan seuraavassa luvussa.

²⁸⁹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 403.

²⁹⁰ Malmström 1897, s. 175 – 176.

2. Pelko tyhjästä valtaistuimesta – Kruununperimyskysymyksen täysi merkitys

2.1. Syksyn suuri asia

Kun säätyjen edustajat saapuivat valtakunnan eri seuduilta Tukholmaan loppukesästä 1742, oli monilla mielessään – kotiseudun kanssaveljien evästyksenä – yksi asia ylitse muiden. Holstein-Gottorpin sukuun kuuluva nuori herttua Karl Peter Ulrik tuli nimetä Ruotsin uudeksi kruununperijäksi. Perustuslakien mukaan asia ei olisi ollut vielä akuutti. Uuden kuninkaan vaaliin tuli käydä vasta, kun edellinen valtaistuimen haltija oli kuollut ilman rintaperillistä, ja kuningas Fredrik oli vielä elossa.²⁹¹ Välttämättömyys nousi kuitenkin lain edelle syksyllä 1742, jolloin valtiopäivillä jouduttiin luopumaan tai ainakin joustamaan myös monesta muusta periaatteesta.

Kruununperimyskysymys oli syksyn 1742 suurimpia kysymyksiä valtiopäivillä ja se liittyi kaikin tavoin tutkimuksen kohteena olevaan antautumisen kriisiin ja tappion aiheuttamiin ongelmiin. Kruununperimys on myös kysymys, joka on varhaisimmassakin säätyjen aikaa koskevassa historiantutkimuksessa nostettu esiin syksyn 1742 osalta. Karl Peter Ulrikista tosin ei tullut Ruotsille kuningasta, jolloin syksyn vaali on ”häviäjien historiana” jäänyt usein seuraavana keväänä tapahtuneen kruununperijän valinnan varjoon. Siitä, sekä rajoittuneista poliittisen historian vanhoista näkökulmista johtuen syksyn kruununperimyskysymyksen käsittely on useimmissa tutkimuksissa jäänyt ikään kuin puolitiehen. Poliittisten puolueiden merkitystä korostanut säätyjen aikaa tarkastellut tutkimus ei ole perehtynyt niihin kaikkiin kruununperimyksen merkityksiin, joita sillä oli erityisesti syksyn 1742 kriisitilanteessa. Mutta niinhän itse kriisitilanteenkin monet eri puolet ovat jääneet aiemmassa tutkimuksessa useimmiten pimentoon. Vanhaa poliittista historiantutkimusta ja sen selitysmallien perinteitä edustaa muun muassa Aulis Alanen, jonka Suomen historiaa vapauden ajalla perustui kaikille aiheita aiemmin käsitelleille teoksille. Siinä tutkijapolvien suulla todetaan, että ”*Kun sodan onneton päätös vaati hallituspiirejä kääntämään yleisen huomion pois Suomesta sattuneesta katastrofista, tuntui kruununperimys kysymykseltä, joka oli tervetullut mielialojen rauhoittaja.*”²⁹²

Suosittu selitysmalli ei kuitenkaan ole tyhjentävä, eikä se tyydyttänyt edes kaikkia sen käyttäjiä. Esimerkiksi J. R. Danielson-Kalmari, joka oli jo kolmea vuosikymmentä

²⁹¹ Lagerroth 1934, s. 55.

²⁹² Alanen 1963, s. 268.

aiemmin vedonnut samaan selitykseen ja kruununperimyskysymykseen hattupuolueen juonena, joutui toteamaan, kuinka ”*merkillistä kyllä*” aatelissäätö hyväksyi yksimielisesti, siis ilman lippuäänestystä, Wreden kruununperimystä käsittelevän esityksen. Danielson-Kalmari piti silti yksimielistä päätöstä ainoastaan osoituksena siitä, että hatut olivat lähes yhdessä yössä saaneet säädystä täydellisen määräysvallan. Hän ei myöskään käsitellyt kruununperimyskysymyksen jatkoa saati pyrkinyt selittämään sitä. Jatkossahan puoluejaon vastaisesti yhdistyneet porvaris- ja talonpoikaissäädöt menivät kruununperimysasiassa vielä pidemmälle ja valitsivat perijän sellaisella voimalla, jota samoin puoluejaon vastaisesti yhdistyneet aatelis- ja pappissäätö eivät voineet vastustaa.²⁹³ Juuri tätä pidemmälle ei kruununperimyskysymystä ole käsitelty missään myöhemmässäkään tutkimuksessa.

Kuitenkin kruununperimykseen liittyi monia Ruotsin koko yhteiskuntajärjestyksen kannalta keskeisiä seikkoja ja kysymys oli äärimmäisen olennainen myös säätyjen itsensä kannalta. Kruununperijän valintaan ei ryhdytty kevyesti, eikä sitä olisi otettu esiin pelkkänä poliittisena pelivälineenä. Kuninkaan valinta oli toki säätyjen keskeisiä valtaoikeuksia, mutta se oli myös oikeus, jota ei olisi haluttu heti käyttää. Päinvastoin jo vuosien 1719 – 1723 perustuslaeilla säädöt olivat koettaneet lykätä tilanteen, jossa he joutuisivat valitsemaan uuden kuninkaan, mahdollisimman kauas tulevaisuuteen.²⁹⁴

Säätyjä ei siis yleisesti ottaen ensisijaisesti kiinnostanut kuninkaan henkilö ja hänen valintansa, vaan vallitsevan tilanteen ja säätyjen vapauden säilyttäminen. Jos Fredrikillä ja Ulriika Eleonoralla olisi ollut laillinen perijä, olisi tuo tilanne ollut turvattu; erityisesti, kun perustuslait takasivat säädöille oikeuden puuttua kruununperillisen kasvatukseen. Syksyllä 1742 oli kuitenkin syntynyt tilanne, jossa laillista perijää ei ollut ja vaikka kuningas vielä eli, oli kruununperijä valittava, tai sellainen saatettaisiin joutua hyväksymään pakolla. Sellainen tilanne ei voinut tuntua vaarattomalta säätyjen näkökulmasta. Sotilaallisen tappion jälkeinen tilanne sattui vielä olemaan sellainen, että kruununperijän henkilöllä oli painava merkitys jo symbolisella tasolla. On siis äärimmäisen perusteltua analysoida kysymystä muunakin, kuin poliittisena hämärsliikkeenä mielialojen rauhoittamiseksi.

Se, että kruununperimyskysymys piti aikalaisille sisällään suuria merkityksiä, jotka tulivat erityisellä tavalla todeksi sotilaallisen tappion ja sen aiheuttaman kriisin tilanteessa, on eräs koko tämän tutkimuksen keskeisistä hypoteeseista. Hypoteesia

²⁹³ Danielson-Kalmari 1932, s. 231 – 232.

²⁹⁴ Lagerroth 1934, s. 24 – 26.

testataan tarkennettujen tutkimuskysymysten avulla, ja siihen haetaan vastausta tulkitsemalla valtiopäivillä käytyjä keskusteluja ja siellä tehtyjä päätöksiä. Mikä oli kruununperimyksen täysi merkitys, on siis tämän luvun perimmäinen tutkimuskysymys. Sellaisenaan kysymys on tietysti niin laaja, että vastauskin tulee olemaan monitahoinen. Analyttisempää lähestymistä edustaa kysymys, miksi kruununperimys oli niin tärkeä, ja tämän tutkimuksen kannalta vielä keskeisemmin; miksi se oli niin tärkeä juuri näillä valtiopäivillä ja tässä tilanteessa. Toisin sanoen, mikä teki tulevasta kuninkaasta, jolla ei tulisi olemaan käytännössä valtaa ja joka tuskin tulisi olemaan mikään suurvalta-ajan soturikuningas, säädylle niin tärkeän keinon tappion aiheuttaman kriisin torjunnassa

Tutkimuskysymysten mukaisesti hypoteesia lähdetään testaamaan kahdesta näkökulmasta, joista ensimmäisessä varsin yksinkertaisesti seurataan kruununperimyskysymyksen ”syntyä” ja sen etenemistä valtiopäivillä. Jo pelkkään asian käsittelyyn ottamiseen liittyi keskusteluja ja perusteluja – niin puolesta kuin vastaan. Kysymyksen eri merkityksiä ja suhdetta muihin valtiopäivillä vaikuttaneisiin periaatteisiin avaa jossain määrin jo sen tarkastelu, miksi kysymystä tai edes sen käsittelyä myös vastustettiin. Tässä yhteydessä käsitellään erityisesti ääneen lausuttuja perusteluja, poliittista argumentointia sekä retoriikkaa.

Kun kruununperimyksen eteneminen käytännössä on selvillä, voi asiaa tarkastella analyttisemmin toiselta kannalta. Kun edellisessä kohdassa painotettiin sitä, miksi kruununperimystä vastustettiin, on tässä ensisijalla sen tarkastelu, miksi kruununperimystä kannatettiin; miksi se eteni vastustuksesta huolimatta niin vääjäämättömästi. Samalla kruununperimyksen merkityksiä tarkastellaan ensinnäkin vahvan johtajan kaipuun näkökulmasta, ja toiseksi uskonnon ja vapauden puolustamisen kannalta. Tällä tavoin kruununperimyksestä syntyvä kuva on pitkälti puolustuksellinen, mikä sopii hyvin uhkaavaan kriisitilanteeseen ja on linjassa valtiopäivien muun toiminnan kanssa.

2.2. Henrik Wreden muistiosta järkyttäviin uutisiin – Kruununperimyskysymyksen vaiheet valtiopäivillä syksyn 1742 aikana

Kruununperimyskysymys ei syntynyt tyhjästä, eikä tullut valtiopäiville yllätyksenä. Kuningatar Ulriika Eleonoora oli kuollut jo edellisenä syksynä ja hetimiten hänen kuolemansa jälkeen oli alettu puhua myös uudesta kruununperijästä. Holsteinin herttua Karl Peter Ulrik oli jo tuolloin useimpien mielestä ensisijainen ehdokas Ruotsin valtaistuimen uudeksi haltijaksi. Valtiopäivien koollekutsumistakin oli esitetty asian tiimoilta.²⁹⁵ Kun valtiopäivät olivat nyt – lähes vuotta myöhemmin – koolla, oli kysymys kruununperimyksestä jopa vielä ajankohtaisempi. Tarvittiin pelastaja, jollaiseksi Holsteinin Karl Peter Ulrik soveltui monellakin tavalla.

Valtiopäiviä ehti kuitenkin kulua pitkälti toista kuukautta, ennen kuin kruununperijään viitattiin sanallakaan täysistuntopöytäkirjoissa. Asialle on selitys, joka liittyy lähdeaineiston luonteeseen – eli täysistuntojen tehtäviin – sekä syksyllä 1742 vallinneeseen tilanteeseen. Täysistunnoissahan käsiteltiin asioita varsin virallisesti, säädellyn työjärjestyksen ja totuttujen työmuotojen mukaan, jolloin kysymyksistä saatettiin keskustella laajemmalti vasta kun ne oli asianmukaisesti esitetty ja pantu vireille. Jonkun tahon oli siis tehtävä virallinen aloite ja esitettävä valtiopäiville myös kruununperimystä koskeva muistio. Jo se oli ongelmallista. Perustuslaissa sanottiin selvästi, että kuninkaanvaaliin saatettiin ryhtyä vasta, kun kuningas oli kuollut, eikä laillista perijää ollut. Ongelma oli tietysti kierrettävissä ja säädöillä oli oikeus myös muuttaa tai soveltaa perustuslakia, mutta se ei ollut ainoa este halutun asian tiellä. Kruununperimys oli vakava asia, johon ei voitu ryhtyä silmittömästi. Valtiopäivämiehet saivat muutenkin yhä uudestaan kuulla, kuinka vallitseva tilanne oli äärimmäisen vaarallinen ja kuinka kaikki varovaisuus oli tarpeen.

Varovaisuuteen liittyen ja myös aivan käytännön syistä valtiopäivien ensimmäinen kuukausi oli niin sanottujen suurten kysymysten kannalta muutenkin hiljaista aikaa. Valtiopäivien järjestäytyminen otti ensin oman aikansa, samoin kuin salaisen valiokunnan ja deputaatioiden valinta ja asettaminen. Valtiopäivien alussa tuli selväksi, että kaikkien aputoimien käyntiin saamiseksi nimenomaan valiokuntien töiden aloittamisella oli mitä keskeisin merkitys. Antautumisen jälkeisessä tilanteessa myös tiedon merkitys jälleen korostui. Oli tiedettävä paljon enemmän vallitsevasta tilanteesta,

²⁹⁵ Cederberg 1942, s. 320.

ennen kuin valtakunnan kannalta mahdollisesti kohtalokkaita päätöksiä voitiin ryhtyä tekemään, tai edes keskustelemaan niistä. Niinpä vasta syys-lokakuussa, kun valiokunnat ja deputaatiot olivat saaneet työskennellä jo kuukauden verran ja kun kuva yleisestä tilanteesta alkoi selkiintyä, saattoivat valtiopäivät ryhtyä aloitteellisempaan toimintaan pelkän tilanteeseen reagoinnin sijaan.

Syksyllä 1742 valtiopäivillä esitettiin ja luettiin useita muistioita, joista kuitenkin harva sai yhtä voimakasta vastaanottoa, kuin suomalaissyntyisen vapaaherra Henrik Wreden muistio, jonka hän esitti aatelissäädylle lokakuun 13. päivän täysistunnossa. Maamarsalkka kertoi tuolloin ensin, että vapaaherra Wrede oli antanut hänelle muistion ja pyytänyt, että saisi lukea sen säädylle ja sen jälkeen viedä sen myös muille säädylle. Monet vastustivat muistion lukemista, koska se ei ollut tullut tavan mukaisesti erotteludeputaation kautta. Kun maamarsalkka kertoi, mitä muistio koski, pyydettiin säädystä kuitenkin, että se luettaisiin. Niin vapaaherra Wrede sitten luki itse muistionsa.²⁹⁶

Wreden muistio oli päällisin puolin varovainen ja se liikkui kaikkien yleisesti hyväksymien periaatteiden tasolla, mutta rivien välistä jo aikalaiset osasivat lukea paljon enemmän. Sen lisäksi Wreden muistiossa on tutkimuksellisesti havaittavissa myös kruununperimyskysymyksen varsinaisia merkityksiä, joihin palataan tarkemmin hieman myöhemmin. Joka tapauksessa Wreden muistio oli avaus, jota oli odotettu hartaasti. Tämä on suoraan nähtävissä siinä, kuinka nopeasti asiat alkoivat edetä muistion lukemisen jälkeen. Siinä oli hienovaraisesti kierretty esteet asian käsittelylle ja siinä myös perusteltiin, miksi varovaisuudesta oli syytä luopua. Se oli kaikki, mitä tarvittiin kuninkaan valinnan käynnistämiseksi ja se oli paljon enemmän, kuin hattujen väistelypolitiikkaa.

Aatelissäädyn pöytäkirjassa Wreden itsensä lukeman muistion sisältö kuvailtiin sihteerin lyhentämänä, mutta esimerkiksi porvarissäädyn täysistunnossa 20. lokakuuta mainittu muistio luettiin sanasta sanaan, millaisena se tuli myös pöytäkirjaan. Joka tapauksessa Wrede aloitti muistionsa kuvaamalla, kuinka ”*valtakunnan autuus perustuu sen hallituksen pysyväsyyteen ja sen vaihtelu on suurin haava, jonka oikeamielinen Jumala voi lyödä syntiseen kansaan.*” Wreden aloitus oli jo hyvin perinteistä poliittisuskonnollista retoriikkaa. ”*Sen vuoksi*”, Wrede jatkoi, ”*Ruotsin asukkaat jo menneinä aikoina koettivat kaikella varovaisuudella vahvistaa heidän kuninkaallista*

²⁹⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 149 – 150.

*valtaistuintaan kruununperimysoikeudella, jonka alla he nauttivat sekä sisäisestä rauhasta, että naapurien arvonannosta.*²⁹⁷ Vakuuttava alustaminen siis jatkui historiaan viitaten. Syksyllä 1742 ei valtiopäivillä voitu juuri puhua sisäisestä saati ulkoisesta rauhasta, ja Ruotsin suuruuden aikoihin vetoaminen oli vaikeina aikoina koetellusti hyvä keino.

Seuraavaksi tuli kuitenkin vaikea osuus. Wrede muistutti kaikille, millainen onni Ruotsille oli seurannut siitä, kun *”säädyt olivat ilman pakkoa saaneet ojentaa kuninkaallisen valtikan nykyisen kuninkaan käsiin.”* *”Sen vuoksi”*, Wreden jatkoi, *”esitetäänkin uskollisimmat esirukoukset kuninkaan kalliiden elinpäivien jatkumiseksi.”* Kun se oli sanottu, päästiin jo lähemmäksi itse asiaa. *”Koska karttavat vuodet ja luonnon tietty kulku veivät meiltä toivon saada edeltäkäsien pitää niin arvaamatonta taivaan lahjaa”*, katsoi vapaaherra Wrede aiheelliseksi sen, että *”jo hyvissä ajoin käännetään katseet siihen niin surulliseen muutokseen, joka tässä asiassa täytyy kohdata.”* Tätä suoremmin ei kuninkaan mahdollisesta kuolemasta voitu juuri puhua, ja kaikissa asiaa käsitelleissä myöhemmissä puheenvuoroissa esitettiin vastaavat pehmennykset ja lukuisien elinvuosien toivotukset kuninkaalle. Wrede kuitenkin jatkoi edelleen; *”meidän kaikkein ensimmäisen huolestamme tässä asiassa pitää olla sen, että tulevassa hallituksenvaihdoksessa pelastaisimme puhtaan evankelisen uskomme harjoituksen siitä vaarasta, johon se muuten sellaisessa tilanteessa voisi joutua.”* Siitä johtuen Wreden muistion ehdotus on se, että *”nyt edeltä pitäisi säätää ja päättää, että kuninkaallisen valtaistuimen tullessa vapaaksi kukaan sellainen, joka ei ole syntynyt ja kasvatettu meidän evankelisluterilaiseen oppiimme, ei voi nousta sille.”*²⁹⁸

Wrede selkeästi pohjusti kruununperimyskysymyksen käsittelyä ja jopa kuninkaan valintaa, mutta esitti sitten ”virallisesti” ainoastaan vaatimuksen tulevan kruununperijän luterilaisesta uskonnosta. Sopivia ja vieläpä luterilaiseksi syntyneitä ja kasvatettuja ruhtinaita ei tosin ollut liikaa. Lisäksi, kun kruununperimyksestä oli puhuttu ja jatkuvasti puhuttiin täysistuntojen ja valtiopäivien ulkopuolella, oli kaikissa keskusteluissa vaatimukseen sopivasta luterilaisesta prinssistä jo pitkään puhuttu nimeltä mainiten. Siihen nähden Wreden esitys oli sellaisenaankin jo aivan tarpeeksi suorapuheinen. Tämä tuli selväksi myös muistion jatkossa, jossa Henrik Wrede perusteli muutamilla näkökohdilla, miksi asian käsittelyä ei parane lykätä. Perustelut

²⁹⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 150 ja Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 99.

²⁹⁸ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 150.

olisivat olleet ylettömän järeää kaliiperia käytettäväksi pelkästään kaikkien jo valmiiksi hyväksymän periaatteen virallisen vahvistamisen puolesta.

Ensimmäiseksi Wrede vakuutti, ettei ”*vähäisintäkään haittaa aiheutune tämän asian aikaisesta toimittamisesta.*” Toisekseen hän esitti, kuinka ”*aina on vaarallista jättää tällaiset asiat ajan ja tapahtumien epävarmojen käänteiden varaan.*” Sen lisäksi kolmanneksi ”*valtakunnan nykyinen tilanne voisi helposti antaa vieraille valloille aiheen koettaa vaikuttaa meidän kruununperimykseemme sen varjolla, että he yrittävät hankkia meille rauhaa.*” Neljäs syy liittyi kolmanteen, jonka suhteen Wrede piti varmana, että ”*he ennemmin koettaisivat kääntää meidän mielemme itselleen edulliseen vaihtoehtoon, kuin siihen, joka voisi olla suurimmalle osalle valtakuntaa hyödyllinen ja tärkeä.*” Lopuksi Wrede pyysi valtakunnan säätyjä ottamaan kaiken tämän huomioon, mutta painotti vielä, ettei tarkoita tässä mitään muuta, kuin uskon puolustamista. Sen vahvistamiseksi myös tulevaisuudessa hän piti välttämättömänä säätää, että valtaistuimelle saattaa nousta ainoastaan se, joka on syntynyt ja kasvatettu evankelisluterilaiseen oppiin.²⁹⁹

Keskustelu asiasta alkoi heti. Muutamat vanhimmista aatelissäädyn edustajista muistuttivat, että asiaa oli käsitelty vuoden 1723 valtiopäivillä, mutta päätetty tuolloin lykätä siihen saakka, kunnes syy ilmaantuu, eli vallanperimys on ajankohtainen. Wrede itse pyysi uudelleen lupaa viedä muistionsa muille säädyille, mihin suostuttiin. Wreden lähdettyä keskustelu jatkui kiivaana. Samalla kävi ilmi Wreden muistioon sisältynyt ristiriita sen todellisen ja virallisen sisällön välillä. Keskustelussa ryhdyttiin nimittäin heti käsittelemään kruununperimyskysymykseen liittyviä vaaroja ja mahdollisuuksia, vaikka muutamat yrittivät esittää, ettei muistio ollut koskenut kruununperimyskysymystä ensinkään, vaan ainoastaan luterilaisen uskonnon vahvistamista. Jotkut ehdottivat patenttiratkaisuna asian siirtämistä salaisen valiokunnan käsittelyyn, mutta ehdotus tyrmättiin, koska kruununperimys oli säätyjen, ei salaisen valiokunnan asia. Aatelissäädyn enemmistö tuli siis sille kannalle, että Wreden muistiossa oli kyse itsestään kruununperimyksestä, ja että sellaisena asia vaati runsaasti pohdintaa. Sen vuoksi muistio laitettiin pöydälle. Samasta syystä oltiin katumapäällä sen suhteen, että Wredelle oli annettu lupa mennä muihin säätyihin. Virhe yritettiin paikata siten, että alempiin säätyihin lähetettiin lähetystö pyytämään, etteivät he

²⁹⁹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 150 – 151.

käsittelee muistiot, ennen kuin aatelissääty on saanut sen käsiteltä ja annettua siitä lausuntonsa.³⁰⁰

Aatelissäädyn lähetystö ennätti pappissäädyn täysistunnon puheille ennen vapaaherra Wredeä. Lähetystön puheenjohtaja antoi säädylle Wreden muistion, mutta pyysi, ettei pappissääty puhuisi tai päättäisi mitään sen sisällöstä ennen aatelissäädyn lausuntoa. Pappissäädyn puhemies kiitti luottamuksesta ja lupasi, että sääty pitää asiassa vaadittavan hiljaisuuden niin kauan kuin tarvitaan. Aatelissäädylle lähetettiin kuuliainen tervehdys. Lähetystön poistuttua pappissäädyssä luettiin kyseinen muistio ja todettiin, kuinka tärkeä asia voi olla. Muistio päätettiin jättää lepäämään.³⁰¹

Porvarissäädyssä Wreden saapuminen muistioineen herätti hämmennystä. Säädyssä kuitenkin keskusteltiin lähinnä siitä, kuinka suhtautua yksityisiltä henkilöiltä tulleisiin muistioihin. Yksimielisesti tultiin siihen tulokseen, että valtiopäiväjärjestyksen ja muiden sääntöjen – siis valtiopäivien käytännön työmuotojen – mukaisesti niitä ei enää vastaisuudessa pitäisi ottaa vastaan ja vielä vähemmän lukea. Syksyn 1742 oli esitetty huomattava määrä muistioita, huomautuksia ja valituksia ja vanhat käytännöt olivat olleet kovilla alusta alkaen. Porvarissääty ei ollut ainoa, jossa poikkeamiin suhtauduttiin ärtyneesti. Vapaaherra Wreden asia oli kuitenkin senlaatuinen, että sen saattaminen valtiopäivien tietoon ei olisi onnistunut normaalien käytänteiden kautta, kuten se oli muistiossakin esitettävä ainoastaan epäsuorasti. Niinpä porvarissäädyssä valitettiin, että ”asianomaisten pitäisi esittää ja lukea muistionsa ensin omassa säädyssään, mistä ne sitten asianmukaisesti välitettäisiin muille säädyille.” Puhemies ilmoitti, että vastaavissa tapauksissa tämä tulotaisiin jatkossa ottamaan huomioon. Pian tämän jälkeen myös porvarissäätyyn saapui aatelissäädyn lähetystö, joka pyysi pidättäytymään muistion käsittelystä. Puhemies lupasi, ettei sääty jätä huomiotta lähetystön pyyntöä, ja asia jäi lepäämään.³⁰²

Wrede kävi tuomassa muistionsa myös talonpoikaissäätyyn. Siellä se ehdittiin lukea, ja sen sisältämä asia havaita ”hyvin vakavaksi ja tärkeäksi”, ennen kuin aatelissäädyn lähetystö saapui pyytämään, etteivät talonpojat antaisi lausuntoja muistiosta, vaan säilyttäisivät siinä tarvittavan hiljaisuuden. Talonpoikaissääty kiitti aatelistoa luottamuksesta ja lupasi sitoutua aatelissäädyn pyyntöön vaieta asiasta.³⁰³

³⁰⁰ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 151 – 158.

³⁰¹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 50.

³⁰² Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 89 – 90.

³⁰³ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 73 – 74.

Wreden muistio oli kuitenkin tehnyt jo tehtävänsä ja ovi kruununperimyskysymyksen käsittelylle valtiopäivillä oli avattu. Tämän mahdollisuuden edessä talonpoikaissäätökin unohti antamansa sitoumuksen jo seuraavaan täysistuntoonsa – lauantaina 16. lokakuuta – mennessä. Heti täysistunnon alkuun esitti vassbolainen talonpoika Lars Ericsson lausunnon, joka suuressa määrin kuvasti koko säädyn tunteja. ”*Korkeimmin tärkeää on*”, hän sanoi, ”*että saadaan tietää, kenestä tulee kruununperijä meidän nykyisen armollisen kuninkaamme kuoleman jälkeen.*” Hänen mukaansa asia oli maalle mitä tärkein ja vaati senkin vuoksi nopeaa ratkaisua, etteivät ulkomaalaiset ehtisi sekaantua siihen. Ericsson oli erityisen huolestunut englantilaisista, ”*joista nykyään paljon puhutaan.*” Valtiopäivillä nimittäin puhuttiin siitä, kuinka Englannin asiamiehet olivat tarjonneet apuaan rauhan tunnustelemiseksi. Västernorrlandista kotoisin oleva talonpoika Lars Pärsson antoi sitten oman muistionsa, jossa mentiin jo suoraan asiaan, ja jonka merkitys tuli sen vuoksi olemaan suuri. Pärssonin muistion sisältö oli muuten samanlainen vapaaherra Wreden muistion kanssa, mutta sillä lisäyksellä, että hän ”*kotona olevien kanssaveljiensä puolesta nimeää kruununperijäksi hänen korkeutensa Holsteinin herttuan.*” Esitystä kannatti välittömästi Anders Nilsson, joka puolestaan esitti, pitäisikö asiasta jo lähettää lähetystö muihin säätyihin.³⁰⁴

Aivan näin helposti kuninkaan valinta ei kuitenkaan onnistunut edes talonpoikaissäädyn piirissä. Säädyssä käytiin keskustelu, jossa tulivat esiin käytännössä kaikki ne argumentit, joilla kruununperimyskysymystä tultiin valtiopäivillä myös muissa säädyissä kannattamaan ja vastustamaan. Holsteinin herttuan valinta kruununperijäksi oli kuitenkin jo lähtökohtaisesti niin suosittu asia, että varsinaiseen argumentointiin joutuivat panostamaan lähinnä kysymyksen vastustajat. Vastustuksen takaa löytyi ennen kaikkea pelkoa ja epävarmuutta, joiden varaan myös kruununperimyskysymyksen nopeaa ratkaisua vastustava retoriikka pääasiassa rakentui. Suurin osa pelosta ja epävarmuudesta liittyi ajankohtaan ja sen aiheuttamiin uhkiin. Monet pitivät vallitsevaa tilannetta liian vaarallisena ja kruununperimyksen ratkaisemista tuossa tilanteessa sen vuoksi arveluttavana. Kruununperijän persoonasta ei sen sijaan väitely. Päinvastoin, jopa kysymystä vastustaneet pitivät selvästi huolta siitä, etteivät puhuneet Holsteinin herttuaa vastaan.

³⁰⁴ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 75 – 76.

Näillä perustein asiaa lähestyi myös värmlantilainen talonpoika Otto Olofsson, joka sai puheenvuoron pian Lars Pärssonin jälkeen. Olofsson esitti vastustuksensa kiertäen ja sanoi, ettei hän ”*sen vähempää kuin kukaan muukaan säädyn jäsen ajattele herttuasta niin, kuin on jo tullut ilmi, mutta että juuri sen tähden onkin toimittava varovasti.*” Olofssonin varoitti siitä, ettei ”*liian aikaisin ilmaisemalla rakkautemme herttuaa kohtaan oteta sellaista askelta, jonka kautta päämäärä pikemmin menetetään, kuin saavutetaan.*” Olofsson tarkensi vielä huoltaan alistamalla säädyn harkintaan, onko oikein käsitellä asiaa nyt säädyn istunnossa, koska asia tulee siten julkiseksi. Julkisuudella taas saattoi Olofssonin mielestä olla valtakunnalle vaarallisia seurauksia, jos sekä Tanska että Preussi katsovat aiheelliseksi hyökätä Ruotsin kimppuun, kun aiottu kruununperimys sopii niin huonosti heidän valtiollisiin suunnitelmiinsa. Sädyn puhemies oli tässä samaa mieltä ja kehotti säätyä tarkasti miettimään kaikkia asiaan liittyviä olosuhteita. Asia päätettiin lopulta jättää tältä kertaa.³⁰⁵

Kruununperimyksen pikaisen ratkaisemisen vastustus keskittyi talonpoikaissäädystä erityisesti Tanskan rajan vastaisille seuduille. Esimerkiksi Skoonesta tulleilla talonpojilla oli tietysti myös eniten pelättävää Tanskan suhteen. Jos ylemmissä säädyissä pidettiin talonpoikaissäätystä ja rahvaan syviä rivejä yleensä jossain määrin uhkana, oli sodan vyöryminen omien kotiseutujen yli vakuuttavin uhkakuva talonpoikaissäädystä. Kaikki tiesivät, mitä se tarkoitti. Tanskan tai muiden ulkovaltojen uhka oli säädyn enemmistölle silti etäisempi kysymys, kuin vallitsevan kriisin ja Venäjän aiheuttaman uhan torjunta. Ulkopoliittiset seikat eivät muutenkaan saattaneet estää kysymyksen, joka säädyn enemmistöstä näytti parhaalta mahdollisuudelta selvittää useampiakin ongelmia, käsittelyä. Lisäksi talonpoikaissäätystä oli näillä valtiopäivillä saanut uutta itseluottamusta ja painoarvoa. Niinpä se pysyi kruununperimysasian suhteen edelleen eturintamassa ja aloitteellisella kannalla. Talonpoikaissäätystä oli vielä vanhastaan kuningasmielinen ja nyt sillä oli erinomainen mahdollisuus vaikuttaa siihen, että valtaistuimelle saataisiin suorastaan Ruotsin suuruuden aikojen kuninkaiden verisukulainen ja perillinen.

Talonpoikaissäädyn seuraavan täysistunnon – keskiviikkona 20. lokakuuta – aluksi esitettiin useampiakin muistioita, joissa vaadittiin Wreden muistion hyväksymistä ja kruununperimyskysymyksen ratkaisua. Talonpoika Eric Jöransson vaati lopulta, ettei aikaa enää tuhlataisi, vaan kruununperimyksestä äänestettäisiin. Puhemies koetti

³⁰⁵ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 76.

vastustaa asiaa kaikin käytettävissä olevin keinoin ja varoitteli säätyö vahingollisista seurauksista, joita väärään aikaan käsitellyllä asialla voisi olla. Puhemiehen oli kuitenkin taivuttava säädyn päätökseen ja tehtävä esitys, jonka muotoilulla hän koetti vielä kerran vaikuttaa säätynsä päätökseen. Puhemiehen esitys kuului; ”*Se jonka mielestä nyt on aika päättää kruununperimyksestä, vastaa kyllä, mutta se, joka haluaa asian jäävän lepäämään toiseen ajankohtaan, kunnes tilanne on parempi ja voidaan olla varmoja siitä, että saadaan herttua kruununperijäksi, vastaa ei.*” Puhemies ehdotti vielä suljettua äänestystä, että ”*jokainen voisi sanoa mielipiteensä ilman pelkoa*”, mutta äänestys tapahtui kuitenkin järjestyksessä jäsen kerrallaan listan mukaan. Äänestyksen tuloksena säädyn valtaenemmistö vastasi esitykseen kyllä. Kaikki Malmöhusin läänin, eli lähimpänä Tanskaa asuvat edustajat vastustivat käsittelyä, mutta muuten ei-puolelle tuli vain muutamia hajaääniä.³⁰⁶

Talonpoikaissäätö oli osoittanut olevansa kaikin tavoin valmis uuden kruununperijän ja tulevan kuninkaan valintaan. Seuraavassa täysistunnossaan, joka pidettiin 23. lokakuuta, säädyn enemmistö myös sanoi sen suoraan. Esitettiin, että ”*edellisessä äänestyksessä he tarkoittivat paitsi sitä, että asia pitää heti käsitellä, myös sitä, että Holsteinin herttua, prinssi Karl Peter Ulrik nimitetään samaisessa pöytäkirjassa kruununperijäksi.*”³⁰⁷

Tässä vaiheessa talonpoikaissäädyn oma-aloitteisuus ja perinteisten työmuotojen ohittaminen johtivat kuitenkin konfliktiin säädyn oman sihteerin kanssa. Säädyn puhemies oli valtiopäivien alussa valinnut säädylle sihteerin, kuten valtiopäiväjärjestyksessä sanottiin. Nyt sihteerin, Petter Westerhof, ilmoitti, ettei voi kirjoittaa pöytäkirjan otetta pidemmälle, kuin edellisen täysistunnon lopuksi tehtyyn päätökseen saakka. Hän perusteli kieltäytymistään sillä, että kruununperijän vaali ensinnäkin on kaikkien säätyjen yhteinen asia, eikä edes vaalitapaa ole vielä päätetty – siis sitä, käydäänkö vaali kussakin säädössä erikseen vai jotenkin muuten. Toisekseen säätyjen tehtävä on selvittää, sallitaanko muiden maiden asiamiesten olla kaupungissa näin vakavan asian käsittelyn aikana. Kolmanneksi hän esitti, ettei kukaan muu säätyjen sihteereistä ole yhtä lailla valan sitoma kuin hän, ja että eteneminen hänen osaltaan voisi rikkoa muiden säätyjen vapautta vastaan. Sihteerin koetti näin turvata omaa selustaansa, mutta otti samalla kantaa myös säädyn päätöksiin ja poliittisiin perusteisiin. Talonpoikaissäädyn enemmistö piti tätä pahana ja toi julki tyytymättömyytensä siihen,

³⁰⁶ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 84 – 90.

³⁰⁷ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 91.

että sihteeri ei suostu kirjaamaan haluttua pöytäkirjaa. Lopulta tultiin siihen tulokseen, että mahdollisimman vahva lähetystö laitettaisiin ensin porvaris- ja sitten kahteen muuhun säätyyn viemään heille Lars Pärssonin muistio, jossa kruununperijä nimettiin, 16. päivältä lokakuuta.³⁰⁸

Kun talonpojat etenivät ripeästi kruununperimysasiassa, käytiin ylemmissä säädyissä samaan aikaan vakavia keskusteluja. Pääpaino oli yleisesti siinä, oliko juuri tuossa tilanteessa oikea aika käsitellä niin tärkeää kysymystä, mikä näkökanta liittyi läheisesti ulkovaltojen mahdolliseen mielenkiintoon ja vaikutusyrityksiin. Aatelissäädystä asiasta keskusteltiin eniten ja siellä kysymykseen liittyivät myös kipeimmät vastakkainasettelut. Poliittista retoriikkaa käytettiin vetoavasti, kuten teki esimerkiksi Johan Wulfenstierna puhuessaan aatelissäädystä 16. lokakuuta. Hän vastusti kruununperijän valintaa sotatilan keskellä ja käytti apuna vertauskuvia. Wulfenstiernan mielestä ”*Ruotsin kruunun asema oli ensin puolustettava, ennen kuin se annetaan eteenpäin*”, mikä vertautui hänen esittämäänsä varmasti yleisesti hyväksytyyn periaatteeseen, ”*on sammutettava tulipalo, ennen kuin myydään talo.*”³⁰⁹

Aatelissäädystä erityisen ongelmalliseksi koettiin huhut, jotka väittivät salaisen valiokunnan käyneen kauppaa ulkovaltojen kanssa kruununperimyksellä vastineeksi avusta rauhanneuvotteluissa. Esimerkiksi vapaaherra Fabian Wrede, Henrik Wreden veli, pahoitteli suuresti tällaisia huhuja aatelissäädyn täysistunnossa 20. lokakuuta. Hänen mukaansa sellaiset osoittivat ”*halpamaisuutta niiltä, jotka niitä levittivät ja yksinkertaisuutta niiltä, jotka niihin uskoivat.*” Wrede myönsi kuulleen kaikenlaista sekä silloisen, että edellisen salaisen valiokunnan toimista, mutta hän totesi, että ”*niin kauan kuin olemme onnettomuudeksemme jakautuneet kahteen osapuoleen, niin emme voi muuta odottaakaan, kuin että ne haukkuvat toisiaan.*” Wrede viittasi tässä varmasti yhtä paljon kaikkiin vastakkainasetteluihin, joita valtiopäivillä ilmeni, kuin varsinaiseen puoluetisteluun. Puolueiden mainitseminen yleensäkin vältettiin valtiopäivillä vielä täydellisesti. Hän nimittäin jatkoi, että tässäkin tapauksessa ”*toiset väittävät, että on vaarallista käsitellä tiettyjä asioita ja toisella puolen väitetään, että on vielä vaarallisempaa niitä lykätä.*”³¹⁰ Kiista kruununperimyskysymyksen käsittelystä ei noudattanut niin sanottuja puoluerajoja.

³⁰⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 91 – 93.

³⁰⁹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 177.

³¹⁰ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 192 – 193.

Myös pappissäädystä katsottiin aiheelliseksi ottaa Wreden muistio käsittelyyn säädyn täysistunnossa 20. lokakuuta, vaikka 13. lokakuuta olikin luvattu pidättäytyä muistion käsittelystä. Kysymys oli tärkeä, ja sen käsittely oli joka tapauksessa muissa säädystä jo hyvässä vauhdissa. Papisto koetti kuitenkin pysytellä muistion kirjaimellisessa sisällössä, eli uskon puolustamisessa valtaistuimen kautta. Kyseisessä täysistunnossa käytiin varsin pitkä ja laaja keskustelu aiheen tiimoilta, ja sen kestäessä jouduttiin ottamaan kantaa myös kruununperimyskysymykseen itseensä.

Pappissäädystä havaittiin selvästi Wreden muistion kahtalainen luonne. Kuten Växjön piispa Eric Alstrin totesi, Wreden muistiossa ”*tarkoitetaan enemmän poliittista (politica), kuin kirkollista (ecclesiastica) asiaa.*”³¹¹ Tämä tuli leimaamaan myös käytyä keskustelua. Muistion poliittisesta puolesta – Holsteinin herttuan nimittämisestä kruununperijäksi – papisto oli huomattavan yksimielinen. Yleinen näkemys oli, että se olisi paitsi perustuslain vastaista, myös arveluttavaa ja vaarallista vallitsevassa tilanteessa. Pappissäädyn erityislaatuisuus tuli taas ilmi siinä kiinnostuksessa, joka kohdistui muistion kirjaimelliseen, eli kirkolliseen puoleen. Muista säädystä poiketen papisto käsitteli tätä puolta lähes yhtä paljon kuin kruununperimystäkin, ja tähän puoleen liittyi säädystä jopa erimielisyyksiä.

Yksimielisyys kruununperimyskysymyksen torjumisessa ja toisaalta Wreden muistiosta käydyn keskustelun laajuus, siinä käytettyjen perusteluiden runsas toistaminen ja eriävät näkemykset muistion virallisesta puolesta kertovat papiston tukalasta asemasta ja siitä, miten eri periaatteet painostivat säätystä. Erityisesti tuli näkyviin perustuslakien merkitys pappissäädylle, joka oli paitsi oppinut säätystä ja tutustunut perustuslakeihin, myös perustuslakeihin tukeutuva yhteiskuntaa säilyttävä voima. Vapaaherra Wreden muistio aiheutti perustuslaillisen ongelman, kun pappissäädystä ryhdyttiin miettimään, oliko kruununperijän luterilaisesta uskosta jo valmiiksi säädetty perustuslaeissa ja mitä perustuslait sanoivat kuninkaanvaalista. Esimerkiksi tohtori Kiörning esitti, että hänen mielestään ”*paroni Wreden muistio ei itsessään sisällä muuta, kuin muistutuksen siitä, minkä perustuslait jo muutenkin sisältävät.*” Kiörning muistutti myös siitä, kuinka kaikki ovat vannoneet perustuslakien säilyttämisen puolesta, ja vastusti sen tähden muistion käsittelyä.³¹²

Toisaalta pappissäädystä oli painetta hyväksyä muistio, joka ainakin näennäisesti tähtäsi uskonnon puolustamiseen. Valtaosa Wreden muistion hyväksymistä

³¹¹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 60.

³¹² Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 60.

puolustavista näkökohdista vetosi tähän. Asiaan liittyi myös papiston perinteinen huoli syksyn 1742 ajalta, eli se, miltä kysymyksen käsittely saisi säädyn näyttämään muiden silmissä. Niinpä esimerkiksi rovasti Schörling pelkäsi, että mikäli pappissääty ei suoraan hyväksy muistiossa esitettyä asiaa, ”näyttäisi se siltä, kuin meille olisi aivan sama, mitä uskoa meidän tuleva kuninkaamme tunnustaa, mitä epäluuloja vastaan meidän täytyy kaikissa mahdollisissa tilaisuuksissa ahkeroida.” Rovasti Simming jatkoi samalla linjalla; ”Eikö näyttäisi siltä, kuin meillä ei olisi mitään tositarkoitusta ilmoitetun uskonasian kanssa, jos me emme vastaa ja suostu tähän muistioon.”³¹³

Papisto turvautui lopulta usein käyttämäänsä keinoon. Se pitäytyi perustuslaeissa, vältti riskejä ja koetti samalla muotoilla päätöksensä sellaiseksi, ettei se kuitenkaan suututtaisi muita säätyjä. Siten puhemiehen esittämä ja säädyn hyväksymä päätös, joka välitettiin muille säädyille, oli varovaista tekstiä. Pappissääty ilmoitti, että se oli ”kokonaan yksimielinen mainitun muistion kanssa siinä, että nyt niin kuin aina ennenkin peruuttamattomasti ja kaikella ajateltavalla huolellisuudella, perustuslakien vahvistamiseksi edistetään kaikkea sitä, mikä voi olla meidän evankelisluterilaisen uskomme vahvistukseksi, ei ainoastaan puhtaudessa, vaan myös yksimielisyydessä meidän rakkaassa isänmaassamme.” Tämä ilmeisesti riitti pappissäädyn mielestä selustan turvaamiseen, sillä sen jälkeen todettiin; ”Mutta siihen, että nyt heti ruvettaisiin johonkin neuvotteluun siitä, mitä samainen muistio sisältää, ei pappissääty näe näinä aikoina pakottavaa syytä, vaan pikemminkin pelkää, että sellainen voisi saattaa valtakunnan ilmeiseen vaaraan.”³¹⁴

Ylimpien säätyjen keskustellessa kruununperimyksestä jäi alemmille säädyille mahdollisuus ottaa aloite omiin käsiinsä. Talonpoikaissääty oli ensimmäisenä tarttunut tuohon mahdollisuuteen ja se myös teki omalta osaltaan päätöksen Holsteinin herttuan nimittämisestä uudeksi kruununperijäksi. Kun Wreden muistion käsittely seurasi porvarissäädyssä paljolti samoja latuja, tuli kruununperimyskysymyksen ratkaiseminen nopeasti todellisuudeksi valtiopäivillä. Aatelissäädylle annettu sitoumus mureni siis myös porvarissäädyssä lokakuun 20. päivän täysistunnossa, kun åmålilainen raatimies Anders Amelberg kysyi, ”eikö Wreden muistio pitäisi lukea, kun asia on tärkeä ja se koskee koko valtakuntaa yleensä ja jokaisen hyvinvointia erikseen.” Amelberg ei omien sanojensa mukaan voinut jättää kertomatta, että ”hänellä on valitsijoidensa käsky

³¹³ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 59 – 60.

³¹⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 63 – 64.

*koettaa äärimmäisin voimin toimittaa tärkeä kruununperimysasia toivottavaan päätökseen.”*³¹⁵

Muutamista vastaväitteistä huolimatta säädyn enemmistö teki päätöksen lukea muistio uudelleen. Seuranneessa keskustelussa monet pelkäsivät jo pelkästä kysymyksen käsittelystä mahdollisesti aiheutuvaa varaa valtakunnalle. Näin teki esimerkiksi suurkauppias Thomas Plomgren, joka oli edellisillä valtiopäivillä ollut keskeisiä sodan alullepanijoita ja joka oli muistion antaneen Henrik Wreden ”puoluetovereita”. Kuten talonpoikaissäädystä, myös porvaristossa varovaiset jäivät alakynteen. Esimerkiksi Öregrundin pormestari Carl Gustaf Boberg kannatti asian viemistä loppuun saakka, ja vetosi sen tärkeyteen kansan keskuudessa. Hän sanoi, että *”kanssaveljet seuraavat asian käsittelyä; heidät on tyydytettävä hyväksymällä muistio ja valitsemalla kruununperijä.”* Porvarissäätö äänesti asian käsittelystä. Enemmistö tahtoi päätöksen heti, mikä myös tapahtui, ja Wreden muistio hyväksyttiin. Monet vaativat myös kruununperijän valintaa saman tien, mutta siihen ei ehditty mennä myöhäisen ajankohdan vuoksi.³¹⁶

Seuraava täysistuntopäivä – lauantai 23. lokakuuta – osoittautui merkittäväksi. Keskustelu kruununperimyksestä jatkui porvarissäädystä ja nyt puhuttiin jo pelkästään tulevan kuninkaan valinnasta. Suuri joukko säädyn edustajia vaati puhemieheltä ehdotusta, johon voitaisiin vastata kyllä tai ei, kun talonpoikaissäädystä saapui lähetystö. Talonpojat esittivät Lars Pärssonin muistion, jossa paitsi hyväksyttiin Wreden muistiossa esitetty asia, myös nimettiin Holsteinin Karl Peter Ulrik Ruotsin kruununperijäksi *”isänmaalle ja kansalle iloksi, yksimielisyydeksi ja parannukseksi.”* Jotkut vastustivat edelleen. Thomas Plomgren sanoi, että *”asia on niin vakava, että veri hyytyy.”* Hän ehdotti suuren salaisen valiokunnan perustamista, ja kysymyksen siirtämistä sinne. Talonpoikaissäädyn esimerkin jälkeen asia ei kuitenkaan ollut enää edes hidastettavissa. Puhemies teki esityksen, hyväksytäänkö talonpoikaissäädyn esitys Holsteinin herttuan nimittämisestä kruununperijäksi, mihin vastauksena oli voimakas ”kyllä” huuto. Samalla päätettiin liittyä talonpoikaissäädyn lähetystöön ja viedä valinta yhdessä ylemmille säädylle.³¹⁷

Talonpoikaissäädyn ja porvarissäädyn yhteinen päätös ja yhteinen esiintyminen toi kruununperimyskysymyksen pakolla ylempien säätyjen eteen. Säätyjen lähetystö kävi

³¹⁵ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 97.

³¹⁶ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 98 – 108.

³¹⁷ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 113 – 121.

pappissäädystä 23. elokuuta ja ehti aatelissäätöön 26. elokuuta. Poikkeava menettelytapa toi mukanaan ongelmia. Aatelissäätö oli 20. päivänä hyväksynyt Wreden muistion, mutta jättänyt käsittelyn siihen ja pappissäätö oli ollut periaatteessa muistion kanssa samaa mieltä, mutta pidättäytynyt sen enemmästä käsittelystä. Nyt molemmat joutuivat tekemään valtakunnan kannalta jopa ratkaisevan tärkeäksi nähdyn päätöksen sen pohjalta, mitä kaksi alinta säätöä olivat päättäneet. Toki myös kahdessa ylemmässä säädystä oli kannatusta kruununperimyksen ratkaisemiselle aivan omastakin takaa, sillä lopulliset päätökset syntyivät lopulta varsin helposti. Sitä ennen säädystä ehdittiin muutaman päivän ajan kokea kireitä tunnelmia toisten odottaessa ja toisten keskustellessa.

Pappissäätö oli ollut kaikkein varovaisin Wreden muistion käsittelyssä. Sen huolellisesti muotoilema päätöslauselma osoittautui kuitenkin turhaksi työksi, kun talonpoikais- ja porvarissäätöjen lähetystö kävi lokakuun 23. päivän täysistunnon päätteeksi kertomassa, että he olivat jo valinneet kruununperijän ja että he odottivat pappissäädyltä samaa päätöstä. Tapahtuma aiheutti hämminkiä; pappissäädyn puhemies kysyi säädyltä, mikä vaikutus tällä on säätöön ja kokoonnutaanko asian tiimoilta ylimääräiseen istuntoon. Osa vastasi kysymykseen kyllä ja osa ei, huomautettiin myös, ettei asia ole tullut aatelissäädyn kautta.³¹⁸

Seuraavassa täysistunnossa, joka ei ollut ylimääräinen ja joka pidettiin 26. lokakuuta, kruununperimysasiassa oli saatava aikaan päätöksiä. Talonpojat ja porvarit olivat odottaneet päätöstä jo edellisenä päivänä, ja erityisesti talonpojat olivat lisänneet painetta ylempien säätöjen suuntaan. He olivat nimittäin päättäneet täysistunnossaan 25. lokakuuta, etteivät osallistu mihinkään valiokuntatyöhön, ennen kuin kruununperimysasia on selvä.³¹⁹ Pappissäädyn puhemiestä kauhistutti. ”*Tämä on ensimmäinen kerta minä tiedän, että kaksi säätöä tulee pakottamaan kahta muuta säätöä, ja Jumala meitä lohduttakoon jos näin on käyvä.*” Puhemies viittasi alempien säätöjen uhkavaatimukseen valiokunnista. Puhemies ehdotti, että kun asiassa tullaan äänestämään, se tapahtuisi säädystä avoimesti eikä suljettuna lippuäänestyksenä, ”*koska saattaa tulla aika, että asiasta vielä kysellään, ja silloin tiedetään kuka tätä toimitti ja ketä pitää syyttää.*” Keskusteluissa usein käytetty argumentti vastuuseen asettamisesta toistui jälleen tässä puheenvuorossa.³²⁰

³¹⁸ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 75 – 76.

³¹⁹ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 95.

³²⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 77.

Pappissäätöön saapui seuraavaksi talonpoikien ja porvarien lähetystö, joka kertasi säädössä tehdyn päätöksen ja pyysi jälleen pappissäätöä tekemään asiassa omansa. Papistossa oltiin kahta mieltä siitä, päätetäänkö asia heti vai odotetaanko vielä aatelissäädyn lausuntoa. Keskustelu jatkui kiivaana, mutta näkökannat, joiden mukaan asia oli nyt päätettävä, kun kaksi säätöä esitti sen tällä tavoin, alkoivat päästä voitolle. Rovasti Lenaeus toisti yleisen huolen; ”*Vedämme kahden säädyn vihat päällemme ja rahvaan keskuudessa on kapina pelättävänä, jos emme suostu tähän ja tee kuten he.*” Pitkän ja kattavan keskustelun päätteeksi puhemies teki ehdotuksen, hyväksyykö säätö kruununperimyksen ja jättääkö se päätöksen toimeenpanoon liittyvät seikat suurelle salaiselle valiokunnalle. Säätö vastasi puhemiehen esitykseen kyllä, eli Holsteinin herttua tuli valituksi Ruotsin kruununperijäksi myös pappissäädössä. Päätöksen jälkeen sitä vastustaneetkin edustajat vakuuttivat suosiollisuuttaan Holsteinin herttuan persoonaa kohtaan ja ilmaisivat, että vastustus oli kohdistunut vain väärää ajankohtaa vastaan. Useat säädyn jäsenet muistuttivat vielä, että olisi hyvä, jos tieto päätöksestä vietäisiin talonpoikais- ja porvarissäädöille ennen kuin aatelissäätö ehtii kertoa heille omansa, mikä hyväksyttiin yksimielisesti ja 12 hengen lähetystö laitettiin viemään sanaa.³²¹

Lokakuun 26. päivä 1742 oli suuren päätöksen päivä myös aatelissäädössä. Talonpoikais- ja porvarissäätöjen yhteinen, 24 hengen vahvuinen lähetystö ennätti nyt myös aatelissäätöön, ja kertoi, kuinka mainitut kaksi säätöä olivat valinneet tulevan kuninkaan. Maamarsalkka lupasi, että aatelissäätö käsittelee asian sillä vakavuudella, jonka se ansaitsee. Seuranneessa keskustelussa maamarsalkka itse piti asiaa arveluttavana ajankohtaan, mutta ei Hänen Korkeutensa henkilöön katsoen. Hän katsoi, että asia hoidettaisiin parhaiten sillä tavoin, että kysymys hyväksyttäisiin aatelissäädössä ja sen toimeenpanosta tulisi erillinen kysymyksensä, joka taas käsiteltäisiin suuren salaisen valiokunnan avulla. Aatelissäädössä oli kuitenkin edelleen epäilijöitä, jotka pitivät päätöstä vaarallisena, perustuslain vastaisena tai molempina, sekä niitä, joiden mielestä asian tällainen käsittely loukkasi aatelissäädyn arvoa. Viimeksi mainittuja edusti muun muassa kysymystä jo aiemmin vastustanut Wulfenstierna. Hänestä oli arveluttavaa ”*panna porvaris- ja talonpoikaissäätöjen päätös pohjaksi aatelissäädyn suostumukselle; varsinkin kun tässä käytetty menettely, että mainitut kaksi säätöä olivat keskinäisillä lähetystöillä nimenneet kruununperijän*

³²¹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 79 – 92.

*ennen kuin säädyt yhdessä olivat päättäneet käsitellä perimyskysymystä, voidaan nähdä niin kuin he kirjoittaisivat aatelissäädylle lakia ja sillä tavoin aateliton vapaudet ja oikeudet voivat vaarantua.*³²²

Vastalauseista huolimatta todelliset mahdollisuudet vastustaa kruununperimyskysymyksen päättämistä Holsteinin herttuan hyväksi olivat aatelissäädysäkin jo menneet. Kansa oli herttuan takana, mikä näkyi alempien säätyjen nopeasti tekemässä päätöksessä, ja kruununperimyksellä tavoitellut hyödyt olivat niin suuria, etteivät mitkään mahdolliset tulevat uhkakuvat voineet sitä nyt estää. Sama päti perustuslakiin; sen oli tässä tilanteessa yksinkertaisesti joustettava. Muistiollaan koko kysymyksen esiin nostanut vapaaherra Wrede tiivisti aatelissäädyn tilanteen. ”*Mitä enemmän esityksiä täällä tehdään,*” hän sanoi, ”*sitä enemmän syntyy erimielisyyttä välillemme.*” Wrede jatkoi; ”*siksi on parasta, että pysymme maamarsalkan esityksessä, joka on sekä täydellinen, että pitäisi meidän hyväksyä, sillä mitä kysymykseen tulee, sitä ei voida enää lykätä.*” Perustelu seurasi, ”*Kaksi säätyä on jo mennyt niin pitkälle, että lopulta tulisi tilanne, että meidän olisi pakko tehdä samoin.*” Päätöksen toimeenpanosta Wrede oli myös samaa mieltä maamarsalkan kanssa. Se tuli käsitellä suuressa salaisessa valiokunnassa, niin että ”*ensin voimme vakuuttua siitä, kuinka Holsteinin herttua ottaa vastaan ehdotukset, joita hänelle voidaan tehdä.*”³²³

Siten maamarsalkka teki säädylle aiemman ehdotuksensa mukaisen esityksen, mihin aatelissäätö vastasi yksimielisesti kyllä ”*toivoen korkean Jumalan siunauksellista armoa ja hyvántahtoisuutta tälle aatelissäädyn Herran nimessä tekemälle vaalille.*” Asiasta laadittiin pöytäkirjan ote, joka luettiin säädylle ja annettiin 24 henkilön vahvuiselle lähetystölle vietäväksi muihin säätyihin. Pappissäädystä saapui pian sen jälkeen heidän lähetystönsä, joka kertoi, että myös pappissäätö oli valinnut Holsteinin herttuan kruununperijäksi ”*suuren Jumalan armollisen hyvántahtoisuuden avulla.*” Kun aatelissäädyn lähetystö palasi takaisin, kertoi sen puheenjohtajana ollut vapaaherra Carl Otto Hamilton, että muut säädyt olivat kiittäneet aatelissäätöä tästä päätöksestä ja yhtenäisyydestä. Aatelissäädyn kolhiintunutta omanarvontuntoa lienee paikannut se, kun Hamilton kertoi muistuttaneensa talonpoikais- ja porvarissäädylle, että nämä olivat saaneet aiheen Holsteinin herttuan valintaan aatelissäädyn ja Wreden muistion pohjalta.³²⁴

³²² Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 218 – 226.

³²³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 226.

³²⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 226 – 231.

Ylimpienkin säätyjen päätettyä asiasta 26. lokakuuta oli Holsteinin herttua siten nimitetty Ruotsin seuraavaksi kruununperijäksi ja tulevaksi kuninkaaksi. Samalla oli tehty päätös suuren salaisen valiokunnan perustamisesta, joten kruununperimyksen toimeenpanoon ja liittyvät seikat eivät enää kuuluneet säätyjen täysistunnoille ennen kuin vasta hyväksymisvaiheessa. Näin asiakokonaisuus, jota monet olivat pitäneet näiden valtiopäivien tärkeimpänä, oli nyt säädyissä onnellisesti ratkaistu, ja kansa saattoi odottaa valtaistuimelle kuningas Kaarle XIII:ta kuningas Fredrikin kuoltua, ”miltä Jumala tietysti kauan varjelkoon”. Päätöksen jälkeen oltiin toiveikkaita, eikä kruununperimys herättänyt enää kiistoja. Esimerkiksi 30. lokakuuta hyväksyttiin kaikissa säädyissä yksimielisesti suuren salaisen valiokunnan ehdotus, että Holsteinin herttualle myönnetään Kuninkaallisen korkeuden arvonimi.³²⁵

Tämän jälkeen kiistakysymyksiä kruununperimysasiassa syntyi enää siitä, kun kaikki halusivat varmistaa, että tehty päätös saadaan parhaalla tavalla esitettyä Venäjän hoville ja perimys siten hyödyttämään rauhan saavuttamista. Järkytys oli sitä suurempi, kun joulukuun 13. päivänä tuli tieto, että herttua oli nimitetty Venäjän valtaistuimen perijäksi ja että tämä oli kääntynyt kreikkalaiskatoliseen uskoon. Toivo oli pettänyt ja tilanne oli jopa pahempi, kuin valtiopäivien alkaessa. Säädyissä esitetyt surunvalittelut tapahtuneen johdosta tuntuvat varsin vilpittömiltä, kun ajattelee, millaisia toiveita kruununperimykselle oli asetettu ja millä tavoin se oli nähty valtakunnan turvaksi ja jopa pelastajaksi.

2.3. Kuningas uskonnon, vapauden ja valtakunnan turvana – Vahvan johtajan kaipuu ja kruununperimyksen ehdot

Siitä, kun vapaaherra Wrede esitti tulevan kruununperijän evankelisluterilaista uskoa koskevan muistionsa aatelissäädylle 13. lokakuuta, kului alle kaksi viikkoa siihen hetkeen, kun Holsteinin herttua Karl Peter Ulrik oli kaikissa säädyissä nimitetty Ruotsin seuraavaksi kuninkaaksi. Mitään muuta syksyn 1742 keskeisistä kysymyksistä valtiopäivillä ei ratkaistu yhtä nopeasti, ja kruununperimyskysymys oli monien mielestä niistä vieläpä tärkein. Asian nopealle etenemiselle on toki selityksensä. Holsteinin herttuastahan oli puhuttu tulevana kruununperijänä viimeistään edellisestä syksystä

³²⁵ Esim. *Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll*, s. 242.

lähtien. Valtiopäivillä oli sitä paitsi jo paljon aiemminkin ollut niin sanottuja holsteinilaisia puolueita, jotka olivat kannattaneet suvun edustajia Ruotsin valtaistuimelle. Sukulinja oli itse asiassa yksi merkittävimmistä perusteista, joilla herttuan valinnan puolesta argumentoitiin niiden kahden viikon aikana, joina kruununperimyskysymys oli valtakunnan ensimmäinen asia.

Holsteinilaispuolue oli kamppaillut oman kruununperijänsä puolesta jo vuosina 1718 – 1719 Kaarle XII:n kuoleman jälkeisessä tilanteessa. Tuolloin kuninkaaksi oli koitettu saada Holstein-Gottorpin herttuaa Karl Fredrikiä, jonka äiti oli Kaarle XII:n vanhempi sisar Hedvig Sofia ja isä Holsteinin herttua Fredrik. Vaikka Kaarle XII:n nuorempi sisar Ulriika Eleonoora oli lopulta vienyt kilpailussa voiton, ei Ruotsin kuningashuoneeseen liittynyt holsteinilainen sukuhaara ollut kuitenkaan unohtunut ruotsalaisten mielistä. Niinpä se olikin nousut uudelleen esiin vuoden 1723 valtiopäivillä, kun Ulriika Eleonooran puoliso, kuningas Fredrik, oli tuoreena kuninkaana koetellut asemansa rajoja perinteisesti kuningasmielisen talonpoikaissäädyn tukemana. Muut säädöt olivat vastanneet yritykseen leimaamalla kaikki kuninkaan aseman palauttamiseen tai tarkistamiseen tähdänneet hankkeet rikollisiksi ja lopettaneet kuningas Fredrikin pyristelyt siihen. Tapahtumia seuranneessa tyytymättömyyden aallossa holsteinilainen puolue oli saanut uutta voimaa, ja ajatus Karl Fredrikin valinnasta kruununperijäksi oli jälleen tullut valtiopäivien käsittelyyn.³²⁶

Syksyn 1742 kruununperimyskysymyksellä oli yhtymäkohtia vuoden 1723 tapahtumiin myös tavoitteidensa puolesta. Vuoden 1723 valtiopäivillä oli laskeskeltu, että valitsemalla kruununperijäksi Holsteinin Karl Fredrik, joka oli kihlautumassa Venäjän tsaari Pietarin tyttären Annan kanssa, olisi kenties voitu jopa saada takaisin Venäjälle menetettyjä maakuntia. Tuolloin hanke oli kariutunut siihen, kun Ruotsissa oli kavahdettu tsaari Pietarin painostusta asiassa.³²⁷ Valtiopäivillä 1742 tilanne oli jo toinen, mutta sama ajatus kruununperijästä ja Venäjän suosiosta oli jälleen esillä, kun Karl Fredrikin pojasta Karl Peter Ulrikista tehtiin kruununperijää ja toivottiin pelastavaa oljenkortta rauhanneuvotteluissa.

Se, että kruununperimyskysymyksellä ja kruununperijän henkilöllä pyrittiin saavuttamaan etuja tulevissa rauhanneuvotteluissa, ja että sen kautta toivottiin saatavan takaisin ainakin juuri menetettyjä Suomen alueita ja ehkäpä jopa suuren Pohjan sodan aikaisia menetyksiä, käy ilmi useaan otteeseen säätyjen keskusteluissa syksyn 1742

³²⁶ Jutikkala 1964, s. 514 ja Malmström 1893, s. 376.

³²⁷ Jutikkala 1964, s. 514.

ajalta ja on huomioitu myös myöhemmässä historiantutkimuksessa. Kruununperimyksen merkitys kriisin torjunnassa ei kuitenkaan rajoittunut sen käyttöön rauhanneuvotteluissa, vaikka seikka toki huomattava olikin. Itse asiassa esimerkiksi talonpoikaissäädyn suomalaiset edustajat, joille Suomen liittäminen valtakunnan yhteyteen oli aivan omakohtaisesti koskettava asia, eivät olisi kiirehtineet kruununperimyksen käsittelyä, kun asiasta puhuttiin talonpoikaissäädyn täysistunnossa 16. lokakuuta 1742. Talonpoikaissäädyn puhemies totesi tuolloin, että hän ”*haluaa itsekin herttuan kruununperijäksi, mutta väärällä ajalla voidaan pilata asia, kun ei voida olla vielä varmoja venäjän hovista ja voidaan hankkia uusia vihollisia.*” Kaikki suomalaiset sanoivat silloin tulkki Hindrich Johanssonin välityksellä olevansa samaa mieltä puhemiehen kanssa.³²⁸

Vastaavanlaisia lausuntoja kuultiin kaikissa säädyissä. Siitä huolimatta kruununperimyskysymys eteni näennäisen vastustamattomalla voimalla ensin talonpoikais- ja porvarissäätyjen ja sitten ylempienkin säätyjen läpi. Selityksiä kysymyksen nopealle etenemiselle lienee siten muitakin, kuin kruununperijän läheinen suhde Venäjän hoviin, ja niitä voi löytää myös erikoisesta tilanteesta, jonka edessä valtiopäivät olivat sodan päätyttyä yllättävään ja nöyryyttävään tappioon. Tappio sodassa on valtiolle kuin valtiolle kriittinen tilanne. Niin se oli erityisesti Ruotsille, joka ei ainakaan henkisesti ollut kaikin osin toipunut vielä edellisestäkään sotilaallisesta tappiostaan yli kahtakymmentä vuotta aiemmin. Tältä kannalta katsottuna ja monien aiemmat holsteinilaissympatiat muistaen tulee ymmärrettäväksi, miksi juuri Karl Peter Ulrikin valinta kruununperijäksi tuli niin tärkeäksi heti kun asian käsittelyyn saatiin tilaisuus syksyllä 1742.

Tunnettu historiallinen tosiasia on, että kun suuri Pohjan sota oli päättynyt Ruotsin tappioon 1720-luvulla, oli tappio katsottu suurelta osin johtuvaksi kuninkaan itsevaltiudesta. Tuolloin valtakunta oli ollut vielä suuremman kriisin kourissa, kuin se oli sodan jälkeen 1742. Suuren Pohjan sodan aiheuttaman kriisin helpottamiseksi oli katsottu taaksepäin; aikaan ennen itsevaltiutta, sekä niiden aikojen hyvin perustettuihin valtiosääntöihin, jotka olivat nostaneet valtakunnan sen nousuun ja suuruuteen. Silloin säädyt olivat hakeneet valtakunnalle turvaa vahvoista perustuslaeista, jotka turvaisivat

³²⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 79.

”Kuninkaallisen Majesteetin korkeuden, valtaneuvoston arvovallan ja säätyjen oikeudet ja vapaudet.”³²⁹

Vaikka vanhaan järjestelmään ei tuolloin tietenkään ollut pystytty palaamaan, vaan perustuslait olivat muotoutuneet tyystin uudenaikaisiksi, oli suuruuden aikaan vetoaminen yhtä kaikki auttanut valtakunnan siirtymistä uuteen, säätyjen vallan aikaan suuren Pohjan sodan jälkeen. Kuninkaan asema oli – ainakin käänteisesti – ollut keskeisellä sijalla tuosta kriisistä selviytymisessä, ja niin se tuli olemaan myös syksyllä 1742. Valtakunta tarvitsi jälleen hädässään edes jotain vahvaa perustaa, ja jälleen katseet kääntyivät sen suuruuden aikoihin. Suurvalta-ajalta ei tällä kertaa tarvinnut hakea valtiosääntöjä ja perustuslakeja, sillä voimassa olevat perustuslait takasivat jo sellaisinaan säätyjen vallan. Sen sijaan suurvalta-ajalta muisteltiin suuria kuninkaita, joiden perilliseksi Karl Peter Ulrik katsottiin.

Kun Karl Peter Ulrik ensimmäistä kertaa suoranaisesti vaadittiin nimitettäväksi Ruotsin tulevaksi kruununperijäksi talonpoikaissäädyn täysistunnossa 16. lokakuuta 1742, perusteli vaatimuksen esittänyt talonpoika Lars Pärsson nimitystä sillä, että herttua polveutuu ”*kustavilaisista ja karoliinisista (Gustavianska och Carolinska) sukuista.*”³³⁰ Herttua Karl Peter Ulrik oli Kaarle XI:n tyttärenpojanpoika, ja vaikka kuninkaanvallan palauttaminen oli mahdollisimman etäällä säätyjen päämääristä, oli kuninkaan symbolinen asema edelleen vertaansa vailla. Tieto suurvalta-ajan kuninkaiden perinnön jatkumisesta Ruotsin valtaistuimella olisi ollut koko valtakunnan mitassa tervetullut karvaan tappion ja monilukuisten uhkien hetkellä. Siten Holsteinin herttuan sukulinja oli retorisenä perusteena vahva ja sopi vakuuttamaan kaikkein tärkeimmissäkin paikoissa. Kun talonpoikais- ja porvarissäädyt lähestyivät ylempiä säätyjä yhteisellä lähetystöllä ja pyysivät myös näitä valitsemaan Holsteinin herttuan kruununperijäksi, oli lähetystön kirjelmän keskeisin perustelu juuri tämä. ”*Kotona olevien kanssaveljien yksimielinen ja peruuttamaton toive on*”, sanottiin lähetystön kirjelmässä, ”*että meidän nykyisen lempeimmän ja armollisimman kuninkaamme surkuteltavan kuoleman jälkeen, mitä Jumala kauan viivyttäköön, kaikkien elämä, hyvinvointi ja omaisuus saataisiin luottaa niillä ehdoilla, jotka nykyinen hallitusmuoto sisältää, sellaisen huomioon, joka on syntyperältään Ruotsin kuninkaiden sukua ja verta; mistä ominaisuudesta ei voida nimetä ketään muuta, kuin Hänen Kuninkaallinen*

³²⁹ Lagerroth 1934, s. 27.

³³⁰ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 75.

Korkeutensa, Hänen jaloutensa Holsteinin herttua, joka on syntyisin suurista ja kunniallisista kustavilaisista ja karoliinisista sukuista.”³³¹

Sodassa ja kriisissä kaivattiin vahvaa johtajaa. Symboliseksi sellaiseksi ja keulakuvaksi valtakunnalle sopi mainiosti Holsteinin herttua, jota kohtaan kansakin tunsi – ainakin valtiopäivämiesten mukaan – suurta rakkautta. Valtion tosiasiallinen johto oli kuitenkin säätyjen käsissä ja sellaisena säädyt aikoivat tilanteen myös pitää. Suuren Pohjan sodan jälkeen oli tehty syvälle meneviä muutoksia ylimmän vallan suhteen; nyt sellainen haluttiin nimenomaan estää. Säädyt eivät voineet olla varmoja valtansa pysymisestä, sillä jopa kuningas Fredrik oli aikanaan koettanut onneaan sitä vastaan, ja säätyjen keskuudessakin oli mahdollinen ”petturi”. Talonpoikaissäädyn kuningasmielisyys oli vanhaa perua ja talonpoikaiston mielialat olivat näillä valtiopäivillä muutenkin huolestuneen seurannan alla. Lisäksi oli otettava huomioon ulkovaltojen mielenkiinto Ruotsin valtaistuinta kohtaan. Kruununperimyskysymys oli siten myös puolustuskyymys. Säädyt halusivat ottaa kohtalonsa ja koko valtakunnan kohtalon omiin käsiinsä kruununperimyskysymyksen muodossa. Monista puheenvuoroista heijastui läpi ajatus, että jos kruununperijä valitaan nyt itse, ennen kuin sellainen joudutaan hyväksymään pakosta, voidaan kruununperijälle asettaa itse myös ehdot, jotka takaisivat Ruotsin vallitsevien yhteiskunnallisten elämänmuotojen jatkumisen.

Eräs keskeisimmistä ruotsalaisuutta rakentaneista tekijöistä ja yhteiskunnallisista tukipylväistä, joita haluttiin suojella, oli evankelisluterilainen uskonto. Uskonto vaikutti edelleen aivan jokapäiväisessä elämässä ja valtiopäivillä sillä oli aivan erityistä painoarvoa pappissäädyn kautta. Uskonnon puolustaminen oli perustuslakienkin mukaan kaikkien säätyjen velvollisuus. Kun kruununperimystä lähestytään puolustuskyymyksenä, oli uskonnon puolustaminen siten luonteva lähtökohta, jota muiden yhteiskunnan perusteiden puolustaminen seurasi. Tämä tuli ilmi jo kruununperimyskyymyksen ilmestymisessä valtiopäivien käsittelyyn. Vapaaherra Henrik Wredellä oli varmasti monia syitä muistionsa esittämiseen, mutta hän esitti sen kuitenkin evankelisluterilaisen uskonnon puolustamisen nimissä, eikä tästä tavoitteesta kukaan sen jälkeenkään luopunut. Sen sijaan kruununperimyskyymyksen puolustuksellinen asema tuli näkymään asian etenemisen kaikissa vaiheissa.

³³¹ Esim. Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 76.

Wreden muistion, josta kruununperimyskysymyksen käsittely lähti liikkeelle, ydinkohta ja keskeisin argumentti kuului Wreden itsensä sanoin näin; ”*meidän kaikkein ensimmäisen huolemme tässä asiassa pitää olla sen, että tulevassa hallituksenvaihdoksessa pelastaisimme puhtaan evankelisen uskomme harjoituksen siitä vaarasta, johon se muuten sellaisessa tilanteessa voisi joutua.*” Hallituksenvaihdoksella Wrede tarkoitti kuninkaan kuolemaa ja uuden kruununperijän nousua valtaistuimelle. Valtiopäivämiehet tunsivat Ruotsin historiaa ainakin menneiden kuninkaiden osalta. Esimerkiksi Vaasa-suvun aikaisiin perimysongelmiin, sekä niistä puhtaalle evankelisluterilaisen uskon harjoittamiselle aiheutuneisiin vaaroihin viitattiin säätyjen keskusteluissa aivan suoraan. Ratkaisuksi kuninkaan vaihtumisen aiheuttamiin uhkiin vapaaherra Wrede esitti, että ”*nyt edeltä pitäisi säätää ja päättää, että kuninkaallisen valtaistuimen tullessa vapaaksi kukaan sellainen, joka ei ole syntynyt ja kasvatettu meidän evankelisluterilaiseen oppiimme, ei voi nousta sille.*”³³²

Huoli uskonnon turvaamisesta ja historian opetukset saivat valtiopäivämiehet menemään vielä pidemmälle, kuin Wrede oli ehdottanut muistiossaan. Holsteinin herttuan nimittäminen kruununperijäksi oli toki omalta osaltaan vahva vastaus esitettyyn uhkakuvaan, mutta kaikkien mielestä sekään ei riittänyt. Talonpoika Jonas Örman toi säätynsä täysistunnossa 20. lokakuuta julki ajatuksen, jonka monet muutkin halusivat sittemmin lisätä päätökseen kruununperijästä. Örmanin mukaan olisi esitettävä, että Holsteinin herttuan tulisi kruununperijänä sitoutua ottamaan puolisoikseen joku luterilainen prinsessa. Tulevan kuninkaan puolisoiksi ei haluttu uutta Katariina Jagellonicaa kaikkine siitä koituvine seurauksineen.³³³ Tarkemmin asiaan palasi aatelissäädystä Carl Gustaf Boije, kun hän esitti 13. marraskuuta muistion, jossa todettiin, ”*kuinka voimakas vaikutus uskonnolla on maalliseen hallitukseen.*” Sen vuoksi Boijen mielestä nyt oli ”*puolustettava omaa uskontoa kaikin keinoin ja olisi tarpeellista säätää, että myös puolison eli prinsessan tulisi olla luterilaisessa uskossa, minkä tulisi olla säätyjen kirjaama päätös ja perustuslain kaltainen.*”³³⁴ Asiasta puhuttiin vielä porvarissäädystä 20. marraskuuta, jolloin Carl Gustaf Boberg totesi suurin sanoin, kuinka ”*historia on osoittanut, mitä sekaannusta syntyy siitä, kun kun kuningas ottaa puolisoikseen katolisen prinsessan*” ja Thure Sandelin myötäili; ”*Juhanan avioliitto puolalaisen kanssa johti moneen pahaan.*”³³⁵

³³² Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 150.

³³³ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 83.

³³⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 269.

³³⁵ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 192.

Kruununperimyksen täysi puolustuksellinen merkitys tuli kuitenkin esiin vasta sitten, kun sitä koskevaa päätöstä ryhdyttiin panemaan toimeen. Päätöksestä saatavan hyödyn maksimoimiseksihan oli lokakuun lopulla asetettu niin kutsuttu suuri salainen valiokunta. Marraskuun 30. päivänä saattoi maamarsalkka ilmoittaa aatelissäädystä, että suuren salaisen valiokunnan työ koskien lähetystä Holsteinin herttuan luo oli valmis. Aatelis-, kuten muissakin säädyissä, luettiin asiaa koskeva ote valiokunnan pöytäkirjasta. Sen mukaan suuressa salaisessa valiokunnassa oli ensinnäkin päätetty ”*antaa tiettyjen edustajien kautta Venäjän keisarinnalle ja Holsteinin herttualle tieto kruununperimysasiasta tavalla, jota valtakunnan arvo ja alamaisten turvallisuus vaatii.*” Alamaisten turvallisuuteen viittaaminen oli jo itsessään selvä merkki kruununperimyskysymyksen merkityksestä puolustustoimenpiteenä. Jatko kertoi kuitenkin vielä enemmän. Holsteinin herttualta oli nimittäin päätetty pyytää vastausta yleisiin ehtoihin, jotka kruununperimykselle oli asetettu. Ensimmäinen ehto oli se, että ”*Holsteinin herttua säilyttää oikean evankelisluterilaisen uskon ja siten pysyy Ruotsin valtakunnan alamaisena.*” Toiseksi herttua haluttiin saada mitä pikimmin säätyjen valvontaan ja koulutettavaksi asemaansa, minkä vuoksi esitettiin, että ”*hän mitä pikimmin tulisi Ruotsiin ja eläisi valtion hyväksi, kunnes kuningas kuolee.*” Toiseen ehtoon liittyi kolmas, jonka mukaan herttuan tuli ”*sillä välin vakuuttaa valtakunta uskollisuudestaan*”. Neljäs ja viimeinen pöytäkirjan otteessa mainittu ehto oli se, että ”*kun herttua Jumalan armosta nousee kuninkaaksi, lupaa hän hallita ja ohjata maata sen perustuslakien mukaan.*”³³⁶

Pöytäkirjan otteessa mainitut ehdot tulivat ohjeeksi lähetystölle, joka lähti pyytämään herttuaa ottamaan valinnan vastaan ja pohjustamaan rauhanneuvotteluja keisarinnan kanssa. Lähetystön tehtävän merkittävydestä johtuen sen kokoonpano oli tarkkaan harkittu ja lopulta kompromissin tulos. Kaikki säädöt olivat halunneet varmistaa tehtävän onnistumisen ja vaikuttaa siihen edes mieleistensä henkilöiden valinnalla. Varsinainen diplomatia kun oli edelleen aatelissäädyn yksinoikeus. Joka tapauksessa suuri salainen valiokunta oli yhteistuumin ohjeita ja ehtoja laatiessaan ottanut huomioon uhkatekijät, jotka liittyivät tilanteeseen, jossa sotilaallinen tappio ja laillisen perijän puute yhdistyivät. Kruununperimyksen toteuttaminen valiokunnan ohjeiden mukaan olisi turvannut valtiojärjestyksen keskeisten piirteiden – tärkeimpänä säätyjen oman vallan – säilymisen myös tulevaisuudessa samalla, kun Ruotsin

³³⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 306.

valtaistuimelle olisi saatu suurvalta-ajan kuninkaiden jälkeläinen, jota kohtaan Venäjän keisarinnakin olisi ollut hyvin suopea. Tähän katsoen kruununperimyskysymyksen merkitys kasvaa huomattavasti suuremmaksi, kuin miksi se on historiantutkimuksessa yleensä nähty. Sen sijaan, että ”hatut” olisivat harhauttaneet ”myssyjä” kruununperimyksellä pois tärkeämmistä asioista, oli kruununperimys kaikille tärkeä asia, jonka nopea käsittely ja hyväksyminen oli säätyjen tietoinen puolustuksellinen liike.

Sitä paitsi ulkoisen paineen lisäksi säätyjen oli jälleen kerran otettava huomioon myös valtakunnan sisäiset tekijät. Kansa tahtoi Holsteinin herttuan valtaistuimelle, ja säätyjen oli erityisesti syksyn 1742 tilanteessa, jos kohta muulloinkin, otettava kansan mielipide huomioon. Talonpoikais- ja porvarissäädyissä oli kruununperimysasiaa ajettaessa vedottu suoraan päämiesten tahtoon, ja ylemmät säädyt joutuivat puolestaan katsomaan kansaan mahdollisena uhkatekijänä ja kapinoitsijana. Kaiken muun lisäksi samaan aikaan, kun valtiopäivät käsitelivät kruununperimystä Tukholmassa, olivat venäläiset sallineet suomalaisten kokoontua Turkuun maapäiville valtiopäivien tapaan. Turkuun kokoontuneet suomalaiset säätyjen edustajat olivat itsenäisesti päätyneet pyytämään Holsteinin herttuaa Suomelle kruununperijäksi, mikä olisi merkinnyt Suomen palaamista Ruotsin yhteyteen, jos ja kun herttuasta olisi tullut myös Ruotsin valtaistuimen perijä. Tieto Suomessa tehdystä päätöksestä saapui Tukholmaan samoina päivinä, kun herttuan valinta kruununperijäksi sinetöitiin valtiopäivillä.³³⁷ Säätyjen täysistunnoissa siihen ei kylläkään viitattu.

Sodan jatkamisen ja rauhan saamisen mahdollisuudet olivat valtiopäivien keskeistä työskätkää syksyn 1742 ajalta ja kruununperijän valitseminen oli tärkeä toimenpide yhteiskunnallisen jatkuvuuden turvaamiseksi. Näihin kysymyksiin oli liittynyt pelko myös sisäisistä levottomuuksista, mutta ne olivat kuitenkin pääasiassa suunnattu sodan aiheuttamaa valtakunnan ulkopuolista painetta vastaan. Sellaisina ne olivat valtiopäivien välttämätöntä, mutta eivät kuitenkaan riittävää toimintaa sodan aiheuttamien ongelmien korjaamiseksi. Niiden lisäksi valtiopäivien oli vastattava ongelmiin, jotka olivat yhtä leimallisesti valtakunnan sisältä tulevia, kuin esimerkiksi sodan jatkumisen uhka oli ulkoa tuleva. Kävi ilmi, että sisäiset ongelmat saattoivat näistä ongelmista olla jopa vakavampia.

³³⁷ Esim. Alanen 1963, s. 268.

3. Selvitykset syyllisistä, hyvitykset uhreille – Sodan jälkilasku valtiopäivillä

3.1. Poliittiset ongelmat sodan jälkeen

Valtiolla, joka on hävinnyt sodan, on usein edessään ongelmia. Ruotsin valtakunta syksyllä 1742 ei ollut poikkeus. Osa tappion aiheuttamista ongelmista tuli ulkoapäin. Sodan uhka ei ollut edelleenkään väistynyt; päinvastoin moni valtiopäivämies pelkäsi uusienkin vihollisten ilmaantumista. Voittoisa vihollinen miehitti suurta osaa valtakunnasta, ja ulkovallat osoittivat huomattavaa mielenkiintoa Ruotsin sisäisiä asioita kohtaan aina valtaistuinta myöten. Kuten yleensä, myös Ruotsissa tappiollinen sota aiheutti lisäksi sisäisiä ongelmia. Myös ne olivat esteenä valtakunnan siirtymiselle normaalimpaan, rauhanaikaiseen, tilanteeseen. Ulkoiset ongelmat olivat vaikeita, mutta monessa suhteessa sisäiset ongelmat olivat vielä vaikeampia. Sotaan ei ollut lähdetty yksimielisesti ja sota oli aiheuttanut ensimmäiset – poliittiset – uhrinsa jo kauan ennen taistelujen alkamista. Sittemmin uhreja, myös muita kuin poliittisia, oli tullut lisää, mutta niiden hinnalla ei ollut saavutettu menestystä. Monien ongelmakokonaisuuksien käsittelyssä syksyn 1742 aikana tuli näkymään, kuinka sota jakoi ja erotti säätyjä juuri silloin, kun siitä toipumiseen olisi tarvittu yksimielisyyttä.

Eräs lähtökohtaisista sisäisten ongelmien lähteistä valtiopäivillä oli kysymys vastuusta ja syyllisistä. Tähän kysymykseen liittyi looginen vastapuoli, joka oli kysymys uhreista ja kärsimään joutuneista. Sekä uhreja, että vastuullisiksi katsottuja oli nyt kokoontunut samoille valtiopäiville. Sotaan liittyvä syyllisyys- ja vastuukysymys oli vallitsevassa tilanteessa välttämätön poliittinen realiteetti, jolle oli kaiken lisäksi olemassa sopiva aatteellinen tausta. Menneinä puhdasoppisen luterilaisuuden vuosikymmeninä ruotsalaisten mieliin oli iskostettu ajatus siitä, kuinka sovittamatta jääneet synnit vetävät Jumalan rangaistuksen koko yhteisön päälle. Vuoteen 1742 mennessä puhdasoppisuus oli toki jo paljolti lientynyt, mutta vastaavanlaisen ajatuksen sovittamattomista synneistä voi katsoa vaikuttaneen myös tuolloin sodan jälkeisessä tilanteessa. Säätyjen keskusteluissa puhuttiin suoraankin Jumalan rangaistuksesta Ruotsin kansalle, mutta myös ilman uskonnollista retoriikkaa katsoivat monet kestävämmäksi jatkaa valtiollista elämää samoilla lähtökohdilla, kuin ennen sotaa. Tästä oli kyse esimerkiksi silloin, kun aatelissäädyn täysistunnossa 26. elokuuta Carl Gustaf Boije halusi, ”*ennen kuin valiokuntien valitsijamiehet valitaan*”, esittää heille, että ”*edellisen salaisen valiokunnan jäsenistä ei valittaisi kolmannesta enempää, ettei*

heillä jatkossa olisi monopoliasemaa kunnianarvoisessa joukossa” ja jotta ”päämiehille ei tulisi aihetta väittelyyn ja epäyhtenäisyyteen, ei asioita pitäisi käsitellä niin salassa kuin aiemmin, vaan kaikkien tulisi päästä niiden käsittelystä osalliseksi.”³³⁸

Kostosota ja aiempien menetysten palauttamiseen tähdännyt sota oli epäonnistunut, ja ainakin tappio – ellei jopa koko sotaan lähteminen – oli jonkun syy. Syylliset oli saatava vastuuseen, siitä ei ollut erimielisyyttä. Sen sijaan syyllisten löytämisestä ja vastuun rajoista ei ollut yksimielisyyttä. Syyllisiin liittynyt kysymys siitä, kenen käsiin valtiolliset ja sotilaalliset johtoasemat voitiin jatkossa luottaa, ja kuka tulisi viemään valtakunnan rauhaan, teki ongelmasta poliittisen. Syyllisyyskysymys tuli olemaan monimutkainen ja vaikea. Sitä vain jossain määrin yksinkertaisempi oli sodan uhrien aiheuttama ongelma.

Hyvin yleisesti sotien jälkeisiin haasteisiin, joita valtiot joutuvat kohtaamaan, kuuluu edellä mainitun kaltaisten poliittisten ongelmien lisäksi sodasta pahiten kärsimään joutuneista; sotainvalideista, orvoista, leskistä ja omaisuutensa menettäneistä huolehtiminen. Valtiovallan toimenpiteinä ne kaikki ovat osa laajempaa yhteiskunnan rauhoittamista ja oman legitimitietin vahvistamista tai palauttamista. Uhrien ongelma oli Ruotsissa omalaatuisensa syksyllä 1742 ja painottui jälkimmäisiin ensin mainittujen sijasta. Esimerkiksi sotainvalidien asema Ruotsin valtakunnassa ei 1700-luvulla ollut kehuttava; valtiovalta kohdisti heihin vain vähän huomiota. Sodassa vammautuneiden asiat eivät nousseetkaan valtiopäivillä keskustelun kohteeksi yhtään kertaa syksyn 1742 aikana. Kuluneina vuosikymmeninä ja vuosisatoina ruotsalaisessa yhteiskunnassa oli varmasti totuttu näkemään vanhoja ja vammautuneita sotilaita, joten uudetkaan sellaiset eivät aiheuttaneet suurta shokkia. Haavoittuneet ja invalidisoituneet eivät loppujen lopuksi olleet varsinainen uhka yhteiskunnalliselle jatkuvuudelle. Osaltaan asiaa selittää ruotsalainen tapa armeijan varustamiseen. Kun muissa Euroopan maissa terveinäkin kotiutuneet armeijat aiheuttivat huolta ja vaivaa, otti Ruotsissa ruotujakolaitos vastaan ja sopeutti takaisin maaseutuyhteisöön samat miehet, jotka se oli luovuttanut sotatantereille.³³⁹ Siten myös sodassa terveytensä menettäneet päätyivät maaseutujen muiden vaivaisten joukkoon.

Näin ollen sodan uhrit, joista valtiopäivillä puhuttiin, tulivat olemaan siviiliväestöä. Sotaorpojen asia oli niin marginaalinen, etteivät valtiopäivät ottaneet siihen kantaa.

³³⁸ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 22.

³³⁹ Melkersson 1997, s. 50.

Leskien eläkkeistä sentään puhuttiin satunnaisesti, kun heidän valituksensa päätyivät valtiopäivien käsittelyyn saakka. Siten perinteisistä sodan uhrien joukosta suurin huomio tuli keskittymään kotinsa ja omaisuutensa menettäneisiin, mikä taas johti kysymyksen alueelliseen ja kansalliseen painottumiseen. Näin pitkälle sodan uhrien aseman käsittely oli valtiopäivillä suhteellisen yksinkertaista. Monimutkaisemmaksi se muuttui, kun mukaan lasketaan sodan poliittiset uhrit, ja sodan rasisusten epätasapainoinen jakautuminen säätyjen välille. Tällöin oli olemassa tilanne, jolloin sekä uhrit että syylliset olivat läsnä samoilla valtiopäivillä. Säätyjen tapauksessa he kohtasivat tasaveroisina, kun taas yksilökysymyksissä uhrit saattoivat vain vaatia itselleen oikeutta.

Tutkimuksen viimeinen pääluke painottuu näihin keskeisiin ongelmiin koskien sodan ja sen syiden selvittämistä, syyllisten ja vastuullisten etsintää ja nimeämistä, sekä uhrien ja kärsimään joutuneiden hyvittämistä. Luku rakentuu erillisten tutkimuskysymysten, jotka omalta osaltaan lisäävät viimeisen ja puuttuvan palan koko tutkimuksen kattaviin kysymyksiin, varaan. Ensimmäinen kysymys on jälleen määrittelevä. Mitä ja millaisia olivat ne ongelmat, jotka liittyivät selvityksiin sodan syistä, syyllisistä ja uhreista? Miten ne nähtiin eri puolilla? Miten niistä puhuttiin, kuinka niitä käsiteltiin? Miksi esillä olleet ongelmat olivat nousseet esille? Kuka esitti ja kuka ajoi niitä? Mistä johtuivat erot, jotka jakoivat valtiopäiviä jopa konfliktin partaalle, ja aiheuttivat jopa valtakunnan turvallisuuden vaarantumisen? Mihin periaatteisiin keskusteluissa vedottiin ja millaisia olivat eri puolten retoriset keinot?

Näihin kysymyksiin haetaan vastausta periaatteessa kahdelta taholta. Ensin käsitellään sodan syiden, syyllisten ja vastuukysymysten puolta. Tähän puoleen liittyi muutama suuri asiakokonaisuus, jotka hallitsivat suurta osaa koko syksyn poliittisesta toiminnasta valtiopäivillä. Toinen puoli on vastakkainen; se koskee niitä sodan uhreja ja sodasta kärsimään joutuneita, joiden asemaa valtiopäivillä käsiteltiin. Tälläkin puolella on useampia asiakokonaisuuksia, joista yksi on niin suuri ja monipuolinen, että sitä on käsiteltävä kokonaan omana lukunaan. Suomalaiset olivat nimittäin – jälleen kerran – jääneet sodan jalkoihin, ja koko valtakunnan itäinen osa oli vihollisen vallan alla. Suomen asukkaat olivat siten sodan selvimpiä uhreja, sillä he olivat kiistämättä joutuneet kärsimään sodasta eniten. Suomalaiset olivat myös selvimmin vastustaneet sodan aloittamista edellisillä valtiopäivillä, joten heitä oli syytä kuunnella.

3.2. Selvitykset sodan syistä ja syyllisistä – Kenraalit, säädyn ja salainen valiokunta

Kaksilla edellisillä valtiopäivillä oli vaikuttanut kaksi kilpailevaa näkökantaa, toinen sodan puolesta ja toinen sotaa vastaan. Näkökulmat olivat ainakin jossain määrin noudatelleet säätyrajoja, niin että aatelissäädyt olivat selvimminkin, joskaan ei yksimielisesti, ollut sodan kannalla, samoin kuin porvarissäädyn johtava eliitti, mutta talonpoikais- ja pappissäädyt olivat pääasiassa vastustaneet sotaa. Sotaa kannattanut osapuoli oli voittanut, ja pakottanut vastustajansakin sodan taakse. Sota oli julistettu ja aloitettu, mutta sitten väijäämättömästi hävitty. Armeijan ylin päällikkö ja sotatoimien johtaja oli ollut myös valtiopäivien sotapuolueen johtajia. Tässä oli lähtökohta, josta käsin vuoden 1742 valtiopäivät alkoivat. Jo tähän lähtökohtaan katsoen oli hyvin luonnollista, että sotaan liittyvistä vastuukysymyksistä tulaisiin keskustelemaan näillä valtiopäivillä. Yksimielisyys vallitsi siitä, että tapahtumat oli tutkittava ja syylliset oli saatava vastuuseen. Juuri muusta yksimielisyys ei sitten vallinnutkaan.

Valtiopäivien ensimmäiset viikot olivat tässä, kuten monessa muussakin suhteessa vielä epätietoisuuden ja järjestelyjen aikaa. Valmistautumisesta tulevaan oli selvin merkki se, kun talonpojat vaativat ja saivat itselleen edustuksen salaiseen valiokuntaan, jossa kaikki sotaa koskevat asiat pääasiassa käsiteltiin. Syyskuun kolmantena päivänä tuli sitten tieto armeijan antautumisesta Helsingissä, mikä viimeistään käänsi ajatukset sodan jälkiselvityksiin. Jo parin viikon kuluttua alkoi täysistuntoihin tulla valtiopäivämiesten muistioita, joissa puhuttiin sodassa ilmenneistä epäkohdista, ja vaadittiin niistä täyttä tutkintaa. Kuten oli ollut laita kruununperimyskysymyksen kohdalla, kun asia oli saatu osaksi poliittista päiväjärjestystä, oli siitä helpompi jatkaa ja kaikkien muidenkin tuoda omat näkemyksensä julki.

Syysyä 1742 vahvasti leimanneen kysymyksen sodan selvityksistä alku oli kahtalainen. Kun edellä esimerkkinä käytetty kruununperimyskysymys oli saanut hyvin selvästi alkunsa yksittäisen edustajan, vapaaherra Henrik Wreden, yksittäisestä muistiosta, oli tässäkin tapauksessa yksi mies ja yksi muistio edellä muita. Syyskuun 16. päivänä nimittäin luettiin aatelissäädyssä kapteeni Botvid Stiernstolpen 19-kohtainen muistio, joka käsitteli sotaa, siinä ilmenneitä lukuisia epäkohtia ja niiden syitä. Siinä Stiernstolpe halusi ”*nykyisten aikojen ja valtakunnan tukalan tilanteen johdosta esittää lukuisia kysymyksiä ja muistutuksia aatelissäädyn lähemmin tarkasteltavaksi.*” Jo ensimmäinen kohta Stiernstolpen muistiossa oli jatkon kannalta merkittävä. Siinä vaadittiin, että ”*kaikki ne lyhyenä sota-aikana tehdyt toimenpiteet, joista valtakunnan*

surkuteltava perikato silminnähdän näyttää johtuneen, tulisi valtiosäätyjen asiaankuuluvasti tutkia, ja sen mukaan järjestää arvelematta myös seuraukset.” Muistion ensimmäinen kohta oli siis periaatteellinen; sodan tutkiminen kuuluu säädyille. Periaatteellisena kysymyksenä se oli myös Stiernstolpen muistion tärkein kohta, jonka kautta toinen puoli syksyn ehkä suurimmalle kiistakysymykselle oli näin asetettu.³⁴⁰

Muistionsa jatkossa Stiernstolpe esitti yksittäisiä kysymyksiä epäkohdista, joita oli sodan käymisessä huomannut. Osa niistä liittyi itseensä sodankäyntiin ja sen varsinaiseen johtamiseen. Näin oli esimerkiksi muistion viidennessä kohdassa, jossa kysyttiin, ”*miksi urhealle kenraali Wrangellille ei ollut lähetetty apua Lappeenrantaan, ja miksi hänelle oli annettu niin vähän voimia mahtavaa vihollista vastaan.*” Vastaavasti monia askarruttanut kysymys oli myös muistiossa kahdeksantena esitetty; ”*miksi hyökkäyssodassa ei tehty ainuttakaan hyökkäystoimenpidettä, vaan ainoastaan puolustuksellisia operaatioita.*” Stiernstolpe piti muiden lailla selvitystä vaativana epäkohtana myös sitä, ”*minkä vuoksi Haminan linnoitus oli jätetty ilman vähäisintäkään vastarintaa, mikä maksoi valtakunnalle monien vuosien työn ja uskomattoman summan rahaa, ja miksi ainoastaan kaupungin talot poltettiin, mutta itse linnoituslaitteet jätettiin hyvään kuntoon.*”³⁴¹

Sodassa tehtyjä virheitä ja epäkohtia riitti, ja monissa muissa muistioissa niitä tultiin esittämään vielä roppakaupalla lisää. Tällaiset kysymykset ja epäkohdat kohdistuivat pääasiassa armeijan komentaviin kenraaleihin. Valtiopäivien kannalta vakavampaa puolta Stiernstolpen muistiossa edustivat ne kysymykset, jotka kohdistuivat jo sodan aloittamisessa tapahtuneisiin epäkohtiin tai muuten sodan poliittiseen puoleen. Siinä kysymyksenalaiseksi tuli nimittäin säätyjen itsensä toiminta edellisiltä valtiopäiviltä, samoin kuin valtaneuvoston toiminta sodan ajalta. Tällainen kysymys esitettiin muistiossa heti toisena kohtana, ja se kuului, ”*miksi sodanjulistus annettiin jo ennen kuin armeija oli koossa.*” Loput vaaralliset kysymykset sijoittuvat muistion loppuun. Viidestoista kohta oli perustavanlaatuinen; ”*mikä oli varsinainen ja oikea syy ensimmäiseen joukkojen siirtoon Suomeen silloin kun rauha vielä vallitsi, ja mille perustalle liittolaisuudet, tuet, suunnitelmat ja itse sota asetettiin.*” Kuudennessatoista kohdassa Stiernstolpe kysyi, ”*minkä vuoksi näitä valtiopäiviä ei ollut kutsuttu koolle jo*

³⁴⁰ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 73 – 74.

³⁴¹ Ibid.

maaliskuun vaarallisina kuukausina, jolloin kaikkea toivoa ei ollut vielä menetetty.” Lopuksi Stiersntolpe pyysi säädyltä vielä suosiollista anteeksiantoa, jos oli tullut jotenkin loukanneeksi valtiollista toimintaa. Puolustukseen hän sanoi, ettei ole ”mikään valtiomies, vaan ainoastaan uskollinen sotilas ja alamainen.”³⁴²

Kapteeni Stiernstolpen muistio oli kovaa tekstiä. Siinä vaadittiin, että säätyjen tulisi tutkia sotaan liittyvät epäkohdat, jotka eivät rajoittuneet kenraalien toimintaan, vaan ulottuivat sotatantereilta kauas politiikan kentille saakka. Stiernstolpen muistio olisi varmasti yksinäänkin riittänyt aloittamaan keskustelun sodan selvityksistä, ja se piti sisällään monia aivan keskeisimpiä myöhemmissä keskusteluissa yhä uudestaan esiin tulevia teemoja ja riidanaiheita, mutta vastaavanlainen kipinä, kuin Wreden muistio kruununperimyksestä, se ei siltikään ollut. Kamppailuun tarvittiin vielä vastapuoli. Heti muistion lukemisen jälkeen vapaaherra Henrik Wrede, joka näillä valtiopäivillä kunnostautui hyvin aktiivisena, sanoi, että hänellä on sitä suurempi syy kiittää herra Stiernstolpen muistiota, kun hän itsekkin on lähipäivinä aikeissa julkistaa samanlaisen. Koska kapteeni Stiernstolpe ei Wreden mielestä ollut kyennyt esittämään kaikkia seikkoja, ”*jolloin jotain voisi jäädä unohduksiin*”, pyysi vapaaherra Wrede, että muistio jätettäisiin lepäämään seuraavaan täysistuntoon saakka, jotta ”*hän sekä useat muut voisivat valmistella, mitä pitävät tärkeänä, ja voisivat esittää sen.*” Stiernstolpen itsensäkin kannatettua tätä pyyntöä aatelissäätö päätti jättää muistion lepäämään, eikä sitä välitetty vielä myöskään muille säädylle.³⁴³

Valmistautuminen sodan jälkiselvityksiin sai siten vielä hetken jatkoa aatelissäädyn parissa. Säätyjen seuraavat täysistunnot pidettiin vasta puolentoista viikon kuluttua siitä, kun Stiernstolpe oli esittänyt muistionsa aatelissäädystä, eli syyskuun 27. päivänä. Tuossa täysistunnossa alkoi sitten tapahtua sitäkin enemmän, ja sodan selvityksiä koskeva asia tuli täydellä voimallaan valtiopäivien keskuuteen. Stiernstolpe oli muistiossaan syyskuun 16. päivästä ensiksi esittänyt periaatteellisen lähtökohdan sodan tutkimukselle, ja toiseksi monia käytännön epäkohtia, joihin tutkimuksen tulisi keskittyä, mistä epäkohdista osa oli liittynyt jo edellisillä valtiopäivillä tehtyihin poliittisiin päätöksiin. Niissä muistio oli pitänyt sisällään siemenet suurimmille kiistakysymyksille, jotka sodan jälkiselvittelyihin ylipäänsä liittyivät. Nyt, aatelissäädyn täysistunnossa syyskuun 27. päivänä, näihin muistion kohtiin tuli vastineet, joista saivat alkunsa koko syksyn kestävät ja kaikki säädyt mukaansa tempaavat, hyvin kriittiset

³⁴² Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 73 – 74.

³⁴³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 75.

periaatteelliset kamppailut. Vaikka kysymykset liittyivät läheisesti yhteen ja kietoutuivat monessa kohdin erottamattomasti toisiinsa, käsitellään niitä jo selvyiden vuoksi tässä tutkimuksessa erikseen.

3.2.1. Sotaoikeus vai säätyjen komissio

Kiistakysymyksistä ensimmäinen, joka samalla oli kattavampi ja laajempi, liittyi siihen periaatteeseen, jonka Stiernstolpe oli nimennyt vaatiessaan säätyjen suorittamaa tutkimusta sodasta ja sen syistä. Mainitun muistion ohella se sai alkunsa säädyille osoitetusta hyvin yksinkertaisesta tiedonannosta, jonka sisältökin oli odotettu. Syyskuun 27. päivän aluksi maamarsalkka kertoi nimittäin aatelissäädyn täysistunnossa – kuten muut puhemiehet omissa säädyissään – että ”*Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa oli armollisesti antanut salaiselle valiokunnalle tiedoksi, että koska Suomi ja suuri osa armeijasta oli menetetty, on Hänen Kuninkaallisella Majesteetillaan valtaneuvoston neuvosta ollut aihetta antaa pidättää molemmat kenraalit heidän tullessaan kaupunkiin, sekä järjestää sotaoikeus tutkimaan heidän toimiaan.*”³⁴⁴ Kuka tulisi tutkimaan sodassa tapahtuneet virheet ja niiden syyt? Vaihtoehdot olivat nyt esillä; säätyjen toimeenpanema tutkimus, tai kuninkaan asettama sotaoikeus. Ennen pitkää kaikkialla jouduttiin ottamaan kantaa kysymykseen oikeasta foorumista, ja tämä kysymys tuli hallitsemaan suurta osaa sodan selvityksiä kattavasta keskustelusta.

Tieto kenraalien pidättämisestä levisi saman tien kaikkiin säätyihin, mutta aloite sodan selvityksistä pysyi edelleen aatelissäädystä. Muut säädyt, kuten myöhemmin tultiin näkemään, olivat kyllä asian etenemisestä tietoisia ja valmistautuivat sen käsittelyyn. Toistaiseksi he kuitenkin ainoastaan odottivat – poliittisen kulttuurin mukaisesti oikeassa järjestyksessä – että aatelissäätö saisi sanansa sanottua ja välittäisi asian heille. Kiivas keskustelu ja yhä uusien muistioiden esittäminen siitä, tulisiko vallitsevassa tilanteessa ylipäätään etsiä syyllisiä ja jos tulisi, niin mistä, alkoikin aatelissäädystä heti samassa täysistunnossa. Varsinaisen tutkimuksen tapahtumipaikkaan ja suorittajaan palattiin puolestaan tarkemmin säädyn seuraavassa täysistunnossa, joka pidettiin toinen päivä lokakuuta. Silloin everstiluutnantti ja vapaaherra Sten Coijett esitti säädyille oman muistionsa. Siinä hän muiden tavoin ensin

³⁴⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 78.

valitteli valtakunnan kurjaa tilannetta ja yhtyi sitten niihin, jotka ”*haluavat tietää syyn siihen*”. Sotaoikeuden asettamista Coijett piti kuninkaan toimenpiteenä valtakunnan parhaaksi – kuninkaan toimenpiteitä ei helposti muunlaisiksi arvioitukaan, sillä Majesteetin persoona nautti hyvin vahvaa muodollista arvostusta – mutta ei kuitenkaan pitänyt sitä riittävänä. Kuten Coijett sanoi, ”*se koskee vain kenraaleita komentavina upseereina.*” Sen sijaan hän ehdotti, että edustajia kaikista neljästä säädystä kokoontuisi tutkimaan asiaa, joka ”*on vakava ja valtakunnan hyvinvointia koskeva*” ja että tutkimus tapahtuisi avoimin ovin. Tutkimuksen tulokset olisi itse kunkin taas alistettava säätyjen täysistunnoille päätöksiä varten.³⁴⁵

Maamarsalkka teki Coijettin muistioon viitaten säädylle esityksen, kuinka säätyjen deputaatio tutkisi sotaa koskevia asioita. Aatelissäädyn edustaja C. W Cederhielm esitti ensimmäisenä kompromissiin viittaavan ajatuksen, että ”*sitä mukaa kun sotaoikeudessa ilmenee asioita, jotka eivät sille kuulu, ne siirrettäisiin säätyjen tutkittavaksi.*” Vapaaherra Düring vastusti säätyjen tutkimusta: ”*kenraalien toimintaa sodan johdossa ei voida tuomita säädyissä*”, kun taas esimerkiksi kapteeni Hästesko kannatti sitä: ”*on vaarallista jättää koko valtakuntaa koskeva asia ainoastaan sotaoikeuden käsiin.*”³⁴⁶

Vastapuolet olivat siis jo tässä vaiheessa selvillä ja näkyvissä. Jatkossa seurasi perusteluja puolesta ja vastaan, sekä erilaisia ehdotuksia kolmannen tien löytämiseksi. Carl Otto Hamilton totesi, että ”*kansa pelkää, ettei sotaoikeus ole oikeudenmukainen, vaan sisäpiiriä.*” Aiheellinen huomio viittasi siihen, että sodan selvittelyt olivat pohdittavina jo laajemmalti, kuin aatelissäädyn sisällä. Tähän Carl Gustaf Boije vastasi, että ”*sotaoikeus on oikea paikka selvityksille, mutta kansan rauhoittamiseksi se voidaan käydä avoimin ovin.*” Boijen ehdotuksen mukaisesti maamarsalkka teki sitten myös päätösesityksen. Keskustelujen jälkeen se päättyi muotoon; ”*kuka haluaa asian käsiteltäväksi sotaoikeudessa avoimin ovin, vastaa kyllä, ja kuka haluaa säätyjen deputaation tutkimaan asiaa, vastaa ei.*” Lopputulos oli selvänumeroinen. 252 edustajaa vastasi kysymykseen ’kyllä’. ’Ei’ -vastauksia tuli 124. Näin aatelissäätö oli tullut siihen lopputulokseen, että sodankäyntiin liittyvät asiat tuli käsitellä sotaoikeudessa avoimin ovin. Jo tätä ennen näistä asioista oli omaksi kysymyksekseen – johon ei vielä otettu kantaa – erotettu edellisten valtiopäivien ja salaisten valiokuntien toimenpiteiden tutkiminen.³⁴⁷

³⁴⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 113.

³⁴⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 115 – 116.

³⁴⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 117 – 123.

Aatelissääty koetti saada sodan syiden selvittämistä koskevan asian nopeaan päätökseen ja pois valtiopäivien käsittelystä naulaamalla siitä oman päätöksensä jo ennen asian esittämistä muille säädyille. ”Suomessa käydyn sodan virheitä” koskevia muistioita oli lopulta kertynyt varsin suuri määrä ja ne järjestettiin lokakuun 13. päivänä muille esittämistä varten. Samaan yhteyteen aatelissääty kirjasi myös oman niistä tekemänsä päätöksen, joka oli se, että sota-oikeus tulee istumaan avoimin ovin ja siirtämään sille kuulumattomat asiat oikeille foorumeilleen.

Päivä, jolloin asia siirrettiin muille säädyille, oli sama, jolloin vapaaherra Wrede esitti kruununperimystä käsittelevän muistionsa, mikä on varmasti vaikuttanut historiantutkimuksessa usein esitettyyn syvempään yhteyteen kysymysten välillä. Tätä tulkintaa ei ole syytä myöskään täysin unohtaa. Wrede oli kokenut edellisessä täysistunnossa henkilökohtaisen tappion, kun vastoin muiden muassa hänen mielipidettään aatelissääty oli päättänyt vaatia salaiselta valiokunnalta selvitystä sotaa edeltäneistä päätöksistä. Kruununperimyksen ja tämän seikan yhteyttä epäiltiin lisäksi jo aikalaisittain. Pappissäädyssä 16. lokakuuta rovasti Werander nimittäin totesi kruununperimysmuistiosta, että *”tämä kysymys on viskattu kuin epäyhtenäisyyden omena, että se saisi aikaan sellaisen sekasorron ja hämmennyksen, että monet voisivat helposti päästä vastaamasta teoistaan.”*³⁴⁸ Mahdollisesta yhteydestä ja Wreden motiiveista huolimatta kruununperimyskysymys oli lopulta oma merkittävä kokonaisuutensa. Sellainen oli ehdottomasti myös sodan selvityksiä koskeva kysymys, eivätkä kaksi syksyn pääasiaa estäneet toistensa käsittelyä.

Aatelissääty oli joka tapauksessa tehnyt päätöksensä ja välittänyt sen muille säädyille. Nopeaa ja helppoa valtiopäivä-, eli kaikkien säätyjen yhteistä päätöstä ei kuitenkaan ollut luvassa. Jopa pappissäädyssä, joka perinteisesti oli odottanut aatelissäädyn aloitteita ja usein jopa noudattanut niitä varsinkin tämän tyyllisissä menettelytapa-asioissa, ensimmäiset kommentit olivat vastustavia. Papiston täysistunnossa 13. lokakuuta luettiin aatelissäädyn pöytäkirjan otteet syyskuun 27. päivältä, sekä lokakuun toiselta ja yhdeksänneltä päivältä, koskien viittätoista aatelissäädyssä annettua ja pöytäkirjan otteisiin liitettyä muistiota Suomen sotaoperaatioissa tapahtuneista virheellisyyksistä. Samoin luettiin sota-oikeutta kannattanut päätös. Muistiot päätettiin jättää lepäämään perehtymistä varten, mutta jo tässä vaiheessa rovasti Lenaeus yhdessä monien muiden kanssa muistutti, että *”sen*

³⁴⁸ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 62.

sijaan olisi järjestettävä säätyjen komissio tai valiokunta kenraaleista ja päällikkyydestä”, minkä vaatimuksen hän esitti ”sen vastuun tähden, joka hänellä on päämiehilleen, joiden oikeuksia hän ei suinkaan voi luovuttaa pois.” Lisäksi Lenaeus muiden tukemana arveli, että ”kansa ei koskaan enää suostune nostamaan kokoon mitään armeijaa, elleivät he saa tietää, kuinka aiemman kanssa meneteltiin.” Pian tämän jälkeen säädyn puheille saapui talonpoikaissäädyn edustajia, jotka pyysivät yhteisiä neuvotteluja kysymyksen suhteen, mutta asia jäi sillä kertaa, koska asiakirjoihin ei ollut vielä ehditty tutustua.³⁴⁹

Muistioihin oli ehditty tutustua pappissäädyn täysistuntoon 20. lokakuuta mennessä. Keskustelu alkoi heti aiheesta, kuka tulisi tutkimaan kenraalien toiminnan ja Suomen sotaoperaation. Växjön piispa Eric Alstrin ja tohtori Melander esittivät ensimmäisen puheenvuoron, joka mukaili aatelissäädyn päätöstä. Heidän mielestään Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa asettaman sota-oikeuden tuli tutkia asia. Piispa Jacob Benzeliuksen muotoili samaa näkemystä edelleen. Hän esitti, että ”kenraalisota-oikeus tutkii ja tuomitsee tämän, mutta epäluottamuksen estämiseksi sekä maan rauhoittamiseksi säädyt saisivat sinne edustajansa, vaikka ilman äänioikeutta.” Suurin osa säädyn jäsenistä hyväksyi tämän ehdotuksen, mutta yksimielisyyteen ei papistonkaan keskuudessa päästy. Kirkkoherra Ramzelius esitti nimittäin oman muistionsa, jossa hän toi julki, ettei voi nähdä sitä, kuinka säädyt voisivat luopua oikeudestaan edustajiensa kautta tutkia sodan turmiollista suorittamista Suomessa. Tähän katsoen hän ehdotti, että valitut säätyjen jäsenet suorittaisivat tutkimuksen, josta he sitten jättäisivät säädylle oikeat tiedot. Ramzelius vetosi kotona odottaviin kanssaveljiinsä ja varoitti vaarallisista seurauksista, ellei tähän suostuta. Tästä syystä hän myös anoi itselleen pöytäkirjan otetta, jolla voisi todistaa oman näkemyksensä.³⁵⁰

Asiasta käydyn keskustelun päätteeksi pappissäätö päättyi lopulta piispa Benzeliuksen esityksen mukaiseen tulokseen. Lausunnossaan papisto hyväksyi aatelissäädyn päätöksen sillä muutoksella, että avoimin ovin järjestettävän tutkimuksen sijaan muutamia jäseniä kaikista säädystä saisi olla läsnä sota-oikeuden istunnoissa niin kauan, kuin ne kestävät. Edustajilla ei olisi sota-oikeudessa äänioikeutta ja he poistuisivat, kun sota-oikeuden jäsenet tekisivät tuomionsa.³⁵¹

³⁴⁹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 51.

³⁵⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 65 – 67.

³⁵¹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 67.

Muissa säädyissä sodan selvittelyt jäivät jossain määrin kruununperimyskysymyksen varjoon, mutta paine kysymyksen ratkaisemiseksi alkoi samalla kasaantua. Esimerkiksi talonpoikaissäädystä päätettiin vielä 16. lokakuuta jättää sotatapahtumia koskevat muistiot lepäämään. Samalla tehtiin kuitenkin jo päätös, että siinä tilanteessa, kun muistioita käsitellään, tulee säädyn ajatella ja kysellä, ”*mitkä olivat syyt siihen, että niin paljon miehistöä menehtyi, miksi muonavarat olivat olleet niin riittämättömät ja miksi upseerit eivät olleet huolehtineet miehistöstään, koska oli huomattu, että upseeristo ei ollut kärsinyt samoissa määrin.*”³⁵² Sädyn seuraavassa täysistunnossa, joka pidettiin 20. lokakuuta, esitettiin kysymyksestä jo ensimmäisiä selväsanaisia vaatimuksia. Talonpoika Per Nilsson Linköpingin läänistä antoi muistion, jonka mukaan ”*kenraalien toimet Suomessa ja muu sotaan liittyvä tulisi tutkia ja tuomita säätyjen valiokunnassa tai komissiossa.*” Asiansa painottamiseksi Nilsson esitti, ettei ”*ole tekemisissä minkään asian kanssa, ennen kuin tämä ja kruununperimysasia on lähetetty täältä ja saatettu muiden säätyjen tietoon.*” Puhemies kuitenkin tyrmäsi tämän vaatimuksen ja kannatti avoimin ovin käytävää sota-oikeutta, mihin säädyn valtaosa toistaiseksi myöntyi.³⁵³

Sodan syiden selvittämistä koskeva kysymys näytti siis vielä lokakuun puolivälin jälkeen olevan ratkaistavissa suhteellisen helposti. Sotaoikeus oli Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa asettama, ja aatelis-, sekä pappissäädyt olivat omilla päätöksillään asettuneet sen taakse. Silti jokaisessa asiaa käsittelemään ehtineessä säädyissä oli olemassa myös oppositio, jonka näkemys sotaan liittyvien selvitysten tavasta oli kokonaan toinen. Samalla näkyi myös merkkejä, ettei kysymystä kaikesta huolimatta ollut käsitelty vielä loppuun. Tämä kävi ilmeiseksi jo siinä, kun pidätetty kenraali Lewenhaupt antoi lokakuun 26. päivänä oman muistionsa säädyille. Muistiossaan Lewenhaupt valitti ensinnäkin sitä, että hänet oli pidätetty niin pikaisesti, ettei hän edes ollut voinut antaa edustajilleen tietoja ja toisekseen sitä, ettei vartioiva upseeri anna hänen rauhassa neuvotella edustajansa kanssa, eikä hän myöskään ole saanut kaikkia papereitaan. ”*Näissä olosuhteissa,*” kenraali Lewenhaupt sanoi, ”*hän ei voi tuoda esiin totuutta.*” Muistionsa lopuksi Lewenhaupt tarjoutui kertomaan kaiken valtakunnan säädyille, ja näin omalta osaltaan esitti järjestettäväksi säätyjen komission, joka tutkisi kaiken sotaan liittyvän.³⁵⁴

³⁵² Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 81.

³⁵³ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 82.

³⁵⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 200.

Lewenhauptin muistio herätti aatelissäädystä keskustelun sota-oikeudesta tai säätyjen komissiosta uudelleen henkiin, vaikka monet vastustivat kerran päätetyn asian uudelleen avaamista. Vapaaherra Coijett, joka jo aiemmin oli puolustanut säätyjen suorittamaa tutkimusta, antoi sen puolesta nyt uuden muistion, jossa hän tuki myös Lewenhauptin vaatimuksia. Coijett meni perusteluissaan syvälle. Hän vetosi Ruotsin lakiin ja hallitusmuotoon siinä, ettei ketään saa pidättää huhujen ja kuulopuheiden perusteella, ja huomautti, että lain mukaan kaikille pitää antaa mahdollisuus ja riittävästi aikaa puolustaa itseään omassa asiassaan. ”*Sen vuoksi,*” vetosi Coijett, ”*samoin kuin siksi, ettei kenraali Lewenhauptia kohtaan tehdyillä toimilla vedettäisi päällemme Jumalan kosta, omantunnon loukkaamista ja vaikeaa maanvaivaa*” tuli ottaa selville, minkä vuoksi Lewenhaupt oli pidätetty ja yhdessä muiden säätyjen kanssa pohtia sitä, perustetaanko säätyjen komissio. Sääty ei kuitenkaan muuttanut päätöstään, vaan Lewenhauptin suhteen ainoastaan päätettiin, että hän saa antaa Kuninkaalliselle Majesteetille oman selvityksensä sotatapahtumista, mikä selvitys sitten välitetään säädyille.³⁵⁵

Asia ei ollut loppuun käsitelty myöskään siinä suhteessa, että kahden alemman säädyn päätökset sen suhteen puuttuivat vielä. Talonpoikaissäätö oli ehtinyt käsitellä kysymystä vasta alustavasti, ja porvarissäädystä lukuisat sotaan koskevat muistiot luettiin ensimmäisen kerran vasta 26. lokakuuta. Talonpoikaissäädystäkin päätöstä lykättiin niin kauan, kuin kruununperimyskysymystä ja sen toimeenpanoa vielä käsiteltiin. Mielipiteet näyttivät kuitenkin selvästi kallistuvan ylempiä säätyjä ja sota-oikeutta vastaan. Esimerkiksi lokakuun 28. päivän täysistunnossa talonpoika Olof Benjaminsson Roslagenista antoi muistion, jossa jälleen vaadittiin säätyjen valiokunnan asettamista. Sen tuli tutkia asiat perusteitaan myöten ja selvittää jopa, miksi sotaan Venäjää vastaan alun perin ryhdyttiin, ja kuka ensimmäisenä antoi säädyille aiheen siihen.³⁵⁶ Seuraavassa täysistunnossa 30. lokakuuta annettiin samanlainen muistio, jossa talonpoika Matts Ersson myös vaati asetettavaksi säätyjen komissiota. Muistiot liitettiin yhteen ja jätettiin vielä pöydälle.³⁵⁷

Marraskuun 1742 alkuun mennessä kahdessa ylemmässä säädystä oli keskusteltu ja jopa riideltä sodan selvittelyistä, mutta kuitenkin päästy vain hieman toisistaan eroaviin lopputuloksiin. Kun talonpoikaissäätö ei ollut sanonut vielä kantaansa, tuli porvarissäätö

³⁵⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 202 – 204.

³⁵⁶ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 103.

³⁵⁷ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 105.

olemaan keskeisellä sijalla kiistakysymyksen nousussa koko valtiopäivät kattavaksi. Kruununperimyskysymys oli marraskuun alkuun mennessä saatu onnellisesti suuren salaisen valiokunnan valmisteltavaksi, joten porvaritkin saattoivat keskittyä sodassa ilmenneitä epäkohtia käsitteleviin muistioihin. Täysistunnossa kuudes marraskuuta niistä syntyi säädyn siihen asti vakavin kiista. Sundsvallin pormestari Martin Lundberg katsoi, että ”*ennen kuin sairaus voidaan parantaa, on tiedettävä sen syyt*” ja vaati säätyjen komissiota. Öregrundin pormestari Carl Gustaf Boberg oli samaa mieltä. Hän vetosi säätyjen oikeuksiin ja valtiopäiväjärjestykseen, ”*jota vastaan kenenkään ei pitäisi nousta.*” Boberg käytti retoriikassaan järeitä keinoja ja vetosi valitsijoihinsa, joille hän ei voi olla vastuussa siitä, että ”*vain yhden säädyn jäsenet, joista sota-oikeus koostuu, käsittelevät kaikille tärkeän asian.*” Kiista meni jopa henkilökohtaiseksi, kun Karlshamnin pormestari Frans Cervin esitti, ettei sodankäynnissä ollut muuta vikaa, kuin kenraalien toiminta, ja että prosessi oli sen tähden selkeä ja sota-oikeus oikea paikka. Cervin lisäsi vielä, että toimisi vastoin valtakirjaansa, jos asettuisi sitä vastaan ja haittaisi sota-oikeuden työtä. Boberg kiivastui tästä ja kysyi, ”*toimiko hän kenties vastoin valtakirjaansa*” ja ihmetteli, ”*kuinka olisi voinut niin tehdä, kun ainoastaan vaati lain noudattamista.*”³⁵⁸

Porvarissäädyn keskustelussa koko kiistakysymyksen kummankin osapuolen näkemykset tulivat ehkä selvimmin esille. Itse osapuolet sen sijaan hämärtyivät, tai ainakin poikkesivat sovinnaisesta puoluepoliittisesta tulkinnasta. Esimerkiksi juuri porvarissäädystä sodan suurimmat puolustajat edellisiltä valtiopäiviltä, tukholmalaiset tukkukauppiat Gustaf Kierman ja Thomas Plomgren kannattivat nyt säätyjen komissiota ja tutkintaa myös sodan syistä. Kierman esitti, että ”*valtiopäivät ovat koolla juuri tämän asian vuoksi, ja kolme kuukautta on jo kulunut ilman että valo olisi lisääntynyt.*” Hän jatkoi, että ”*säädyllä on oikeus kysellä ja totuuden on tultava ilmi.*” Kierman käytti myös perustetta, johon varsinkin talonpoikaissäädystä yleisesti viitattiin, ja totesi, että ”*kun ei tiedetä, kuka oli vastuussa, ei tiedetä, kenelle armeija voidaan luottaa.*” Tähän vetosi myös Plomgren, joka lisäsi vielä, ettei sodassa tutkita ainoastaan kenraalien toimia, vaan myös kysymyksiä, jotka eivät kuulu sota-oikeudelle.³⁵⁹

Sille, että sotaa aiemmilla valtiopäivillä muutamien aktiivisimpien edustajiensa johdolla tukenut porvarissääty kääntyi nyt, paljolti samojen edustajien tukemana, säätyjen komission kannalle, on selityksensä. Eräs selitys liittyy sodan selvityksiä

³⁵⁸ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 156 – 158.

³⁵⁹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 161 – 163.

koskevan kysymyksen jakaantumiseen. Esimerkiksi Thomas Plomgern totesi keskustelun kuluessa, että on kaksi asiaa; sotaan liittyvien tapahtumien selvittäminen, sekä aiempien salaisten valiokuntien toiminnan selvittäminen. Ensin mainittuun porvarissäädystä voitiin, ja oli ehkä jopa pakko suostua, mutta jälkimmäiseen varottiin ottamasta vielä kantaa. Siten yhteistoiminta talonpoikaissäädyn kanssa oli porvarissäädyn osalta myös itsepuolustusellista toimintaa unohtamatta myöskään oman säädyn päämiesten vaatimuksia valtakunnan eri seuduilta. Porvarissäädystä oltiin nimittäin yleisesti ottaen lähempänä kansaa, kuin pappissäädyn ylemmissä kerroksissa tai aatelissäädystä, ja kansan paine tuntui varmasti vahvana vaikuttaen jopa Tukholman mahtaviin kauppiaisiin. Kansan huomioimiseen viittasi myös säädyn päätöslauselma. Se syntyi äänestyksen, jossa säätyjen komissio oli voittanut sota-oikeuden äänin 40 – 12, jälkeen. Tässä porvarissäädyn lausunnossa, joka heti välitettiin myös muille säädylle, todettiin, että ”*sotaoikeus tuomitsisi vain sodanjohdon pieniä tekemisiä, kun on tutkittava laajemmin koko sodankäynnin taustoja.*” Lausunto jatkui; ”*Säädylle on valta ja oikeus tutkia asiaa ja rauhoittaa maan asukkaita, jotka ovat asiasta kiinnostuneita.*” Loppulausuntonaan porvarissääty näki tärkeäksi, että säätyjen komissio muodostettaisiin niin pian, kuin mahdollista.³⁶⁰

Tätä oli odotettu talonpoikaissäädystä. Täysistunnossa 13. marraskuuta vaadittiin säädystä yhtenä miehenä, että porvarissäädyn pöytäkirjan ote kuudennelta päivältä lokakuuta piti hyväksyä kaikkineen. Hyväksyntä kerrottiin myös porvarissäädystä saapuneelle lähetystölle, joka oli tullut kysymään talonpoikaissäädyn kantaa asiassa. Saman tien valittiin säädystä 12 edustajaa, jotka lähtisivät yhteisenä lähetystönä porvarissäädystä valittujen edustajien kanssa ylempiin säätyihin kertomaan päätöksestä ja vaatimaan komission järjestämistä.³⁶¹ Porvarissäädystä tehty päätös sopi siis erinomaisen hyvin talonpoikaissäädylle. Säädystä ei oikeastaan edes keskusteltu asiasta, kun useiden vaatima päätös saatiin ikään kuin valmiina.

Porvarit ja talonpojat olivat toistamiseen lyhyen ajan sisällä yhteisrintamassa aatellis- ja pappissäätystä vastaan. Kokemus kruununperimyskysymyksen nopeasta etenemisestä auttoi jatkamaan itsenäisellä linjalla myös kysymyksessä sota-oikeudesta tai säätyjen komissiosta. Kun kaikissa säädystä oli tehty päätökset, oli syntynyt pattitilanne, jossa kaksi säätyä oli kahta säätyä vastaan. Vastavia tilanteita varten oli olemassa sovittelumahdollisuuksia, mutta sekä kiistakysymys, että valtiopäivien yleinen tilanne

³⁶⁰ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 165 – 168.

³⁶¹ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 117.

poikkesivat normaalista. Asialla oli kiire, ja alemmat säädyt alkoivat pian lisätä siihen ylimääräistä painetta. Varsinainen vastuu käsittelystä siirtyi siten takaisin ylemmille säädyille. Niiden oli otettava uudelleen käsittelyyn jo kerran päättämänsä asiat, sillä asian luonne oli sellainen, ettei alempien säätyjen tarvinnut tinkiä kannastaan ensimmäisenä. Hävitty sota oli vahva peruste, jota varsinkin talonpojat saattoivat käyttää, ja jota erityisesti aatelissäädyn oli vaikea vastustaa. Sotasyyllisyyskysymyksen viimeiselle vaiheelle syksyllä 1742 antoi lähtökohdan se talonpoikaissäädyn lausunto, joka annettiin täysistunnossa 13. marraskuuta vastaukseksi salaisen valiokunnan pyyntöön pakkoveroista ja muista toimenpiteistä armeijan kuntoon laittamiseksi. Sääty ei nimittäin ”*suostunut mihinkään rekrytointiin tai pakkoverotukseen millään tavoin*” ja vaati sen sijaan asetettavaksi pöytäkirjan otteen muille säädyille, että ”*saataisiin tietää sodan oikeat syyt, sekä se, mihin kaikki huomattavat apuvarat ynnä muut rahat olivat menneet ja kuka oli vastuussa sodan epäonnistumisesta.*”³⁶²

Alempien säätyjen yhtenäinen kanta ja talonpoikaissäädyn uhkavaatimus todellakin pakottivat ajatuksen säätyjen komissiosta aatelissäädyn eteen. Samat henkilöt, jotka olivat puolustaneet sitä aiemmin, puolustivat sitä nytkin. Täysistunnossa 17. marraskuuta vapaaherra Coijett huomautti, että alempien säätyjen päätös oli sisäisesti yhtenäinen, mutta aatelissäädyn ja papiston päätökset puolestaan poikkesivat oleellisesti toisistaan, kun papisto oli esittänyt säätyjen edustajia salaiseen valiokuntaan. Asia jätettiin tuolloin toimitusdeputaatiolle mietittäväksi, jotta se tutkisi, onko kysymyksessä löydettävissä säätyjen yhtenäinen kanta.³⁶³ Pian siihen oli kuitenkin pakko palata uudestaan.

Hyvin ajankohtaiseksi kysymys tuli, kun porvarissäädyn lähetystö saapui aatelissäätöön 27. marraskuuta muistuttamaan päätöksestä ja talonpoikaissäädyn esittämästä uhkavaatimuksesta, ja vetosi vielä itsekin pahaenteisesti kanssaveljiensä rauhoittamiseen. Seurannut keskustelu oli kiihkeä. Komission puolustajat vetosivat säätyjen yhtenäisyyteen ja siihen, ettei sota-oikeus voi käsitellä kaikkia asioita. Myös komission vastustus jatkui vahvana ja sai uusista käänteistä uutta pontta. Hovioikeusneuvos Adlerbeth puki monien tunnot sanoiksi, kun hän esitti, kuinka ”*kaksi säätyä, nimittäin talonpoikais- ja porvarissäädyn, yhdistyivät ja kerta toisensa jälkeen kuin uhkauksena pyrkivät pakottamaan aatelissäädyn poikkeamaan kerran hyvällä syyllä tekemästään päätöksestä, mistä hän ajattelee, että aatelissäätö sillä tavoin*

³⁶² Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 123 – 124.

³⁶³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 288 - 290.

menettää sille kuuluvan kunniaa ja arvoa.” Adlebeth vetosi; ”*Ajatelkaa, arvon herrat, mitä sellainen voi merkitä tulevaisuudessa.*” Adlerbeth esitti vielä, että aatelissääty oli myöntynyt jo kahdesti, ja jos niin kävisi nytkin, tulisi niin käymään varmasti myös vastaisuudessa.³⁶⁴

Vastustus sai siis jo periaatteellisia muotoja. Komission puolustajien joukossa aatelissäädyssä oli sodan vastustajien lisäksi myös niitä, jotka olivat sodan ja sen selvittelyjen suhteen sekä samassa asemassa, että samoilla linjoilla, kuin porvarissäädyn suurkauppiaat. Esimerkiksi vapaaherra Henrik Wrede, joka on myöhemmässä tutkimuksessa usein tunnistettu hattupoliitikoksi, puolusti komissiota ja muistutti kansan tahdosta. Hän toi julki huolensa, että ”*maaseuduilla sanotaan aatelissäädyn olevan syyllinen sotaan, ja jos nyt emme suostu siihen, että säätyjen komissio tutkii asian, voi se näyttää siltä, että kieltäytyisimme selonteosta.*” Tällainenkaan taktikointi ei auttanut, vaan aatelissäädyn kova linja voitti, ja maamarsalkan kysymyksen jälkeen sääty ilmoitti pitäytyvänä aiemmassa päätöksessään sota-oikeuden suhteen ja hyväksyvänsä pappissäädyn lisäyksen säätyjen edustajista siinä.³⁶⁵

Pappissäädylle oli 13. marraskuuta ilmoitettu talonpoikien ja porvariain päätös säätyjen komission asettamista. Vielä tuolloin papisto oli vain tyytynyt päättämään siitä, että he odottaisivat aatelissäädyn lausuntoa kysymyksen suhteen. Otteiden koveneminen ja talonpoikaissäädyn ilmoitus pidättäytyä suostuntaveroista ja rekrytoinnista pakotti kuitenkin myös papiston toimintaan. Reaktio oli torjuva. Kalmarin hiippakunnan piispa Schröder totesi 27. marraskuuta, ettei sovi pappissäädylle, että poikettaisiin kertaalleen päätetystä asiasta. Silti papistokaan ei välttynyt kiistelyltä. Esimerkiksi kirkkoherra Ramzelius lausui, että hänen on toimenantajiansa puolesta kieltäydyttävä suostumasta mihinkään rahalainojen takauksiin julkisia tarpeita varten, ellei säätyjen komissiota aseteta, ”*erityisesti, kun talonpoikaissäätykin sanoo samaa.*”³⁶⁶

Pitäjistään valtiopäiville saapuneet kirkkoherrat ja muu alempi papisto oli kiinteässä yhteydessä paikallisyhteisöönsä, jolloin talonpoikaissäädyn kanta oli usein lähellä heidän kantaansa. Läheisestä suhteesta johtuen alempaa papistoa pelotti aina tilanne, jossa pappis- ja talonpoikaissäätyjen näkemykset jyrkästi poikkesivat tärkeissä asioissa. Valtiopäivien käytännössä tämä aiheutti jännitystä pappissäädyn sisälle. Säätyjen vallan alusta asti papisto oli tottunut nojautumaan aatelissäätyyn asioiden käsittelyssä, eikä

³⁶⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 309 – 327.

³⁶⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 328 – 331.

³⁶⁶ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 138 – 140.

ollut tottunut alemmilta säädyiltä tuleviin aloitteisiin. Sama periaateongelma, joka vaikeutti joustamista aatelissäädyssä, vaikutti myös papiston keskuudessa, vaikka säädyn sisällä oli runsaasti jäseniä, jotka kokivat alempien säätyjen esittämän asian tärkeäksi myös itselleen.

Keskustelu asiasta jatkui pappissäädyn täysistunnossa 30. marraskuuta, jolloin heti täysistunnon aluksi porvarissäädyn lähetystö kävi pyytämässä papiston päätöstä tai edes jotain vastausta. Sen jälkeen luettiin myös aatelissäädyn päätös edellisestä täysistunnosta, että he pysyvät aiemmin tekemässään päätöksessä. Se tiivistä pappissäädyn komissiota vastustavaa kantaa. Porvoon hiippakunnan piispa Daniel Juslenius julisti pitävänsä komissiota paitsi tarpeettomana, jopa vaarallisena, koska sota-oikeus jo käsittelee asioita ja komission asettaminen vain viivästyttäisi työtä. Sääty näytti näin ollen jakaantuneen vakavasti kahteen osapuoleen, jossa karkeasti ottaen ylempi papisto kannatti sota-oikeutta, perinteistä järjestystä ja säädyn arvovallan säilyttämistä, mutta suuri osa alemmaa papistoa puolestaan säätyjen komissiota, säätyjen oikeuksia ja kansan rauhoittamista. Lopulta jonkinlaiseen kompromissipäätökseen, jolla pappissääty pyrki pesemään kätensä ja tyydyttämään kaikki siihen kohdistuneet vaatimukset, päästiin täysistunnossa kuudes joulukuuta. Pappissäädyn lausunto kuului; *”Pappissääty pysyy aiemmassa lausunnossaan, että kenraalisota-oikeus istuu tavalla, joka pappissäädyn päätöksessä 20. päivästä lokakuuta ilmoitetaan ja tutkii sekä tuomitsee kaiken sen, mikä kuuluu sota- ja merilakeihin, mutta antaa viipymättä luettelon kaikista niistä asioista, jotka eivät kuulu sen päätäntävaltaan, jotta säädyillä olisi sitten tilaisuus lausua, pitäisikö säätyjen komission ottaa ne käsittelyyn.”*³⁶⁷

Talonpoikaissäädyssä ja porvarissäädyssä odotettiin kiristyvien mielialojen vallassa aatelis- ja pappissäätyjen lausuntoja sota-oikeuden tai komission suhteen. Talonpoikaissääty oli jo koettanut vaikuttaa mainittujen säätyjen päätöksiin kieltäytymällä osallistumasta armeijan rekrytointiin ennen kuin heidän vaatimukseensa oli suostuttu. Myös porvarissäädyssä tuskastuttiin pikkuhiljaa siihen, ettei päätöksiä mainitussa asiassa alkanut kuulua. Marraskuun 27. päivänä keskusteltiin jopa siitä, tulisiko porvarissäädynkin kieltäytyä osallistumasta armeijan rekrytointiin tai kustannuksiin talonpoikien tavoin. Monille se oli sentään liikaa ja esimerkiksi Johan Gran, karlskronalainen kauppias, huomautti, että *”tässä tilanteessa, kun vaara uhkaa, kenenkään ei pitäisi vastustaa salaisen valiokunnan esityksiä isänmaan*

³⁶⁷ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 143 – 163.

vahvistamiseksi.” Niin porvarissääty päätyi antamaan talonpojille vain sivustatukea lausumalla, etteivät he kieltäydy rekrytoinnista, mutta samalla myös vaatimalla komission asettamista.³⁶⁸

Aatelis- ja pappissääty ilmoittivat joulukuun alussa pysyvänsä aiemmissä päätöksissään pienin muutoksin. Vaikka varsinkin pappissääty oli nähnyt vaivaa, että sen kielteinen päätös voitaisiin tulkita edes jossain määrin myönteiseksi, ei se kuitenkaan hämännyt porvareita saati talonpoikia, vaan keskustelu jatkui edelleen. Carl Gustaf Boberg ilmoitti päätöksiin pettyneenä porvarissäädyn täysistunnossa seitsemäs joulukuuta, että *”valitsijoidensa puolesta hän yhtyy talonpoikaissäädyn näkemykseen, ettei osallistu rekrytointi- tai muihin sellaisiin toimenpiteisiin, ennen kuin komissio muodostetaan ja hän saa sen vakuuden, että totuus sodan syistä tulee esiin.*” Martin Lundeberg, Sundsvallin pormestari, esitti puolestaan porvarissäädyille paremmin sopivan voimakeinon. Hän antoi julki kirjallisen mielipiteensä, *”ettei joudu vastuuseen kanssaveljilleen*”, ja esitti siinä ensinnäkin sen, että *”säädyn pöytäkirja kuudennelta päivältä marraskuuta olisi painatettava ja edustajien olisi kerrottava, mitä oli tapahtunut.*” Toiseksi Lundeberg, vaikka kannattikin rekrytoimista, esitti, *”ettei suostuttaisi mihinkään joukkojen liikutteluun, ennen kuin säätyjen komission kautta on selvitetty, kehen voidaan luottaa.*”³⁶⁹

Porvarissääty ei edelleenkään ollut halukas estämään armeijan varustamista, mutta Lundebergin esittämä ajatus pöytäkirjojen painattamisesta jäi elämään. Säädyn seuraavassa täysistunnossa 13. joulukuuta keskusteltiin siitä, mitä pitäisi tehdä, kun alempien säätyjen ehdotus komissiosta ei ollut mennyt läpi, ja pitäisikö asiaa koskevat pöytäkirjat painaa ja antaa porvareille luettavaksi kaikkialla maassa. Toisaalta keinon voima ymmärrettiin, mutta monet pelkäsivät itsekin siitä koituvia seurauksia. Esimerkiksi Johan Gran pelkäsi sen aiheuttavan epäyhtenäisyyttä säätyjen välillä ja levottomuutta koko maassa. Koko uhkauksen voima luonnollisesti perustui juuri tähän. Porvarissääty päätti lopulta ottaa tässä tiukan kannan ja sen mukanaan tuoman riskin. Niinpä sääty sanoutui irti kaikesta vastuusta asian suhteen ja lausui painattavansa pöytäkirjat todisteeksi omasta kannastaan.³⁷⁰

Tämä naula veti. Aatelissäädyssä jouduttiin 15. joulukuuta ottamaan vastaan porvareiden ja talonpoikien yhteinen lähetystö, jossa jälkimmäiset toistivat aiemman

³⁶⁸ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 199.

³⁶⁹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 242.

³⁷⁰ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 251 – 257.

uhkavaatimuksensa rekrytoinnista ja suostuntaveroista, ja edelliset ilmoittivat tekevänsä kysymyksen julkiseksi koko valtakuntaa myöten. Painoarvoa ilmoitukselle toi lähetyksen esittämä retoriikka, jolla pöytäkirjojen julkistamista perusteltiin. Painaminen ja julkaiseminen tehtäisiin siksi, että ”*porvaris- ja talonpoikaissäädtyt voisivat nyt ja tulevaisuudessa olla vapaat vastuusta, eivätkä heidän päämiehensä voisi moittia heitä siitä, että he olisivat vain ehdottaneet sellaista oikeusistuinta, jossa he kerrankin voisivat saada täyden tiedon syistä sodan onnettomalle lopputulokselle, josta raskaimmin saivat vastata porvaris- ja talonpoikaissäädty.*” Tämän oikeusistuimen, säätyjen komission, kautta nimittäin ”*näiden kahden säädyn tulisi voida osallistua siihen vakavaan tutkimukseen, joka läheisesti koskee heidän ja koko valtakunnan hyvinvointia, kun sitä vastoin määrätty kenraalisotaoikeus koostuisi vain aatelissäädyn jäsenistä.*”³⁷¹

Kreivi H. Gyllenberg sai tästä aiheen valittaa, ettei ole ”*koskaan elänyt surullisempaa päivää, kuin tämä.*” Säädtyt olivat jakautuneet kahtia ja alemmat säädtyt olivat kiristäneet kovalla tavalla ylempiään. Gyllenberg pelkäsi uhkauksen vaikutuksia maan eri seuduilla ja kysyi, ”*onko nyt oikea aika antaa valtioruumiin jakautua kahtia.*” Gyllenberg kääntyi kannattaman säätyjen komissiota ja – samoin kuin alemmat säädtyt – sanoutui irti vastuusta ja vaarallisista seuraamuksista, ”*jos mitään sellaisia toimia ei tehdä säätyjen välisen yhtenäisyyden eteen.*”³⁷²

Aatelissäädystä luettiin samassa täysistunnossa vielä syytteessä olevan kenraali Lewenhauptin uusi muistio, jossa tämä esitti asiassaan olevan sellaisia haaroja, joita sotaoikeus ei voisi käsitellä, ja vaati siksi säätyjen komissiota. Keskustelu jatkui, mutta kovassa paineessa aatelissäädty alkoi taipua säätyjen komission kannalle, kunhan saisi sen tehtyä kunniansa säilyttäen. Maamarsalkka pyysi lopulta, että aatelissäädty asettaisi lausuntonsa siten, että ”*se pysyy aiemmassa päätöksessään, mutta ei vastusta sitä, että ne asiat, jotka eivät kuulu sotaoikeudelle, käsitellään ja päätetään säätyjen komissiossa, jonka tulee lopullisesti tarkastaa ja hyväksyä myös sotaoikeuden toimet.*” Ehdotukseen vastattiin kyllä ja ei, eli yhtenäisyyteen ei edelleenkään päästy. Hyväksyttävän sanamuodon päätökselle löysi lopulta eversti Carl Otto Lagercrantz, joka esitti että sotaoikeus jatkaisi toimintaansa aina siihen saakka, kunnes se voi lausua tuomionsa, mutta sillä välin nimettäisiin säätyjen komissio sellaisten asioiden käsittelemiseksi, jotka eivät kuulu sotaoikeudelle. Tämä muotoilu sai jo enemmän kannatusta ja

³⁷¹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 377.

³⁷² Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 379.

maamarsalkalta pyydettiin uutta esitystä sen pohjalta. Herra Fabian Löwen koetti vielä paikata aatelissäädyn arvovaltaa ja ehdotti lisäystä, ”*mikäli muut säädyt eivät suostu aatelissäädyn esitykseen, pysyy sääty aiemmassa päätöksessään.*” Niinpä aatelissäätö vastasi maamarsalkan tekemään esitykseen myöntävästi ja valtiopäiviä repinyt kiistakysymys sodan selvitysten oikeasta paikasta saatiin käytännössä päätökseen.³⁷³

Pappissäädylle ei jäänyt paljoa vaihtoehtoja, kun talonpojat uhkasivat kieltäytymisellä rekrytoimisesta, porvarit pöytäkirjojensa julkistamisella ja aatelissäätökin oli tarkistanut kantansa. Kun sääty oli 16. joulukuuta saanut kaikki asiaan vaikuttaneet muistiot ja pöytäkirjan otteet luettavakseen, oli sitä seurannut keskustelu lyhyt. Muutamista vastalauseista huolimatta säädössä tehtiin päätös, että komissio järjestetään, siihen valitaan heti edustajat ja sille annetaan ohjeet. Komission toimeenpaneminen ja sen työskentelyn alku jäivät sitten jo tulevan vuoden puolelle.

3.2.2. Sodan syyt ja alkuperä – Salaiseen valiokuntaan kohdistuneet vaatimukset

Aatelissäädössä luotiin parissa syyskuun lopulla pidetyssä täysistunnossa pohja, jolta käsin kaikkia sotaan, sen syihin ja siinä ilmenneisiin epäkohtiin liittyviä kysymyksiä tultiin syksyn aikana käsittelemään. Syyskuun 16. päivän täysistunnossa kapteeni Stierntolpe oli antanut julki 19-kohtaisen sotaa koskevan muistion, jossa vaadittiin pitkälle meneviä selvityksiä paitsi sodasta, myös sitä edeltäneistä tapahtumista kaksilta aiemmilta valtiopäiviltä. Stierntolpen muistion alkuun panema prosessi pääsi todelliseen vauhtiin syyskuun 27. päivän täysistunnossa, jolloin säädöille ilmoitettiin komentavien kenraalien pidätyksestä ja aatelissäädössä esitettiin lukuisa määrä muita sotaa ja sen tutkimista koskevia muistioita. Näistä muistioista tärkein oli epäilemättä vapaaherra Henrik Wreden muistio, jossa hän määritteli tärkeimmät kysymykset tavalla, jota muut eivät sen jälkeenkään huomanneet tai halunneet kyseenalaistaa.

Keskeisin ja tärkein määrittely oli se jako, jonka Wrede teki erottamalla Stierntolpen esittämästä muistiosta erilleen tietyt kohdat, jotka koskivat erityisesti vuonna 1739 suoritettua joukkojensiirtoa ja sitä, miksi sodanjulistus oli annettu ennen kuin armeija oli koolla. Nämä kohdat koskivat, kuten Wrede sanoi, ”*sotasuunnitelmia ja asioita, joista päätettiin edellisillä valtiopäivillä.*” Niiden tutkimista, siis ”*tutkimusta säätyjen ja*

³⁷³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 381 – 389.

salaisen valiokunnan toimista edellisillä valtiopäivillä” Wrede piti ”vaarallisena tulevaisuuden kannalta” ja juuri tästä syystä ne tuli erottaa muistiosta ja käsitellä myöhemmin. Kun Wrede vielä jatkoi, että sodan tutkimisen tavan hän jättää säädyn harkintaan, mutta pitää omasta puolestaan parhaana, että ”kaikkien neljän säädyn jäsenet osallistuisivat siihen, koska sillä tavoin onnettomuutemme syyt tulisivat selville koko valtakunnan mitassa”, oli sodan selvityksistä käytäville kiistoille luotu selvä, kaksijakoinen lähtökohta.³⁷⁴

Wreden tekemän jaottelun toinen puoli, joka koski sodan selvitysten oikeaa foorumia, eli kysymystä sota-oikeudesta ja säätyjen komissiosta, on jo käsitelty tässä tutkimuksessa. Se oli huomattavan laajaksi kasvanut kiistakysymys, joka hajotti ja jakoi säädyn varsin epäselviin rintamalinjoihin. Säätyjen komissiossa tapahtuvaa sodan tutkimusta sekä kannatettiin, että vastustettiin niin sodan alkuperäisten vastustajien, kuin kannattajienkin joukoissa. Nyt käsiteltävä jaottelun toinen puoli – toinen riidanaihe – koski edellisten valtiopäivien ja erityisesti niiden salaisten valiokuntien toimien selvittämistä. Tämän kiistan osapuolet olivat vain hieman helpommin hahmotettavissa, vaikkakin sen vastustajien ydinjoukko oli selkeä. Enemmistö edellisten salaisten valiokuntien jäsenistä vastusti toimiansa nostamista tutkittaviksi.

Sodan selvityksistä käyty kiista on yksi niistä valtiopäivillä esiintyneistä teemoista, joihin historiantutkimus on perinteisesti kiinnittänyt – jos kohta rajallisen – huomionsa syksyn 1742 ajalta. Puoluepoliittinen tulkinta on ollut myös tässä huomiossa luonnollisesti vahvalla sijalla. Tässä yhteydessä siihen on myös ollut jossain määrin enemmän aihetta, kuin monien muiden valtiopäivillä samaan aikaan vallinneiden ilmiöiden kohdalla. Syvällisempää perehtymistä tähänkään valtiopäiväpolitiikan yksityiskohtaan ei ole kuitenkaan tehty, jolloin kysymyksestä muodostunut yleiskuva on jäänyt hieman yleisluonteiseksi, eikä esimerkiksi kysymyksen edellä mainittua kahtiajakoa ole tuotu selvästi esiin. Säätyjen vallan ajan valtiopäiviä koskevan tutkimuksen klassikko ja kivijalka, Fredrik Lagerroth, kiinnitti huomionsa lähinnä kysymyksen siihen puoleen, joka koski salaiselta valiokunnalta vaadittua selvitystä. Siitä hän toteaa, että hatut vastasivat vaatimukseen dialektisella taidolla, ja perehtyy sen jälkeen erilaisiin näkemyksiin salaisen valiokunnan ja valtiopäivien suhteesta, sekä valtiopäiväjärjestyksen tulkinnoista.³⁷⁵ Toisaalla on taas huomioitu se, kuinka

³⁷⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 78 – 80.

³⁷⁵ Lagerroth 1934, s. 149 – 150.

sotaoikeuden järjestämisellä pyrittiin kenraaleista tekemään syntipukkeja sodan epäonnistumiseen, mutta tässä huomiossa puoluetulkintaan yhdistettynä on unohdettu ne ”hatut”, jotka toistuvasti kannattivat säätyjen komission järjestämistä, etunenässä Henrik Wrede aatelissäädystä ja tukkukauppiat Plomgren ja Kierman porvarissäädystä.

Kuten sotaoikeus/komissio-kysymyksen kohdalla, myös salaiseen valiokuntaan liittyvän kiistan merkitykset tutkimuskysymysten suhteen käyvät helpoimmin ilmi asian käsittelyn eri vaiheita seuraamalla. Wreden huomautus sotaa edeltävien toimien tutkimuksen vaarallisuudesta sai heti kannatusta aatelissäädystä. Paroni Carl Otto Hamilton piti mahdottomana ajatusta, että *”Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa ja valtaneuvoston tarpeellisiksi katsomat toimet joutuisivat nykyisissä säädysissä syytteeseen, kun edelliset säädyt olivat ne hyväksyneet.”* Tämä oli perustava lausunto, jossa tuli jo puolittain esiin kysymyksen vastustajien vahvin ja lopulta ratkaiseva argumentti. Monet muut vain perustelivat sitä vielä sofistikoituneemmilla lakiteknisillä ja valtio-oikeudellisilla perusteilla. Esimerkiksi Henrik Wrede vetosi tähän ja kysyi, *”kuka voisi enää luottaa valtiopäivien päätöksiin, jos salaiset valiokunnat ryhtyvät tekemään tiliä edeltäjiensä toimista.”*³⁷⁶ Myös vastapuolen näkyvimmän argumentin esitti jo tässä ensimmäisessä keskustelussa vapaaherra Sten Bielke. Hänen mukaansa salainen valiokunta voitiin asettaa vastuuseen ja hän toivoi, että niin myös kävisi *”nyt ja tulevaisuudessa”*, sillä *”salainen valiokunta on säätyjen alainen paitsi saamiensa ohjeiden, myös valansa sitomana, ja sen toimista on voitava tehdä selkoa.”* Tällä selonteolla oli Bielken mukaan se saavutettavissa se, että sen kautta olisi mahdollista saada selville *”tämän onnettoman sodan aloittamisen perusteet.”*³⁷⁷

Heti kysymyksen alkuvaiheessa edellisten salaisten valiokuntien toimista vaadittu selvitys sai huomattavasti suuremman huomion osakseen, kuin avoinna oleva kysymys sotaoikeudesta ja säätyjen komissiosta. Valtiopäivien mittakaavassa tilanne muuttui myöhemmin, kun kaikki säädyt tulivat mukaan, mutta aatelissäädyn mielipiteitä salaisen valiokunnan kysymys jakoi jatkossakin enemmän. Salaisen valiokunnan selvityksistä tuli uusia muistioita luettavaksi aatelissäädyn täysistunnossa toinen lokakuuta. Esimerkiksi kapteeni Svante von Böhnenin muistiossa tuli esiin sodan selvityksiä koskevan kysymyksen jakautuneisuus. Hän huomioi Wreden tavoin, että asia on kaksiosainen, ja että sen ensimmäinen osa koskee sodan perusteita ja toinen sodan

³⁷⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 81 – 88.

³⁷⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 89.

toimeenpanemista. von Böhnenin mukaan ensimmäinen osa oli niin tärkeä, että sen selvittäminen voi kuulua vain säädyille; hän siis kannatti salaisen valiokunnan toimista tehtävää selvitystä. Toinen osa puolestaan oli hänen mukaansa käsiteltävä laillisella foorumillaan, joka tässä tapauksessa oli sota-oikeus. Sen suhteen hän siis vastusti säädyissä toimeenpantavaa tutkimusta.³⁷⁸

Tällaiset tapaukset rikkovat vallitsevaa tulkintaa sodan syiden tutkimuksesta ja osoittavat, kuinka valtiopäivämiehillä oli aivan omiakin mielipiteitä esimerkiksi puoluepolitiikan sijaan. Toisaalta vastaavat tapaukset on mahdollista tulkita myös puoluepolitiikasta käsin. Jotkut – vaikkakaan eivät kaikki – johtavat sotapuolueen kannattajat esimerkiksi puhuivat säätyjen komission puolesta, koska saivat siten osallistuttua yleisesti vaadittuun selvitystyöhön ja saattoivat sen vuoksi vastustaa ehkä vaarallisempaa salaiseen valiokuntaan kohdistuvaa selvitysvaatimusta. Kuitenkin myös nämä tapaukset kertovat siitä, etteivät ”puolueiden” keinot päästä päämäärinsä olleet kovinkaan yhtenäisiä tai organisoituja.

Sota-oikeuden ja komission suhteen aatelissääty pääsi päätökseen jo lokakuun toisen päivän täysistunnossaan, jossa se kääntyi sota-oikeuden kannalle. Salaisen valiokunnan kysymys jäi kuitenkin edelleen auki ja keskustelu siitä jatkui lokakuun yhdeksäntenä päivänä. Uusia muistioita aiheesta tuli edelleen käsiteltäväksi, mutta yksimielistä kantaa ei ollut näkyvissä. Vaaka alkoi kuitenkin kallistua salaisen valiokunnan toimien selvittämistä vaativien kannalle. Kapteeni Stierntolpe valitti, ettei niin yksinkertainen asia ansaitse osakseen niin paljoa vastustusta, kuin se nyt oli herättänyt. Hän väitti, että nyt ainoastaan pyydettiin saada tietää ”*oikeat syyt ensimmäiseen joukkojen kuljetukseen*” ja että ”*kukaan ei voi ihmetellä, että onneton väki kyselee onnettomuutensa syitä*”.³⁷⁹

Vastapuoli ei kuitenkaan vielä luovuttanut, vaan laajensi edelleen perusteluvalikoimaansa. Aatelissäädyn edustaja herra Löwenhjielm ei voinut uskoa, että ”*aatelissääty olisi heittänyt kaiken luottamuksen jäseniinsä, jotka olivat edellisillä valtiopäivillä salaisessa valiokunnassa*” ja muistutti, etteivät kaksi muutakaan säätyä välttämättä suostu sellaiseen tutkintaan. Löwenhjielm pyysi saada puhua suoraan, ja nosti esiin yleisesti tiedetyn, mutta valtiopäivillä pitkälti vaietun lähtökohdan. Hän sanoi: ”*tiedämme, että niin maan sisä-, kuin ulkopuolella huhutaan, ja Jumala suokoon, ettei se ole totta, että valtakunnan asukkaat ovat jakautuneet kahteen osapuoleen, jotka*

³⁷⁸ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 109 – 111.

³⁷⁹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 142.

kilpailevat ylivoima-asemasta.” Löwenhjielm piti tätä pahana ja jatkoi; ”Jos nyt tulisi tietoon, että salainen valiokunta tutkii aiemman salaisen valiokunnan toimia, näyttäisi se todisteelta tällaisten osapuolien olemassaolosta.” Löwenhjielm kysyi sen vuoksi, ”miltä se näyttäisi vieraiden valtojen silmissä, kun me onnettomuutemme alla ja palavan sodan aikana silti taistelisimme sisäisesti säätyjen asettamisesta vastuuseen säädyille” ja vastasi itse: ”Se ei voisi muuta kuin viedä meiltä kaikkien mahtien luottamuksen eripuraisena, levottomana ja sen kautta halveksittavana kansana.”³⁸⁰

Löwenhjielmin lausunto oli yksi harvoista, ellei ainoa suoranaisesti puoluekampailuun viitanneista lausunnoista syksyn 1742 ajalta. Samalla siinä tuli ilmi, miksi puolueista tai taistelevista osapuolista (*parti*) ei puhuttu. Sellaisten olemassaolo oli vastoin poliittisen kulttuurin ihannetta ja yhtenäisyyden vaatimusta. Sisäinen riitely oli heikkouden merkki, joka leimaisi koko kansan. Että asia piti tuoda esille, kertoi siitä, kuinka juuri tämä kysymys jakoi aatelissäädystä sotaa puoltaneita ja sitä vastustaneita osapuolia enemmän kuin mikään muu. Tässä asiakokonaisuudessa oli monien valtiopäivämiesten oma toiminta kyseessä ja tutkintaan suostuminen oli siksi vaikeaa.

Periaatteessa sodan selvityksiä koskevan kysymyksen kahtiajakautumisen piti helpottaa tällaisesta selvityksestä kieltäytymistä. Aatelissäädyn enemmistö oli kuitenkin jo aiemmin torjunut säätyjen toimeenpaneman tutkimuksen varsinaisten sotatapahtumien osalta. Niin sanottuja puolueita vaivaava yhteisen sisäisen linjan puute esti sen, että kysymyksen jakoa olisi osattu käyttää yhtä taitavasti, kuin sitä käyttivät Henrik Wrede tai porvarissäädyn suurkauppiaat. Hehän myöntivät säätyjen komissioon kenraalien asiassa, mutta pysyivät lujana salaisen valiokunnan selvityksessä. Sodan epäonnistumisen aiheuttama tilanne kun oli niin vakava, että jonkinlaisiin selvityksiin oli pakko ryhtyä. Toisaalta tilannetta hämärsi myös se, että vanhat periaatteet, henkilökohtaiset laintulkinnat ja muut tekijät näyttivät menevän monella edustajalla kaikissa säädyissä ja kummankin osapuolen keskuudessa kysymysten varsinaisen asiasisällön edelle. Tämä tuli selväksi esimerkiksi pappissäädystä, joka sodan vastustuksestaan huolimatta ei ollut ensin katsonut voivansa poiketa omalla päätöksellään kuninkaan asettamasta sota-oikeudesta ja suhtautui varauksellisesti myös salaisen valiokunnan selvitykseen.

Aatelissäädystä esiintynyt vastustus ei lopultakaan ollut riittävän voimakasta, kun salaiselta valiokunnalta vaadittavasta selvityksestä äänestettiin yhdeksäs syyskuuta.

³⁸⁰ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 142.

Äänin 241 – 119 sääty tuli siihen päätökseen, että nykyisen salaisen valiokunnan tuli antaa puhuttu selvitys sotaa edeltäneistä toimenpiteistä. Seuraavassa täysistunnossa 13. lokakuuta päätökset sota-oikeudesta ja salaisen valiokunnan selvityksestä kirjattiin pöytäkirjan otteeseen ja lähetettiin muille säädyille. Heti tämän jälkeen Henrik Wrede antoi julki muistionsa kruununperijän luterilaisen uskon vaatimuksesta.³⁸¹

Kun aatelissäädyn lähettämät muistiot ja päätökset oli otettu vastaan, kohdistui huomio alemmissa säädyissä ensimmäisenä sota-oikeuteen ja kenraalien tutkintaan. Samalla esitettiin vaatimukset säätyjen komissiosta. Aatelissäädystä enemmän kiistaa aiheuttanut salaisen valiokunnan tutkiminen tuli muilla vasta toiselle sijalle. Niinpä esimerkiksi pappissääty keskusteli ja päätti ensin myönteisestä suhtautumisestaan sota-oikeuteen ja otti vasta sen jälkeen käsittelyyn salaista valiokuntaa koskevan osan aatelissäädyn välittämistä muistioista. Täysistunnossa 20. lokakuuta ensimmäiset tätä asiaa koskevat puheenvuorot olivat varauksellisia. Göteborgin piispa Jacob Benzelius piti selvitystä toteutuessaan ennenkuulumattomana. Jopa puhemies esitti, että aatelissäädyn lausuntoa edes muotoiltaisiin niin, että esiin otettaisiin vain sellaiset asiat, joista on valitettu.³⁸²

Pappissäädystä kannatettiin ja vastustettiin salaiselta valiokunnalta vaadittavaa selontekoa pitkälti samoista syistä, kuin aatelissäädystäkin oli tehty. Periaatteellisella tasolla käydyn keskustelun lisäksi pappissäädystä menttiin kuitenkin vielä enemmän käytännön seuraamusten ja vaikutusten tasolle. Edellisessä salaisessa valiokunnassa mukana olleet suhtautuivat lähtökohtaisesti epäillen vaadittuihin selvityksiin, vaikka eivät omien sanojensa mukaan tietenkään itsensä vuoksi. Piispa Henrik Benzelius sanoi, ettei ”*pelkää sen enempää kuin luultavasti moni muu, joka siellä istui, mitä sieltä voi nousta esiin*”, mutta kyseenalaisti kuitenkin sen, josko asioiden esiin nostaminen ”*edistää hyvää yhtenäisyyttä joukossamme*.” Samaa sanoi tohtori Osander, joka kertoi olleensa mukana salaisessa valiokunnassa ja ettei pelkää alkuunkaan sitä, mitä siellä lausui tai äänesti, mutta piti silti kaiken selvittämistä mahdollisesti vahingollisena valtakunnalle.³⁸³

Kuten aatelissäädystä, myös papistossa vastapuoli joutui taipumaan välttämättömyyden edessä. Välttämättömyyden tuntoa pappissäädystä vieläpä lisäsi se, että aatelissääty oli jo myöntynyt asiaan. Useat säädyn jäsenet pelkäsivät pappissäädyn

³⁸¹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 147 – 151.

³⁸² Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 68.

³⁸³ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 69.

aseman puolesta ja huomauttivat, että ”*jos me kiellämme sen, mihin aatelissäyty on suostunut, näyttäisi se siltä, kuin meidän säädyllemme olisi siinä jotain osaa.*”³⁸⁴ Samasta vaarasta – jos kohta dramaattisemmin – muistutti rovasti Serenius, kun keskustelu jatkui täysistunnossa 21. lokakuuta. Hän pyysi ajattelemaan, ”*miten hirmuisella tavalla meidän säätyimme pantaisiin esille, jos kiellämme tämän ehdotuksen.*” Sereniuksen mukaan aateli oli puhdistanut itsensä ja näyttänyt, ettei se pelkää selvityksiä. Nyt oli uhkana, että ”*koko syy sodasta laitetaan meidän selkäämme*” ja ”*pappissäädystä tulee kohde koko kansakunnan vihalle.*” Tästä taas olisi seurauksena koko papiston suurimman huolenaiheen toteutuminen. Jos nimittäin ”*tapahtuisi jokin rahvaan nousu, kuten suuresti on pelättävissä odotettavissa olevien rekrytointien vuoksi, niin ovat pappilat ensimmäisiä, jotka ryöstettäisiin puhtaiksi.*” Lopuksi Serenius vielä esitti, että mikäli pappissäyty päätyy asiassa kielteiselle kannalle, haluaa hän painaa vastaväitteen, jossa on kaikkien samaa mieltä olevien nimet, jotta ”*koko valtakunta saisi nähdä, ketä ne ovat, jotka pakenevat valoa ja pelkäävät kyselyjä, kuin myös että siten voisimme pelastaa köyhät kotimme raivoavan rahvaan ryöstelyltä, kun se koko maassa kuuluu olevan vihastunut mielettömän ja onnettoman sodan vuoksi.*”³⁸⁵

Rovasti Sereniuksen lausunnon ja sen jälkeen, kun monet olivat kannattaneet sitä, joutuivat vastustajatkin jo selittelemään sanojaan. Piispa Jacob Benzeliuksen vetosi vielä ulkovaltojen suhtautumiseen, mutta jo varsin innottomasti. Myös puhemies koetti puhua vielä sovittelusta, mutta säädyn enemmistö halusi päätöksen. Pappissäädyn lausunto oli lopulta siis se, että ”*sääty hyväksyy korkea-arvoisen aatelissäädyn mielipiteen.*”³⁸⁶

Aateli- ja pappissäyty pitivät yhtä, vaikka ehkä eri syistä, ja saivat sodan selvityksiin liittyvät kysymykset osaltaan varsin nopeasti päätökseen. Porvarissäädystä kului vielä pari viikkoa, ennen kuin asiasta päästiin kunnolla edes keskustelemaan. Edellä on jo mainittu, kuinka sotaoikeutta koskeva asia muuttui kriittiseksi viimeistään siinä vaiheessa, kun porvarissäyty teki siinä päätöksensä 6. marraskuuta. Tuossa täysistunnossa sääty päätti kuitenkin vain sotaoikeudesta, kun kauppias Thomas Plomgren oli tehnyt asiassa saman huomion, kuin Henrik Wrede aiemmin aatelissäädystä. ”*Muistioissa on kaksi pääasia*”, hän sanoi. Ensimmäinen koski sitä, että ”*Suomen sotaretken virheistä Kuninkaallinen Majesteetti ja neuvosto olivat asettaneet sotaoikeuden*” ja toinen sitä, ”*kuinka nykyinen salainen valiokunta voisi*

³⁸⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 68.

³⁸⁵ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 70 – 71.

³⁸⁶ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 72.

tehdä tiliä edellisten salaisten valiokuntien tekemisistä.” Plomgren piti toista pääasiaa vakavampana, ja pyysi sen lykkäämistä vielä toistaiseksi. Sääty suostui tähän.³⁸⁷

Sotaoikeudesta ja säätyjen komissiosta käyty kiista hallitsi marraskuun toimintaa niin, että Plomgrenin esittämä lykkäys salaisen valiokunnan asiassa kesti miltei kuun loppuun saakka. Vasta marraskuun 27. päivän täysistunnossa, yli kuukauden verran aatelis- ja pappissäädyn päätösten jälkeen, porvarissääty alkoi käsitellä asiaa. Porvarissääty lähestyi kysymystä siltä kannalta, tulisiko salaisen valiokunnan yleensä olla toimistaan vastuussa vielä seuraavillakin valtiopäivillä. Salaiseen valiokuntaa kuuluneet porvarissäädyn edustajat antoivat pitkiä, lakiteknisillä yksityiskohdilla täytettyjä muistioita, joissa vastaus kysymykseen oli hyvin yleisesti kielteinen. Kauppias Johan Gran Karslkronasta totesi, että *”sillä olisi vakavia ja vaarallisia seuraamuksia, eikä se, joka asettuisi valtiopäivämieheksi, tekisi enää kunniallisesti itseään tai perhettään kohtaan.*” Vaadittua selontekoa hän piti epäluottamuslauseena aiempia valittuja edustajia kohtaan. Hän muistutti vielä, että salaiseen valiokuntaan valitaan parhaat edustajat, joita vala sitoo, ja että *”kukaan ei voi uskoa, että joku tahallaan ja paha tahtoen johdattaisi isänmaansa vaaraan, ja vielä vähemmän, että sellainen paha toimi hyväksyttäisiin salaisessa valiokunnassa.*” Thomas Plomgren oli samalla linjalla, ja piti aatelissäädyn päätöstä perustuslain vastaisena. Edellisen salaisen valiokunnan toimet oli hänen mukaansa hyväksytty valtiopäiväpäätöksessä, eikä vastuu ulottunut enää seuraaville valtiopäiville. Plomgren argumentoi, että missään perustuslaissa ei sanota sellaista, että *”sääd్యillä olisi valta asettaa edellisten valtiopäivien säätyjä vastuuseen.*”³⁸⁸

Porvarissäädyn huomio oli edelleen säätyjen komission vaatimuksessa, eikä salaiselta valiokunnalta vaadittavista selvityksistä keskusteltu lopultakaan edes kovin paljoa. Vastustajien perustelut olivat siinä määrin painavia, että harva puolusti ylempien säätyjen päätöstä. Asiassa ei edes äänestetty, vaan puhemiehen tekemä esitys hyväksyttiin suoraan. Päätöslauselma muotoiltiin pöytäkirjan otteeseen 30. marraskuuta, ja se tuli kuulumaan; *”Sääty ei hyväksy selvitysten antamista, eikä sitä, että edellisten valtiopäivien edustajia asetettaisiin vastuuseen heidän silloin tekemistään ja säätyjen valtiopäiväpäätöksellä hyväksymistä päätöksistä.*”³⁸⁹ Näin porvarissääd్యssä onnistui se,

³⁸⁷ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 155.

³⁸⁸ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 218 – 219.

³⁸⁹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 223 - 229.

mikä aatelissäädystä ei. Sääty kieltäytyi sodan alkuperäisten syiden tutkinnasta, vaikka oli myöntynyt säätyjen komission tutkimukseen itse sodankäynnistä.

Talonpoikaissäädystä oli sodan selvitysten suhteen eniten vaadittavaa, eivätkä he jättäneet tilannettaan käyttämättä. Salainen valiokunta tuli myös talonpojilla vasta toisella sijalla säätyjen komissioon verrattuna, koska he tässä asiassa odottivat ”vuoroaan” ja ryhtyivät käsittelemään asiaa vasta, kun porvarissääty oli esittänyt heille oman päätöksensä 30. marraskuuta. Muiden kiireiden jälkeen asia tuli päätöksentekovaiheeseen syksyn toiseksi viimeisessä täysitunnossa 16. joulukuuta. Silloin talonpoikaissäädystä luettiin kaikki asiaa koskevat alkuperäiset muistioidet, sekä kolmen muun säädyn päätökset, ja keskusteltiin niiden pohjalta. Keskustelu oli sinällään lyhyt; asia oli talonpojille varmasti jo hyvin tuttu. Puhemieheltä pyydettiin hyvin nopeasti ehdotusta, joka sitten kuului: ”*Se, joka haluaa, että salaisen valiokunnan toimet vuosien 1738 ja 1741 valtiopäiviltä koskien joukkojen siirtoa ja sodan syitä, esitetään säätyjen täysistunnoille, sanoo kyllä, kun taas se, joka haluaa, ettei niitä anneta, sanoo ei.*” Lähes kaikki vastasivat puhemiehen esitykseen myönteisesti. Muutamat halusivat tiedot jopa vuodesta 1719 tai 1723 alkaen. Sen jälkeen päätettiin, että salaisen valiokunnan toimet esitetään säädylle, ja jos jotain havaitaan rikolliseksi, se siirretään säätyjen komissiolle, kunhan se on valittu ja toiminnassa.³⁹⁰

Syksyn 1742 aikana käytiin siis pitkä kamppailu sodan, sen syiden, sodan epäonnistumisen ja epäonnistumisen syiden tutkinnasta. Periaatteellinen lähtökohta oli, että ne, jotka olivat olleet eniten sotaa vastaan ja jotka olivat joutuneet myös kärsimään siitä eniten – siis talonpoikaissäätö – vaativat kaikkein kattavinta selvitystä. Talonpoikaissäädyn toiminta oli tämän vuoksi jatkuvasti selvää ja johdonmukaista. Se ei tinkinyt, ja loppujen lopuksi se saavutti tavoitteensa. Kaikki muut säädöt olivat sitten enemmän tai vähemmän jakaantuneita ja joutuivat luopumaan päätöksistään. Aatelis- ja pappissäätö saivat painostettuina muuttaa mieltään säätyjen komission asettamisen puolelle ja porvarissääty jäi yksin vastustamaan salaisen valiokunnan toimien selvittämistä.

Hajaannus ja päätöksiin vaikuttavien motiivien moninaisuus näkyi paitsi säätyjen sisällä, myös niiden välillä. Aatelis- ja porvarissäädöt olivat vielä vuotta aiemmin olleet selvimmin sodan kannalla, mutta selvitysvaatimusten edessä syksyllä 1742 ne päätyivät täysin vastakkaisille kannoille. Toisaalta taas esimerkiksi pappissäätö, jonka kanta

³⁹⁰ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 155 – 156.

sodan aloittamiseen oli edellisillä valtiopäivillä ollut tyystin toinen kuin aatelissäädylle, seurasi nyt uskollisesti sen päätöksiä selvitysten suhteen. Sodan syiden selvittäminen oli siis monimutkainen vyyhti, jonka selvittelyssä puoluepolitiikka ei riittänyt lähellekään täydellisesti selvittämään tehtyjä päätöksiä. Niin sanotut puolueet olivat vielä liian epämääräisiä, että ne olisivat voineet soveltaa yhteisiä taktiikoita, mikä näkyi erityisesti siinä, miten monet aatelissäädyn aiemmat sodan kannattajat vastustivat jääräpäisesti kaikkia sota-oikeuden ulkopuolella tapahtuvia selvityksiä, kun taas toiset pyrkivät minimoimaan vahingot suostumalla komissioon, mutta pyrkimällä estämään laajemmat selvitykset. Niin sanottu myssypuolue oli vielä hajanaisempi ilmiö, ja historiantutkimuksessa sen näennäisiksi voitoiksi tulkitut päätökset syntyivät pitkälti talonpoikaissäädyn epätavallisen vahvan aseman vuoksi. Erityisesti pappissäädystä kun oli suuria vaikeuksia irrottautua valtiopäivien perinteisistä työmuodoista ja asettua esimerkiksi kuninkaan ja valtaneuvoston siunaamia toimenpiteitä vastaan.

Sodan ja sen syiden selvittäminen oli toki välttämättömyys vallitsevassa tilanteessa. Välttämättömyyden takana oli monia käytännöllisiä ja aatteellisia seikkoja. Periaatteessa suuri osa koko temaattisesta kokonaisuudesta kietoutui jo aiemmin käsitellyn vastuun kysymyksen ympärille. Jotkut olivat olleet vastuussa sodan aloittamisesta. Vähintään kenraalit olivat vastuussa sodankäynnin virheistä. Salainen valiokunta oli vastuussa säädylle, mutta se, olivatko edellisten valtiopäivien säädyt vastuussa seuraavien valtiopäivien säädylle, oli jo kiistanalaista. Selvityksiä vaatineet valtiopäivämiehet halusivat välttää joutumasta vastuuseen päämiehilleen, ja tekivät siksi kaikkensa. Eräällä tasolla valtiopäivillä esiintyi jo esimuotoja poliittisen tai parlamentaarisen vastuun vaatimuksista, mutta täysin ei sellaisia saatu toteutumaan. Vaikka syksyn täysistuntokauden päätteeksi oli tehty päätökset hyvinkin laajojen selvitysten toimeenpanemisesta, jäi niiden toteuttaminen kuitenkin kokonaisuudessaan seuraavan vuoden puolelle. Tilanne ehti siihen mennessä muuttua jo niin paljon, että alkuperäisistä tarkoituksista jäi vain hyvin vähän jäljelle. Lopullisen vastuun kantoivat sitten syntipukit, komentavat kenraalit Lewenhaupt ja Buddenbrock, joiden osaksi tuli kuolemantuomio.³⁹¹

³⁹¹ Malmström 1897, s. 202 – 204.

3.3. Sodan uhrit – Kärsimään joutuneiden hyvittäminen

Sodan ja tappion aiheuttamien ongelmien selvittämisessä syiden, syyllisten ja vastuullisten etsintä oli vain yksi osa. Toinen lähes yhtä tärkeä puoli oli sodan uhrien kohtaaminen. Valtakunta oli jättänyt omia alamaisiaan pulaan, mikä valtakunnan itäisen puolen kohdalla oli totta aivan konkreettisesti, ja monista tuntui, että heitä kohtaan oli sodan vuoksi tehty jopa suoranaista vääryyttä. Sodan takia kärsineitä oli tietysti – kuten aina – lukemattomia, mutta vain osalla oli mahdollisuus saada asiansa esille valtiopäivillä ja vain osan kärsimykset katsottiin sellaisiksi, että ne yleensä kuuluivat esivallalle. Tässä tutkimuksessa ja tarkemmin tässä luvussa tarkastellaan siis niitä sodan uhreja, joiden asia tai valitus pääsi säätyjen täysistuntoihin saakka. Se rajaa monia otsikon mainitsemia sodan uhreja pois huomion keskipisteestä, mutta kertoo samalla yhteiskunnan arvostuksista ja toimintamekanismeista.

Valtiopäivillä syksyn 1742 aikana käsitellyt sodan takia kärsimään joutuneiden asiat olivat käytännössä sellaisia, joita oli pakko käsitellä ja joihin esivallan oli välttämättä otettava kantaa. Se, että valtakunnassa oli yksilöitä, ryhmiä ja kokonaisia kansanosia, jotka katsoivat joutuneensa kokemaan aiheettoman kovia kärsimyksiä ja menetyksiä esivallan aloittaman sodan vuoksi, uhkasi pahimmillaan valtiovallan legitimitettä ja hyväksyttävyyttä kansan silmissä. Valtiopäivillä tunnettiin hyvin historian opetukset ja ne osasivat kertoa myös kapinoista ja levottomuuksista. Erityisesti ylimpien säätyjen monia keskusteluja kiihdytti pelko kansan vihastumisesta. Kaikissa tapauksissa ei tietenkään ollut pelissä yhtä paljon. Kysymyksen käsittämiseen välttämättömäksi riitti vähempikin, kuin avoimen kapinan uhka, ja esimerkiksi eläkettä pyytävän sotalesken anomusta ei jätetty huomioimatta, mikäli sellainen oli kantautunut säätyjen korviin saakka.

Niin ruotsalaisessa yhteiskunnassa yleensä, kuin sen vinoutuneessa pienoiskoossa valtiopäivillä vaikutti monia niin velvoittavia ihanteita, aatteita ja perinteitä, ettei kukaan voinut suoranaisesti asettua niitä vastaan tekemättä itseään ja asemaansa mahdottomaksi. Yksi sellaisista oli yleinen oikeustaju, mikä vaikutti erityisen vahvasti sodan uhrien asiassa. Sen pohja oli kristinuskossa, mutta myös vanhoissa maanlaeissa, -tavoissa ja kansansanonnoissa. Vasta kahdeksaa vuotta aiemmin, vuonna 1734, oli saatu päätökseen ja vahvistetuksi Ruotsin valtakunnan laki, jonka esipuheessa tämän oikeustajun periaatteet oli kirjoitettu ohjeeksi kaikille lainkäyttäjille. Säädyille lainsäätäjinä ne olivat tuttuja, eivätkä säädetyt voineet niistä avoimesti poiketa. Tappion

jälkeinen poliittinen tilanne oli vielä sellainen, että se salli monenlaisten uhrien tulla esiin ja vedota vaikkapa juuri ruotsalaiseen oikeuskäytäntöön.

Sodan selvimpiä ja ensisijaisia uhreja olivat suomalaiset, joiden kotiseudut olivat juuri jääneet venäläisten hallintaan. Suomalaisten asia oli niin laaja, että sitä käsitellään myöhemmin omana kokonaisuutenaan. Suomalaisten ohella valtiopäivien keskusteluissa nousi kuitenkin esiin myös muita hyvitystä vaativia tapauksia, joiden kautta tutkimuksen kattaviin kysymyksiin haetaan vastausta. Suomalaisten ohella sota oli koskettanut tavallisella voimallaan talonpoikaissäätyä, joka oli alun perin vastustanut sotaan lähtöä ja joka siten oli joutunut tahtomattaan kärsimään. Tämä vaikutti huomattavasti talonpoikaissäädyn asemaan kyseessä olevilla valtiopäivillä. Suomalaisten ja talonpoikien jälkeen loput esillä olleet tapaukset olivat yksittäisiä. Leskien asema oli klassinen esimerkki sodan uhreista, mutta sekin näyttäytyi valtiopäivillä vain yksityisinä anomuksina. Sodan ja sitä edeltävien aikojen poliittisia uhreja olivat puolestaan muutamat entiset valtaneuvokset, jotka olivat menettäneet asemansa ja joutuneet salaisen valiokunnan toimenpiteiden kohteiksi sodan vastustuksensa vuoksi, ja jotka vaativat nyt oikeutta itselleen.

Talonpoikien asemaa sodan jälkeisessä tilanteessa on käsitelty toistuvasti ja monelta kannalta jo aiemmin tässä tutkimuksessa. Paras esimerkki talonpoikaissäädyn huomioimisesta oli se ennenkuulumaton tapaus, että talonpoikaissäädyn edustajat hyväksyttiin valtiopäivien alusta asti mukaan salaiseen valiokuntaan. Talonpoikaissäädyn suhtauduttiin jatkossakin epäillen. Aatelis- ja pappissäädyssä ilmenneet pelot talonpoikien ja sitä alemman rahvaan arvaamattomuudesta eivät hälventyneet valtiopäivien kuluessa. Huolia ei ollut omiaan hälventämään myöskään se, että talonpoikaissääty todellakin piti pintansa tärkeiksi katsomissaan asioissa, eikä epäröinyt asettua ylempiä säätyjä vastaan esimerkiksi kruununperimyskysymyksen nopeassa ratkaisemisessa, Venäjälle lähtevän lähetystön koostumuksessa tai säätyjen komission vaatimuksessa.

Porvarissäädyn taktiikka oli pitkälti yhtyä talonpoikaissäädyn vaatimukseen ja siten pitää itsensä epäilysten ulkopuolella. Toki porvaris- ja talonpoikaissäädyn syvien rivien edut maan eri seuduilla olivat monissa keskeisissä kysymyksissä samanlaisia. Esimerkiksi Karl Peter Ulrikin valinnasta kruununperijäksi oli monelle porvarille annettu ohjeet jo hänen lähtiessään valtiopäiville. Samoin kaupungeissa, joiden elinkeinot olivat myös kärsineet pahasti sodan vuoksi, oli halua ottaa selvää sodan syistä ja sen epäonnistumisen syyllisistä. Porvarissäädyn ja talonpoikien kihlaus ei kuitenkaan

ollut ehdoton, vaan talonpojat saattoivat tehdä omaa linjaa myös porvarien suhteen. Tämä tuli ilmi tapauksessa, jossa porvarissääty oli kieltäytynyt salaiselta valiokunnalta vaadittavasta selvityksestä, mutta talonpojat vaativat sellaisen antamista.

Talonpoikaissäädyn toiveet ja vaatimukset eivät rajoittuneet ainoastaan akuutin tilanteen selvittämiseen. Esimerkiksi salaisen valiokunnan jäsenyys oli myönnetty talonpojille vain tietyillä ehdoilla, joista tärkein oli se, että kyseessä oli vain näitä valtiopäiviä koskeva erikoistapaus. Talonpoikien oma näkemys oli tyystin toinen. He pyrkivät siihen, että edustuksesta tulisi pysyvä. Täysistunnossa kuudes syyskuuta mietittiin, ”*pitäisikö pöytäkirjan kautta vaatia muilta säädyiltä ehdotonta paikkaa, vai pitäisikö toistaiseksi tyytyä saatuun vastaukseen ja osallistua sen mukaisesti salaisen valiokunnan toimintaan.*” Suoranaista vaatimusta pidettiin liian vaarallisena, koska sillä pelättiin vaarannettavan jo saavutetut edut, mutta ehtojen hyväksyminen taas voisi aiheuttaa syytöksiä siitä, ettei säädyn etua ollut ajettu loppuun asti. Keskusteltiin siis keskittien – ”*ettei mennä oven kanssa sisälle taloon, mutta ei myöskään jätetä asioita sellaiselle tolalle, että muut säädyt eivät edes huomaa säädyn ajatusta saada seuraavillakin valtiopäivillä osallistua salaisen valiokunnan toimintaan*” – löytämisestä. Keskustelussa tultiin siihen tulokseen, että puhemiehen tuli pitää salaiseen valiokuntaan mennessään sellainen puhe, jolla ”*säädyn käsiä ei sidottaisi asiassa.*”³⁹²

Talonpoikaissääty katsoi myös jatkossa sodan aiheuttaman tilanteen sellaiseksi, jossa se saattoi pyrkiä parantamaan omaa asemaansa säätyjen joukossa. Kuvaavalla tavalla tämä tuli ilmi esimerkiksi keskusteluissa, joita käytiin Venäjälle kruununperimyksestä kertomaan lähtevän lähetystön ohjeiden laadinnasta. Kruununperimyskysymyksellä – ja varsinkin sille asettamallaan ehdoilla – säädyt olivat pyrkineet turvaamaan oman asemansa myös tulevaisuudessa sotilaallisesta tappiosta huolimatta. Tärkeä osa näitä ehtoja, jotka lähetystön tuli Venäjän hovissa esittää, koski säätyjen privilegioita ja oikeuksia. Tässä yhteydessä talonpoikaissäädystä vaadittiin, että kruununperijälle oli saatava esittää ”*ehtoja ja muistutuksia, jotka ovat tarpeen sen oikeuksien suojelemiseksi ja jonkinlaisen yhdenvertaisuuden saamiseksi säätyjen välille.*” Puhemiehelle annettiin sitten tehtäväksi sellaisten huomautusten tekeminen ohjeisiin, ettei ”*sääty, jonka on aina kannettava raskain taakka, ja jolla ei ole privilegioita, kadottaisi mitään luonnollisista oikeuksistaan.*”³⁹³

³⁹² Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 45 – 46.

³⁹³ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 109.

Talonpojat saivat etua siitä, että he olivat joutuneet kantamaan raskaimman taakan sodassa, jota eivät olleet halunneet aloittaa. Talonpoikien hyvittämiseen jouduttiin sen vuoksi lähes kaikissa tilanteissa, joissa sääty sitä vaati. Mitään yksittäistä asiakokonaisuutta, jossa olisi käsitelty nimenomaan talonpoikien kokemia kärsimyksiä, ei sen sijaan ollut. Säätyjen komissiosta käyty kiista oli ehkä lähimpänä sellaista, ja siinä talonpoikaissääty myös käytti järeimpiä keinoja muistuttaakseen ylimpiä säätyjä vallitsevasta tilanteesta. Kieltäytyminen armeijan rekrytoinnista oli monille järkyttävä uutinen. Valtiopäivillä oli kuitenkin henkilöitä ja asioita, joissa sodan aiheuttamat kärsimykset ja niiden vaatimat hyvitykset olivat pääosassa. Ehkä näkyvin tällainen asiakokonaisuus liittyi edellisten valtiopäivien aikaisiin toimiin ja valtaneuvosten erottamisiin. Tuolloin kyse oli ollut vasta sodan aloittamisesta, mutta poliittisista uhreista voidaan puhua jo sotaa itseään edeltävältä ajalta.

Kostosodan aloittaminen oli alkanut näyttää yhä selvemmltä vuosien 1738 – 1739 valtiopäivillä, jolloin sodan kannattajat olivat saaneet enemmistön aatelis- ja porvarissäädyn salaisen valiokunnan edustajien joukossa. Sotaa kannattavan aatelissäädyn ja salaisen valiokunnan enemmistön tiellä oli kuitenkin ollut valtaneuvosto, jossa oli edelleen istunut joukko Arvid Hornin ja varovaisen ulkopoliitikan kannattajia. Heidän syrjäyttämisenä oli ollut yksi vuosien 1738 – 1739 valtiopäivien merkittävimmistä operaatioista, jota täydennettiin vielä vuosien 1740 – 1741 valtiopäivillä. Salainen valiokunta oli nimittäin erottanut viisi valtaneuvosta, Gustaf Bonden, Thure Bielken, Ernst Creutzin, Samuel Bankin ja K. G. Hårdhin ”*tottelemattomuudesta päämiestensä käskyjä kohtaan.*” Tuolloin he olivat saaneet säilyttää arvonsa ja eläkkeensä, mutta menettäneet oikeuden harjoittaa virkaansa. Samalla valtiopäiville kokoontuneet säädyt olivat ottaneet lopullisen yliotteen valtaneuvostosta, joka vielä Hornin aikana oli toiminut huomattavan itsenäisesti. Vuosien 1740 – 1741 valtiopäivillä kamppailu sodasta oli entisestään tiivistynyt. Äärimmillen se oli kiristynyt sen jälkeen, kun kansliavirkamies Johan Gyllenstierna oli tavattu Venäjän lähetystöstä. Valtiopäiville perustettu säätyjen niin sanottu petoskomissio jakoi sodan vastustajille tuomioita myös ilman suoria todisteita. Näistä tuomioista näkyvimmit olivat koskeneet jo edellisillä valtiopäivillä erotettuja valtaneuvoksia Creutzia ja Bielkeä, jotka olivat sen jälkeen näkyvästi jatkaneet sodan vastustamistaan. Nyt heiltä riistettiin myös eläkkeet ja arvonimet, sekä karkotettiin

pääkaupungista kartanoihinsa.³⁹⁴ Tarpeetonta sanoakaan, sodan päätyttyä tappioon ja sotapuolueen entisen johtajan ollessa vangittuna ja syytettynä raskaista rikoksista, oli myös toimenpiteiden uhrien mahdollista ottaa asiansa esiin.

Aatelissäädyn täysistunnossa kuudes marraskuuta luettiin entisen valtaneuvos Thure Bielken muistio, joka koski vuosien 1738 valtiopäivien salaisen valiokunnan osoittamaa epäluottamusta ja saman epäluottamuksen jatkumista edellisillä valtiopäivillä. Muistiossaan Bielke esitti, ettei hän voi ”*Jumalan ja omantuntonsa nimissä ymmärtää, mihin hänen väitetyt hairahduksensa perustuisivat.*” Bielke oli saanut nyt muistionsa säätyjen käsiteltäväksi, ja hän käytti tilaisuuden hyväksi täydessä mitassa. Hän valitti, ettei ollut ”*viattomuutensa osoittamiseksi saanut käyttää niitä oikeuksia, jotka Ruotsin lait takaavat niin ylhäisille kuin alhaisille.*” Bielke jatkoi; ”*häneltä oli viety hänen hyvä nimensä ja siksi hän vaatii edellä mainittuja asioita puolueettomien miesten tarkasteltavaksi joko salaisessa valiokunnassa tai muuten laillisesti.*” Lopuksi Bielke vaati saada tilaisuuden esittää oma näkemyksensä ja – sikäli kun rikollisuus tai syyttömyys ilmenee – ”*rangaistus tai maineen ja kunnian palautus sen mukaan kuin aihetta on.*”³⁹⁵ Bielken perustelut asialleen olivat mahdollisimman painavia. Hyvä nimen ja henkilökohtaisen kunnian arvon ymmärsi jokainen aikalainen, ja Ruotsin lain takaamat oikeudet olivat tunnustetusti tärkeä yhteiskunnallisen elämän perusta, vaikka ne usein olivatkin joutuneet taipumaan poliittisten tarkoituksien paineen alla.

Oikeuden ja politiikan ristiriita teki Bielken asian käsittelystä aatelissäädylle vaikean. Tämä kävi ilmi jo ensimmäisestä vastauspuheenvuorosta, jonka esitti vapaaherra Coijett. Hän koetti estää koko asian käsittelyn vetoamalla samaan periaatteeseen, kuin salaiselta valiokunnalta vaaditun selvityksen kohdalla. Hän ei nähnyt ”*kuinka säädyille voidaan valittaa asiasta, jonka säädyt ovat päättäneet ja tuominneet.*” ”*Jos säädyt tuomitsevat säätyjen toimintaa,*” kysyi Coijett puheenvuoronsa päätteeksi, ”*mitä siitä lopulta tulee.*” Vastakysymyksen esitti edustaja Seulenber: ”*Onko säätyjen sitten tehtävä vääryyttä?*” Keskustelu keskeytyi siltä erää talonpoikaissäädyn lähetystön saapumiseen, mutta jatkui pian uudelleen. Vapaaherra Düring oli Coijettin kanssa samaa mieltä säätyjen tuomiovallasta säätyjen yli, mutta eri mieltä itse Bielken asiasta. Hän sanoi kuuluneensa edelliseen salaiseen valiokuntaan, mutta sanoi samalla, ettei ollut tiennyt Bielken tuomitun ”*uudella ja epätavallisella*

³⁹⁴ Lagerroth 1934, s. 142 – 147.

³⁹⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 252 – 253.

tavalla...todennäköisin syin.” Düring tuki voimakkaasti Bielken esittämiä perusteluita. ”*Mikään ei ole vaarallisempaa maalle, kuin se, että jokainen ei saa nauttia yleisen lain voimakasta suoja*” hän sanoi ja jatkoi: ”*Mitä Bielke pyytää, sitä ei voi, eikä pidä kieltää vähäisimmältä torppariltakaan, kuinka häneltä voisi siis evätä pyynnön tulla laillisesti tuomituksi.*” Lopuksi Düring esitti vielä ehkä merkittävimmän seikan. ”*Olosuhteet ovat kokonaan erilaiset, kuin edellisillä valtiopäivillä.*”³⁹⁶

Edes ne, jotka olivat olleet edellisillä valtiopäivillä tuomitsemassa Bielkeä, eivät voineet suoranaisesti kiistää vaatimuksia, jotka perustuivat Ruotsin lakiin ja kohdistuivat laillisen tuomion aikaansaamiseen. Kysymyksen vaikeutta käsitteli Henrik Wrede, joka joutui toteamaan, ettei ”*kukaan ole niin epäkristillinen, että kieltäisi Bielkeltä lain*”, mutta lisäsi samalla, että ”*kukaan ei myöskään halunne syyttää salaista valiokuntaa siitä, että se olisi tehnyt vääryyttä.*” Wrede lähestyi asiaa siltä kannalta, jotta se olisi helpoimmin soviteltavissa ilman vakavia seuraamuksia. Tähän hänellä oli perustelukin valmiina; ”*koska yhtenäisyys on meille mitä tärkeintä ja tässä koetetaan sitä edistää, niin on parasta että se käy rauhallisen sovittelun kautta.*” Vapaaherra Cronhjort tarttui yhtenäisyyden teemaan ja huomautti, että ”*siten syntyy vain epäyhtenäisyyttä, jos salaista valiokuntaa syytetään vääryyden tekemisestä.*” Asia ajautui siis pattitilanteeseen, kun esitettiin, että hyvityksillä Bielkeä kohtaan samalla väitettäisiin edellisen salaisen valiokunnan tehneen tahallaan vääryyttä, ja siten syytettäisiin heitä. Sen vuoksi, kun maamarsalkka teki Bielken muistion pohjalta esityksen laillisen tutkimuksen järjestämisestä, siihen vastattiin kyllä ja ei. Kreivi Gyllenborg esitti ratkaisuksi sitä, että tulevan päätöksen perustelut olisivat sellaiset, että ”*aatelissääty osoittaa luottamusta edellistä salaista valiokuntaa kohtaan, mutta että Bielken asema ja arvo palautetaan entiselleen.*” Tähän näennäisen ristiriitaiseen vaatimukseen ei löydetty ratkaisua, vaan asia jäi toistaiseksi pöydälle.³⁹⁷

Marraskuu oli valtiopäivillä niin kiireinen kuukausi, että Bielken asiaan palattiin uudelleen vasta joulukuun seitsemännen päivän täysistunnossa. Tuolloin asialle sitten kyllä omistettiin koko täysistuntokerta, jonka aluksi luettiin useita asian puitteissa tehtyjä muistioita. Henrik Wreden muistio oli ensimmäinen. Siinä hän valitti kaikkia mielipiteiden eroja säädyn sisällä sekä säätyjen välillä, ja niiden hälventämiseksi esitti perinpohjaista tutkimusta, jonka kautta ”*kreivin ja valtaneuvoksen kohtalo voitaisiin keventää tai raskauttaa, ja eripuraisuuden lähdän säätyjen väliltä lopettaa.*” Tilanne,

³⁹⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 253 – 255.

³⁹⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 256 – 261.

johon kysymys oli jäänyt marraskuussa, oli pysynyt käytännössä samana. Bielken vaatimus oli edelleen niin vahvalla pohjalla, ettei kukaan voinut sitä suoranaisesti vastustaa. Valtaosassa esitetyistä puheenvuoroista vaadittiin Bielken maineen ja aseman palauttamista. Harvat vastustajat koettivat vastata vaatimukseen sen omilla perusteilla. Vapaaherra Cronhjort esitti, ettei ”*koskaan lisää kiviä toisen kuorman, eikä vastusta sitä, että Bielke saisi oikeutta*”, mutta pyysi kuitenkin, ettei samalla ”*tehtäisi vääryyttä niille, jotka päättivät asiasta.*” Hän pyysi, että Bielken tuomion perusteet otettaisiin huomioon. Samaa sanoi vapaaherra Coijett, joka oli myös ollut päättämässä Bielken asiasta edellisillä valtiopäivillä. ”*Oikeutta pitää jakaa tasapuolisesti,*” hän sanoi ja jatkoi; ”*Jos salaisen valiokunnan päätöstä muutetaan, siitä seuraa se, että minun ja monen muun sen jäsenen tuomitaan tehneen vastoin valaa ja omaatuntoa, ja silloin tehdään vääryyttä meitä kohtaan.*” Myös Coijett sanoi, että jos tuomion perusteet saadaan esittää, käy ilmi, että salainen valiokunta toimi kunniallisten miesten tavoin.³⁹⁸

Jo ensimmäisessä keskustelussa marraskuussa esiin tullut ristiriita oikeuden ja politiikan välillä oli siis sekin edelleen ratkaisematta. Vapaaherra Düring totesi sen olemuksen omassa lausunnossaan. Siinä hän kertoi olleensa itsekin läsnä salaisessa valiokunnassa ja tietävänsä tuomion perusteet, mutta myönsi myös sen, että ”*kreivi Bielke ei ollut saanut osakseen oikeudenkäyttöä, jonka Ruotsin laki takaa jokaiselle alamaiselle, eikä ollut saanut tietää mitä todisteita häntä vastaan oli esitetty ja niin edelleen.*” Düring jatkoi, ettei Bielkeä vastaan ilmiannettuja asioita ollut voitu todistaa. Siten Bielkeä kohtaan oli tehty vääryyttä, joka nyt piti hyvittää. Ongelmana pysyi edelleen salaisen valiokunnan tuomitseminen. Tämän ongelman ratkaisuksi ja ulospääsytieksi umpikujasta esitti maaherra Carl Wennerstedt asian ytimen – eli tuomion poliittisten tarkoituksien – tunnustamista, ja sen huomaamista, että aika oli erilainen. ”*Hyvät herrat voinevat suosiollisesti muistaa*”, hän aloitti, ”*missä asemassa valtakuntamme oli Venäjään nähden edellisillä valtiopäivillä.*” Wennerstedt muistutti tilanteen vakavuudesta ja siitä, kuinka se olikin johtanut ilmisotaan. ”*Sellaisessa tilanteessa annettiin päätös, joka aiheutti kreiville ja valtaneuvokselle sen tilanteen, jossa hän nyt on.*” Niin Wennerstedt pääsi lisäämään, että Bielke oli tuolloin ”*poliittisesti katsottu*”, ja hänen tilanteensa vain olosuhteiden syytä. Nyt nuo olosuhteet olivat puolestaan oleellisesti muuttuneet, ja ”*Venäjältä oli saatava ystävä.*” Tähän kaikkeen katsoen Wennerstedt huomautti, kuinka ”*kaikkialla maailmassa on siten, että*

³⁹⁸ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 352 – 357.

ketään ei rangaista poliittisesti pidempään, kuin olosuhteet tekevät henkilöstä rangaistavan.” Lopuksi Wennerstedt vetosi päätöksellä saavutettavaan yhtenäisyyteen ja siihen, kuinka ”yhtenäisyyden kautta pienet valtiot ja heikot yhteiskunnat ovat nousseet suuriksi ja mahtaviksi, mutta sitä vastoin eripuraisuus ja epäyhtenäisyys ovat heittäneet suurimmatkin valtakunnat muutokseen ja tehneet niistä oman katkeruutensa orjia.”³⁹⁹

Wennerstedtin esittämä ajatus säilyi parhaana mahdollisuutena asian siedettäväksi ratkaisemiseksi siitä huolimatta, että se edelleen piti sisällään toisaalta lain ja oikeudenmukaisuuden ja toisaalta politiikan vaihtuvien vaatimusten välisen perimmäisen ristiriidan. Asia oli pakko saada ratkaistuksi, ja niin keskustelujen jälkeen päädyttiin lopulta esitykseen, josta voitiin äänestää. Äänin 296 – 193 aatelissäätö tuli siihen päätökseen, että ”*salainen valiokunta toimi vuosien 1741 valtiopäivillä Bielken asiassa velvollisuutensa mukaan siten, kuin salaisessa valiokunnassa nähtiin tuolloisten suhdanteiden ja valtakunnan turvallisuuden vaativan; eikä nyt nähdä enää mitään estettä jälleen asettaa herra valtaneuvos Bielkeä siihen asemaan, jossa hän ennen vuoden 1741 valtiopäiviä oli.*”⁴⁰⁰ Vuoden 1738 valtiopäivien toimiin ei sen sijaan kajottu, koska toimenpiteet olivat silloin sujuneet lain mukaan.

Bielken asia oli suuressa määrin aatelissäädyn sisäinen asia, ja vaikka tieto Bielken valituksesta oli kantautunut muidenkin säätyjen korviin ja lisännyt painetta aatelissäätöä kohtaan, antoi aatelisto kysymyksen virallisesti muiden käsiteltäväksi vasta joulukuun seitsemäntenä päivänä sen jälkeen, kun oli ensin tehnyt siinä oman päätöksensä. Vielä samana päivänä pappissäädystä luettiin asiaan kuuluvat muistiot ja säädyn päätökset edellisiltä valtiopäiviltä. Todettiin, kuinka pappissäätö oli molemmilla edellisillä valtiopäivillä pidättäytynyt toimenpiteistä niin Bielkeä, kuin muita valtaneuvoksia kohtaan. Monet halusivat myöntää Bielkelle tämän vaatiman laillisen tutkimuksen, mutta toisaalta pelättiin enempää ”*meteliä ja epäyhtenäisyyttä*”, ja haluttiin hyväksyä aatelissäädyn esittämä kompromissiratkaisu. Yhtenäisyyden nimissä se lopulta myös hyväksyttiin.⁴⁰¹

Porvarissäädystä Bielken asiaan ennätettiin paneutua vasta 16. joulukuuta. Niiden huomio, jotka ottivat keskusteluun osaa, kiinnittyi samaan asiaan, kuin aatelissäädyn vastalauseissa. Thomas Plomgren kertoi olleensa salaisessa valiokunnassa vuonna 1741

³⁹⁹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 356 – 358.

⁴⁰⁰ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 366.

⁴⁰¹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 171 – 174.

ja vakuutti, että oli toiminut siellä rehellisesti ja yleisen hyvän nimissä. Valtaneuvos Bielken asiaa hän piti kaiken kaikkiaan herkkänä ja suositteli, että kaikki silloin vaikuttaneet olosuhteet otetaan huomioon, kun asiaa tutkitaan. Asioiden esiin kaivamista hän ei kuitenkaan itse pitänyt hyvänä, sillä ”*se epäilemättä aiheuttaisi lisää epäyhtenäisyyttä ja levottomuutta*”. Plomgren satoi asian muihin salaiselta valiokunnalta vaadittuihin selvitykseen ja ehdotti tässä asiassa ehdollista päätöstä. Jos muut säädöt hyväksyisivät porvarissäädyn näkemyksen siitä, että edellisten salaisten valiokuntien toimia ei tuoda säätyjen tarkasteltaviksi, voitaisiin Plomgrenin mielestä Bielken asia hyväksyä nyt aatelissäädyn ehdottamalla tavalla. Muussa tapauksessa Plomgren ehdotti odotettavaksi, että kaikki salaisen valiokunnan toimet ja asiakirjat ovat selvillä, ennen kuin Bielken asia päätetään. Säädystä oli toki myös niitä, jotka vaativat Bielken kärsimysten päättämistä ja hänen maineensa palauttamista saman tien. Säädyn enemmistö ei lopulta halunnut vielä ratkaista asiaa, vaan se jätettiin lepäämään pöydälle.⁴⁰² Asia jäi lepäämään niinkin pitkäksi aikaa, että porvarissääty ei ehtinyt käsitellä sitä enää vuoden 1742 puolella.

Talonpoikaissäädystä Bielken anomusta käsiteltiin vasta 18. joulukuuta pidetyssä täysistunnossa. Kaikki talonpoikaissäädyn memoriaali-, konsepti- ja puhtaaksikirjoitetut pöytäkirjat tuolta päivältä ovat kuitenkin hävinneet. Aatelissäädyn täysistuntopöytäkirjassa kyseiseltä päivältä on merkintä talonpoikaissäädystä saapuneesta lähetystä, mistä tiedetään, että täysistunto on pidetty. Talonpoikaissäädyn pöytäkirjojen painetun laitoksen alaviitteenä on toimittajan lisäämä tieto, että kyseiseltä päivältä on olemassa muutamia konsepteja säädyn pöytäkirjan otteeksi. Eräs näistä käsiteli valtaneuvos Bielken aseman palauttamista. Joka tapauksessa, kun talonpoikaissäätökin näytti näin päässeen nopeaan päätökseen Bielken asiassa, oli porvarissääty jäänyt jälleen yksin näkemyksineen edellisen salaisen valiokunnan toimien selvittämisen suhteen. Poliittinen tilanne oli siten ainakin siinä määrin muuttunut, että Bielken tekemään valitukseen voitiin tiettyyn rajaan asti suostua. Toisaalta se oli myös pakko tehdä, koska sodan jälkeisessä tilanteessa puhtaan poliittisen tuomion ylläpitäminen olisi ollut säädyille vahingollista; varsinkin kun sen vastapainoksi esitettiin niin painavia perusteluja, kuin koko yhteiskuntaa ylläpitävän laillisuuden idea.⁴⁰³

⁴⁰² Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 270 – 275.

⁴⁰³ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 407 ja Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 158.

Talonpoikaissäädyn asema sodan uhrina vaikutti merkittävästi koko valtiopäivien ja valtakunnan mitassa. Samoin oli ”suomalaisen kansakunnan” laita. Entisten valtaneuvosten asia, joka syksyn aikana tuli esiin Bielken valituksen kautta, koski puolestaan Ruotsin poliittisen elämän ehdottomasti ylintä kerrostumaa, ja oli osa valtaneuvoston, sekä säätyjen ja salaisen valiokunnan suhdetta. Nämä olivat niin sanotusti suuria kysymyksiä, joissa valtiopäiville kokoontuneiden säätyjen oli otettava huomioon sodan aiheuttamat kärsimykset ja reagoitava niihin. Suurten kysymysten rinnalla oli kuitenkin myös pienempiä kysymyksiä, joiden symbolinen ja henkinen arvo saattoi olla niiden reaalista merkitystä huomattavasti suurempi.

Sodan viattomia kärsijöitä olivat esimerkiksi naiset, joiden mies oli kaatunut sodassa, ja jotka sen vuoksi olivat jääneet yksinäiseen ja avuttomaan tilaan perheineen. Lesken asema viittasi epämiellyttävällä tavalla koko yhteiskunnassa vaikuttavaan patriarkaalisuuden ideaan. Kun perheen pää, eli aviomies ja isä, oli poissa, eikä kyennyt huolehtimaan taloudestaan patriarkaalisen järjestyksen mukaisesti, oli järjestelmä kyseisen perheen osalta kriisissä. Kun tämä kriisi johtui esivallan aikaansaamasta tilanteesta, – tässä tapauksessa onnettomasta sodasta – oli esivallan koetettava tehdä jotain tilanteelle. Valtion maksamat korvaukset olivat siinä määrin harvinaisia, että leskien anomukset tulivat erityistapauksina säätyjen käsiteltäviksi. Syksyllä 1742 leskiä oli taas tullut sen verran paljon, että säädyissä tehtiin vain periaatepäätös ensimmäisten anomusten perusteella ja siirrettiin loput valiokuntien käsiteltäväksi.

Keskusteluissa avustusten myöntämistä perusteltiin myös eräänlaisena valtakunnan kunniavelkana kaatuneille upseereille. Lesket, joiden asiat nousivat esiin, olivat nimittäin poikkeuksetta upseerien leskiä, joilla ei ollut muuta keinoa paikata miehen kuoleman aiheuttamaa menetystä. Kansan syvien rivien parissa menetykset hoituiivat muutenkin eri tavalla, ja esimerkiksi ruotujärjestelmän puitteissa soturin kuolema tai invalidisoituminen oli perinteisesti jouduttu ottamaan huomioon myös mahdollisesti jälkeen jääneen perheen osalta. Lisäksi ylhäisillä leskirouvilla oli totta kai paremmat mahdollisuudet ja resurssit saada anomuksensa kuuluville jopa valtiopäivillä saakka.

Leskien anomuksia käsiteltiin aatelissäädyn täysistunnossa esimerkiksi yhdeksäntenä syyskuuta. Jo aiemmin säädyn käsittelyyn oli tullut leskirouva Anna Nordencreutzin vetoamus riittävän eläkkeen saamiseksi, mikä oli hänelle myönnetty. Nyt myös eversti Dürietzin leskirouva Ebba Catharina Horn oli anonut Hänen Kuninkaalliselta Majesteetiltaan eläkettä, minkä anomuksen tämä oli armollisesti siirtänyt säätyjen käsiteltäväksi. Tähän aatelissäädyn edustaja Göran Rutenschöld lausui ensin leskien

asemasta yleisesti; ”on kohtuullista, että sellaisia leskiä, joiden miehet pitivät veristä paitaa isänmaan hyväksi, autetaan kaikin mahdollisin tavoin.” Sitten hän siirtyi yleistyksestä kyseessä olevaan yksittäistapaukseen ja sanoi: ”Sen tähden rouva everstinna Dürietzille on hänen miehensä urhoollisuuden ja kunniakkaiden toimien vuoksi myönnettävä riittävä eläke.” Lopuksi Ruteschöld lisäsi, että koska lienee vielä useita muitakin vastaavia tapauksia, olisi parasta siirtää kysymys salaisen valiokunnan valmisteltavaksi, ettei ”keskitytä vain yhteen ja jätetä muita.” Aatelissäätö hyväksyi leskirouvan anomuksen ja siirsi molempien leskien asian salaiseen valiokuntaan ja muille säädyille.⁴⁰⁴

Muissa säädyissä leskien anomukset etenivät yhtä lailla joutuisasti. Pappissäätö otti samana päivänä, yhdeksäs lokakuuta, vastaan rouva Anna Nordencreutzin Hänen Kuninkaalliselle Majesteetilleen osoittaman alamaisen vetoomuksen. Vetoomuksessaan rouva Nordencreutz kertoi ”siitä hyvin vaikeasta ja onnettomasta tilasta, johon hän lapsineen oli joutunut sen jälkeen, kun hänen rakas miehensä, linnoitustöiden everstiluutnantti Nordencreutz oli joutunut kasakoiden julmasti murhaamaksi”, ja pyysi sen vuoksi, että ”hänelle armosta suotaisiin sellainen eläke, joka olisi riittävä hänelle ja hänen lapsilleen.” Pappissäätö totesi myös aatelissäädyn päätyneen asiassa myönteiseen päätökseen, ja hyväksyi aatelissäädyn lausunnon ilman sen suurempia keskusteluja.⁴⁰⁵ Seuraavassa täysistunnossaan 13. lokakuuta pappissäätö hyväksyi samalla tavalla Ebba Catharina Hornin anomuksen.⁴⁰⁶

Porvarissäädystä luettiin seuraavaksi samat anomukset ja niitä koskevat ylempien säätyjen päätökset. Karlshamnin pormestari Frans Cervin tiesi lisää vastaavia kohtaloita ja esitti, että ”uskollisesti ja urheasti taistelleen ja vankeudessa pahoinpitelyyn kuolleen tykistökapteeni Åbergin leskelle, joka elää köyhyydessä ilman sukua ja ystäviä, myönnetään myös eläke hänen lyhyen loppuelämänsä ajaksi.” Asiaan palattiin vielä täysistunnossa 16. lokakuuta. Åbergin leskelle päätettiin myöntää 100 taalerin vuotuinen eläke, ja samalla hyväksyttiin myös Ebba Hornin anomus eläkkeen saamiseksi.⁴⁰⁷

Talonpoikaissäätöyn asia eteni järjestyksen mukaan viimeisenä. Myöskään talonpojilla ei ollut mitään anottavaa leskien anomuksia vastaan. Säädyssä luettiin rouva

⁴⁰⁴ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 131 – 132.

⁴⁰⁵ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 46.

⁴⁰⁶ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 52.

⁴⁰⁷ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 93.

Nordencreutzin anomus ja sen perustelut, ja ylempien säätyjen tavoin hyväksyttiin eläke maksettavaksi.⁴⁰⁸

Apua pyytäneet lesket saivat sitä siis helposti. Sodan aloittamisen vuoksi ahdinkoon joutunut entinen valtaneuvos sai myös tittelinsä ja eläkkeensä – jos kohta ei kuitenkaan paikkaansa valtaneuvostossa – takaisin. Sodan uhreista myös talonpojat saattoivat vaatia paljon, ja heidän vaatimuksiinsa pääosin myös suostuttiin. Kaikki nämä myönnytykset olivat paljolti pakon sanelemia. Vallitseva tilanne sekä tapa, jolla pyynnöt tai vaatimukset esitettiin, tekivät niistä sellaisia. Niitä, jotka olivat menettäneet monessa suhteessa eniten sodan vuoksi, ei kuitenkaan ole vielä käsitelty. Suomalaisten asia on niin laaja asiakokonaisuus, että sitä käsitellään kokonaan omana lukunaan.

4. Suomen asia

4.1. Suomi ja antautumisen kriisi

Kun sotaan ryhtymistä oli valmisteltu vuosien 1740 – 1741 valtiopäivillä, oli salainen valiokunta teettänyt eversti Carl Otto Lagercrantzilla mietinnön Ruotsin valtiollisesta asemasta ja sodan mahdollisuuksista. Mietinnössään Lagercrantz oli antanut tukensa kostosodalle ja todennut, että ”ainoa uhka, mikä sodasta saattaisi seurata, olisi Suomen hävitys ja menettäminen.”⁴⁰⁹ Ruotsin korkein valtiovalta oli siis ryhtynyt uhkapeliin, jonka panoksena oli valtakunnan itäinen kolmannes Suomi, ja hävinnyt. Lagercrantzin esittämä uhkakuva oli toteutunut ja Suomi oli jälleen – vain kaksi vuosikymmentä edellisen kerran jälkeen – jäänyt vihollisen käsiin. Tässä oli lähtökohta, joka teki Suomesta ja suomalaisista tärkeimmän ja kriittisimmän kysymyksen, joka valtiopäivien oli kohdattava kokoontuessaan syksyllä 1742. Suomen menettäminen oli, muun muassa Lagercrantzin näennäisen huolettomasta suhtautumisesta huolimatta, vakava isku Ruotsin valtakunnalle.

Siihen, että Suomen asiasta tuli valtiopäivien tärkeimpiä kysymyksiä, vaikutti sen ohella, että Suomi oli ollut sotänäyttämönä ja että sen menetys oli sodan traagisin seuraus, myös Suomen pitkän perinteen muokkaama erityisasema Ruotsin valtakunnan sisällä. Suomi muodosti selvästi omintakeisen kokonaisuutensa, jonka ehkä näkyvin ja

⁴⁰⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 73.

⁴⁰⁹ Esim. Alanen 1963, s. 221.

tärkein merkki oli kansan käyttämä kieli.⁴¹⁰ Tämä erityisasema heijastui myös Suomen asukkaita koskeviin näkemyksiin. Valtiopäivillä oli jo silloin tällöin aiemmin puhuttu suomalaisesta kansakunnasta – *den finska nationen* – joka käsitteenä vertautui tietyssä suhteessa enemmän vaikkapa ruotsalaisen tai saksalaisen, kuin joskus myös käytettyihin taalainmaalaisen tai skoonelaisen kansakunnan käsitteisiin. Käytännössä suomalaisella kansakunnalla tarkoitettiin Suomen puolelta kotoisin olevia alamaisia heidän äidinkielestään riippumatta.⁴¹¹

Varsinkin suomalaiskansallisessa historiankirjoituksessa puheet suomalaisesta kansakunnasta on helposti tulkittu varhaisen nationalismin ilmentymiksi ja ensi askeleiksi tiellä, joka johti ensin Suomen autonomiaan ja lopulta valtiolliseen itsenäisyyteen.⁴¹² Tällainen tulkinta tuntuu ainakin 1740-luvun kohdalla liian pitkälle menevältä. Suomen ja suomalaisten asema ei kuitenkaan poikennut millään merkittävällä tavalla valtakunnan muista maakunnista. Ruotsin valtakunta oli yksi ja sama hallinnollinen kokonaisuus saman lain ja hallitusmuodon alla. Suomalaiset osallistuivat esimerkiksi valtiopäivätyöhön aivan muiden ruotsalaisten tavoin. Niinpä suomalaisten puheenvuorot, joissa käsiteltiin heidän omaa asemaansa, kertoivat aivan samanlaisesta regionalismista, kuin muidenkin ruotsalaisten kohdalla. Valtiopäivillä kaikki koettivat joka tapauksessa pitää kotiseutunsa puolta, joten tässä mielessä suomalaisen kansakunnan käsite oli käytännössä yhtenevä vaikkapa juuri skoonelaisen tai taalainmaalaisen kansakunnan käsitteen kanssa.⁴¹³

Puheet suomalaisesta kansakunnasta olivat toki herättäneet myös kiistoja, esimerkiksi vuoden 1738 valtiopäivillä salainen valiokunta oli varoittanut sen käytöstä, ja kun ilmauksen käyttöä oli vastustettu, oli huomio kiinnitetty valtakunnan yhtenäisyyteen.⁴¹⁴ Tämäkään ei kuitenkaan ole välttämättä merkki suomalaisen separatismista pelosta. Kansan syvien rivien mielialat huolestuttivat ylempiä säätyjä koko valtakunnan mitassa, ja esimerkiksi taalanmaalaisten talonpoikien valitukset olivat varmasti aivan yhtä huolestuttavia, kuin suomalaistenkin. Vuoden 1742 valtiopäivien alkaessa tilanne oli kuitenkin poikkeuksellinen ja monenlaiset ristiriidat näyttivät uhkaavan valtakunnan sisäistä yhtenäisyyttä. Se, että huomattava osa valtakunnasta oli menetetty viholliselle, ei ainakaan helpottanut tilannetta. Valtiopäiville oli saapunut

⁴¹⁰ Nordin 2000, s. 22 ja 276.

⁴¹¹ Carlsson 1967, s. 148 – 151.

⁴¹² Esim Lehtinen 1989, s. 40 – 42.

⁴¹³ Nordin 2000, s. 24 – 25.

⁴¹⁴ Carlsson 1967, s. 151.

runsas joukko suomalaisia edustajia, joilla oli tarvittavaa tietoa Suomen oloista, mutta joiden asema oli tukala ja joilla oli esitettävänä kipeitä kysymyksiä ja vaatimuksia. Alkaneilla valtiopäivillä Suomen asia sai osakseen aivan erityistä huomiota.

Suomen asia oli hyvin laaja kokonaisuus, joka liittyi tai vaikutti moneen muuhunkin asiaan, joita valtiopäivillä syksyn aikana käsiteltiin. Muista suurista kysymyksistä esimerkiksi sodan ja sen syiden selvittämistä perusteltiin sillä, että saataisiin selville, minkä vuoksi Suomeen oli koottu armeija ja miksi Suomi oli menetetty. Kruununperimuskysymyksen ääneen lausutuista motiiveista tärkeimpiä oli puolestaan Suomen takaisin saaminen. Suomi ja suomalaiset herättivät myötätuntoa ja vaativat huomiota kuitenkin myös itsessään. Käytännössä sodan seuraukset koskettivat läheisimmin juuri suomalaisia.⁴¹⁵ Tämän vuoksi on täysin aiheellista lähestyä Suomen asiaa kokonaan omien tutkimuskysymystensä kautta. Tärkeä kysymys on selvittää, miksi Suomen ja suomalaisten asia oli niin tärkeä ja mitkä tekijät siihen vaikuttivat. Miten ja miksi Suomen menetys liittyi laajempaan tappion ja antautumisen aiheuttamaan kriisiin? Lisäksi ilmeinen lähtöoletus on, että suomalaiset odottivat valtiovaltaalta toimenpiteitä asemansa helpottamiseksi. Miten suomalaiset siis toimivat valtiopäivillä, ja miten valtiopäivät toimivat suomalaisten suhteen? Tarkentaen voi kysyä ensinnäkin, mitä toimenpiteitä suomalaiset osasivat vaatia, ja toiseksi, mitä suomalaisten auttamiseksi voitiin, ja mitä ei voitu (tai haluttu) tehdä. Myös se, kuinka kaikki asiat perusteltiin ja tuotiin esille puolin ja toisin, on huomionarvoinen kysymys ja linjassa tutkimuksen tarkoituksen kanssa.

Suomeen ja suomalaisiin liittyvät, valtiopäivillä käsitellyt asiat voi jaotella raa'asti kahtia. Tärkeämpi puoli koski luonnollisesti Suomea ja Suomen puolelle jääneitä alamaisia. Heidän asioitaanhan Tukholmaan saapuneet valtiopäivämiehet ajoivat. Toinen puoli koski kuitenkin Tukholmaan saapuneita suomalaisia itseään; valtiopäivämiehiä ja muutamia pakolaisia. Myös heidän olonsa oli tukala, kun elanto oli uhattuna ja epävarmuus kotiseuduista vaivasi. Myös heidän asiansa vaati valtiopäivien välitöntä huomiota. Suurempi osa tutkimuskysymyksistä liittyy ensin mainittuun puoleen, joten sitä myös käsitellään tässä ensimmäiseksi.

4.2. Maa vihollisen vallan alla

Kun osa maasta on sodan päättyessä jäänyt vihollisen hallintaan, on kyseessä tappion aiheuttama kriisi. Ruotsin ja Venäjän väliset sotatoimet päättyivät Ruotsin pääarmeijan antautumiseen Helsingissä elokuussa 1742, ja Ruotsin valtakunta oli kriisissä. Suomen puolella kriisi oli konkreettisempi. Asukkaiden oli koetettava sopeutua uuteen tilanteeseen ja yritettävä turvata elämän perusedellytysten jatkuvuus. Edellisen miehityskauden kokemukset ja niistä levinneet kertomukset kasvattivat pelkoa. Ison vihan kaltaisten tapahtumien estämiseksi monet suomalaiset hakivat syksyn kuluessa miehittäjältä turvakirjoja ja esittivät uskollisuudenvakuutuksia keisarinna Elisabethille. Muutamat kykenevät lähtivät Ruotsiin miehitystä pakoon, mutta kun valtaneuvosto oli antanut esimerkiksi virkakunnalle ohjeet jäädä paikalleen asioiden sujumisen varmistamiseksi, ei pakolaisuus kasvanut suuriin mittoihin. Syksyn kuluessa kävi ilmeiseksi, että miehitys ei ollut yhtä raskas, kuin edellisellä kerralla. Tämä vaikutti myös valtiopäivien toimiin ja näkemyksiin.⁴¹⁶

Ruotsin puolella ja valtiopäivillä miehityksen aiheuttama kriisi vaikutti epäsuoremmin. Alussa polttavin ongelma Suomen – kuten koko vallitsevan tilanteen – suhteen oli piinaava epävarmuus. Tässä vaiheessa Suomen kysymystä ei voinut vielä erottaa yleisemmästä tappion kriisistä, vaan Suomen, armeijan ja laivaston tilanteesta haluttiin tietoa yhtä lailla. Tiedon merkitystä on käsitelty jo aiemmin, ja se oli esimerkiksi talonpoikien salaiseen valiokuntaan pääsemisen tärkeimpiä perusteita.

Erityisesti Suomea koskevia tietoja alkoi tulla vähitellen ja epävarmuus väistyä syksyn kuluessa. Virallisista tiedoista ensimmäinen oli aatelissäädyn maamarsalkan tiedotus kolmantena syyskuuta, että ”*meidän armeijamme on ollut pakko antautua Helsingissä.*” Tieto – vaikka se oli odotettu – otettiin vastaan tyrmistyneenä.⁴¹⁷ Samalla, kun uusia tietoja Suomesta saapui, tuli niiden mukana myös valtiopäiville osoitettuja valituksia, pyyntöjä ja anomuksia. Esimerkiksi porvarissäädystä luettiin 27. elokuuta – siis jo ennen virallisia tiedonantoja – Tornion kaupungin valtiopäivämiehen, kauppias Claes Deboen muistio, jossa tämä kertoi vihollisen uhkaavan kaupunkia samoin kuin sen naapureita, Kajaania ja Kuusamaa. Deboe pyysi varusväkeä kaupungin suojaksi Pohjanmaalta ja Länsipohjasta. Samassa täysistunnossa luettiin myös Oulun

⁴¹⁵ Renvall, 1962, s. 277.

⁴¹⁶ Jutikkala 1964, s. 536 – 537.

⁴¹⁷ *Ridderskaps och adels riksdagsprotokoll*, s. 45.

raastuvanoikeuden jo 16. päivänä kesäkuuta päivätty pöytäkirja, joka koski kaupungin puolustamista. Molemmat muistiot jätettiin salaisen valiokunnan käsiteltäväksi, kunhan se kokoontuu.⁴¹⁸

Vaikka epävarmuus alkoi lientyä ja kuva todellisesta tilanteesta tarkentua, ei tappion aiheuttama kriisi osoittanut helpottumisen merkkejä myöskään Suomen kysymyksen osalta syksyn ensimmäisinä kuukausina vuonna 1742. Jo aiemmin on viitattu esivallan ja alamaisten suhteeseen, jossa velvollisuudet painottuivat enemmän jälkimmäisten puolelle, mutta jossa myös ensin mainitun odotettiin hoitavan omat tehtävänsä. Keskinäisessä suhteessa esivallan tärkein tehtävä oli turvata alamaisten henki, omaisuus ja turvallisuus. Suomen kohdalla se ei ollut onnistunut. Suomalaisessa historiantutkimuksessa on sittemmin epäilty, että suomalaisten tyytymättömyys kohdistui Ruotsia ja sen hallitusvaltaa vastaan kansalliselta pohjalta, ja että Suomessa olisi ollut jopa haluja erota Ruotsista, ja että Ruotsissa puolestaan olisi huolestuttu suomalaisten kääntymisestä Venäjän puoleen.⁴¹⁹

Näin pitkälle ei monien muiden tutkimusten, sekä täysistunnoissa käytyjen keskustelujen perusteelle ole syytä mennä. Suomalaiset viittasivat itseensä uskollisina ja rehellisinä Ruotsin alamaisina, kun he anoivat valtiopäiviltä helpotuksia itselleen, ja sellaisiksi heidät myös tunnustettiin. Tanskan vastaisen rajan ruotsalaiset alamaiset osoittivat vähintään yhtä suurta tyytymättömyyttä, kun he kokivat, etteivät esivallan toimet turvaa heidän kotiensa koskemattomuutta. Kriisiin ei Ruotsin valtiiovallan kannalta kuitenkaan edes tarvinnut mitään suomalaiskansallista ulottuvuutta, että se olisi jo vakava ja mahdollisesti vaarallinen. Pelkästään yhteiskunnallisen järjestyksen kannalta oli välttämätöntä osoittaa, että esivalta voi ja halusi huolehtia koko valtakunnasta ja sen alamaisista.

Ensimmäiset suomalaisten välittämät pyynnöt koskivat sotilaallista puolustusta. Porvarissäädyssä oli luettu kaupunkien esittämiä muistioita, ja myös talonpoikais- ja pappissäätyyn saapui samanlaisia anomuksia. Tutkimuksessa on jo aiemmin mainittu pappissäädyn täysistunnossa 16. syyskuuta luettu pyyntö maan pelastamisesta ja suojelemisesta oli juuri sitä kriisin ydintä, jossa valtiopäivät ylimmän valtiiovallan edustajina olivat vaikean tilanteen edessä. Omat kansaveljet ja valtakunnan uskolliset alamaiset pyysivät esivaltaa tekemään oman osansa ja suojelemaan uhattua maata. Samalla kuitenkin tiedettiin, että sotilaallisesti se oli käytännössä mahdotonta. Tämä

⁴¹⁸ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 24.

⁴¹⁹ Esim. Juvelius 1921, s. 26 ja Carlsson 1985, s. 14.

ristiriita jouduttiin esimerkiksi pappissäädyssä sitten ratkaisemaan katteettomilla lupauksilla, joista jäi merkintä vain konseptipöytäkirjoihin.⁴²⁰ Sota oli juuri ratkennut tappiollisesti, ja rauhan saavuttaminen oli kaikkein tärkeintä.⁴²¹

Tilanteen selkiinnyttyä sotilaallista apua, jota ei ollut antaa, ei enää pyydettykään. Suomen palauttaminen jäi rauhanpolitiikan tehtäväksi, millä puolella myös suomalaisten parhaat toiveet kohdistuivat ensimmäisenä kruununperimyskysymykseen. Tappion aiheuttama kriisi näkyi Suomen osalta kuitenkin myös aineellisessa hädässä ja puutteessa, mihin huomio seuraavaksi kohdistui. Taisteluissa tuhottujen Lappeenrannan ja Haminan kaupunkien asukkaat olivat lähettäneet Kuninkaalliselle Majesteetille anomuskirjan, joka luettiin porvarissäädyn täysistunnossa 27. syyskuuta. Anomuksen esitteli säädylle haminalainen raatimies ja kauppias Jacob Tesche. Anomuksessa pyydettiin korvauksia *”näiden kaupunkien epäonnille asukkaille, jotka olivat menettäneet kaiken omaisuutensa.”* Menetyksistään asukkaat olivat halukkaita antamaan *”oikeat ja valalla vahvistetut luettelot.”* Porvarissäädyt totesi tähän heti, että *”kun Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa epäilemättä siirtää asian säädyille, saa säädyt silloin tilaisuuden myöntää heille toivotun avustuksen, mihin kaikki säädyt, ottaen huomioon heidän ilman omaa syytään kokemansa onnettomuuden, ovat hyvin halukkaita.”*⁴²²

Haminan ja Lappeenrannan asukkaiden vaatimus oli, kuten niin monet muutkin sodan jälkeen esitetyt valitukset, niin vahvalla pohjalla, että sen kieltäminen olisi ollut hyvin vaikeaa. Lisäksi Suomen kaupunkien auttamisesta oli olemassa selvät ennakkotapaukset suuren Pohjan sodan jälkeisiltä ajoilta, jolloin niille oli myönnetty muun muassa vapaavuosia ja muita verohelpotuksia.⁴²³ Verohelpotukset merkitsivät huomattavaa taloudellista etua, ja vaikuttivat varsinkin kaupankäynnin elpymiseen; mihin suomalaiset jälleen pyrkivät. Syksyn 1742 aikana – kun Suomen takaisin saamisestakaan ei ollut vielä varmuutta – niitä ei kuitenkaan ryhdytty vielä käsittelemään. Niin Haminan ja Lappeenrannan anomus jäi toistaiseksi vielä porvarissäädyn alustavan myöntymyksen asteelle. Periaate tuli silti jo selville. Suomalaisten kärsimyksiin oltiin valmiita vastaamaan.

Korvauksia ja avustuksia koskevia päätöksiä oli toistaiseksi mahdotonta tehdä. Suomalaisten hädänalaisen tilanteen helpottamiseksi esitettiin kuitenkin myös aivan konkreettisia toimia. Eräästä tällaisesta toimenpiteestä oli kyse, kun Porvoon piispa

⁴²⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 29.

⁴²¹ Paloposki 1961, s. 298.

⁴²² Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 56.

⁴²³ Ahonen 1988.

Daniel Juslenius esitti toinen lokakuuta pappissäädyn täysistunnossa muistion turkulaisen kauppiaan Schultzin ja tämän kumppanien puolesta. Muistiossaan Juslenius kertoi, kuinka kauppiaiden omistama ja kapteeni Thomssonin ohjaama, Turkuun matkalla ollut alus, jonka lastina oli ollut suolaa ja viiniä, oli pidätetty matkastaan ja määrätty ottamaan suunta Ruotsin saaristoon. Nyt Juslenius pyysi, että ”*erityisesti siksi, koska Suomessa ei näinä aikoina ole tarpeeksi ehtoollisviiniä, voitaisiin kapteenille antaa tänä syksynä lupa purjehtia aluksen ja sen lastin kanssa Turkuun, mikä oli Thomssonilta aiemmin 22. syyskuuta tehdyllä päätöksellä kielletty.*” Piispa Juslenius pyysi tässä asiassa suosiollista päätöstä, sillä ”*se koskee niiden monien hengellistä hyvinvointia, jotka eivät tässä tapauksessa, viinin puutteessa, saata nauttia Herran pyhää ehtoollista.*”⁴²⁴

Sodasta seurannut hätä saattoi siis olla monenlaista. Sota ja sitä edeltänyt joukkojen ylläpitäminen, samoin kuin edellisinä vuosina vaivanneet kadot ja kulkutaudit, olivat heikentäneet maata jo valmiiksi. Venäläiset miehittäjät olivat nyt kieltäneet purjehtimisen Ruotsiin kuolemanrangaistuksen uhalla, mikä rajoitti tehokkaasti kaupankäyntiä ja tuontitavaroiden saamista. Merkantilismin nimissä Suomen kaupankäynti ulkomaille oli nimittäin perinteisesti keskitetty Tukholman kautta tapahtuvaksi. Suola oli tärkein tuontiartikkeli, ja sen puute myös vaikutti nopeasti elämään.⁴²⁵ Suolan puute saattoi aiheuttaa fyysistä kurjistumista, mutta eräs tärkeistä tuontiartikkeleista oli myös viini, jonka puute kiinnosti enemmän Daniel Jusleniusta ja pappissäätystä. Ehtoollisen merkitys oli niin suuri, että tappion aiheuttaman kriisi sai viinin puutteen vuoksi Suomessa myös hengellisiä ulottuvuuksia. Ainakin sen avulla turkulaiset kauppiaat saivat Porvoon piispan tukemaan laivansa purjehduslupaa Suomeen.

Pappissäädyssä ehtoollisviinin merkitystä ei voitu kiistää, muutamat vain epäröivät tehdä tyhjäksi Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa aiemmin antamaa päätöstä. Samat muutamat, joiden puhemiehenä oli Kalmarin piispa Herman Schröder, arvelivat myös, että Suomessa voisi olla saatavissa tarpeeksi viiniä. Piispa Jacob Benzelius oli puolestaan sitä mieltä, että mikäli kaikki olosuhteet esitetään uudelleen Kuninkaalliselle Majesteetille, niin ”*tämä katsonee, kuinka asia parhaiten voidaan auttaa.*” Loppujen lopuksi pappissäätystä tuli siihen tulokseen, että koska ”*Suomen rasiuttujen asukkaiden on*

⁴²⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 36 – 37.

⁴²⁵ Cederberg 1942, s. 172 ja 380.

saatava tavaroita”, kehottaa sääty hakijoita kääntymään uusien perusteidensa kanssa Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa puoleen.⁴²⁶

Jusleniuksen muistio koski kauppaa ja merenkulkua, joiden kautta se herätti keskustelua porvaristossa. Muistio luettiin porvarissäädyn täysistunnossa samana päivänä, toinen lokakuuta. Thomas Plomgren piti asiaa arkaluontoisena ja eritteli siihen vaikuttavia tekijöitä. Kauppiaan näkökulma oli se, että Schultz oli sijoittanut varansa alukseen ja sen lastiin. Plomgren siirtyi laajempiin näkemyksiin, kun hän totesi, kuinka *”edelleen toivotaan, että Turun kaupunki tulee vielä olemaan Ruotsin kruunun alla, joten sitä kohtaan on osoitettava hellämielisyyttä ja huolenpitoa, jotta Turun asukkaat, jotka ovat meidän kanssaveljiämme, eivät joutuisi menettämään omaisuuttaan.”* Lisäksi Plomgren kiinnitti huomiota siihen, että *”suola on tarpeellista sekä Turun, että ympäröivän seudun asukkaille”* ja että *”maa joutuisi suolan puutteen vuoksi vieläkin köyhempään ja kurjempaan tilanteeseen.”*⁴²⁷

Asialla oli kuitenkin myös kääntöpuolensa, jotka Plomgren toi seuraavaksi esiin. Ensinnäkin Suomi oli näissä olosuhteissa nähtävä *”vieraan vallan alaiseksi.”* Toisekseen anomus rikkoi purjehdussääntöä, jonka mukaan kaikista tavaroista oli maksettava tulli. Kolmanneksi laivan omistanut turkulainen kauppias oli, *”annetun valan jälkeen”*, Venäjän alamainen. Neljänneksi oli pelättävissä, että Turkuun purjehdittaessa *”laivan lasti menisi vihollisen hyödyksi ja vahvistukseksi”*, ja että *”vihollinen voi muuttaa aluksen sotalaivaksi ja käyttää sitä, niin kuin sen miehistöäkin tulevana keväänä meitä vastaan.”* Lopuksi Plomgren esitti, että *”suomalaiset voivat hankkia itselleen viiniä ja suolaa Reevelistä (Tallinnasta).”* Tukholmalainen raatimies Johan Schening oli samaa mieltä. Hän sanoi, että Schultz saattoi myydä tavaransa Tukholmassa, ja tiesi myös sen, että Venäjä oli kieltänyt suomalaisia kuoleman uhalla käymästä kauppaa Ruotsin kanssa. Kaikkien näiden näkökulmien ristipaineessa ei porvarissääty päässyt asiassa päätökseen, vaan päätti odottaa siihen saakka, kunnes aatelisto ja papisto olivat esittäneet oman päätöksensä.⁴²⁸

Kun aatelissäädystä anomus oli hyväksytty nopeasti ja pappissäätö oli kääntynyt myös hyväksymisen kannalle, oli porvarissäätykin odotuksensa jälkeen myöntynyt siihen. Näin kysymyksen tullessa talonpoikaissäätöyn saatettiin siellä vain todeta ylempien säätyjen päätyneen siihen, että *”tämä laiva ainoastaan saa mennä”*, ja että sitä

⁴²⁶ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 37.

⁴²⁷ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 68.

⁴²⁸ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 68 – 69.

koskeva alamainen anomus esitetään Kuninkaalliselle Majesteetille. Talonpoikaissäätö hyväksyi asian keskustelematta.⁴²⁹

Suomea pidettiin siis tärkeänä. Sen toivottiin ja uskottiin palaavan valtakunnan yhteyteen. Suomen asukkaille ja suomalaisille valtiopäivämiehille haluttiin antaa kuva huolta kantavasta esivallasta, kun asiassa tehtiin heidän kannaltaan myönteinen päätös vahvoista vastakkaisista perusteista huolimatta. Tavaroiden vieminen Suomeen oli harvoja keinoja, joilla suomalaisia voitiin käytännössä edes yrittää auttaa, mutta myös se oli, kuten esimerkiksi Plomgrenin lausunnossa kävi ilmi, hyvin vaikeaa. Siksi suolan, viinin ja muiden välttämättömien tarvikkeiden saaminen Suomeen säilyi asialistalla puolin ja toisin. Porvarissäädyn täysistunnossa lokakuun yhdeksäntenä luettiin seuraavaksi Pohjanmaan valtiopäivämiesten David Cneifin, Erland Noréenin ja Zacharias Wacklinin muistio, jossa he pyysivät lupaa ”*vielä sulan veden aikana lähettää Pohjanmaalle ehtoollisviiniä kirkkoihin, suolaa, tupakkaa ja joitakin muita tarpeellisia tavaroita.*” Lisäksi he anoivat, että säätö edistäisi asiaa niin pitkälle, että asiasta voitaisiin mitä pikimmin esittää alamainen ratkaisu Majesteetille. Osa edustajista lähti valtaneuvoston pakeille edistämään Pohjanmaalle suotuisaa ratkaisua siellä.⁴³⁰

Asiaan palattiin säädyn seuraavassa täysistunnossa 13. lokakuuta, jolloin Erland Noréen esitti, että pohjanmaalaisten asia ei ollut edennyt valtaneuvostossa toivotulla tavalla, ”*koska mitään päätöstä ei ollut tullut.*” Noréen alisti sen vuoksi säädyn päätettäväksi, pitäisikö valtaneuvostoa lähestyä uudelleen yhteisellä lähetystöllä pappis- ja talonpoikaissäätöjen kanssa, mikäli he suhtautuvat myönteisesti kyseiseen anomukseen. Tähän suostuttiin.⁴³¹ Niinpä pappissäädystä otettiin vielä samana vastaan porvarien lähetystö, jonka poistuttua keskusteltiin asiasta. Keskustelun jälkeen pappissäätö antoi luvan siihen, että kaksi säädyn edustajaa Pohjanmaalta, ”*ei säädyn, vaan omissa nimissään*”, voivat yhdessä kahden muun säädyn kanssa käydä Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa luona mainitussa asiassa.⁴³² Talonpoikaissäätö hyväksyi pyynnön yhtäläillä sen jälkeen, kun porvarissäädyn lähetystö oli ”*liikuttavaan sävyyn esittänyt sen tarpeen ja pulan, jota niin heidän, kuin rahvaankin kanssaveljet Suomessa kärsivät ehtoollisviinin ja suolan puutteen vuoksi.*”⁴³³

⁴²⁹ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 61.

⁴³⁰ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 78.

⁴³¹ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 85.

⁴³² Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 47.

⁴³³ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 71.

Lokakuun loppupuolta hallitsi kruununperimyskysymys ja sodan syiden selvittäminen, minkä vuoksi pohjanmaalaisten asia jäi muutaman viikon ajaksi syrjään. Seuraavan kerran siitä kuultiin porvarissäädyn täysistunnossa 27. lokakuuta. Hätä oli kasvanut suureksi. Täysistunnossa luettiin Pohjanmaan paikalla olevien asukkaiden allekirjoittama muistio, jossa he anoivat lupaa saada matkustaa takaisin kotiin omilla laivoillaan ja ”viedä tarvikkeita ihmisten tarpeisiin; jyviä kevään kylvöjä varten, suolaa ja ehtoollisviiniä. Säätö pyysi sen jälkeen puhemiestä puhumaan asiasta valtiosihteerille, jotta asia tulisi pian kysyjille suotuisaan päätökseen. Lokakuun 30. päivän täysistunnossa asiasta tehtiin vielä pöytäkirjan ote muille säädyille lähetettäväksi, missä yhteydessä vielä kerran korostettiin asukkaiden muuten kokemia kärsimyksiä ja sitä, että alueella oli jo ollut useita katovuosia peräkkäin.⁴³⁴

Pappis- ja talonpoikaissäädädyissä porvareiden anomukseen oli suhtauduttu jo alun perin myönteisesti. Laivojen purjehtiminen Pohjanmaalle olisi auttanut myös säädyn omien päämiesten asiaa. Asian vaikeudet olivat kuitenkin kaikkien tiedossa, ja yleinen mielenkiinto oli kohdistunut suuriin valtiollisiin kysymyksiin. Esimerkiksi aatelissäädädyssä Pohjaamaan porvareiden asiaa käsiteltiin vasta 17. marraskuuta pidetyssä täysistunnossa, ja silloinkin hyvin lyhyesti. Maamarsalkka ilmoitti porvarissäädyn pöytäkirjan otteesta, mutta totesi samalla, että purjehduskausi oli jo ohi, eivätkä laivat enää kulje, ja että maa oli vihollisella, joten asia jätettiin lepäämään.⁴³⁵

Suomalaiset saattoivat esittää valituksiaan omien valtiopäivämiestensä kautta erityisesti kolmessa alemmassa säädädyssä, mutta niissä esiin nousseet asiat olivat luonteeltaan enemmän yksittäistapauksia. Tietty valtiopäivämies oli saatu aina tietyn asian taakse. Suomen kokemat vaikeudet olivat kuitenkin niin laajoja, että suomalaiset etsivät keinoja, joiden kautta kaikki asiat voitaisiin yhdistää ja luoda kokonaiskuva Suomen ja sen asukkaiden tilanteesta. Samalla oli tarpeen saada asioissa kontakti aatelissäädätyyn, jonka asema oli edelleen keskeinen lähes asiassa kuin asiassa.

Suomalaisten ensimmäinen askel tähän suuntaan tapahtui 16. syyskuuta. Tuon päivän täysistunnon aluksi aatelissäädyn maamarsalkka esitti ”*yhden useista Suomen suuriruhtinaskunnassa allekirjoitetuista ja säädyille osoitetuista muistioista.*” Siinä Suomesta paenneet pyysivät, että ”*valitusten laatimiseksi ja kokoamiseksi he saisivat kokoontua jossakin keskenään.*” Sen saavuttamiseksi suomalaiset halusivat ensin ilmoittaa asiasta ritarihuoneen taululla. Vapaaherra Cronhjort piti ”*uusien ja*

⁴³⁴ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 134 ja 143.

⁴³⁵ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 287.

epätavallisten” käsittelyteiden avaamista arveluttavana, mutta monet muut kannattivat suomalaisten pyyntöä. Maamarsalkka esitti, että ”*koska suomalaisilla on monia valituksia säädyille, sallitaan heidän ilmoittaa ritarihuoneen taululla*”, minkä sääty myös hyväksyi.⁴³⁶

Ritarihuoneen taululla ilmoittaminen ilmeisesti auttoi, sillä suomalaisten yhteistyö pääsi käyntiin syksyn aikana. Sen hedelmiä korjattiin 17. marraskuuta; samana päivänä, jona aatelissäädyn maamarsalkka oli joutunut toteamaan, ettei Pohjanmaan porvareiden asiaa voinut enää tämän syksyn nimissä auttaa. Pian lausunnon jälkeen nimittäin avautui tilaisuus suomalaisten asian konkreettisimpaan huomioimiseen, mikä ylipäänsä oli valtiopäivien mahdollisuuksien rajoissa vallinneessa tilanteessa. Aatelissäädystä luettiin useiden suomalaisten allekirjoittama muistio, jossa he valittivat ”*vaikeaa kärsimystä ja pulaa*”, johon he olivat joutuneet osin ”*Ruotsin armeijan kovan menettelyn, ja osin vihollisen miehityksen takia.*” Suomalaisten muistiossa oli kymmenen kohtaa, jotka koskivat hyvityksiä ja korvauksia todistetuista vahingoista ja menetyksistä, sekä eri säätyjen edustajille heidän asemansa ja menetyksensä mukaan. Erityisesti kauppiaiden ja porvarien vaadittiin saavan ”*vapaasti ja ilman porvarillista rasitusta harjoittaa elinkeinoaan*”, kuten oli tapahtunut kaksikymmentä vuotta aiemmin, ja kaikille pakolaisille vaadittiin myös niitä etuja, jotka oli myös ”*edellisessä pakolaisuudessa myönnetty.*” Lopuksi suomalaiset toivoivat, että ”*heidän toiveitaan kohdeltaisiin asianmukaisesti, kuten valtioruumiin osalle ja kristillisyyteen kuuluu.*”⁴³⁷

Seuranneen keskustelun aluksi vapaaherra Hamilton kertoi, että vastaavanlaisia anomuksia oli tullut anomusten erotteluvaliokuntaan jo yli kaksikymmentä, ja että niiden käsittelyä oli lykätty siihen saakka, kunnes tiedetään, minne säädyt ne osoittavat. Jos porvareiden anomus olikin hylätty, tuli tässä keskustelussa selväksi, että suomalaisia ei. Vapaaherra Stiernstedt sanoi, että suomalaisille upseereille tulisi maksaa elatusta, koska he ”*olivat joutuneet kärsimään, kun olivat osoittaneet uskollisuutta esivallalle ja rakastaneet isänmaataan.*” Keskustelussa ja retoriikassa sama tuli koskemaan kaikkia suomalaisia. Koska suomalaisten valituksia oli niin paljon ja auttamiskeinoja vähän, ehdotti maamarsalkka varsin perinteistä valtiopäiväratkaisua, joka varmasti osoittaisi esivallan olevan tosissaan suomalaisten suhteen. Maamarsalkka ehdotti, että kaikkien suomalaisten asioiden käsittelemiseksi tulisi asettaa kokonaan oma deputaationsa. Aatelissäätö vastasi maamarsalkan ehdotukseen myönteisesti, ja kysymykseen

⁴³⁶ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 70 – 71.

⁴³⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 290 – 292.

deputaation vahvuudesta vastattiin, että siihen tulisi 12 aatelissäädyn edustajaa, sekä tavallinen osuus muista säädyistä, eli tässä tapauksessa kuusi henkilöä kustakin alemmasta säädyistä. Päätös lähetettiin muille säädyille.⁴³⁸

Aatelissäädyn ratkaisu suomalaisten asiassa oli olosuhteet huomioon ottaen ehkä jopa ainoa mahdollinen. Ainakin se oli hyväksytty aatelissäädystä ilman vastalauseita, samoin kuin tehtiin pappissäädystä 27. marraskuuta, jolloin aatelissäädyn pöytäkirjan ote luettiin heidän täysistunnossaan. Pappissäätyn nimesi saman tien kuusi edustajaansa deputaatioon.⁴³⁹ Porvarissäädystä asiaa käsiteltiin 30. marraskuuta pidetyssä täysistunnossa. Sekin hyväksyi deputaation asettamisen saman tien, mutta kiireellisempien tehtävien vuoksi sääty valitsi edustajansa siihen vasta 16. joulukuuta.⁴⁴⁰ Talonpoikaissäätyn viimeisenä pöytäkirjan luettavakseen joulukuun 7. päivänä. Talonpojatkin suostuivat Suomen valiokuntaan muitta mutkitta, ja nimesivät siihen omat edustajansa saman tien.⁴⁴¹

Suomen asia oli valtiopäivien alusta alkaen kriittinen, mutta liikkumavara sen suhteen oli pieni. Käytännön toimiin Suomen auttamiseksi ei ainakaan sotilaallisessa mielessä voitu ryhtyä, ja monet muutkin keinot olivat arveluttavia. Esimerkiksi aineellisen avun lähettämiseen suostuttiin vain yksittäistapauksena. Tärkein tavoite oli tietysti Suomen palauttaminen valtakunnan yhteyteen, minkä näkemyksen myös suomalaiset itse jakoivat varaukselta. Suomalaiskansallisesta separatismista ei siinä suhteessa näkynyt mitään merkkejä. Sitä paitsi suomalaisille mahdollisesti maksettavat korvaukset olivat pääosin sellaisia, että ne tulisivat voimaan vasta Suomen palauttamisen jälkeen. Suomen palauttamiseen uskottiin ja siihen valmistauduttiin, vaikka ainoa keino sen saavuttamiseksi oli neuvottelemineen, ja neuvotteluvälittejä Ruotsin puolella oli kovin vähän. Suomalaisten – kuten käytännössä kaikkien ruotsalaisten – kannalta mielenkiintoisin kysymys syksyn aikana tuli sen vuoksi olemaan kruununperimyskysymys. Suomalaisten näkökulmasta syksyn näkyvin tulos oli lopulta kuitenkin oma deputaatio, joka otti käsitelläkseen Suomeen ja suomalaisiin liittyvät valitukset.⁴⁴²

⁴³⁸ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 292 – 294.

⁴³⁹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 137.

⁴⁴⁰ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 226 ja 266.

⁴⁴¹ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 149.

⁴⁴² Mickwitz 1912, s. 9.

4.3. Valtiopäivämiehet ja pakolaiset – Suomalaiset Tukholmassa

Suomi oli menetetty viholliselle ja suomalaiset meren takana olivat paljolti avun ulottumattomissa. Suomen miehitys ja menetys koski kuitenkin myös niitä suomalaisia, jotka olivat paenneet miehitystä tai tulleet kutsun mukaan valtiopäiville Ruotsiin. Valtiopäivien kannalta Tukholmassa olevat suomalaiset olivat yhtä tärkeitä, kuin heidän kanssaveljensä lahden takana. Suomalaiset eivät ainoastaan olleet joutuneet kokemaan kovia enemmän tai vähemmän sotatilassa olleilla kotiseuduillaan, vaan olivat hankalassa ja raskautetussa asemassa vielä Ruotsinkin puolella. Esivallalla oli suoranainen velvollisuus auttaa uskollisia alamaisiaan myös näiden pakolaisuudessa. Samat perustelut, jotka olivat olleet esillä puhuttaessa Suomeen jääneistä asukkaista, pätivät pitkälti myös Tukholmassa olevien suomalaisten anomuksia käsiteltäessä. Suomalaisten edustajien merkitys valtiopäivien kannalta oli sitä paitsi suuri varsinkin symbolisessa, mutta myös aivan käytännöllisessä mielessä. Käytännön merkitys vieläpä ainoastaan kasvoi syksyn aikana sitä mukaa, kun yhä enemmän ja yhä tärkeämpiä asioita käsiteltiin.

Suomen valtiopäivämiesten erityisasemaa muihin ruotsalaisiin nähden näillä valtiopäivillä käsiteltiin heti valtiopäivien alussa, kun valittiin edustajia salaiseen valiokuntaan. Salainen valiokunta oli monessa suhteessa valtiopäivien keskeisin paikka, ja salaisen valiokunnan jäsenyydet olivat perinteisesti haluttuja. Nyt Suomesta tulleilla edustajilla oli jopa tavallistakin suurempi tarve, mutta myös paremmat mahdollisuudet päästä sinne.⁴⁴³ Samalla kuitenkin näkyviin tuli myös vahva regionalismi, joka monessa tapauksessa näytti selvästi ylittävän mahdolliset kansalliset tunteet. Esimerkiksi pappissäädystä se tarkoitti ensisijassa oman hiippakunnan tai jopa seurakunnan etujen ajamista.

Pappissäädystä salaisen valiokunnan edustajat valittiin elokuun 27. päivänä pidetyssä täysistunnossa. Porvoon piispa Daniel Juslenius puhui tuolloin oman hiippakuntansa puolesta käyttäen perusteluja, joissa periaatteessa kaikkien suomalaisten tarpeet ja mahdollisuudet yhdistyivät vakuuttavasti. Juslenius esitti, että ”*kun Porvoon hiippakunta on ollut lähimpänä vaaraa ja tulta, niin voisivat sieltä tulevat edustajat antaa valaistusta yhdestä ja toisesta asiasta, mikä voi olla tarpeellista ottaa huomioon.*” Tämän vuoksi hän ehdotti, että kaksi Porvoon edustajaa valittaisiin salaiseen

⁴⁴³ Renvall 1962, s. 265.

valiokuntaan. Keskustelun jälkeen piispat ja konsistoreiden jäsenet, jotka olivat automaattisesti mukana salaisessa valiokunnassa, valitsivat myös loput pappissäädyn edustajat sinne. Kuten myös seuranneessa keskustelussa todettiin, olivat valinnassa etusijalla yleensä suurimmat hiippakunnat, ja pienempien paikat jäivät enemmän sattumanvaraisiksi. Tällä kertaa molemmat Suomen hiippakunnat saivat kuitenkin edustajansa myös alemman papiston joukosta salaiseen valiokuntaan. Myös Turun hiippakunta sai siis mukaan ne kaksi edustajaa, joita Daniel Juslenius oli pyytänyt Porvoon puolesta. Valinnassa ilman lisäpaikkoja jääneet, esimerkiksi Hernösandin ja Göteborgin hiippakunnat vetosivat vielä valinnan jälkeenkin omiin erityispiirteisiinsä ja ongelmiinsa, joiden vuoksi heidän olisi pitänyt saada suurempi edustus. Tässä suhteessa suomalaisten pyrkimykset eivät siis olleet ainutlaatuisia, vaan perustelut ainoastaan vakuuttavampia.⁴⁴⁴

Porvarissäädystä puhuttiin myös salaisen valiokunnan edustajien valinnasta säädyn täysistunnossa 26. elokuuta. Suomalaisten merkitys nousi keskustelussa jälleen esiin, samoin kuin se, että suomalaisten asema ei kuitenkaan poikennut muista millään kansallisella tavalla. Turkulainen Esaias Wechter esitti nimittäin yhdessä karlshamnilaisen Frans Cervinin kanssa huomautuksen, että vaikka suomalaiset ja skoonelaiset oli ohitettu valitsijamiesten vaalissa, ei heitä ”*pidä sivuuttaa salaisesta valiokunnasta päätettäessä.*” Valitsijamiehet ilmoittivat valinnoistaan jo seuraavana päivänä pidetyssä täysistunnossa. Säädyn 25 edustajasta salaisessa valiokunnassa viisi tuli Tukholmasta, mutta Suomen kaupungeistakin valittiin neljä edustajaa, mikä oli sama määrä ja osuus suomalaisia kuin pappissäädystä. Silti Porvoon valtiopäivämies Johan Rahling valitti, että myös hänet olisi pitänyt valita valiokuntaan ”*siihen runsaaseen majoitusrasitukseen ja muihin vaikeuksiin nähden, mitä Porvoo oli sodan aikana joutunut kärsimään.*” Laillisen vaalin tuloksia ei kuitenkaan käyty muuttamaan.⁴⁴⁵

Suomalaisten huomioimisesta riitti porvarissäädystä silti vielä puhetta. Yhdeksäntenä syykuuta valittiin säädyn valitsijamiehiä valtaneuvostovaaliin. Henrik Forstén, Helsingin pormestari, uudisti tuolloin vaatimuksen, että suomalaisia ei pidä unohtaa. Hän perusteli vaatimustaan sillä, että ”*Suomi on kolmannes Ruotsin valtakunnasta*”, sekä sillä, että ”*hyvä luottamus säilyisi ruotsalaisen ja suomalaisen kansakunnan välillä.*” Tämä lausunto, vaikka näyttikin varovaiselta, meni jo varsin

⁴⁴⁴ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 14 ja 17.

⁴⁴⁵ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 23 – 27.

pitkälle. Kansakuntien väliseen luottamukseen viittaaminen oli aivan radikaaleinta syksyn aikana käytettyä suomalaista retoriikkaa. Myöhemmin sellaiseen ei näyttänyt olevan tarvetta, kun suomalaisten asiat etenivät säädystä muutenkin hyvin. Nyt se sai joka tapauksessa liikettä aikaan, ja esimerkiksi entinen Haminan ja silloinen Gävlen pormestari Fredrik Wittstock⁴⁴⁶ tarjoutui luopumaan omasta paikastaan valitsijamiehenä. Tilalle ehdotettiin heti vaasalaista kauppiasta David Cneifiä, joka ”*edusti suomalaista kansakuntaa*”, oli aiemmin ollut Haminan pormestari ja jolle ”*maan luonne oli hyvin tuttu.*” Asiasta keskusteltiin, mutta aiemmin tehtyä päätöstä ei taaskaan muutettu, eikä muutoksia tapahtunut.⁴⁴⁷

Aatelissäädystä, jossa kamppailu salaisen valiokunnan paikoista oli tuttua, sekä talonpoikaissäädystä, jossa se ei ollut, liittyi valintoihin niin paljon muita intressejä, että suomalaisten asia ei noussut samassa mitassa esiin. Suomalaisten ”arvo” ja merkitys valtiopäivien silmissä nousi kuitenkin myös niissä esiin monissa muissa suhteissa. Suomalaisten kokemilla kärsimyksillä oli myös niissä suuri osansa. Kun Suomi oli jäänyt Venäläisten hallintaan, oli myös Ruotsiin tulleiden valtiopäivämiesten elanto kuihtunut. Tukholmassa oleskelu oli kallista ja tavan mukaan kotipaikoilla olevat kanssaveljet maksoivat valtiopäivämiestensä kustannukset.⁴⁴⁸ Nyt, kun Suomi oli miehittettynä, eivät suomalaiset voineet maksaa edustajiensa ”herrainpäivärahoja”. Oli siis pelättävissä, että suomalaiset lähtevät koteihinsa, ellei heidän kustannuksiaan pystytty kattamaan valtiopäivien ajan. Ajatus valtiosta maksajana oli hyvin vaikea, mutta syksyllä 1742 oli samanlainen erikoistilanne, kuin oli ollut isonvihan aikaisilla valtiopäivillä.⁴⁴⁹ Suomalaisten lähteminen valtiopäiviltä koteihinsa olisi ollut myös Ruotsin valtion kannalta erittäin vahingollista.

Tämä asia otettiin esille talonpoikaissäädystä heti valtiopäivien alussa 23. elokuuta. Puhemies esitti, eikö ”*olisi kristillistä ja kohtuullista*”, että Suomesta tulleet valtiopäivämiehet saisivat jotain apua elatukseensa kuninkaalliselta rahastolta. Hän kuvaili, kuinka Suomi oli sodan vuoksi käynyt niin tyhjäksi ja köyhäksi, ettei se voinut tarjota edustajilleen mitään, ja lisäsi, että jos maa vielä palaa vaurauteensa, maksetaan rahat takaisin valtiolle. Sääty piti asiaa kannatettavana ja toivoi sille Kuninkaallisen Majesteetin suosiollisuutta.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Karonen 2004, s. 176.

⁴⁴⁷ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 46.

⁴⁴⁸ Paloposki, 1961, s. 178.

⁴⁴⁹ Paloposki 1961, s. 213.

⁴⁵⁰ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 17.

Majesteetti oli asialle suosiollinen. Aatelissäädyn täysistunnossa 16. syyskuuta esitettiin valtaneuvoston pöytäkirjan ote, joka käsitteli suomalaisten pappis- ja talonpoikaissäätäjien valtiopäivämiesten elatusta. Valtaneuvosto esitti, että näiden valtiopäivien ajan maksettaisiin suomalaisille elatusta siten, että piispa saisi viisi taalaria hopeassa päivää kohden, rovasti tai lehtori kolme taalaria, kirkkoherra kaksi taalaria, kappalainen taalarin ja kahdeksan äyriä ja jokainen talonpoikaissäädyn edustaja 24 äyriä hopeassa. Maamarsalkka teki asiasta esityksen, jonka aatelisto hyväksyi ilman vastalauseita. Päätökseen tehtiin vielä lisäys, että kunkin tukea saavan on esitettävä, mitä jo saanut kotoa elatukseen.⁴⁵¹

Pappissäätö hyväksyi valtiopäivämiesten elatuksen valtaneuvoston ja aateliston ehdottamalla tavalla 27. syyskuuta.⁴⁵² Porvarissäädylle asia ilmoitettiin samana päivänä, mutta he katsoivat, että Suomen kaupunkien edustajat ovat vastaavalla tavalla oikeutettuja saamaan elatusta julkisista varoista ja siirsivät siksi asian seuraavaan täysistuntoon, että ehtivät ottaa asiasta ja jo maksetuista summista selvää. Seuraavan täysistuntonsa alussa lokakuun toisena päivänä porvaristo ilmoitti sitten hyväksyvänsä Suomen edustajien elatuksen.⁴⁵³

Sillä välin talonpoikaissäädystä suomalaiset valtiopäivämiehet, joille avustus oli ehkä eniten tarpeen, alkoivat jo luopua toivosta. Sädyn täysistunnossa 27. syyskuuta he ilmoittivat yksissä tuumin, että heillä ei ole muuta keinoa kuin matkustaa takaisin koteihinsa, ellei elatusta heille myönnetä. Puhemies rauhoitteli suomalaisia kertomalla, että päätös elatuksesta oli jo tehty, ja että enää odotettiin ainoastaan porvarissäädyn lausuntoa. Suomalaiset tyytyivät tähän, mutta uudistivat sanomansa säädyn täysistunnossa 9. lokakuuta, kun päätöstä porvarissäädystä ei ollut vielä kuullut. Tällä kertaa puhemies muistutti suomalaisia heidän asemastaan ja merkityksestään valtiopäivien kannalta.

Puhemies esitti ensimmäiseksi, että ”niillä, jotka tätä haluavat, on kotiin palatessaan vaara, mikäli he paljastuvat valtiopäivämiehiksi, joutua vihollisen kiduttamaksi, kun heille on tärkeätä tietää, mitä valtiopäivillä käsitellään.” Puhemies jatkoi, että lähtiessään suomalaiset eivät voisi ”välittää herättämästä epäilyksiä maanmiehissään”, ja että kun ”Jumalan avulla toivotaan saavutettavan sellainen rauha, jossa nyt menetetyt maat palautettaisiin, kuinka he silloin poissa olevina voisivat valvoa

⁴⁵¹ Ridderskaps och adels riksdagsprotokoll, s. 72.

⁴⁵² Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 35.

⁴⁵³ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 61 – 62.

maanmiestensä oikeuksia.” Suomalaiset olivat vastuussa omille päämiehilleen, muistutti puhemies. Lopulta puhemies totesi vielä, ettei talonpoikaissäätö edes ole siinä asemassa, että se voisi päästää heidät eroamaan, ”*koska sellainen kuuluu säätyjen yhteiseen määräysvaltaan.*” Suomalaiset edustajat uskoivat puhemiestä, ja halusivat ainoastaan lähettää sanan porvarissäätöön, että päätös saataisiin nopeasti. Päätös tulikin sitten vielä samana päivänä.⁴⁵⁴

Valtiopäivämiehet eivät olleet ainoita Ruotsin puolelle tulleita suomalaisia, joiden elämisen edellytyksistä kannettiin huolta valtiopäiväkeskusteluissa. Vaikka ihmisiä oli kehoitettu jäämään paikoilleen, ja pakolaisia sodan jäljiltä oli vain vähän, oli heitä silti saapunut Tukholmaan jonkin verran.⁴⁵⁵ Vaikka sotilaallista tappiota ja alueluovutuksia usein seuraava pakolais- ja asutuskysymys ei tällä kertaa noussut mitenkään erityisen merkittäväksi ja vaikka pakolaisia oli vain vähän, ei heidän asioitaan silti voinut ylenkatsoa. Monet saapuneista kuuluivat aatelistoon, ja he olivat joutuneet jättämään kaiken omaisuutensa taakseen.

Suomesta paenneiden asia oli monessa suhteessa yhteinen Suomeen jääneiden kanssa. Sellaisena se alkoi, kun suomalaiset toivat asiansa esille aatelissäädystä 16. syyskuuta ja pyysivät, että valitusten kokoamiseksi ja laatimiseksi saisivat kokoontua jossakin paikassa ja ilmoittaa asiasta ritarihuoneen taululla. Aatelisto hyväksyi anomuksen viitaten suomalaisten kokemuksiin kärsimyksiin. Suomen asioiden ajamisen lisäksi pakolaisilla oli aivan omiakin huolenaiheita. Jo kuudentena syyskuuta pidetyssä aatelissäädyn täysistunnossa luettiin yksittäinen Suomen pakolaiselta tullut anomus, jossa aatelistolta pyydettiin jotain apua tai keräystä. Anomus päätettiin tuolloin siirtää muiden vastaavien yhteyteen, että kaikkien asiat voidaan hoitaa yhdellä kertaa yhdessä muiden kanssa.⁴⁵⁶

Suomen pakolaisten asiat pysyivät esillä erityisesti aatelissäädystä. Sädyn täysistunnossa 20. lokakuuta luettiin porvarissäädyn päätöksestä suostua suomalaisten valtiopäivämiesten elatukseen. Everstiluutnantti Carl Gustaf Boije muistutti tuolloin, että pitäisi ryhtyä tarpeellisiin toimiin, ”*että jo tänne tulleet ja edelleen tulevat pakolaiset saisivat asuinpaikan.*” Hänen mukaansa olisi erittäin kohtuullista osoittaa sydämellistä huomiota köyhille kanssaveljille, jotka ”*olivat menettäneet kaiken omaisuutensa viholliselle ja joilla ei ollut mitään paikkaa, minne päänsä kallistaa*”.

⁴⁵⁴ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 66 – 67.

⁴⁵⁵ Alanen 1963, s. 256.

⁴⁵⁶ Ridderskaps och adels riksdagsprotokoll, s. 57 ja 70.

Myös suomalainen kapteeni Adam Brunow pyysi ajattelemaan häntä ja muita suomalaisia, joilla ei ollut enää omaisuutta saati elantoa. Brunowta pyydettiin jättämään muistio.⁴⁵⁷ Brunow antoikin muistionsa aatelissäädylle pian, jo 23. päivänä samaa kuuta. Muistiossaan hän anoi ilmaista asuinpaikkaa Suomesta paenneille aatelin jäsenille, koska nämä olivat menettäneet paitsi asuntonsa, myös kaiken muun omaisuutensa. Maamarsalkka kysyi heti sen jälkeen, ”hyväksytäänkö tämä hyvin kohtuullinen anomus ja lähetetään Hänen Kuninkaalliselle Majesteetilleen”, mihin aatelissäätö vastasi myöntävästi.⁴⁵⁸

Muistio luettiin myös pappissäädystä 27. lokakuuta. Rovasti Amnell anoi myös Suomesta paenneelle papistolle ilmaista majoitusta, jos se aatelissäädylle myönnetään. Päätöksessään sääty piti sitten parhaana, että ”asia siirretään siihen paikkaan, jonka säädyt valitsevatkaan niiden Suomesta tulleiden valitusten, jotka erotteludeputaatio on antanut säädyille, käsittelemiseksi, ja jos sellainen vapaus myönnetään jollekin säädyille, niin ei voitane niiltä, jotka ovat muista säädyistä, samaa etua kieltää.”⁴⁵⁹ Porvarissäädystä oltiin samoilla linjoilla, kuin myös talonpoikaissäädystä, jossa asiaa käsiteltiin lokakuun 30. päivän täysistunnossa.⁴⁶⁰ Päätöksessä mainituksi käsittelypaikaksi tuli sitten deputaatio, joka päätettiin perustaa yksinomaan suomalaisten asioiden käsittelyä varten.

Talonpoikaissäädyn puhemies oli puhunut vakavia sanoja niille suomalaisille, jotka olivat puhuneet kotiinlähdestään riittävän elatuksen puutteen vuoksi. Samalla oli tullut näkyviin, kuinka tärkeää suomalaisten edustajien pitäminen valtiopäivillä kaikin puolin oli. Elatuksen vuoksi suomalaisten ei tarvinnut pyrkiä pois valtiopäiviltä, mutta asiasta tuli sekä valtiopäivien, että suomalaisten kannalta ristiriitainen ongelma muista syistä. Viholliselle jääneen Suomen tilanne herätti huolta ja surua valtiopäivillä, ja luonnollisesti eniten juuri Suomesta tulleiden edustajien keskuudessa. Moni oli joutunut jättämään kotinsa, omaisuutensa ja perheensä epävarmaan tilanteeseen. Jokaisessa säädystä oli huolestuneita edustajia, joiden mielessä olivat kotiasiat. Kun Suomesta alkoi kantautua tietoja, että miehitys ei ollut edellisen miehitysajan veroista hirmuvaltaa ja että Venäjän miehitysjoukkojen päälliköiden de Lacyn ja Keithin toiminta oli inhimillistä, uskaltautui moni tekemään päätöksen, että anoo lupaa päästäkseen Suomeen huolehtimaan omaisuudestaan ja perheestään.

⁴⁵⁷ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 188 – 189.

⁴⁵⁸ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 206.

⁴⁵⁹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 96.

⁴⁶⁰ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 108.

Aatelissäädyn täysistunnossa koettiin sen vuoksi poikkeuksellinen tilanne syyskuun kuudentena päivänä. Maamarsalkka ilmoitti, että vapaaherra Creutz oli erinäisistä syistä pyytänyt eroa salaisesta valiokunnasta. Vapaaherra Carl Johan Creutz kertoi itse, että kun vihollisen kerrotaan sallivan suomalaisten asua omissa kodeissaan, ja kun hän itse on joutunut siihen tilaan, että on joutunut jättämään kaiken omaisuutensa Suomeen viholliselle ryövättäväksi, niin ”*tuntee itsenä Tukholmassa avuttomaksi pakolaiseksi suuressa labyrintissa.*” Sen vuoksi hän pyysi lupaa erota kunniallisesti salaisesta valiokunnasta ja lähteä Suomeen ”*varjelemaan omaisuuttaan itsensä ja perheensä vuoksi.*” Creutz korosti ”*rehellistä, ja isänmaallista mieltään ja sydäntään*”, kun ilmoittaa asiasta näin aikaisin, ”*ennen kuin salaisessa valiokunnassa oli tullut ilmi mitään salaisuuksia tai päätöksiä, joita hän olisi voinut paljastaa.*” Aatelissäädyn jäsenet pahoittelivat suuresti tätä ilmoitusta, varsinkin kun Creutz oli ollut aatelissäädyn ainoa vakinaisesti Suomessa asunut edustaja salaisessa valiokunnassa. Tässä tuli muuten näkyviin vaikea rajanveto suomalaisen ja ruotsalaisen aatelin välillä, sillä salaisessa valiokunnassa oli toki muitakin Suomessa syntyneitä ja suomalaisiksi itsensä lukevia edustajia. Creutzin toivottiin siis toisaalta jäävän salaiseen valiokuntaan, sillä ”*häneen luotetaan ja hän tuntee Suomen oloja*”, mutta toisaalta hänen perustelunsa tunnustettiin painaviksi. Kreivi Henning Gyllenborg huomautti, että jos Creutzia vielä viivytetään, voi hän Suomessa joutua vaaraan, eikä vapaaherra Carl Gustaf Cronhjort ymmärtänyt, ”*miksi Creutzia pitäisi pitää epävarmuudessa.*” Maamarsalkka teki siis Creutzin pyynnön mukaisen esityksen, jonka sääty yksimielisesti hyväksyi.⁴⁶¹

Pappissäädystä koettiin jossain määrin vastaava tapaus, kun lokakuun yhdeksännen päivän täysistunnossa luettiin rovasti Weranderin alamainen anomus, jossa hän esitti, kuinka oli joutunut jättämään vaimonsa ja lapsensa vihollisen käsiin ja pyysi siksi mahdollisuutta lähteä lähetystöpappina Suomeen. Sääty tuki välittömästi tätä anomusta ja puhemies lupasi esittää asian hovikansleri Geddalle, joka johti rauhanneuvotteluihin lähtevää valtuuskuntaa.⁴⁶² Rovasti Weranderin tapaus oli sikäli helpompi, että hän ei ollut salaisen valiokunnan jäsen ja rauhanlähetystön mukana hänelle tarjoutui luonteva mahdollisuus lähteä.

Luonnollisesti myös porvarissäädystä oli suomalaisia, joilla oli hätä kodistaan ja omaisuudestaan. Syyskuun 27. päivän täysistunnon aluksi raumalainen kauppias ja valtiopäivämies Johan Tackou pyysi muistion välityksellä lupaa lähteä ”*jollain*

⁴⁶¹ Ridderskaps och adels Riksdags-protokoll, s. 54 – 56.

⁴⁶² Prästeståndets riksdagsprotokoll, s. 44.

purjehdusvalmiilla laivalla Suomeen pelastamaan vaimonsa, lapsensa ja omaisuutensa vihollisen aiheuttamalta ymmärrettävältä vaaralta.” Hän lupasi palata takaisin niin pian kuin voi. Sääty antoi tähän luvan ”*olosuhteiden vuoksi.*” Myöskään Tackou ei kuulunut salaiseen valiokuntaan, joten säädylle ei ollut huomauttamista mahdollisten valtiosalaisuuksien paljastumisesta.⁴⁶³

Ylemmissä säädyyssä suomalaisten anomukset lähteä kotiin perheen tai omaisuuden vuoksi hyväksyttiin säännönmukaisesti. Samalla yleensä pahoiteltiin tilannetta, johon suomalaiset olivat sodan vuoksi joutuneet. Talonpoikaissäädyyssä tilanne oli jossain määrin toinen. Puhemies oli jo alkusyksystä suorastaan pelotellut lähtöä suunnitelleita, ja 16. joulukuuta, kun kaksi suomalaista pyysi talonpoikaissäädyltä lupaa matkustaa kotiinsa, pyyntö evättiin. Säädyn puhemies ei kertonut pyytäjien perusteluja, mutta kiellon perustelut olivat tutut. Suomalaiset voisivat joutua vaaraan ja jopa kidutetuksi sen vuoksi, että he olivat olleet valtiopäivämiehiä. Ylemmissä säädyyssä ei kidutusta ollut edes mainittu, mutta talonpojille siitä puhuttiin toistuvasti. Pelko siitä, että talonpojat paljastaisivat valtiopäivillä käsiteltyjä asioita, ei ollut ennenkuulumaton. Itse asiassa se oli ollut vahvimpia ääneen lausuttuja perusteita, joilla talonpojat oli aiemmin pidetty salaisen valiokunnan ulkopuolella. Toisaalta sääty sovelsi sitä nyt omiin jäseniinsä. Talonpoikaissäädyn asema oli kuitenkin niin vahva ja sääty oli muuten pysynyt niin yhtenäisenä sisäisesti, että se saattoi kieltäytyä jopa suomalaistensa anomuksista ja pitää heidät säädyyssä. Nytkin lähtöluvan sijaan sääty esitti, että miehet pysyisivät Tukholmassa ja saisivat ylimääräistä tukea neljä kuparitaalaria päivässä.⁴⁶⁴

Suomi oli valtiopäivien päällimmäisiä huolenaiheita, mutta myös Ruotsin puolelle saapuneiden suomalaisten asia oli säädylle tärkeä. Hehän edustivat vihollisen vallan alle jääneitä kanssaveljiään ja menetettyä valtakunnan osaa. Suomalaisilla oli hätä, mutta toisaalta heillä oli myös varaa vaatia. Esivallalla oli vastuu alamaisistaan, mistä suomalaiset muistuttivat epäsuorasti aina, kun he viittasivat itseensä uskollisina ja rehellisinä alamaisina. Lisäksi monista suomalaisten huolenaiheista ja niiden ratkaisuksista oli olemassa jo ennakkotapaukset suuren Pohjan sodan loppuvaiheiden ajoilta. Niinpä suomalaisille valtiopäivämiehille ja pakolaisille myönnettiin monessa asiassa se, mitä he olivat pyytäneet. Näin kävi esimerkiksi valtiopäivämiesten elatusta ja pakolaisten asumista koskeneissa kysymyksissä. Vaikeampi kysymys syntyi suomalaisten pyynnöistä päästä pois valtiopäiviltä perheidensä tai omaisuutensa vuoksi,

⁴⁶³ Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 54.

⁴⁶⁴ Bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 156.

mutta siinäkin vain talonpoikaissäätö katsoi voivansa kieltää suomalaisilta luvan. Suomalaisilla pakolaisilla oli paljonkin murheita, mutta syksyn lopulla asetettu Suomen asioiden oma deputaatio otti myös ne hoitaakseen. Deputaation käytännön työtä ja sen tuloksia jouduttiin kuitenkin odottamaan seuraavaan vuoteen.

IV. PÄÄTÄNTÖ

Säätyjen vallan aika on eräs selvärajainen periodi Ruotsin ja Suomen valtiollisessa historiassa ja sen vuoksi myös historiantutkimuksen itseisarvoisia kohteita aina sen tieteellisen harjoittamisen alkua ajoilta saakka. Säätyjen ajalla Ruotsin valtakunnan ylin valtiovalta kuului valtiopäiville kokoontuneille säädyille, mikä taas on johtanut siihen, että valtiopäivät ovat perinteisesti olleet tämän tutkimuksellisen kiinnostuksen keskiössä. Vuosina 1741 – 1743 käytiin säätyjen toimeenpanema sota Venäjää vastaan, mikä sekin on luonnollisesti tarjonnut vakavalle valtiolliselle historiantutkimukselle otollisen kohteen. Sodan, niiden syyt ja seuraukset ovat poliittisen historiankirjoituksen ohittamattomia kohokohtia.

Näistä lähtökohdista ajatellen voi olettaa, että valtiopäivät syksyllä 1742, välittömästi sotatapahtumien jälkeen ja ennen rauhan solmimista, olisivat jo loppuun asti tutkittu kohde. Jossain määrin paradoksaalisesti näin ei kuitenkaan ole. Kun kohde on tarkasti rajattu niin ajallisesti, paikallisesti, kuin temaattisesti, voi huomata, kuinka valtaosa aiemmasta tutkimuksesta onkin niin yleistä ja laajoja linjoja etsivää, että se suuressa määrin sivuuttaa jopa kaikkein keskeisimmät kohteeseen liittyvät ominaisuudet ja vaikuttimet. Näin on käynyt valtiopäivien kohdalla syksyn 1742 aikana. Valtiopäivien alkupuoli on ensinnäkin jätetty varsin vähälle huomiolle jo sen vuoksi, koska silloin ei tehty mitään pitkälle vaikuttaneita päätöksiä, jotka olisivat jääneet voimaan ja muuttaneet suuresti Ruotsin tai Suomen kehitystä. Toisekseen tämän lyhyen ajanjakson tapahtumat on katsottu tyydyttävästi selvitetyn jo sillä, kun on pitäyditty vanhassa, vaikutusvaltaisessa ja ”kaikenkattavassa” puoluepoliittisessa tulkinnassa, josta on itse asiassa tullut koko säätyjen vallan ajan keskeisin selitysmalli. Suomalaisessa historiantutkimuksessa näihin piirteisiin liittyy vielä kansallismielinen väritys. Voittajien historia ja syksyyn 1742 sovellettuna jossain määrin anakronistinen puoluetulkinta ovat jättäneet jälkeensä aukkoja.

Tämän pro gradu-tutkimuksen tarkoitus oli tarkastella säätyjen, valtiopäivien, sodan ja rauhan kokonaisuutta uudesta näkökulmasta. Keskeisiä teoreettisia lähtökohtia tässä pyrkimyksessä tulivat olemaan sotilaallisen tappion henkiset seuraukset ja antautumisen aiheuttama kriisi, joiden taustalla vaikuttaa moderni käsitys niin sanotusta rauhankriisistä. Ajatuksena oli siis jättää kerrankin sivuun puoluepolitiikka, joka ei vakuuta monenkaan syksyn aikana läpikäydyn prosessin selityksenä, ja lähestyä aihetta kokonaisvaltaisemmin. Tähtäimessä oli kattava kuva valtiopäivistä toiminnallisena kokonaisuutena, jossa kaikilla toimijoilla oli omat lähtökohtansa, vaikuttimensa ja näkökulmansa, joista käsin he kohtasivat ulkoapäin tulevat paineet ja ongelmat. Kun esimerkiksi jokainen sääty koki tilanteen eri tavalla, oli vaikeaa ja usein mahdotonta kohdata kriisiä yhtenäisin rivein, niin velvoittava ihanne kuin se olisikin ollut.

Valtiopäivien toiminta ja säädyissä käydyt keskustelut syksyn 1742 aikana olivat tavallaan ensireaktioita tappion aiheuttamaan järkytykseen ja antautumisen kriisiin. Osa toiminnasta oli nimenomaan reagoimista pakottavaan tilanteeseen, kun taas osa oli harkitumpaa – säätyjen omaa – toimintaa, jolla kriisiä koetettiin lievittää ja jolla tappiosta yritettiin tehdä vähemmän vaarallinen. Tämä pro gradun tutkimuksellinen osuus jakautui johdannon jälkeen kahtia siten, että ensin käsiteltiin valtiopäivien kokonaisuutta; säätyjen erityispiirteitä, aatteellisia taustoja, poliittista kulttuuria ja käytännön toimintaa. Toinen osa oli puolestaan temaattisesti jaoteltu niin, että siinä tarkasteltiin syksyn aikana käsiteltyjä tärkeimpiä kriisiin liittyviä asiakokonaisuuksia. Tämä jaottelu osoittautui perustelluksi säätyjen reaktioita ja niiden omaa toimintaa tutkittaessa. Valtiopäivillä tapahtunut toiminta oli nimittäin varsin pirstaloitunutta. Vain harvoin säädyt puhalsivat yhteen hiileen, ja säätyjen keskinäiset liittolaisuudetkin horjuivat ja vaihtelivat. Ainoa mahdollisuus toimivan kokonaiskuvan luomiseksi oli sen vuoksi ensin etsiä niitä tekijöitä, jotka joko yhdistivät tai erottivat säätyjä sekä perinteisesti, että tässä erityisessä kriisitilanteessa, ja sitten koettaa soveltaa niitä kriisitilanteen varsinaisiin asiakokonaisuuksiin.

Reagointia ja aloitteellista toimintaa tapahtui kaikilla tasoilla. Välillä vaihtoehtoja oli niin vähän, että koko valtiopäivien oli tehtävä siten, kuin tilanne vaati. Esimerkiksi sodan johtavien kenraalien pidättäminen oli toimenpide, joka kaikkien säätyjen oli pakko hyväksyä. Välillä asiat taas olivat niin tärkeitä yhteisesti, että säädyt kykenivät yhtenäisiin pyrkimyksiin myös aloitteellisessa toiminnassaan. Kruununperimyskysymyksen käsittely ja nopea ratkaisu, joka osaltaan oli myös säätyjen reaktiota tappioon, oli kuitenkin suuremmissa määrin yhteisesti tietoinen

pyrkimys turvata valtiollisen elämän jatkuvuutta ja säätyjen valtaa myös epävarmassa tulevaisuudessa ja saavuttaa todellisia etuja rauhanneuvotteluihin.

Useammin kuitenkin säätyjen rintama hajaantui. Tärkein syy siihen oli jo sodan aloittamiseen liittyneet erimielisyydet. Aatelissäädylle oli suurin vastuu sekä sodan aloittamisesta, että sen epäonnistumisesta, kun taas talonpoikaissäädylle pienin. Talonpoikaissäätöyn oli kuitenkin jälleen kerran kohdistunut sodan suurin tuhovoima. Tämän lisäksi myös kriisin keskellä vaikuttivat säätyjen perinteiset erot samoin kuin alueelliset, taloudelliset ja muut intressit, jotka olivat usein toisilleen vastakkaiset. Näin säädyt joutuivat reagoimaan ja toimimaan paitsi ulkoisen vihollisen, myös toistensa ja joissakin tapauksissa myös sisäisten erityisryhmiensä suhteen. Joku saattoi siis aina käyttää vallitsevaa tilannetta oman asiansa ajamiseen, mikä pakotti muut reagoimaan tai suunnittelemaan vastatoimintaa. Erityisesti talonpoikaissäädylle tappio avasi poikkeuksellisia mahdollisuuksia. He olivat tilanteessa, jossa oli helppo pistää kova kovaa vastaan. Niinpä ylemmät säädyt esimerkiksi hyväksyivät talonpoikaissäädyn vaatimuksen edustuksesta salaisessa valiokunnassa, koska se oli käytännössä pakko hyväksyä. Siinä reagoitiin jopa valtakunnan sisäisen hajaannuksen ja levottomuuksien uhkaan. Kun muut säädyt joutuivat vain reagoimaan talonpoikien vaatimuksiin, pitivät he itse tietoisesti aloitteen. Salaisen valiokunnan paikan saaminen oli talonpoikien harkitun toiminnan ensimmäinen, vaan ei viimeinen voitto. Esimerkiksi sodan syiden tutkimusta koskevat kiistat päättyivät ainakin vielä syksyllä talonpoikien haluamalla tavalla.

Aina tilanne ei ollut näinkään selkeä. Erityisesti pappissäätö piti kiinni perinteisistä menettelytavoista ja poliittisesta kulttuurista. Vaikka pappissäätö oli edellisillä valtiopäivillä vastustanut sotaa, kohdistui siihen näillä valtiopäivillä juuri tämän vuoksi kovia paineita. Kun talonpoikaissäätö saattoi hyvällä iteluottamuksella kääntää asioiden totutun käsittelysuunnan näillä valtiopäivillä päinvastaiseksi, oli sen sulattaminen vaikeaa papistolle. Edelleen säädyn oli vaikeaa perääntyä kerran tekemistään päätöksistä, tai asettua suoraan Kuninkaallisen Majesteetin ja valtaneuvoston toimenpiteitä vastaan. Näistä syistä johtuen huomasi sääty esimerkiksi sota-oikeutta ja säätyjen komissiota koskevassa kiistassa olevansa yhteisessä rintamassa aatelissäädyn kanssa talonpoikien ja porvareiden vaatimuksia vastaan. Pappissäätöyn kehittyi myös sisäisiä jännitteitä, kun ylempi ja alempi papisto eivät aina löytäneet toisiaan. Seurakunnista tulleet papit kokivat kansan mielipiteet huomattavasti velvoittavimpina, kuin miksi esimerkiksi piispat ja konsistorien jäsenet ne näkivät.

Ylempien ja alempien säätyjen vastakkainasettelu toistui muutenkin syksyn aikana useampaan kertaan, mikä poikkeaa huomattavasti perinteisestä puoluetulkinnan mukaisesta säätyjen jaottelusta. Ennen sotaahan aatelissääty ja porvaristo olivat toimineet yhteistyössä, kun taas talonpojat ja papisto olivat edustaneet rauhanoppositiota. Nyt aatelissääty oli useimmissa tapauksissa puolustuskannalla, kun talonpoikais- ja porvarissäädyt painostivat. Pappissäädyn liittyminen aatelissäädyn näkemykseen johtui useissa tapauksissa enemmän periaatteellisista, kuin käytännöllisistä syistä. Porvarissäädyn laita oli puolestaan päinvastoin. Talonpojilla ja porvareilla oli aivan oikeita sodasta johtuneita yhteisiä huolenaiheita ja vaatimuksia. Porvarissäädyn edustajien päämiehet valtakunnan eri kaupungeissa olivat joutuneet kokemaan yhtä lailla kovia sodan vuoksi. Esimerkiksi laivamiehiä värvättiin paljon porvarissäädyn parista, ja menetykset laivastossa olivat olleet suuria. Sota oli aiheuttanut lamaannusta myös porvariselinkeinojen harjoittamiselle. Siihen katsoen vaatimuksia esimerkiksi sodan ja sen syiden selvittämisestä esitettiin yhtä voimakkaasti kaupungeista, kuin maaseudultakin käsin. Silti porvarissäädyn yhteistyössä talonpoikien kanssa oli mukana myös kriisitilanteesta johtuvaa taktiikkaa. Sääty oli edelleen Tukholman ja suurkauppiaiden johdossa. Viidennes säädyn salaisen valiokunnan edustajista tuli Tukholmasta ja edellisillä valtiopäivillä kiihkeimmin sotaa kannattaneet suukauppiat olivat edelleen säädyn aktiivisimmat jäsenet. Juuri heidän johdollaan porvarissääty tuli talonpoikaissäädyn puolelle vaatimaan säätyjen komission asettamista aatelis- ja pappissäätyjen kannattaman sota-oikeuden sijaan. Yhtä lailla heidän johdollaan sääty koetti sitten kieltäytyä salaiselta valiokunnalta vaadituista selvityksistä, mitä muut säädyt puolestaan kannattivat. Yhteistyön talonpoikien kanssa ajateltiin siis joissakin tapauksissa suojaavan porvarissäätyä vastuulta ja mahdollistavan oman linjan ehkä vielä tärkeämmissä kysymyksissä.

Edellisten valtiopäivien jakolinjat eivät silti olleet hävinneet. Vain talonpoikaissääty oli sisäisesti yhtenäinen, ja sielläkin puhemies ja sihteeri koettivat usein vastustaa säädyn enemmistön näkemyksiä. Muissa säädyissä sotaa kannattaneiden ja sitä vastustaneiden kiistat näkyivät edelleen. Aatelissäädyn tilanne oli myös tässä suhteessa hankalin, ja sääty joutui jopa perumaan edellisten valtiopäivien toimenpiteitä omia jäseniään kohtaan. Muuten puoluepeleitä on vaikea pitää millään lailla ratkaisevimpana tekijänä, sillä sen rintamalinjat katosivat niin usein aivan keskeisimmissäkin kysymyksissä. Henkilökohtaiset näkemykset, päämiesten vaatimukset, regionalistiset edut, kunniakäsitykset ja monet muut tekijät ajoivat toistuvasti puolueajattelun ohi.

Puolueisiin vetoaminen oli täysistuntojen kohdalla sitä paitsi mahdotonta. Puolueet olivat niin kaukana yksimielisen ja yhtenäisen kansan ihanteesta.

Kaiken kaikkiaan tutkimuskysymysten läpi tarkasteltujen säätyjen täysistuntopöytäkirjojen luoma kuva valtiopäivistä syksyn 1742 aikana oli toimiva ja looginen. Yksittäinen valtiopäivämies ajoi ennen kaikkea omaa ja päämiestensä etua. Kotiseutu tuli ennen muuta valtakuntaa, vaikka kaikki tunnustautuivat rehellisiksi ruotsalaisiksi ja kruunun uskollisiksi alamaisiksi. Tässä suhteessa ei myöskään ollut eroja suomalaisten ja muiden ruotsalaisten välillä. Päämiesten etu oli paitsi kotiseudun, myös oman säädyn etu. Kukin sääty piti kiinni olemassaolostaan, kuten synkimmät puhujat totesivat ylimmissä säädyissä, ja omista eduistaan, kuten talonpoikaissäädystä ajateltiin koko syksyn ajan. Monessa suhteessa valtakunnan etu oli tietysti yhteinen. Se oli syy, miksi valtiopäivät oli kutsuttu koolle, sekä ihanne, jota ylläpidettiin valtiopäivien kuluessa. Aina, kun näin oli, koettivat säädyt parhaansa mukaan turvata valtakuntaa ja sen alamaisia sodan aiheuttamilta onnettomuuksilta. Mahdollisuudet siihen olivat vain rajatut. Kaikki nämä tekijät saattoivat vaikuttaa jopa yhden ja saman asiakokonaisuuden käsittelyn aikana. Siihen nähden aikaisemman tutkimuksen ylläpitämä ajatus 'hattujen' ja 'myssyjen' kamppailusta kaiken selittävänä tekijänä on ainakin tämän rajatun tutkimusajankohdan osalta huomattavasti yksinkertaistettu ja riittämätön.

Tässä tutkimuksessa sovelletut näkökulmat tarjoaisivat hyvin hedelmälliset mahdollisuudet myös jatkotutkimukselle. Vuoden 1742 – 1743 valtiopäivät jatkuivat vielä tämän pro gradu-työn kattaman ajanjakson jälkeen useita kuukausia, aina syksyyn 1743 saakka. Tässä tutkimuksessa käsitellyt teemat muuttivat keväällä muotoaan, kun rauhanneuvotteluiden käynnistyminen alkoi määrätä toimintaa. Myös uusia tappioon sopeutumiseen liittyviä teemoja syntyi, eikä sodan aiheuttaman tilanteen kriittisyys helpottanut. Jatkotutkimuksessa tarkastelua voisi laajentaa myös rauhankriisin suuntaan. Sodasta toipuminen ei käynyt käden käänteessä, vaan esimerkiksi suomalaisten asioita käsiteltiin vielä vuosienkin päästä. Uusien lähdeaineistojen liittäminen laajennettuihin näkökulmiin tekisi jatkomahdollisuuksista lähes rajattomat.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus:

Painetut alkuperäislähteet:

Bondeståndets riksdagsprotokoll – På Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl. 5. 1742 – 1743. (Stockholm 1954).

Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början – På Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf. 8: 1 – 2. 1742 – 1743. (Stockholm 1982).

Prästeståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början – På Riksdags uppdrag utgivna av Riksdagen förvaltningskontor genom Börje Bergfeldt. 1742 – 1743. (Stockholm 1997).

Ridderskaps och adels Riksdags – protokoll från och med 1719. Trettonde delen. 23 augusti 1742 – april 1743. (Stockholm 1891)

Tutkimuskirjallisuus:

- Ahonen, Voitto, *Jälleenrakennuksen politiikka ja talous; kaupunkien toipuminen isostavihasta noin vuoteen 1740*. Historiallisia tutkimuksia 146. Vammala 1988.
- Alanen, Aulis, Suomen historia vapaudenajalla, *Suomen historia* 9. Porvoo 1961.
- Carlsson, Sten, Suomen virkamiehet ja Ruotsin valtakunta 1700-luvulla, *Näkökulmia menneisyyteen - Eino Jutikkalan juhlakirja*. Porvoo 1967.
- Carlsson, Sten, Suomi Ruotsin valtakunnan osana. *Suomen asema Ruotsin valtakunnassa*. Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto. 2. kesäkuuta 1985 pidetyn symposiumin esitelmät. Toim. Camilla Nemlander-Sjöberg.
- Cederberg, A. R., *Suomen asema Ruotsin valtakunnassa vapaudenaikana. Muutamia yleisiä havaintoja*. THA. Turku 1945.
- Cederberg, A. R., *Suomen historia vapaudenajalla I*. Porvoo 1942.
- Cederberg, A. R., *Suomen historia vapaudenajalla II*. Porvoo 1947.
- Danielson-Kalmari, J. R., Piirteitä vapaudenajalta, *Suomen valtio- ja yhteiskunnallista elämää 18:nnellä ja 19:nnellä vuosisadalla I osa*. Porvoo 1929.
- Danielson-Kalmari, J. R., Piirteitä vapaudenajalta, *Suomen valtio- ja yhteiskunnallista elämää 18:nnellä ja 19:nnellä vuosisadalla II osa*. Porvoo 1932.
- Einonen, Piia, *Poliittiset areenat ja toimintatavat: Tukholman porvaristo vallankäyttäjänä ja vallankäytön kohteena n. 1693 – 1644*. Helsinki 2005.
- Jutikkala, Eino, Oliko Suomi taloudellisen riiston kohteena? *Suomen asema Ruotsin valtakunnassa*. Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto. 2. kesäkuuta 1985 pidetyn symposiumin esitelmät. Toim. Camilla Nemlander-Sjöberg.
- Jutikkala, Eino, *Suomen talonpojan historia*. Helsinki 1958.
- Jutikkala, Eino, Vapaudenaika, *Suomen historian käsikirja I*. Porvoo 1949.
- Juva, Einar W., Suomen asema 1700-luvulla. Eräitä näkökohtia, jotka otettava huomioon sitä luonnehdittaessa. *Suomalainen Suomi* 1949.
- Juva, Einar W., *Suomen tie Uudestakaupungista Haminaan 1721 - 1808. Historiallinen tutkielma*. Helsinki 1947.
- Juvelius, Einar W., *Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana 1721 - 1741. Historiallinen tutkimus*. Kokkola 1919.

- Juvelius, Einar W., *Suomen puolustuskysymys vuosina 1741 - 1747 ja G. Fr. Rosenin nimittäminen Suomen kenraalikuvernööriksi*. Historiallisia tutkimuksia II, 2. Porvoo 1921.
- Kalela, Jorma, *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki 2000.
- Kalela, Jorma, *Historian tutkimusprosessi: metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. Helsinki 1976.
- Karonen, Petri, *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600 – 1920*. Tampere 2004.
- Karonen, Petri, *Pohjoinen suurvalta Ruotsi ja Suomi 1521 - 1809*. Porvoo, Helsinki, Juva 1999.
- Karonen, Petri, Tiedon hankinta ja käyttö 1700-luvun Ruotsin valtiopäivillä. *Toivon historia: Toivo Nygårdille omistettu juhlaKirja*. Toim. Ahonen et al. Jyväskylä 2003.
- Klinge, Matti, Ruotsi, ruotsalainen – Suomi, suomalainen. *Suomen asema Ruotsin valtakunnassa*. Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto. 2. kesäkuuta 1985 pidetyn symposiumin esitelmät. Toim. Camilla Nemlander-Sjöberg.
- Lagerroth, Fredrik, *Frihetstiden författning - en studie i den Svenska konstitutionalismens historia*. Lund 1915.
- Lagerroth, Fredrik, *Frihetstidens maktägande ständer del 1 & 2, Sveriges Riksdag - historisk och statvetenskaplig framsställning utgiven enligt beslut av 1926 Riksdag*. Stockholm 1934.
- Liakka, Niilo, *Pohjanmaan pappien mielialoja pikkuvihan aikana*. Hark 23. 1913.
- Malmström, Carl Gustav, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. I*. Stockholm 1893.
- Malmström, Carl Gustav, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. II*. Stockholm 1895.
- Malmström, Carl Gustav, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. III*. Stockholm 1897.
- Melkersson, Martin, *Staten, ordningen och friheten - en studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormakstiden och 1800-talet*. Uppsala 1997.
- Metcalf, Michael F., *Frihetstidens riksdag (1719 - 1772), Riksdagen genom tiderna*. Redaktör Nils Stjernquist. Arlöv 1985.
- Mickwitz, Axel, *De Finska deputationerna vid riksdagen 1742 - 43 och ekonomiekommissionen 1743 - 46*. Helsingfors 1912.

- Nikula, Oscar, *De Finländska städernas riksdagsmän vid 1700-talets riksdadar*. Lahti 1980.
- Nikula, Oscar, *Finländska borgare på 1700-talet i kamp för sina och ståndets privilegier*. Ekenäs 1978.
- Nordin, Jonas, *Ett fattig men fritt folk: nationell och politisk självbild i sverige från sen stormakstid till slutet av frihetstiden*. Eslöv 2000.
- Paloposki, Toivo J., *Suomen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustus vapaudenajalla*. Historiallisia tutkimuksia 57. Forssa 1961.
- Paloposki, Toivo J., *Suomen talouden kehittäminen 1750 - 1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa*. Historiallisia tutkimuksia 98. Forssa 1976.
- Perelman, Chaïm, *Retoriikan valtakunta*. Tampere 1996.
- Renvall, Pentti, *Nykyajan historiantutkimus*. Porvoo 1983.
- Renvall, Pentti, *Ruotsin vallan aika, Suomen kansanedustuslaitoksen historia, ensimmäinen osa*. Helsinki 1962.
- Saastamoinen, Kari, *Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa, Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. Hyvärinen et al. Tampere 2003.
- Suolahti, Gunnar, *Elämää Suomessa 1700-luvulla*. Porvoo 1925.
- Suoninen, Eero, *Näkökulmia sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen, Diskurssianalyysi liikkeessä*. Toim. Jokinen et al. Tampere 1999.
- Sörensson, Per, *Adelns rusttjänst och adelsfanans organisation efter 1680*. Historisk tidskrift 1924.
- Tarkiainen, Kari, *Finnarnas historia i Sverige, I*. Vammala 1990.
- Vilkuna, Kustaa H. J., *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Jyväskylä 2005.
- Virrankoski, Pentti, *Vapaudenajan ja 1900-luvun poliitikkojen mentaliteetti*. Historian päivät 1985. 1986.
- Wirilander, Kaarlo, *Herrasväkeä - Suomen säätyläistö 1721 - 1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Forssa 1974.